

О.У.ХАСАНБОЕВА

**МАКТАБГАЧА
ТАЪЛИМ
ПЕДАГОГИКАСИ**

ТОШКЕНТ — “ИЛМ ЗИЁ”2006

Бу қўлланмада мактабгача таълим педагогикасининг асосий масалалари мактабгача таълим ёшидаги болаларни ҳар томонлама таълимлаш вазифалари ва мазмуни, бола шахсининг ривожланиши тўғрисидаги педагогик тушунчалар, ва асосий қонуниятлар очиқ берилган. Қитобда кичкинтойларни жисмонш-, ақлий, ахлоқий, меҳнат, нафосат таълимси вазифалари ва мазмуни атрафлич I ёритилган. Қўлланма педагогика институтларининг мактабгача таълим педагогикасини қуллнети талабаларига, боғча мудиралари ва таълимчиларига мўлжалланган.

4305000000—30
Ю-353 (04)-93 46-93

1£В\ 5—645—01888—5

© «ИЛМ зиё»

2006

МУҚАДДИМА

/Ёш авлодни таълимлаш ва ўқитиш халқ таълими система-сининг бошланғич бўғини бўлган мактабгача таълим муассасаларидан бошланади.

Болалар боғчасида амалга ошириладиган таълим-таълим ишини давр талаби даражасида олиб бориш мақсадида «Бо-лалар боғчасида таълим-таълим дастури» тузилган эди. Ўзбе-кистон Халқ таълими вазирлиги.бу дастурни республикамиз-йинг ўзига хос томонларипи: иқлими, жўғрофий, иқтисодий, •>аданий, миллий шароитларини ҳисобга олиб, уни қайта ишлаб чиқди. Дастур туғилгандаи етти ёшгача бўлган болалар эгал-лаб олишлари лозим бўлган билим ва малакалар ҳажмини ўз ичига олади. У мактабгача таълим ёшидаги болаларнинг психологик-физиологик ва ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда уларни ҳар томонлама камол топтиришни кўзда тутадн.

Болалар боғчасида таълим-таълимни таълимчи-педагог амалга ошнради. У педагогик жараёнда марказий ўринни эгал-лайди. Шунинг учун таълимчи ўз соҳасини чуқур билиши, ҳар хил методик воситаларни яхши эгаллаган, пухта педагогик, исихологик тайёргарликка эга бўлиши керак. «Таълимчининг ўзи таълимланган бўлиши керак» деган ҳаммага таниш қоида ҳар бчр таълимчи учун бажарилиши зарур бўлган қоидадир.

Жамият талаби даражасидаги таълимчи-педагогларни. етнштириш педагогика олий ўқув юртларининг мактабгача трг,Г.,й факультетлари зиммасига тушади. Бу факультетлар-

- мутахассислик фани бўлган мактабгача таълим педагог-...пдан таълим берувчи педагог-ўқитувчилар талабаларни мактабгача таълим педагогикаси фанининг назарий асослари

билан қуроллантиришлари, таълим ва таълим беришшиг қо-тиб қолган шаклларига нисбатан муросасиз қилиб таълимлаш-лари лозим.

Мактабгача таълим педагогикаси фанини ўрганиш орқали талабалар туғилгандан етти ёшгача бўлган болаларни болалар боғчаси ва оилада таълимлаш ва уларга таълим беришнинг илмий жиҳатдан асосланган назариясини, таълим-таълим иш-лари мазмуни ва методларини, уни ташкил этиш шаклларини, болаларни мактабга тайёрлашнинг энг самарали методларини, таълимнинг хилма-хил томонлари ўртасидаги алоқа, назария билан амалиёт ўртасидаги боғланишни ва ҳоказоларни билиб оладилар. 1

Ў Б О Б. МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМ ПЕДАГОГИКАСИНИНГ МАВЗУ БАҲСИ ВА МЕТОДИ

1-§. МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМ ПЕДАГОГИКАСИ ТАРБИЯ ВА ТАЪЛИМ БЕРИШ ТУҒРИСИДАГИ ФАНДИР

* Ёш авлод таълимси умумхалқ ишидир. Республикамизда бевосита таълим иши билан шуғулланишга даъват этилган муассасалар (мактабгача таълим муассасалари, мактаблар, мактабдан ташқари таълим муассасалари, ҳунар-техника билим юртлиари, ўрта махсус ва олий ўқув юртлиари ва шу кабилар) ташқари, турли касб эгалари ҳам бу муҳим ишда қатнашдилар. Шундай экан, инсон таълимси, унинг қонуниятлари, ҳақидаги фан — педагогикани ўрганиш унга алоқадор бўлган кишиларнинг муҳим вазифасидир.

Қишилиқ жамияти пайдо бўлиши билан одамларда меҳнат фаолияти жараёнида ишлаб чиқариш тажрибалари, меҳнат қилиш малакалари ва меҳнат қуролларини ишлата билиш қўникмалари ҳосил бўлди, бу қуролларни такомиллаштириш натижасида нутқ ва тафаккур ўсиб, камол топа борди. Кекса авлод меҳнат қилиш жараёнида орттирган тажрибаси асосида ёш авлодни ҳам меҳнат қилишга ўргатди, уни меҳнат жараёнида таълимлади.

Шундай қилиб, қишилиқ жамиятининг пайдо бўлиши билан таълим ҳам вужудга келди, у билан бирга тараққий этди, жамиятнинг ўзгариши билан у ҳам ўзгариб борди.

Таълимнинг ижтимоий вазифаси кишиларнинг билим, ма-лака, қўникмаларида акс этган меҳнат, билим тажрибаларини авлоддан-авлодга етказишдир. Таълимни амалга ошириш жараёнини англаш ва бу соҳадаги тажрибаларни ўрганишга бўлган эҳтиёжнинг туғилиши педагогика фанини юзага кел-тирди.

Синфларнинг пайдо бўлиши билан таълим жамият вазифасига айланди, давлат томонидан маълум мақсадга йўнал-тириб, назорат қилиб борилди. Буюк олимлар ижтимоий тарақ-қиёт қонунларини материалистик асосда таҳлил қилиб, тар-бия билан ишлаб чиқарувчи қучларнинг ривожланиши ўрта-сидаги қонуний алоқани таърифлаб бердилар. Инсонларнинг турмуш шароити, ижтимоий муносабатлари ўзгариши билан уларнинг тасаввурлари, қарашлари ва тушунчалари ҳам ўзга-риши исботлаб берилди.

Демак, таълим ҳамиша ишлаб чиқарувчи кучларнинг ривожланиш даражасига ҳамда муайян ижтимоий-тарихий форма-цияга хос бўлган, ижтимоий муносабатлар типига мувофик бўлади. Давлат таълим орқали ўз сиёсатини амалга оширади, яъни ўз мафкураси, ахлоқи ва сиёсатига жавоб берадиган шахсни шакллантириб, ўзига керакли кадрларни тайёрлай; }

Таълимни жамият талаблари тақозо қилади ҳамда меҳн' қуроллари ва воситалари ривожланиб, такомиллашиб бор ' сари, меҳнат фаолиятининг, меҳнат маҳсулотини тақсимл нинг.янги турлари ва шакллари пайдо бўлган сари, меҳнатд катнашувчилар ўртасидаги муносабатлар ўзгарган сари тар-бия ҳам ўзгариб боради. Шу сабабли таълим яққол ифода^ нувчи тарихий хусусиятга эга бўлиб, муайян ижтимоий-иқт . содий формациянинг ўзига хос хусусиятларини акс эттиради

Масалан, ибтидоий жамиятда таълим ҳаёт, меҳнат фаолия-ти жараёнининг ўзида катталарга тақлид қилиш асосида а'мал га ошириларди. Уғил болаларга ов қилиш, балиқ овлаш, ии қуроли ва қурол-яроғларни тайёрлаш ҳамда улардан фоғ ланишни, қизларга эса истеъмол қилишга яроқли мевал" териб келиш, кийим-бош тайёрлаш, уй ишларини бажари ўргатишарди; ҳамма болалар катталарни ҳурмат қилиш ру! да таълимланарди. \

Ибтидоий жамоа тузуми ривожланишининг сўнгги д. рида қабила бошлиқлари, оқсоқоллар ҳокимияти кучайга' таълим ўзгариб, баъзи болаларни маросимлар ва урф-од"" ларни бошқариш ишлари билан боғлиқ алоҳида вазифалар бажаришга тайёрлай бошладилар.

Қулдорлик жамиятида таълим жамиятнинг вазифаси бў;¹ қолаверди ва давлат томонидан йўналтириб турилди. Бу махсус мактаблар очилиб, у ерда болаларга ўқиш, ёзиш, ма' матика ва диний маросимларнинг асосларини ўргатишарди Мирзалар мактабларида эса савод ва ҳисобга, давлатни.бош қаришга, қулларни назорат қилиш билан боғлиқ бўлган иш ларга ўргатиларди.

Қулдорларнинг болалари ҳарбий-спорт ўйинларига ўргати лар, ■ақлий ва эстетик таълимга катта эътибор берилар, ул.< га фан ва санъатни ўргатиб, улардан моҳир ва иродали ҳок' ва саркардалар тайёрлашар, жисмоний меҳнатга нафр туйғуси сингдирилар эди.

Феодализм даврида эса жамият 'Дворяг.лар ва руҳонг ларга, камбағалларга ажралиб, жамиятнинг имтиёзли қатл= ларига хизмат қилувчи ўқув-таълим муассасалари ян. ривожланди. Россияда ҳам имтиёзли табақа болалари уЧ) мўлжалланган имтиёзли ўқув юртлари ташкил этилди.

Буржуазия меҳнаткашлар болалари таълимнинг юқориро1. босқичларига кўтарилишлари йўлида талайгина тўсиқларни вужудга келтириб, бадавлат ота-оналарнинг болалари учун-гина кириб ўқиш мумкин бўлган мактабларнинг бир қанча типларини яратди. Камбағалларнинг болалари учун мўлжал

ланган оммавий мактабларда таълим мазмуни кескин чекланган эди; уларга машиналар билан таъминланган ишлаб чиқариш шароитида ишлаш учун зарур бўлган билимлар минимуми бериларди.

Эксплуатация қилинувчи янги синф — пролетариат вужуд-й келиб, ўз ҳуқуқлари, шу жумладан ўз болаларининг таълим етиш ҳуқуқи учун курашганлиги таълим соҳасидаги барча зид-тларни янада кескинлаштирди.

"1917 йилдаги Октябрь инқилоби янги ижтимоий формация—социалистик жамиятни вужудга келтирди. Бу даврда чШлаб чиқариш ва ишлаб чиқариш муносабатларининг ривож-анишидаги янги хусусият/ходимларнинг янги типига талабни Ёелтириб чиқарди. Уларни тайёрлаш учун таълим-таълим муас-саларининг бошқа системаси, таълимнинг янги мазмуни ва 'методларини ишлаб чиқиш талаб қилинди. Жамиятнинг барча аъзоларига умумий, сўнгра эса касбий ёки махсус маълумот олиш учун имкониятни таъминлайдиган халқ маорифи систе- ■ч.си таркиб топа бошлади.

"Ёш авлодни таълимлаш талаби педагогикани келтириб "лрди. Педагогиканинг махсус фан сифатида 'ажралиб 'иши болаларни таълимлаш соҳасида тўпланган тажрибани : ,рок этиш, ундан муайян қонуниятларни келтириб чиқариш, т яхши ташкилий шаклларни топиш, Шунингдек ёш авлодни ,г'арбиялаш юзасидан қоида ва қўлланмалар яратиш зарурати . ,тйдо бўлди.

∴ Таълим тажрибасини умумлаштириш хатто ибтидоий жами- "да ҳам рўй берган, ўша пайтдаёқ аввало маросим ва урф- 'атлар билан боғлиқ муайян хулқ-атвор шакллари, қатталар ;лан кичиклар ўртасидаги ўзаро муносабатлар таркиб топа йошлаган эди.

Г' Педагогика илмий фан сифатида қулдорлик жамиятида ,шакллана бошлади. Таълим соҳасида тўпланган тажрибани умумлаштиришни акс эттирувчи бу билим ва кўникмалар нима- лардан иборат бўлиши керак эди? Таълимчи инсон шахсини ..шакллантириш, уни ҳаётга тайёрлаш соҳасидаги ишида қан- "ай йўл тутиши лозим эди? Ёш авлодга бир мақсадни кўзлаб арбывий таъсир кўрсатиш учун қандай муассасалар керак?— .деган саволларга педагогика фани жавоб бериши лозим "эди.

Назарий педагогик фикр манбаларини фалсафа илмидан идириш керак. Фалсафа қадим замонларданоқ ҳаётни идрок "атиш, инсоннинг яшашдан мақсади, унинг жамиятдаги роли за ўрни ҳақидаги, унинг ҳаётдаги ўз вазифасини бажаришга тайёргарлиги ҳақидаги саволларга жавоб қидирувчи фан сифатида маълум эди.

Қулдорлик даврида Сукрот, Афлотун, Аристотель Демокрит мунтазам фалсафий системаларни яратдилар, уларнинг систе- маларида тарбикга муҳим ўрин ^ажратилган, уни такомиллаш- тириш ҳақида таклифлар олға сурилган эди.

Педагогик фикр тарихига буюк чех педагоги Ян Амос Коменский, француз маърифатчиси Жан-Жак-Руссо, швейцариялик педагог Иогани Генрих Песталоцци ва бошқалар ёрқин саҳифалар ёзишган.

Инқилобдан илгариги Россиянинг илғор арбоблари педагогика назариясини ривожлантиришга муайян таъсир кўрсатдилар. Инқилобий демократик педагогика асосчилари В. Г. Белинский, А. И. Герцен, Н. Г. Чернышевский, Н. А. Добролюбовлар халқ маорифи ишини ўзгартиришга қаратилган лойиҳаларни олға сурдилар. Меҳнаткашларнинг болаларига таълим олишда баравар ҳуқуқлар берилишини талаб қилдилар. Табиийки, уларнинг таклифларини чор амалдорлари қўллаб-қувватладилар ва бу таклифлар амалга ошмай қолди, аммо бу илғор фикрларни амалга ошириш вазифалари жамиятни ўзгартириш учун кураш зарурати билан боғлана бошлади.

Машҳур рус хирург!ва либерал жамоат арбоби Н. И. Пирогов рус мактаби ва педагогикасини ривожлантириш учун кўп иш қилди. У табақавий мактабни кескин танқид қилиб, таълимга умумий ёндашишда туб ўзгаришлар қилишни ёқлади, бола шахсига ҳурмат билан қарашни таклиф этди.

Педагогик фикрни ривожлантиришда улғ рус педагоги К. Д. (Ушинский катта роль ўйнади. Унинг назарий қарашлари «Инсон таълим предмети сифатида» деган мукамал асариде баён қилиб берилган. Бу қарашлар педагог яратган бир қатор ўқув китобларида методик жиҳатдан гавдаланди. Булар ора-сида «Она тили», «Болалар дунёси» китоблари ҳаммага яхши маълум бўлиб, болаларнииг бир неча авлоди шу китоблар воситасида таълим олган.

Улкан педагог болаларда ватанпарварлик, халқчилликнинг энг яхши ифодаси сифатида она тилига муҳаббат туйғуларини таълимлашга, ахлоқий фазилатларни шакллантиришга, меҳнатга ҳурмат руҳида таълимлашга муҳим аҳамият берди. У «эрмак педагогика»га қарши чиқди ва ўқишни кўп куч-ғайрат ва катта ирода талаб қиладиган жиддий меҳнат деб ҳисоблади.

Шунингдек, у мунтазам дидактика системасини ишлаб чиқди, дарс таркибини батафсил ўрганди. Таълим беришнинг бир қатор методик усуллари ва қоидаларини олға сурди, шу жумладан ўқишга ўргатишнинг овозли аналитик-синтетик методини ишлаб чиқди. У бошланғич таълим мазмуни ва методи-қасини такомиллаштириш ҳамда ўқитувчи кадрлар тайёрлаш учун кўп иш қилди.

Атоқли рус адиби Л. Н. Толстой педагогик-назарий ҳамда амалий таълим ва таълим бериш, уни ташкил этиш масалалари билан кўп шуғулланди. У деҳқонларнинг болалари учун мактаблар очди. «Янги алифбо» ва «Арифметика» дарсликларини ёзди. Адиб болаларнинг ижодий қобилиятларини ривожлантиришга, улар шахсини ҳурмат қилишга даъват этди.

XX аср аввало кўпчилик халқ оммасини саводхон қилиш айна пайтда янгиланаётган замоннинг муносиб фарзандларини таълимлаш масаласини кун тартибига қўйди.

Россия ва унинг тобелигида яшовчи ўнлаб миллатларнинг тутқун, турғун ҳаётида ҳам катта ўзгаришлар рўй бера бошлади. Жумладан, Туркистонда қисқа муддатда ўзбек маърифатчиларининг бутун бир авлоди етишиб чиқди. Фаолияти ўтган асрнинг сўнгги йилларидан бошланиб, инқилобдан кейинги 20- йилларига келиб уланган бу авлод халқимизнинг умумий маърифатидагина эмас, ижтимоий-сиёсий таълимсида ҳам, маънавий камолотида ҳам буюк хизмат кўрсатдилар.

1/ Маҳмудхўжа Бехбудий, Исҳоқхон Иброт, Сиддикий-Ажзий, Саидрасул Азизий, • Мухаммадшариф Сўфизода, Абдулқодир Шакурӣ, Абдулла Авлоний, Садриддин Айний, Мунавварқори Абдурашидов, Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий кабилар шулар жумласидандир. Улар томонидан кўп дарслик ва дастурлар ишлаб чиқилди, партава ўқув тахтаси, глобус таомилга кирди.

Асримизнинг биринчи чорагида Туркистоннинг энг ўқимишли, машхур кишиларидан бири Маҳмудхўжа Бехбудийдир.

Бехбудийнинг Туркистон мактаб-маорифчилигидаги хизматлари ғоят катта. У мактаблар учун жуда кўплаб дарслик ва қўлланмаларни яратди. «Қисқача умумий жўғрофия», «Исломининг қисқача тарихи», «Амалиёти ислом», «Россиянинг қисқача жўғрофияси», «Қитобатул афтол» каби дарсликлари шулар жумласидандир.

Уша даврда янги мактаблар учун тузилган алифбелар ичида Саидрасул Азизий томонидан тузилган «Устози аввал» дарслиги биринчи ўринда туради. «Устози аввал» дарслиги алифбе тарзида бўлиб, мактабларнинг биринчи синфига мўл-жалланган эди.

Дарсликда дарс ўтиш методикаси, алифбени ўрганиш ва ҳарфларни ўрганишга мос матнлар илова қилинган. Шунингдек, китобда 20 га яқин ҳикоя ҳам берилган.

Азизий фольклор ва шарқ ҳамда ўзбек классик адабиёти намуналарини асарнинг таълим-таълимвий аҳамиятига қараб танлаган. Бу ҳикояларда турли эпизодик воқеалар орқали нодонлик, беодоблик, ўйламасдан гапириш, чақимчилик, такаббурлик каби ёмон хусусиятлар қораланади, ақл ва донолик, фаросат ва хушфезллик каби ижобий хислатлар улуғланади. Уша даврда ўз фаолиятини маърифатчи сифатида бошлаган Абдулла Авлоний мактаб-ишини яхшилашда катта фидойилик кўрсатди. Адибнинг «Биринчи муаллим», «Иккинчи муаллим», «Мактаб гулистони», «Мактаб жўғрофияси», «Ҳисоб масалалари» каби қатор дарсликлари босилиб чиқди. Унинг «Туркий гулистон ёхуд ахлоқ» китоби энг мукаммал асарлардан бири сифатида шуҳрат қозонди.

Муаллиф ўз китобларида оддийдан мураккабга бориш принципига қатъий амал қилади. Дарсликда келтирилган ҳикоялар таълим-таълимвий ҳикоялардир. Ҳар бир ҳикоянинг сўнг-

гида киссадан ҳисса чиқарилган. Адиб ўз асарлари ва дарсликлариди болалар таълимсига катта аҳамият беради.

Таълим хусусий иш эмас, миллий, ижтимоий ишдир. Ҳар бир халқнинг тараққий қилиши, давлатларнинг қудратли бўлиши авлодлар таълимсига кўп жиҳатдан боғлиқ, деб ҳисоб-лайди адиб. Бундай кишиларнинг саъй-ҳаракатлари натижа-сида Туркистон бағрида жонлаиш, маданий ҳаракатчилик, миллий уйғониш томон силжиш юз берди.

Мактаб-маориф системасида кескин бурилиш ясалди. Уқи-тишнинг кўр қориларча ёдлатиш усули рад этилди. Унинг ўрнига ҳарф-товуш усули таркиб топди. Натижада савод чи-қариш фавқулодда тезлашиб кетди.

Аммо юқорида келтирилган маърифат дарғаларининг бар-ча ҳаракатлари ва уларнинг ўзларш ҳам чор мустамлакачилик сиёсатини оғишмай амалга ошириб бораётган ўлка маъму-рия-ти томонидан қаттиқ таъқиб остига олиб борилди, миллий кадриятларимиз топтаб келинди, камситилди'ва бу эса салбий оқибатларга олиб келди. Бугунги кунда мустақил жумҳурия-ти-мизда тобора авж олаётган ижобий силжишлар тўлкини жамия-тимиз ҳаётининг барча жабҳаларида, жумладан халқ таъ-лими соҳасида ҳам; ўзгариш ясамоқда.

Эндиликда асосиз топталган асрий кадриятларимизни тик-лашга уриняпмиз. Ҳаётга теран қарайдиган ҳар бир киши бу-ни яхши. тушуниши, келажак режаларини белгилашда ўтмиш-га адолат билан баҳо бериши керак.

Таълим-таълим ишларида халқимизнинг энг илғор, ҳаётда ўзини оқлаган ғояларини бола таълимсида, инсонни камол топтиришда кенг қўллаш назарий ва амалий жиҳатдан янги-ча аҳамият касб этаоқда.

2-§. МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМ ПЕДОГОГИКАСИ ВА УНИНГ МОҲИЯТИ

Педагогика ўз ривожланиш жараёнида ўтмишдаги барча илғор педагогик ғояларни сингдириб олди, ватан ва чет эл педагогикаси тажрибасидаги ҳамма янги томонлардан фойда-ланди.

"Педагогика — кишига ҳар томонлама таълим бериш қону-ния-тлари, ҳар бир шахсни ҳамма ёш босқичларида уйғун ри-вожлантириш қонуния-тлари тўғрисидаги фандир.

Шундай қилиб, педагогика фақат ёш авлодни таълимлаш қонуния-тларинигина ўрганиб қолмай, шу билан бирга жамият аъзоларини таълимлаш қонуния-тларини ҳам ўрганади/

Педагогика инсонни ҳар томонлама таълимланг ҳақидаги фандир. Педагогика таълим соҳасида жамият талабини амалга оширади. У диалектик материализмга, илмий дунёқарашга асосланган бўлиб, воқеа-ҳодисаларни, уларнинг қонуния-тини объектив акс эттиради.

Педагогика таълим ва таълимни ташкил этиш шаклларини,

метод, восита, мазмунини, ўқитувчи-таълимчининг шахсига кўйиладиган талаб, шунингдек таълим-таълим муассасалари системасини ишлаб чиқишда жамиятнинг киши шахсига қўя-диган талабини, ҳар хил ёш босқичларида, шахснинг ривож-ланиш қонуниятларини ҳисобга олади. У илғор педагогик таж-рибани ўрганиб, кишиларни таълимлаш бўйича яхшироқ сама-ра берадиган илмий асосланган тавсияларни ишлаб чиқиб, амалиётга жорий этади. Шу билан бирга жамоада ижобий муносабатларни таълимлашга, кишиларга раҳбарлик қилишга, уларни яхшироқ тушуниб олишга, улар билан бирга ишлаш усулини такомиллаштиришга ёрдам беради. Шундай қилиб, педагогика фани ҳар томонлама ривожланган баркамол ин-сонни таълимлаш назариясини ишлаб чиқибгина қолмай, уни амалга ошириш йўллари ҳам ишлаб чиқади.

Мактабгача таълим . педагогикаси эса туғилгандан то етти ёшгача бўлган болаларга ҳар томонлама таълим бериш қону-ниятларини ўрганади ва богча шароитида таълим-таълим иши-ни ташкил этишнинг мазмуни, методи ва шакллари ишлаб чиқади. У мактабгача таълим ёшидаги болалар муассасалари, оила ва мактаб ишидаги изчилликни таъминлайди ҳамда бола-ларни мактаб таълимига тайёрлайди. ' у~ТБола ҳаётидаги илк ёш энг муҳим давр бўлиб, худди мана ^шу даврда боланинг жисмоний, ахлокий, аклий, меҳнат, эсте-тик ривожланишига пойдевор қўйиладиу

Мактабгача таълим педагогикаси Нилк ёш ва мактабгача ёшдаги болаларнинг ўзига хос хусусиятларини эътиборга ол-ган ҳолда умумий педагогика принципларига асосланиб иш кўряди. \У |*Бу педагогика ўзининг инсонпарварлиги, боланинг куч ва имкониятларига, унинг ҳар томонлама ривожланишига, кела-жаги порлоқлигига ишониши билан ажралиб туради.

(Мактабгача таълим педагогикаси мактабгача таълим ёши-даги болаларнинг ёш ва ўзига хос хусусиятларини эътиборга олган ҳолда уларнинг ҳар томонлама ривожланишини таъмин-лашга қаратилган шарт-шароитларни ишлаб чиқадиу

Мактабгача ёшдаги болани таълимлаш тўғрисидаги фан бизда таълимнинг ижтимоий, давлат хусусиятига эга эканли-гини акс эттиради.

(Мактабгача таълим педагогикаси педагогика фанининг уму-мий системасида уни ажралмас қисми бўлиб шаклланди. Мак-табгача таълим педагогикасининг назарияси ва амалиёти мак-табгача таълим ёшидаги болаларга ҳар томонлама таълим беришнинг мақсади, боланинг ёш имкониятлари ва уни 'илк .Мёшдан бошлаб таълимлашнинг роли, мактабгача таълимни ҳа-ёт, замон билан боғлаб олиб боришнинг зарурлиги, бола шах-сининг шаклланишида ижтимоий муҳитнинг ҳал қилувчи аҳа-

миятга эгаллигига асосланилади. Мактабгача таълим педагогикаси жамиятимизда болани таълимлаш қонуниятлари тўғрисидаги фан бўлиб, илк ёшли

ва боғча ёшидаги болаларнинг жисмоний, ақлий таълимси ва уларга таълим бериш масалаларини ишлаб чиқди.

Мактабгача таълим педагогикаси ижтимоий таълим тажрибаеини синчковлик билан ўрғайди. Бу эса мактабгача тарбия муассасалари ишини ҳар доим такомиллаштириб боришга, ёрдам беради. Педагогика фани таълимни педагогик ҳодиса (<I сифатида ўргангани ва бир қатор тушунчаларни ўз ичига олади. Педагогикада таълим, таълим, маълумот асосий тушунчалар ҳисобланади.

Таълим педагогик ҳодиса бўлиб, ёш авлодга илмий билимлар системасини, малака ва кўникмаларни махсус метод ва воситалар орқали режалар равишида сингдириб бориш ва бунинг натижасида ҳар томонлама шаклланган кишини таълимлашни мақсад қилиб кўяди.

Маълумот — асосий педагогик тушунча бўлиб, у ижтимоий ҳаёт воқеаларини объектив ақс эттиришдир. Бу жараён киши < \ / томонидан табиат, жамият ва киши тафаккури тўғрисидаги I / умумлаштирилган ижтимоий зарур билим, малака, кўникмалар системасининг эгаллаб олиниши натижасидир. Маълумот кишини билишга бўлган талабини таъминлаб, ундаги қобилиятларни маълум даражага кўтарди ва амалий фаолиятга тайёрлайди.

Маълумот таълимнинг натижаси бўлиб, у киши томонидан билим, малака ва кўникмаларни мустақил эгаллаш, ўз билим даражасини такомиллаштиришдир.

Таълим — ижтимоий зарур билимлар, муайян кўникма ва умалакаларни ўқувчиларга сингдириш, уларнинг онгига ва хулқига таъсир этиш, дунёқарашини ва билиш фаоллигини ривожлантиришдир. У инсонни меҳнатга, ҳаётга тайёрлашнинг асосий воситаси ҳисобланади.

Таълим бериш жараёнида таълим ва маълумотнинг мақсади амалга оширилади. Таълим икки томонлама жараён — ўқиш ва ўқитишни ўз ичига олади.

Ўқитиш — педагогик фаолият бўлиб, у билим, малака, кўникмаларни болаларга сингдириш, уларнинг билиш ва амалий фаолиятига раҳбарлик қилишдир.

Ўқиш — ўқувчининг билим, малака, кўникмаларни эгаллашдаги амалий фаолиятидир. У ўқувчиларнинг ҳар томонлама ривожланишини таъминлайди.

■ Бола шахсини уйғун ривожлантириш шахси инсоният томонидан тўпланган ҳамма бойликларни ҳозирги замондаги фан-техника тараққиёти ва маданият даражасида эгаллаб олишни, ҳар томонлама ривожланган баркамол шахсининг инсоний сифатларини таълимлашни тақозо этади. Таълим педагогик фаолияти жараёнида ва болаларнинг бир-бирларига таъсир этишларида амалга ошади. Жамиятда ҳар бир киши ўзининг эркин ривожланиши учун ҳамма имкониятлардан фойдаланиб ўз-ўзини ривожлантириб бориши зарур.

Ўз-ўзини таълимлаш — бу шахсининг ўзини, шахсий сифат-

ини такомиллаштиришидир, замон талабига жавоб бера-"лиган даражага онгли равишда интилишдир. Уз-ўзини таълим-лаш яхши таълим натижасида юзага келиб, шахсининг ўз-ўзини камолга етказишига олиб келади.

Педагогикада «тузатиш» деган тушунча ҳам бор. Бу баъзи бир салбий сифатлардан озод бўлишдир. У одатда ўз-ўзини таълимлаш жараёнига киради. Қайта таълимлаш — кишидаги салбий сифатларни йўқотиб, таълим натижасида ижобий си-фатларни шакллантиришдир.

3-§. МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМ ПЕДАГОГИКАСИНИНГ БОШҚА ФАНЛАР БИЛАН БОҒЛИҚЛИГИ

Мактабгача таълим педагогикаси кенг илмий системанинг бир қисми сифатида жамият ва инсонни ўрганувчи фанлар билан чамбарчас боғлангандир. Педагогика ижтимоий ҳодиса сифатида таълимни ўрганар экан, фалсафа билан чамбарчас боғлиқдир, чунки фалсафа таълимнинг мақсад ва вазифалари-ни ўрганиш методологиясини белгилайди. Жамият тўғрисидаги материалистик фалсафа таълим масаласига илмий асослан-ган ҳолда ёндашиш имконини беради. Тарихий материализм педагогикага таълимнинг синфий моҳиятини очиб бериш, унинг пайдо бўлиши ва ривожланиши ижтимоий ҳодиса эканлигини, жамият ҳаётида ва киши шахсининг ривожланишида таълим-нинг ролини баҳолашга ёрдам беради. Дидактик масалаларни ишлаб чиқишда педагогика билиш назариясига суянади: ахлоқий таълим масалаларини ўрганишда педагогика этиканинг ахлоқ тўғрисидаги таълимотига, эстетик таълимнинг мақса-дини, йўлларини, методларини белгилашда этика фанига асос-ланади. Этика ахлоқни назарий жиҳатдан асослаб, ёш авлод-ни, унинг ахлоқий таълимси муаммоларини, инсон шахсини шакллантиришда ахлоқий ғоялар роилии тушунишни чуқур-лаштиради.

Эстетика инсоннинг воқеликка, санъатга эстетик муносабат-лари ривожланишининг умумий қонуниятларини ўрганади, на-фосат таълимсининг илмий асоси бўлиб хизмат қилади.

Педагогика бошқа фанлардан биология, психология, ёш психологияси билан ҳар хил алоқалар ўрнатади.

Педагогика инсонни биологик эволюция предмети сифати-да ўрганувчи физиология билан чамбарчас ва бевосита боғ-лангандир.

Физиология педагогиканинг табиий-илмий базаси бўлиб, у биринчи навбатда инсон олий нерв фаолиятининг ривожла-ниши, нерв системасининг типологик хусусиятлари, сезги ор-ганлари, таянч-ҳаракат аппарати, юрак-томир ва нафас олиш системалари, ички секреция безлари ва шу сингариларцинг ривожланиши ҳақидаги маълумотларга ■ таянади. Педагогика ана шу маълумотлар негизида таълим-таълим жараёнининг самарадорлигини ошириш масалаларини муваффақиятлироқ ҳал эта олади, психик воқеалар ва жараёнларнинг айрим қо-

нуниятларини чуқурроқ ўрганиш имкониятига эга бўлади. Ҳозирги замон физиологияси энг муҳим педагогик муаммолар-ни тўғри ҳал этишда: боланинг ривожланишига, унинг қоби-лиятларини шакллантиришга муҳит, 'ирсият ва таълимнинг таъсири ва шу сингариларни белгилашда педагогикага ёрдам беради.

Усиб бораётган организм тузилишининг ва ҳаракат қилиш қонуниятларининг асосий принципларини очиб берувчи ёш физиологияси таълим ва таълим бериш масалаларини ишлаб чиқиш учун айниқса катта аҳамиятга эга. Бу хусусиятларни билмай туриб, таълимланувчиларнинг ёшига мувофиқ таълим воситалари ва методларини, у ёки бу машғулотларни ёки тар-биявий тадбирларни ўтказишнинг ташкилий шакллари тўғ-ри белгилаб бўлмайди. Физиологиянинг олий нерв фаолияти, нерв системасининг типологик хусусиятлари тўғрисидаги ҳуло-салари педагогикага ўқув-таълим жараёни методикасини иш-лаб чиқишда, болалар фаолиятлари учун яхшироқ шарт-ша-роит яратишда ёрдам беради.

Инсоннинг воқеликни билишини белгиловчи ҳамда унинг ҳулқ-атворини бошқарувчи психиканинг қонуниятлари ва ме-ханизмлари тўғрисидаги фан бўлган умумий психология инсоннинг ривожлаиши, таълимланиши ва атроф-муҳит би-лан ўзаро муносабатлари жараёнида шаклланадиган ҳолат ва ҳислатларни (тафаккур, хотира, тасаввур, ҳис-туйғу, ирода ва ҳбказо) тадқиқ қилади. У педагогикани ўсиб бораётган инсон шахсининг турли ^ҳислат ва хусусиятлари шаклланишининг ички жараёнлари қандай кечиши шарт-шаройтлари ва меха-Низларини ўрганиш билан қуроллантиради. Педагогика улар-дан фойдаланиб, тарбйянинг мазмуни ва методларини ишлаб чиқади.

Ёш психологияси педагоги.кага турли ёшдаги болаларнинг билиш имкониятларини, у ёки бу таълимвий ,таъсирни улар қандай қабул қилишини аниқлашда ёрдам беради.

Психология шахснинг ривожланиш қонуниятлари, ёш ша ўзига хос хусусиятлари тўғрисидаги ҳулосаларни, таълимлаш ва таълим беришнинг рационалроқ мазмун, методини асослаш ва шахснинг шаклланиш жараёнини тўғри лойиҳалаш имко-нини яратади. Педагогика жамоани ташкил этишнинг самара-лироқ шакллари, шахсни жамоада ва жамоа орқали тар-биялаш методларини ишлаб чиқишда социал психология би-лан қуролланади.

Педагогика жисмоний ривожланиш масаласини, бола орга-низмнинг иш қобилиятини ошириш, унинг фаолиятини нор-маллаштириш масалаларини ўрганишда умумий ва роциал гигиена, меҳнат гигиенаси, мактаб гигиенаси, педиатрия ва бошқа фанларнинг эришган ютуқларидаги ҳулосалардан фой-даланади.

Мактабгача таълим педагогикаси умумий педагогика билан ҳам боғлиқдир, чунки умумий педагогика таълимнинг умумий

конуниятлари, жамиятда ёш авлодни ҳар томонлама таълимлаш ҳамда таълимнинг моҳияти ва қонуниятларини ўрганадиган фандир.

Мактабгача таълим педагогикаси айрим хусусий методика (она тили, табиатшунослик методикаси, жисмоний таълим методикаси, тасвирий санъат методикаси ва шу сингари) фанлари билан ҳам боғлиқдир, чунки таълимнинг асосий мақсад ва вазифалари болаларга таълим бериш жараёнида амалга оширилади.

Шундай қилиб, бошқа фанларнинг хулосалари педагогик назария ва тавсияларни ишлаб чиқиш учун зарурдир.

4-§. ИЛМИЙ-ПЕДАГОГИК ТАДҚИҚОТ МЕТОДЛАРИ

Илмий тадқиқот иши таълим-таълим ишининг самарадорлигини ошириш билан боғлиқ ҳолда юзага келган вазифаларни, халқ маорифининг ҳамма бўғинларидаги ўқув-таълимвий ишларни келгусида янада яхшилаш йўлларини топиш учун амалга оширилади.

Илмий тадқиқот ишида олимлар, педагогика ва психология фанининг вакиллари, мактаб ўқитувчилари, болалар боғчаларининг таълимчилари ва шунингдек таълим беришнинг амалиёти билан бевосита боғлиқ бўлган кишилар қатнашадилар. Педагогик воқеа-ҳодисаларнинг > қонуниятларини очиш ҳар; хил йўллар билан амалга оширилиши мумкин.

Тадқиқотнинг эмпирик даражасида ҳар хил фактик материаллар йиғилади, улар тўлиқ ёзиб борилади, воқеалар ўрта-сидаги объектив боғлиқликлар аниқланади, тадқиқ этилаётган воқеа ҳар томонлама ўрганилади. Илмий тадқиқот ишининг эмпирик даражада олиб борилиши тўла маънодаги илмий изланиш бўлиб, у педагогиканинг асосий мазмунини ташкил этади.

Тадқиқотнинг назарий даражаси ўрганилаётган воқеанинг моҳиятини аниқлашга йўналтирилган махсус системалаштириш ва таҳлил қилиш усулидир. Педагогика илмий изланишнинг назарий даражасига кўтарилганда таълим, таълим ва маорифнинг принциплари янги масалаларини ҳал этиш имкониятига эга бўлади.

Илмий изланишнинг ҳар бир даражаси ўзига мувофиқ келадиган метод, восита, шароитларни талаб этади. Ҳар қандай даражадаги тадқиқотни қўллашда уни тўғри режалаштири олиш ва ташкил эта билиш муҳим ўрин эгаллайди. Педагогик тадқиқот бир қанча босқичлардан ташкил топади.

Илмий тадқиқот этиладиган масалани, ундан кўзланган мақсадни аниқлаб олиш ва шу асосда масаланинг тарихи ва назариясини ўрганиш. Педагогик тажрибани ўрганиш орқали гипотеза — илмий фараз тузилади ва тадқиқотнинг вазифаси белгилаб олинади.

Гипотеза — бу илмий тахмин бўлиб, ҳар бир босқичда яшнинг илмий изланишга йўналганлигини аниқлашга" ёрдам

беради. У илмий изланиш жараёнини ва ундан кўзланган хулосаларни олдиндан кўра билади. Илмий изланишдан олинган натижалар кўзланган мақсадларга, хулосаларга мувофиқлиги илмий даражанинг яхшилигидан далолат беради.

Илмий фараз — гипотезадан кейин тадқиқотнинг аниқ вазифалари, уни амалга ошириш шарт-шароитлари, усуллари, воситалари, илмий тадқиқот методлари ишлаб чиқилади.

II б о с қ и ч . Илмий фараз аниқловчи, шакллантирувчи ва синовчи босқичлар орқали (масалан иухта ўрганиш орқали эгалланган билимлар ва тўпланган фактик материаллар асосида) амалда текшириб кўрилади.

Бу босқич қўйилган вазифани ҳал этишга, илмий фаразни текширишга қаратилган бўлади. { Бу ерда мезон, ўлчовни то-пиш, шу орқали тўпданган фактик материалларни тўғри ба-ҳолаш муҳим ўрин эгаллайди. Шунингдек, илмий /тадқиқот-нинг предмети ва вазифасига, болаларнинг ёшига мувофиқ келадиган методлар ишлаб чиқилади. Яна илмий тадқиқотнинг аниқловчи, шакллантирувчи, текширувчи босқичлари кўлла-нилади. Аниқловчи босқич тадқиқотчи фаол аралашгунга қа-

У дар педагогик воқеа қай даражада эканлигини аниқлайди. Бу босқичга асосан қуйидаги методлар тўғри келади: сўраш, социометрия, кузатиш, лаборатория эксперименти, педагогик тажрибани ўрганиш, суҳбат ва шунга ўхшаш методлар. Шакллантирувчи эксперимент (тажриба) иккинчи босқичда етакчи роль ўйнайди, у асосан педагогик жараёнга муҳим ўзгариш-ларни киритади, олинган натижаларни таҳлил қилади.

Текширувчи босқич педагогик таъсирнинг амалга ошири-лаётган усули самарали эканлигини аниқлашга имкон яратади.

^Бунда асосан лаборатория эксперименти, болалар фаолиятла-рини кузатиш ишларини ўрганиш ва бошқа методлардан фой-даланилади. |

III б о с қ и ч . Янги билимлар ва тўпланган фактик мате-риалларни ишлаб чиқиб таҳлил қилиш натижасида юзага келган назарий хулосалар ишлаб чиқилади, таҳлил қилинади, тартибга солинади ва шу асосда умумлаштирилади, қонуният-лар вужудга келади. Илмий изланишнинг натижаларига қа-раб олға сурилган илмий тахмин ё тасдиқланади, ёки рад этилади. Агар илмий тахмин тасдиқланса, у янги билим хусу-сиятини олади, агар рад этилса, унда янги гипотеза — илмий тахмин олға сурилиб, тадқиқот янгитдан давом эттирилади.

»IV б о с қ и ч — илмий тадқиқотнинг натижаларини расмий-лаштириш. Бу иш маълум изчилликда амалга оширилади: ил-мий тадқиқот мавзуи долзарб эканлиги асосланади, илмий изланиш предмети, илмий тахмин, илмий тадқиқотнинг вазифа ва методи танланади, илмий изланиш жараёни баён қили-нади, унинг натижалари таҳлил қилиниб, хулосалар расмий-лаштирилади.^

Тадқиқотнинг яқунловчи V б о с қ и ч и — бу илмий тадқи-қотнинг натижаларини амалиётга жорий этишдир.

Илмий тадқиқотнинг натижалари амалиётда ва назарият-қўлланилган бошлагандагина илмий изланиш иши тугалланган ҳисобланади.

Илмий тадқиқот ишини олиб бориш учун махсус илмий методлар қўлланилади.

Метод— тартибга солинган фаолиятга, мақсадга эришиш усулидир. Илмий тадқиқот методини таълим методидан фарқ қила билиш керак.

Илмий тадқиқот ишини олиб боришда қўлланиладиган, педагогика фанининг ривожланишини таъминлайдиган илмий тадқиқот методларига қуйидагилар киради:

Ҳар қандай педагогик муаммони тадқиқ қилиш адабиётларни ўрганишдан бошланади. Адабиётларни ўрганишда умум-илмий методлардан — библиография тузиш, аннотация, реферат ёзиш, конспект олиш, цитата ва рақамларни ёзиб олиш усулларидан фойдаланилади.

Адабиётлардан фойдаланиш ишнинг мақсадига боғлиқ: баъзи бир китоблар диққат билан ўрганилади, баъзилари шунчаки ўқиб чиқилади, учинчилари қараб чиқилади.

Педагогиканинг жуда кўп муаммоларини ҳал этишда ўқув-таълимвий жараён ўрганилади, назарий жиҳатдан таҳлил қилинади ва ишлаётган ходимларнинг ижодий фикр-мулоҳазалари қайтадан ишлаб чиқилади, яъни илғор тажрибалар умумлаштирилади ва тарқатилади.

Бунинг учун қуйидаги методлардан фойдаланилади: куза-тиш, суҳбат, анкета йўли билан сўраш, мактабгача таълим ёшидаги болаларнинг ишларини, педагогик ҳужжатларни ўрганиш ва шунга ўхшашлар.

Кузатиш методи — маълум бир педагогик ҳодисани бирор мақсадни кўзлаб мунтазам равишда ўрганиш, таълим-таълим жараёнининг турли шариқларида унинг ривожланиши ва ўзгаришини кузатиб боришдир. Кузатишдан кўзланган асосий мақсад фактларни тўплаш, унинг муҳим томонларини ажратиб боришдир.

Тадқиқотчи кузатишга олдиндан пухта тайёрланиши, кузатишдан кўзда тутилган мақсадни аниқлаши, кузатиш режа-сини тузиб чиқиши, натижаларини қайд қилиш ва расмийлаш-тириш воситаларини (протокол, кундалик ёзиб бориш, суратга олиш ва бошқаларни) ўйлаб қўйиши керак.

Суҳбат меге&И, Суҳбат аниқланиши керак бўлган масалаларни ойдинлаштириб, олиш мақсадида, олдиндан тузилган режа бўйича ўтказилади. Суҳбат яқка тартибда ҳамда жамоа тарзида бўлиши мумкин. Суҳбат болаларнинг ҳаётнинг у ёки бу воқеа-ҳодисалари тўғрисидаги кизиқишларини, тасаввурларини, мулоҳаза ва муҳокамаларини аниқлаб олишга ёрдам беради.. Суҳбат болалар билан ҳам, катта ёшдаги кишилар (педагоглар, ота-оналар) билан ҳам ўтказилади.

Суҳбатдан метод сифатида фойдаланишда унинг мақсад ва режасини аниқ белгилаб олиш керак. Суҳбатнинг бориши

тўла ёзиб олинади. Бунинг учун суҳбат тадқиқ қил! кишига билдирмай, магнит тасмасига ёзиб олиниши ло Анкета йўли билан сўраш методининг бошқа мето; афзаллиги шундаки, қисқа вақт ичида анкета орқали а. кишиларга (ёшлар ва катталарга) саволлар бериб, у ёзма жавоблар олиш мумкин. Олинган жавоблар кейинч« ишлаб чиқилади ва таҳлил қилинади.

Хужжатларни ва болаларнинг ишларини ўрганиш ме Педагогик хужжатларни ўрганиш орқали тадқиқотчи ўр* лаётган объект тўғрисидаги ҳар хил маълумотларни би,»и олади. Бунга мактабгача таълим муассасалари мудирларц таълимчиларнинг режалари ва ҳисоботлари, болалар боғчае таълимланувчиларининг расмлари, лой ва пластилиндан ясал ган буюмлари ва шу кабилар киради.

Масалан, болаларнинг анча илгари чизган расмлариш караб чиқиш, таҳлил қилиш, болаларга берилган топширик ларнинг қай даражада мураккаблашиб борганини, уларда тас вирлаш фаолияти қандай ривожланиб борганини аниқлашг; ҳамда улар билан олиб бориладиган кейинги ишларни белги лашга ёрдам беради. Масалани чуқурроқ ўрганиш учун педа- гогик экспериментдан фойдаланилади. Педагогик экспери- мент — таълим жараёнига янги самарали педагогик янгилик киритишдир. Бу экспериментни ўтказишда ўқув жараёнини бузмаслик керак. Киритилган янгилик ўқув-таълим ишини яхшилашга ёрдам берса, у ижобий янгилик бўлади. Баъзи ^ бир тажрибаларни ўтказиш учун махсус шарт-шароитлар яра- тилади, алоҳида хона ажратилади, баъзан махсус аппарат қўлланилади, бир-икки болани алоҳида ажратиб олинади, бу ■— лаборатория эксперименти ҳисобланади.

Тажрибани ўрганиш ва умулаштириш методи. Педагогик тажриба тушунчаси кўп қирралидир. Педагогик тажрибанинг кенг маъноси — таълим ва таълим амалиётидир, яъни мактаб-гача таълим муассасаларида олиб бориладиган таълим-таълим ишлари қай даражада амалга оширилаётганини ўрганишдир. Педагогиканинг кўпчилик муаммоларини ҳал этиш учун реал вужудга келаётган таълим-таълим жараёнини ўрганиш, амалий ходимларнинг ижодий кашфиётларини назарий асосда идрок этиш ва қайта ицшаб чиқиш, яъни илғор тажрибани умумлдштириш ва ёйиш ғоят катта аҳамиятга эгадир.

Олинган фактик материаллар натижаларини схема, диаг-рамма, графикада акс эттирувчи математик метод ҳам қўлла-нилади.

Педагогик тадқиқотлар олиб боришнинг асосий методла-рини билиш ижодий ишлайдиган ҳар бир таълимчига уни қизиқтирувчи соҳада мустақил илмий изланиш олиб боришида, бошқаларнинг тажрибасини ўрганиш . ва баҳолашда ёрдам беради.

БОБ МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМ ЁШИДАГИ ЛАРНИНГ РИВОЖЛАНИШИ ВА ТАЪЛИМСИ

ИШИ ШАХСИНИНГ ШАҚЛЛАНИШИДА ТАЪЛИМ ВА ИЖТИМОЙ ҲАЕТ ШАРОИТЛАРИНИНГ ХАЛ ҚИЛУВЧИ РОЛИ ТУҒРИСИДАГИ АСОСИЙ ҚОИДАЛАР

шожланиш кишидаги жисмоний, руҳий ва ижтимоий жа- 'ч бўлиб, у барча туғма ва эгалланган миқдор ва сифат /ришларини ўз ичига олади.

■ Жисмоний ривожланиш бўйнинг ўсиши, вазн ва мускул кучининг ортиши, сезги аъзоларининг мукаммаллашиши, ҳа- ракатларни тўғри бошқара билиш ва шунга ўхшашлар билан боғлиқдир.

Рухий ривожланишда эса киши шахсидаги психик сифат ва белгиларнинг шаклланиши, эмоционал (ҳиссий) иродавий, би-л.:ш жараёнида муҳим ўзгаришлар юз беради.

Боланинг ижтимоий ривожланиши у ижтимоий ҳаётда қатнаша бошлаганда, унинг хулқида, тсварак-атрофга бўлган муносабатида, айниқса жамоа ишларида қатнашишида намоён бўлади

Кишининг ривожланиши бу миқдор ўзгаришларигина бў-либ қолмай, бу аввало киши организми ва руҳиятида теварак- атрофдаги ҳаёт таъсирида юзага келувчи сифат ўзгаришлари- дир.

Ташки таъсир ички жараён билан қарама-қаршиликни юза-га келтиради, масалан, боланинг янги талаби билан имко-нияти ўртасида юзага келган қарама-қаршилик ёки номута-носиблик унинг ривожланишини ҳаракатга келтирувчи куч ҳисрбланади.

Лёоладаги мана шундай жисмоний ва руҳий ўзгаришларнинг юз беришида, боланинг ривожланиши, яъни шахснинг шакл-ланишида биологик ва ижтимоий омил етакчи роль ўйнайди. Табиий ва ижтимоий омилнинг ўзаро таъсири шахснинг тарихий ва онтогенетик ривожланиши жараёнида юзага келади. Бу ўзаро таъсирни Қ. Маркс қуйидагича ифодалайди: «Одам ташқи» табиатга кўра таъсир этиб уни ўзгартиради, шу билан бир вақтда у ўз табиатини ҳам ўзгартиради». Бошқача қилиб айтганда, киши табиатининг ўзи тарихнинг маҳсулидир. Киши нжтимоий фаолият жараёнида ўзидаги биологик, табиий хусу-сиятларни йўқотмайди, балки ўзгартиради. Инсон табиатнинг олий маҳсулидир^

Маълумки, ҳар бир киши фаолиятнинг бирор турига (ёки бир неча турига) бошқа турларга ннсбатан кўпроқ қобилиятли бўлади.

Инсон қобилият ва қизиқишларин-и амалга ошириш учун теварак-атрофдаги табиат ва кишилар билан ўзаро таъсир этишга қиришади. Упинг теварак-атрофдаги борлиққа нисба-

Г= йтегТМ у''''_гбуюмлар бТМа'' «^_^^М''-''''^»~А» ^1ТМ:«ТМ_

ула^тмб,икар''ш тмтм'»ш''''б '«К,,Р,,ш «У,,осаба,тлар,, ?Л Р«'''»''''''г»хам *'''»^=и^,,ус^тм,ш-, ун,,
мамаГй Дгтм "ЛТМ "ЖТ"Мо"»тмт' «»«-""»» Фа >Р У»""ТУолТда»ТМмо» килиш тсвар^а,,-атрофдаг«лар,,
ПсяяТМТМ у "Г Ш"к" М"аму,,ш,, белгшайдв. ' о',,охуш т«"Рла р,-»а"л, X',,,, хак,,да ғамхўрлик қиладилар.
£ дГрГо^ал^тм^» --дг"а-?ТМ ?^р^Г^У^5Е £"с,,ф^д"ТМ ЕЕЙ =ар

ти боланинг маънавий дунеси
шаклла

а-
жум-
рда

пини уйғотади. оола мамаиди^^-Г-^ --

бола

И «УХИГ ВД ВИОГЕ,,ЕТИК ОМИЛЛАРИИНГ РОЛИ ^3»^"Г^^^»ЗГЙ. 2к.

ГдГ*" Ш_ *''»Р -Фаллар йиғ,,,' ^-ТМ»Гк^; «и «?=>а 6е^А-

р,,ГГла",,— ^ЗД?ТМ&5 иГ ўз_ —»"-~ »-Г!л!тл" Г»Гг ^ЙЖ

нинг шахсга таъеи^и пс.-«-«-^.-

3-§- БОЛАНИНГ РУХИЙ тдп«,,

Т ВЛ ТЛЪЛНЖ,,ГЖ^А,, Т4РБИЯ
тигл^н^иж^мо^3^11^» «ишилик жа

ларда" юзагТ келя^ Я_галга ^ирила^и БуТаГ, ^**ЛИМ^в ни амалга оширувчи педагог етакчи роль ўйнайди. Бу эса ҳар яшаб тугъяи ^лаДИ- Гаълим-таълим нятиЛ^Р фаолият п«п

жамиятдаги ижтимоий Натижаси Д^а бола
»,, -----, ИЖИМОИИ ГИГТриа Л,,.....

бола шахсининг шаклланишида уларнинг жавобгарлигини тўғрисида бундаи деб езади: «Мен таълимви таъсирнинг қуд-

«»РТМад,, =ки ,,7я,,ca££ «Ж ." — •*« алоД

Боланинг ижтимоий ,, у бошлаиди.

Дав5_м этад,лан ЖТ7_0. И Т_а>1^Рибани УзлатМиб

оширади. ... - -----Г~----- Г~^o----- -Г-----
пати беқиёслигига ишонаман. Бола ёмон таълимланган бўлса, бунда фақат таълимчи айбдор эканлигига ҳам ишонаман. Аг^ар бола яхши бўлса, бунинг учун у ўзининг таълимчисидан, ^зи-нинг ёшлигидан миннатдор бўлиши лозим>у
^ (оширади. А. С. Макаренко педагогнинг роли ва жавобгарлиги

Шаклланиб борада>ЛА. тажриба^ни Ўзлаштири^жар^п д^и 4-§. БОЛАНИНГ ҲАР ТОМОНЛАМА РИВОЖЛАНИШИДА Е»!^~Е
ФАОЛИЯТЛАР (ТЙИН, МАШҒУЛОТ, МЕХНАТ
ВА БОШҚАЛАР)НИНГ РОЛИ

Дая таълям ,,а таълим жа»аёвша^ЛК к^лиш иТМ Бунда
боланинг птайи ЕТМ амалга "ширилади
ПаТнТ""тм" ВДгЖЛг'»^ » Р»=ож.
ва таълимнинг мазмуни шяин!" Д шУнинг учун таобия
Ради, унга таъсир этиш усулли 3Г*? *б' муратМаб«Р_б"
Тзрбия боланинг «пияп^п Р ХЭМ Узгариб туради Ради,
яъни болада мупак^Г"1 оЛДИ 3Неасига ла штириб олиш

юГшг(яМ|СТМ! ^К эмаклаш,,й До%ЛУТМга лаб белгила ияти
П^5

МаДМундаги би

Нягтг, (----- ""тинИЯТИ ПЯИГтп КЛ,,.....

~ * ,, уйвн! ^Гл~арв^зла,£
1 аълим вя тзиЛг,,,

^«ТтадТхарТиТТ, бТМ^б»Р Каниа б,,с,иар,,,, ^Г,

рТар~"Г~"

ТММХШ —- у уларГ-«ТМ ,,«\$*»-

Аммо таълимни бпп

зурайтириш ,,а,, ЭТ,,ла,,д,, "Ти,,ТМ"ТМа Ка^аб к>"а»ТМР»ш.

2'. » ""• >^Уя мактабгача таълим

^ ия"

ки ?япГ ижтимоий талабни вужудга келтиоади лягт яп кишилар ҳаётидаги, улар ўртасидаги муносаотларни,
Хягя Т Втасавв Урлар, таассуротлар ша^ллана боп.п^3^6^Л3 Г,,б ҳаракат қилишни билиб оладилар, уларнинг теварак-

оивож^ ус Уллари эгаллаб бориш ^Тб^л^м^м^ХТ^агасавурл^п кенгайди.

ривожланади. Аммо фаолликнинг кяй ляп 1,,олада Ф^о^лп» атроф ТуТ^эсид болаларининг ўйин фаолиятлари хилма-хил
бориши ирсиятга ҳамда тақлидчанлик кобТпИ^0^А ^"опаяГва хГр томонлама ривожланиш имкониятлари

Бола ҳаётининг дастлабки йилларидГкаГталаГ УйиЛолаларнинг ҳаёлини ҳам ривожлантн-

Диган муносабати ва нарса-буюмлар билан ж п ул^хм хеваоак-атрофдаги борлик, кишилар меҳнати тўғриси-

ТМЛ ГТМТ лаТН Х.бла"

ШЗХСДа " Λ*Λ

Ос1.мл,*ТМна # К ΛΛУΛΛΛΛΛ Λ * билан бр қаторда

буюадаган фаолиятнинг ўзига ҳос томонларини эгатлаб боп Лаолиятнинг амалий шакллари ҳам ривожлана бошлади:
ДИ Бу вақтда муносабатнинг ўзи нарса ва йуюмляш Г^ ГМ ёпиштириш, нарсалар яшаш ва х. к. Булар болаларда
буладиган фаолиятга айланиб қолади буюмлар би^ расм^епишт^р^ ^^^Д бадий қобилиятни, ижодкорлик-

тпш^Л^ашнГ нв^рСа Ва б уюмлар билан бўладиган сбаолияти» ни ривожлантиришда манба бўлиб хизмат қилади.
ма^Ш^Хя^ЭтмШ о оЛага дастлабки ёшидан^ бошлаб оилада Мунтазам равишда бериб бориладиган меҳнат топшириқ-

нингя п тЗр6 ия муассасалаРида таълим ва таътим беоп лари болалар фаолиятини ижтимоий мафаатларга буисун-

нингасосиивазифалариданбирохисобланади Р^Ш диришга, ижтимоий фойдали фаолият билан шугулланишига,

са ибуюмГГ^3^Л^ болалар таълимчи раҳбарлигида нап меҳнатдан келган умумий натижадан қувониш каби сифат-

11^ РТ^Усусиятлари тўғрисидаги^ дастлабки 2 ларни таълимлашга олиб келади.

лимларни, улар билан бўладиган ҳаракатла тахлилсинте! Умашғулотлардаги ўқув фаолияти орқали болалар теварак-
э^тмГ^тириш, абст^ратмлаш каб^энг оддиГ жаГ аентаГн «^Ф^ТМ табиат тўғрисидаги, ижтимоий ҳаёт, кишилар туғ-

эгаллаболадилар. ддиди жараенларн. ^^ билимларни узлаштириб оладилар, шунингдек улар-

боТМ ешдан^ кин буюмлар билан бўладиган сбаолиятд, нинг ақлий ва амалий билимлари кенгайиб боради.

болалар анча юқори кўрсаткичларга аришадилар ваУЛПН^ТМ Агар таълим ж^Р^енида 3-4 ёшли болалар диққати таби-

уин ҳамда тасвирий фаолиятга ўтишлаТиучун асос жоати ат_ кишилар тўғрисидаги конкрет фактларга қаратилса, 5-6

батларида, фаолиятларда ўз-ўзини англаб олишнинг лясляб^ ликликлар ва муносабатларга, уларни умумлаштиришга, улар-

ки шакллари шаклланади. дастлао-^^ оддий тушУнчаларни шакллантиришга қаратилади ва

БолаТарГқкиётининг^Зи^ма швс СифаИда англай бошлайди. булар о^Р^али болаларда тушунчали тафаккур ривожлантири-

кўрсатмасисиз, мустақил ҳар^кат ^қилишин/ хохляйУЛ^" ^ Болалар эгаллаган билимларидан, ақлий қобилиятларидан

лада хулқ-атвор сабабининг пайдо бўлиши ва униК ўзларининг турли-туман фаолиятларида фойдаланадилар. Бу-

оуисундира олиши унда онгнинг шаклланганлигил-»-нишга ларнинг ҳаммаси бола шахсининг шаклланишига таъсир эта-

с^Р^ДИ. дн^Далолат дуларда янги мазмундаги фаолиятга қизиқиш уйғотади.

Агар боладаги фаоллик ва мустақиллик катталаяп тя^,,п, Мактабгача таълим ёши даврида бола шахсини шаклан-

уйғотилган бўлса, у холда 4-6 ёшли болалап янчя ТМ тиришга қаратилган таълимвий таъсирлар шундай даражага

кета о КоЛаДилар ва х_ар хил фаолиятларга тезда қвдишиб к^ўтариладики, бу унинг мактаб таълимига ўтишини таъмин-

бт,чяо^ДИлар^ унда болалар онглилигининг поли оптяли V лайДн_

оаъзан ҳатто ижодий хусусият касб этади о^Р^ади, } Кичик мактаб ёшида болалар учун уқиш асосий фаолият

пиа, ктзогача таълим даври учун муҳим бўлган Ўйин А, о^Улиб қолади ва бу фаолиятни болалар ижтимоий аҳамиятли

лиятида болалардаги ижтимоий-билиш Ааолиятинтг ,-,!•" фаолият деб англай бошлайдилар. Бола ўзининг мактаб ўқув-

ривожланиб боришини илмий тадқиқот хулосалапи »Л I ЛИСи эканлигини тушуна бошлайди. Катталарнинг бола хул-

берди_ т К хулосалари курсатиб қи> фалйИпа^ уядигаН ва тобора мураккаблашиб бора-

Уинда болалар таълимчининг раҳбаплигиля гт., Диган талабларини фаоллик билан ижодий бажара бошлаи-

кат усулларини, нарса ва буюмлаг^тўғисша^бин^^^ дилар.

уларнинг сифат ва хусусиятларини билиб олалипяп 1^ ?Ш, Усмирлик даврида бола ҳаётида ўқув фаолияти билан бир

шунингдек фазовий, вақт муносабатларини 4ТМ^А. Лар, Цаторда меҳнат ва ижтимоий фаолият муҳимроқ ўринни эгал-

лик каби тушунчаларни ҳам эгаллаб борадилао ^ ^" лай бошлайди. Бундай фаолиятни муваффақиятли бажариш

Биргаликда бажариладиган ҳаракатли ўйинлар ор али натижасида болалар секин-аста катталар ва тенгдошлари

билан муомала қоидаларини эгаллаб борадилар, шунингдл уларда ахлоқий ва маънавий қадриятларга нисбатан онгл муносабатда бўлиш шакллана бошлайди, булар боланинг тд, лабида, хулқида, теварак-атрофга бўлган муносабатида ақ эта бошлайди.

Ижтимоий-тарихий тараққиёт натижасида юзага келгац фаолиятнинг ҳар хил турлари билимда, ишлаб чиқариш куруд, ларида, санъатда, ахлоқда ва бошқаларда акс этган кишила| меҳнатиинг маҳсули катталар томонидан биргаликдаги фао. лият, муносабатда бўлиш, таълим ва таълим орқали ёш авлод. га бериб борилади. Киши шахсининг ижтимоий табиати мана шундай йўллар билан шаклланиб боради.

Демак, болани таълимлашда, унинг ривожланишида фао-лият етакчи роль ўйнайди. Шунинг учун таълим-таълим муас-саларида ва оилада боланинг ҳаётини у турли-туман фаолият. лар билан шуғуллана оладиган қилиб ташкил этиш керак. Бунга, албатта, болалар фаолиятининг мазмунини бойитиб бориш, янги билим, малакаларни сингдириш, мустақилликнв ривожлантириш ва шу кабилар билан зришилади.

5-§. МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМ ДАВРИНИ ЁШ БОСҚИЧЛАРИГА БҒЛИШ ВА УЛАРНИНГ БОЛАНИНГ РУҲИЙ ТАРАҚҚИЁТИДАГИ РОЛИ

Инсон ҳаётида мактабгача ёш, мактаб ёши даври ҳамда ижтимоий етуклик — катта ёш даври бўлади. Бу даврлардан ҳар бири ичида қисқароқ ёш босқичлари бўлиб, улар инсон камол топишининг муайян, ўзига хос жиҳатлари билан ажра-либ туради. Масалан, илк ёшдаги болалар билан олиб бори-ладиган таълим-таълим ишининг вазифаси ва мазмуни, воситз ва методлари бу ёшдаги болаларнинг нозиклиги, ёрдамга муҳтожлиги, мустақил ҳаётга мослашмаганлигини зътиборга олган ҳолда ишлаб чиқилади.

Боғча ёшига келганда болаларда мустақиллик, ҳаётга мос-лашувчанлик анча ўсган бўлади, шунинг учун бу ёшдаги бола-лар билан олиб бориладиган таълим-таълим ишларини амалга ошириш усуллари ҳам ўзгаради. Боғча ёшининг охирига кел-ганда болаларнинг ривожланиш даражалари улар билан олиб бориладиган таълим-таълим ишларини бирмунча мураққаб-лаштиришни тақозо этади.

Таълим-таълим ишининг вазифаси, мазмуни ва методини белгилаш, кишининг ёш босқичларига асосланади. Ёш давр-лари кишининг ривожланишидаги зарур босқичлардир.

' Шахсининг ҳар бир ёш босқичига хос бўлган сенсор, акдий, ҳиссип, иродавий томонлари бўлади; улар ўртасидаги ўзаро таъсир ҳам ўзгаради, бундай ўзгариш умумий ривожланншга, хулқни бошқаришга таъсир кўрсатади. Аммо умр ўтиши би-лан кишининг руҳий тараққиёти ҳам ризожланиб бораверади дейиш нотўғри бўлур эди. Ҳар бир ёшда ҳам кишининг ривож-

ишида, айниқса болаликда таълим ва таълим системаси, л ахсининг фаоллиги ҳал этувчи ролни ўйнайди. Ш Илк ёшдаги болалар ўзининг тез жароҳатланиши, ночор-ни касалга тез чалиниши, ёрдамга муҳтожлиги билан аж-"алиб туради. Шу билан бирга, бу ёшда ривожланиш энг тез суръатлар билан боради. Боланинг ҳар томонлама ривожла-нишини таъминлаш, уларнинг соғлигини сақлаш ва мустаҳ-камлаш, ҳаётини тўғри ташкил этиш тўғрисида ғамхўрлик қилишни тақозо этади.

Бола илк ёшдаврида эмаклаш, сирпаниш, тортилиш, юриш ва шу каби ҳаракатларни эгаллаб олади. Ҳар бир ҳаракат, малака, кўникмаларни ўз вақтида эгаллаб олиш боланинг |>зига хос хусусиятлари ва таълим системасига боғлиқ. Маса-лан, яхши парвариш қилинган болалар шу ёшдаги ёмон пар-вариш қилинган болаларга нисбатан бирмунча эрта юра бош-лайдилар.

Бу ёшдаги болаларда ақлий таълимнинг асоси бўлган сен-сор таълим, сезги, идрок, тасаввурларни ривожлантириш му-ҳим аҳамият касб этади.

3 ёшгача бўлган болаларнинг нутқини ривожлантириш шу даврга хос бўлган белгилардан биридир.

Уч ёшга келганда болалар она тилининг ҳамма томонла-рини эгаллаб оладилар ва бундан ўз тенгдошлари ва катталар билан бўладиган мулоқотда восита сифатида фойдаланади-лар.

Бу ёшда ўйин фаолияти, тасвирий ва коиструкторлик фао-лияти, буюмлар билан -бўладиган ҳаракат фаолиятларининг асосий усуллари шакллана бошлайди. Бу ёшдаги болалар ўз-;ўзига хизмат қилиш бўйича оддий малака ва кўникмаларни эгаллаб оладилар, биргаликдаги ўйинларда бир-бирлари би-лан муомала шаклларига, қабул қилинган умумий қоидага риоя қиладиган бўлиб қоладилар.

Мана шу ёшдаёқ таълим-таълим беришда бола шахсининг муҳим томонларидан бири бўлган иродавий сифатларни ҳам секин-аста таълимлаб бориш, умумий қоида ва нормаларга итоат қилишга ўргатиш зарур.

Болаларни илк ёшидан бошлаб ҳар томонлама тўғри тар-биялаш учун уларнинг ёш ва ўзига хос хусусиятларини билиш зарур.

Илк ёшдаги болаларни таълимлаш системаси ёш авлодни таълимлашнинг ажралмас қисмидир. Физиолог, психолог, пе-дагог олимлар илк ёшдаги болаларнинг ижтимоий таълимсига катта ҳисса қўшадилар.

Боғча ёшига келганда бола организмнинг етияиши давом ^тади: 3—5 ёшгача бўлган болаларда олдинги ёшга қараганда ўсиш бир оз секинлашади, 5—8 ёшгача зса ўсиш яна тезла-Шади.

Боланинг ёши ўсиб, оғирлители ортиши билан бирга унинг орғағизмидаги ҳамма тўқималарда анатомик ,ва функционал

Ўзгаришлар жараёни давом этади. Боланинг тоғайлари суякд айлана боради, мускуллари кўпаяди. Аммо бола организми. нинг иш қобилияти анча паст бўлади, нерв тўқималари ҳа^ тез чарчайди. 6—7 ёшга бориб бола юриш, югуриш, сакраш, чирмашиб чиқиш, нарса иргитиш, конькида учиш каби мала. каларни, ҳаракатларни эгаллаб олади.

Боғча ёшидаги болалар билан олиб бориладиган таълим-таълим ишида жисмоний таълим марказий ўринни эгаллайди. Боланинг имкониятини ҳисобга олган ҳолда оилада ва боғ-чада таълимвий таъсирлар системаси белгиланади: кун тар. тиби, овқатланиш, гимнастик машқлар ва ҳаракатли ўйин-лар, чиниктириш тадбирлари.

Боғча ёшидаги болалар бош мия пўстлоғининг функционал фаоллиги такомиллаша бошлайди. Бу ёшдаги болалар нерв системасининг ўта сезгирлиги болалар таассуротларини ниҳо-ятда ёрқин, идрокларини ўткир, ўзларини эса таъсирчан қила-ди. Шунинг учун бу ёшдаги, болалар эгаллашлари лозим бўл-ган теварак-атроф тўғрисидаги билимларни тўғри танлаш керак.

Боғча ёши даврида болаларга маълум мақсад билан тўғри таълим бериб, борилса, уларнинг эшитиш, идрок этиш сезги-лари, улардаги кўрғазмали, образли тафаккур, иродавий, ҳис-сий ва ОД-жараёнлари ривожлаиа боради. Болаларнинг билимлари ортган сари улар кўриб, эшитганлари устида мустақил хулосалар чиқаришга ўрганадилар, уларнинг таҳлил вз. синтез қилиш қобилиятлари, қизиқувчанлиги ва синчков-лиги ортади. Агар боладаги табиий қизиқувчанлик ўз вақтида қўллаб-қувватланмаса, бола пассив бўлиб қолади.

Боғча ёшидаги болалар хаёлининг ўткирлиги, ёрқинлиги уларнинг ҳар хил фаолиятларида намоён бўлади; катталарнинг таълим-таълим таъсири кўрсатиши натижасида боланинг фао-лияти ихтиёрий бошқариладиган бўлиб боради, бу эса маш-ғулотларда, меҳнатга боланинг диққатини керакли нарса-ларга жалб қилиш имкониятини яратади.

■ Боланинг шахс сифатида шаклланаётганлиги унинг феъл-атворида намоён бўла бошлайди. Бунда онглиликнинг ўсиши муҳим аҳамиятга эга. Бола энди ўз хоҳишини ижтимоии, мақ-садларга бўйсундира оладиган, ўзи ва ўртоқларининг хулқи-ни баҳолайдиган бўлиб қолади.

Уйиндаги вазиятда, машғулотлардаги таълим жараёнида болаларда феъл-атворнинг иродавий сифатлари намоён бўла бошлайди. Болада хулқнинг онгли шакли намоён бўлиши бурч ҳисси ва ижтимоий ҳисларнинг пайдо бўлиши билан ажралиб туради.

Боғча ёшидаги болалар ўзига қўйилган талабнинг моҳия-тини тушуна бошлайди. Нотўғри хулқи, ёмон иши учун катта-лар танбеҳидан ташқари ўзи ҳам уялади, тўғри хулоса чиқа-ради. Болалар яхши ишларидан, ижтимоий фойдали ишлари-дан қаттиқ қувонадилар. Шундай қилиб, боғча ёши даврида

сон шахсига хос бўлган муайян хусусиятлап шакллана бошлайди.

Боғча ешида умумий ва шахсий қобилиятларнинг ривожланиши учун ёш имкониятлари мавжуддир. Бундай имкониятлар болалар билан олиб бориладиган таълим-таълим ишлари мазмунини секин-аста мураккаблаштириб бориш, ўйин, сўз, кўргазмали, амалий методларни тўғри алмаштириб боришни тақозо этади.

Кичик мактаб ёшида боланинг ҳаётида катта бурилиш юз беради. Чунки бола мактаб режими ва маромини ўзлаштириб олиши, мактабнинг жамоатчилик ҳаётига киришиши лозим бўлади. Бу даврда ақлий кучлар тез ривожланади, жисмоний, ахлоқий ва эстетик ўсиш давом этади.

Бошланғич мактабдаги таълим ва таълим жараёнида билишга ҳавас ортади. Бу ёшда санъатнинг айрим турлари — расм чизиш, мусика, рақсларга; билимларнинг муайян соҳаларига — математика, тилларга мойиллик ва қобилият яққол-роқ намоён бўлади.

Болалардаги бу қобилиятларни таълимлаш ўқитувчидан ҳар бир болага алоҳида ёндашишни, уни ривожлантириш учун самаралироқ таъсир этадиган методлардан фойдаланишни тақозо этади.

Таълимнинг вазифаси боладаги иқтидор ва қобилиятларни, қизиқишларни ўз вақтида аниқлаб, уларнинг янада ривожланишига ёрдам беришдир.

Таълим-таълим бериш жараёнида ҳар бир боланинг ўзига хос хусусиятларини эътиборга олгандагина таълим мақсадларига эришиш мумкин.

Ш б о б. МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМ МУАССАСАСИ ТАЪЛИМЧИСИ

1-§. ТАЪЛИМЧИ ВА УНИНГ ЖАМИЯТДА ТУТГАН УРНИ

Таълимчи ёш авлодни халқимизнинг муносиб фарзандлари қилиб таълимлашдек муҳим, фахрли ва шу билан бирга масъулиятли вазифани бажаради.

Таълимчининг сиёсий етуклиги болаларни таълимлаш сифати учун халқ ва жамият олдидаги ўз масъулиятини англашга, таълим-таълим вазифаларини ҳал этишга ижодий ёндашишга, ўз маҳоратини доимо такомиллаштириб бориш ва ишдаги ўртоқларининг ўсишига кўмаклашишда ёрдам беради. Тарбиячи ўзи яшаб турган ўлка ҳаётини билиши, табиат ва жамиятнинг ривожланиш қонуниятларини тушуниши, ижтимоий фаол бўлиши, умумий ва мактабгача таълим педагогикасини, болалар руҳияти ва физиологиясини эгаллаши керак. Унинг педагогик ҳодисаларни таҳлил қилишга илмий нуқтаи назар-

дан ёндашуви болани ҳар томснлама ривожлантиришни ваффақиятли амалга оширишга имкон беради.

Республикамиз раҳбарияти ўқитувчилар ва таълимчилар фаолиятини юқори баҳоламоқда. Ёш авлодни баркамол инсо қилиб таълимлашда эришган ютуқлари учун, ўқитувчилик таълимчилик ишидаги ижодий меҳнатлари, илғор тажрибалар, ни умумлаштиришда эришган ютуқлари учун ўқитувчи ц. таълимчилар «Методист ўқитувчи», «Катта ўқитувчи», «Методист-таълимчи» ва бошқа шунга ўхшаш унвонлар билан тақдирланадилар. Уларга республика миқёсидаги унвонлар берилади.

Халқ таълими ходимлари орасидан республика, вилоят, район кенгашларига депутатлар сайланиши ҳам уларга бўлган чуқур ҳурмат-эҳтиромни билдиради.

Жамиятимиз ҳаётида амалга оширилаётган туб ислохотлар бугунги кунда боғчада, мактабда, ўрта махсус ва олий ўқув юртиларида шаклланаётган ёш авлод ижобий хулқ-атвор нормалари ва қоидаларини, илмий билим асосларини, касб, хунар, малака ва кўникмаларни ҳар томонлама пухта эгаллаб боришини талаб қилади.

Бунинг учун узлуксиз таълим системасининг муҳим бўғини бўлган умумтаълим мактаблари олдида ҳар бир ўғил ва қизни зарур даражадаги илмий билимлар билан қуроллантириш, жаҳон маданияти, миллий маданиятимизнинг дурдоналари билан таништириш, уларни жисмоний ва маънавий жиҳатдан чиништириш вазифаси қўйилди.

Давлат аҳамиятига молик бўлган бу муҳим вазифани амалга оширишда умумтаълим мактаблари билан бир қаторда халқ таълимининг бошланғич бўғини бўлган болалар боғчалари муҳим роль ўйнайди. Ишнинг муваффақияти кўп жиҳатдан таълимчига боғлиқ.

Таълим фангина бўлиб қолмай, балки санъат ҳамдир, уни эгаллаш узоқ вақт давом этади. Узи ўқийдиган, доимо били-мини ошириб борадиган киши ўқитувчидир, деган қоида тарбиячига ҳам бевосита тааллуқлидир. Доимо ўзини таълимлаш билан, таълим илми ва санъатини эгаллаш билан шугулланадиган таълимчигина ҳақиқий таълимчи бўла олади. Бу борада алломалардан бири «Болани таълимлаш таълимчининг ўз-ўзини такомиллаштиришидан бошқа нарса эмас», деган эди. Биз шунини эсдан чиқармаслигимиз керакки, таълим объекти бўлган бола узлуксиз ўсади, йилдан-йилга таълим шароитлари ўзгаради, буларнинг ҳаммаси таълим ишида мураккаб вазиятлар яратади, бу эса таълимчидан ижодий ёндашишни талаб этади.

Таълимчининг ўзига талабчанлиги, ўзининг ҳар бир хатти-ҳаракатини назорат қилиб бора олиши давлатимиз мактаб-гача таълим мусассалари олдида қўйган талабларни муваффақиятли амалга оширишнинг гаровидир. Бунга қуйидагилар киради:

■ — боланинг соғлигини сақлаш ва мустаҳкамлаш; 30

— ақлий қобилиятларини ўстириш;

— жамиятимизнинг, миллий маданиятимизнинг ғоявий-ахлоқий пинципларига мос келувчи эътиқод ва қарашларни таркиб топтириш;

— она-ватанга муҳаббатни, ижтимоий фаолликни шакллантириш, масъулият, ўртоқлик, дўстлик ҳиссини, халоллик, меҳнатсеварликни таълимлаш.

Албатта, юқорида келтирилган сифатларни таркиб топтириш ўсиб келаётган ёш авлодни таълимлаш вазифасининг ҳамма томонларини қамраб ололмайди, аммо таълимчи шуларга асосланиб болаларни келажакдаги мустақил ҳаётга, меҳнатга тайёрлаш ишини маълум мақсад билан самаралироқ амалга ошириши мумкин.

Ўқитувчилар, мактабгача таълим муассасалари ходимларининг малакасини оширувчи илмий-методик марказлар кенгайтирилмоқда, уларнинг сиёсий тайёргарлигига талаб кучайтирилмоқда; ҳар 4—5 йилда қайта тайёрлашдан ўтишлари учун шарт-шароит яратилмоқда.

Ўқитувчи ва таълимчиларнинг маънавий ўсишлари учун ғамхўрлик қилиш, уларнинг моддий аҳволларини яхшилашга эътибор берилмоқда. Жумладан, 1984 йилдан бери халқ маорифи ходимларининг ойлик маошлари оширилиб, турмуш шароитлари яхшиланиб келмоқда.

Алломалардан Ризоуддин ибн Фахриддин айтади: — Ҳар бир одам ва ҳар бир элнинг саодатли бўлишига бош сабаб илмдир. Экинлар учун ёмғир, суғориш қандай керак бўлса, одам боласи учун ҳам илм шу даражада кераклидир. Болаларини илмли, одобли қилиб ўстириш ота-онанинг бурчидир. Муаллимлар ҳам бу муқаддас вазифадан четда эмаслар. Агар муаллим эсангиз, шогирдларингизнинг ҳар бир ҳаракатини кўз олдингизда тутинг, уларни хушмуомалали бўлишга ўргатинг, жамиятнинг фойдали аъзолари қилишга эришинг. Болаларни ножўя сўз, ножўя хатти-ҳаракатдан тўхтаб қолишга ўргатиб, ўзи эса ўзини тўхтата олмайдиган, болаларни дўстлик, ўртоқликка ўргатиб, ўзи эса улар билан ўртоқ, дўст сифатида эмас, балки катта раҳбар сифатида муомалада бўладиган таълимчи ёмон таълимчидир.

Бу ўринда доно халқимизнинг камтарлик тўғрисидаги қуйи*

Даги ҳикматини келтириш жоиздир.

*Улуғлик айлама зинҳор, ўзингни камтар тут,
Қимдаки бўлса бу хислат ажаб саодатдир.*

Киши шахсининг дастлабки асослари вужудга келтирила-диган мактабгача таълим ёшида катталарнинг болага таъсири айниқса катта бўлади. Бола ақлий ва ахлоқий жиҳатдан фақат катталарнинг тўғридан-тўғри таъсирида таълимланади, камолга етади. Ҳеч қандай шакллар, ҳеч қандай интизом, ҳеч қандай устав ҳамда машғулотлар инсон шахсининг таъсирини

сунъий равишда алмаштириши мумкин эмас. Ёш қалб учуд
букуёшнинг самарали нуридир, буни ҳеч нарса билан алмаш-
тириб бўлмайди. Бола шахсининг шаклланишида таълимчи,
нинг етакчи роль ўйнаши унинг ҳар бир боланинг шахс сифа-
тида шаклланишида жавобгар эканлигини тақозо этади.

Б Таълимчи болаларга кундалик ҳаётда, ўйинларда, машғу-
'лотларда, биргаликдаги меҳнат фаолиятида ва улар билан
бўладиган муомалада таъсир кўрсатади. У ҳар бир болани
диққат билан ўрганиши, унинг шахсий хусусиятларини, қоби-
лиятларини билиши, педагогик назокатини намоён қилиши,
болаларнинг хулқ-атворини, иш натижаларини ҳаққоний баҳо-
лаши керак; уларга ўз вақтида ёрдам кўрсата олиши, оила-
даги аҳволи билан қизиқиши зарур.#

2-§. ТАЪЛИМЧИ ШАХСНИ ШАКЛЛАНТИРИШ

Таълимчининг педагогик маҳорати кўп қирралидир. Маҳо-рат
касбий тайёргарликдан, назарий билим ва иш тажриба-'сини
доимо ошириб боришдан, болаларга бўлган муҳаббатдан вужудга
келади.

Таълимчи мактабгача таълим ёшидаги болаларга табиатД
жамият ҳодисалари, катталарнинг меҳнати ҳақида бошлан-ғич
билим ва тушунчалар беради, уларга маданий ахлоқ, ўз
тенгдошлари ва катталар билан маданиятли муносабатда
бўлиш одатларини сингдиради, яхшилиқ, ҳақиқатгўйлик, адо-лат,
жасурлик, камтаринлик, катталарга ҳурмат билан қараш, табиатга
қизиқиш, қузатувчанлик, ўсимлик ва ҳайвонларга нисбатан
ғамхўрлик билан қараш, меҳнатсеварлик, катталар меҳнати
натижаларини асраб-авайлаш каби ахлоқий сифат-ларни
таълимлайди. Халқ санъати, мусиқа, ашула, адабиёт, тасвирий
санъатни билиш, санъатга муҳаббат таълимчини маданиятли
килади, болалар билан олиб борадиган ишида ёрдам беради.
Педагог керакли билим, малака ва кўникмалар-ни маълум бир
изчиллик билан эгаллаб борсагина болаларни таълимлаш ва уларга
таълим бериш ишида яхши натижалар-га эришади. Таълимчи ўз
касбининг моҳир устаси бўлиш учун махсус тайёргарлик кўриши
керак. У қуйидаги шартларга амал қилиши лозим:

1. Педагог ёш авлодни таълимлаш учун юқори маълумотли,
керакли билимларни эгаллаб, керакли адабиётларни танлай
оладиган, илмин адабиётлар билан ишлай оладиган, илғор
тажрибали педагогларнинг таржибасини ўрганиб, ўз ишига татбиқ
эта оладиган киши бўлиши керак.

2. Педагог болаларни қузата оладиган, уларнинг хулқи, хатти-
ҳаракати сабабларини тўғри таҳлил қилиб, унга ижо-бий таъсир
этувчи воситаларни топа оладиган бўлиши керак.

3. Ёш авлодни керакли билим, малака, кўникмалардан
хабардор қилиш учун педагогнинг нутқи равон, аниқ, манти-қий
ихчам бўлиши лозим. Таълим беришда техникавий восита-

ардан самарали фойдалана олиши керак. Болалар билим, ^алака,
кўникмаларни яхши ўзлаштириб олишлари учун фаол-
лаштирувчи саволлардан фойдаланиши лозим.

4. Таълимчи ўзига юкланган вазифани бажариш учун бола-
ларда Ўша фаолиятига нисбатан қизиқиш уйғота олиши, улар-
"нинг диққатини жалб қилиб, фаоллигини ўстириши, ^болалар-
нинг хулқини, хатти-ҳаракатини ҳаққоний баҳолай олиши
керак.

5. Ҳар бир фаолият учун керакли материални олдиндан
тайёрлаб қўйиши, янги билимни эгаллаган билимлари билан
тўғри боғлай олиши ва болалар эгаллаши лозим бўлган би-
лим, малака, кўникмалар уларнинг ёш имкониятларига мос
бўлиши ва уларни секин-аста мураккаблаштириб боришд
керак.

6. Кун тартибини тўғри ташкил эта билиши, болалар жа-
моасига ундаги ҳар бир аъзони эътиборга олган ҳолда раҳ-
барлик қила билиши, уларнинг фаолияти (ўқув, ўйин, меҳна-
ти) мазмунли бўлиши учун керакли материаллар билан таъ-
минлаши зарур.

7. Болаларнинг руҳий ва жисмоний ҳолатини аниқлай
, билиши ва буни болалар билан амалга оширадиган таълим-
таълимвий ишларида эътиборга олиши лозим.

8. Кун давомида олиб борган таълим-таълим ишини таҳ-
лил қила билиши ва уни янада яхшилаш йўлларини топа оли-
ши керак.

!9. Таълимчи ота-оналар билан мунтазам равишда еуҳбат-лар,
учрашувлар ўтказиши, уларни болаларга таълим-таълим бериш
бўйича ад^алга оширадиган ишининг мазмуни, метод-улари билан
тапиштириб бориши, оила таълимсидаги ижобий намуналардан
ўзининг таълим-таълимвий ишида фойдаланиши лозим.

■10. Педагог болаларга нисбатан хайрихоҳ муносабатда
бўлиши, ҳар бир бола учун қулай руҳий шароит яратиши, хафа
бўлса овунтира олиши, хурсандчилик ва хафачилигига шерик бўла
олиши, айниқса кичик гуруҳ болаларига нисбатан мулойим,
эътиборли, қатъий, сабр-тоқатли, юмшоқ, озгина Ҳазилкаш,
боланинг куч ва имкониятларига ишонч билан Қарайдиган бўлиши
керак.

Гарбиячи болага меҳр-оқибат билан муносабатда бўлса,
болалар билан унинг ўртасида меҳрибонлик, ғамхўрлик муно-
сабатлари юзага келади.

Болалар таълимчининг шахсий сифатларини, билими, ма-
лакаси, болаларга муносабати, талабчанлигини қуйидагича
белгилайдилар: кичик гуруҳ болалари таълимчининг уларга бўлган
меҳр-муҳаббатига қараб («У мени «қуёнчам» деб ча-Қиради,
ухлашга. ётганимда ўппб қўяди»), 4—5 ёшли болалар
таълимчининг болалар ҳаётини-. . яхши ташкил зта олишига-Қараб
(«Лола опамиз бизга ҳикоялар ўқиб берадилар, биз-билан
бирга.ў.инайдилар,,. шунинг учун.-мен уларни яхши кўра-

ман»), катта гуруҳ болалари таълимчининг ҳамма болаларга ҳаққонийлик билан яхши муносабатда бўлиши, яхши ишд. шига қараб баҳо берадилар («У кўп нарсани билади, машғу. лотларда ўргатади»).

Энг муҳими — таълимчи болаларга ишонч билан қараш уларнинг меҳнатсеварлиги, мустақиллиги, ташаббускорлигини (тўғри тақдирлаши ва мустақил фаолият қилишлари учун имконият яратиши керак. Буни болалар юқори баҳолайдилар,

3-§. МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМ ХОДИМЛАРИНИ ТАЙЁРЛАШ СИСТЕМАСИ

Мактабгача таълим муассасаларини малакали кадрлар билан таъминлаш учун бизда педагогика олий ўқув юртлари тармоқлари ташкил этилган. Ҳар йили педагогика билим юр-тини битирган минглаб ёш мутахассис кадрлар халқ таълими ходимлари сафини кенгайтириб борадилар. Педагогика ўқув юртларида амалга ошириладиган таълим-таълим ишлари бўла-жак педагогларда жамият талабларига жавоб бера оладиган шахсий сифатларни шакллантиришга қаратилган. Педагогика ўқув юртларида бериладиган таълимнинг мазмуни ўқувчилар-да назарий, амалий жиҳатдан, шунингдек ижтимоий фойдали меҳнатга тайёрлашни ўз ичига олади.

I. Мактабгача таълим ходимларини назарий билимлар билан қуроллантиришдан кўзланган мақсад мактабгача таълим ёшидаги болаларни мактабда билим асосларини эгаллашга тайёрлаш учун уларни ҳар томонлама ривожлантиришдир,

II. Педагогик практика бўлажак педагогни ўз касбининг моҳир устаси қилиб тайёрлашда муҳим воситадир. Таълимчилик санъатини эгаллаш ҳар қандай ўқув фанини ўзлаштиришдан ҳам мураккаброқдир. Бу — педагогик касбининг кўп қирралилиги билан белгиланади. Шунинг учун бўлажак педагоглар практика вақтида шундай вазиятга тушадиларки, бу уларни таълимчилик касбининг хилма-хил қирраларини эгаллаб олишга ундайди. Натижада практика вақтида педагогга хос бўлган сифатлар, яъни ҳар бир боланинг шахсига ҳурмат билан қараш, чидамлилиқ, қатъийлик, талабчанлик, педагогик кузатувчанлик, ўқитувчилик одоби каби шахсий сифатлар шакллана бошлайди.

III. Уқиш давридаги жамоатчилик ишлари фаол фуқарони, унинг ғоявий йўналишини ва педагогик малакаларни шакллантиришда ёрдам беради.

Бўлажак педагоглар ўзи ўқиётган ўқув юртларининг ижтимоий-сиёсий ҳаётида, ўз-ўзини бошқаришда, ташвиқот-тарғибот ишларида ҳамда халқ ишларини олиб боришда фаол қатнашадилар. Ёш педагогларнинг педагогик маҳоратини такомиллаштириш кейинчалик улар ишлаётган жамоада давом этади. IV. Педагогик маҳорат таълимчининг таълим, таълим ишларини

ймалга оширишда юқори натижаларга эришиш учун ўзига хос зоситалар системасини қўллашини тақозо этади. Бундай маҳоратга эришиш айрим педагогларгагина тааллуқли бўлиб қолмасдан, ҳар қандай педагог ҳам уни эгаллаб олишга интилим керак.

Ёш педагогга у иш бошлаган жамоа аъзолари хайрихоҳ, талабчан муносабатда бўлишлари, уни ўз ҳамкасбларидан педагогик маҳоратини фаоллик билан ўрганиб олишга, кенгайтиришга рақиблик адабиётларни ўқишга, педагогик тажрибани ўрганишга ундашлари керак. Иш жараёнида ёш педагог болалар билан олиб бориладиган ишнинг мазмунини яхши билмаслигини сезади ва ўз билим, малакасини тинмай ошириб бориш керак-лигига зарурат сезади ва изчиллик билан касб маҳоратини эгаллаб боради.

Педагоглар жамоаси ёш педагогда яна куйидаги сифатларни шакллантириши керак: педагогик маҳоратни эгаллашга сидқидилдан интилиш; ўз натижалари учун жавобгарлик ҳиссини сезиш; ўз ишига содиқлик; ижодий изланишга мустақил интилиш; манманлик, ўзибўларчилик кайфиятини йўқотиш; хайрихоҳлик, ўз ўртоқларига қўлидан келган иши билан ёрдам бериш, шахар, район миқёсидаги методик ишларда фаол қатнашиш. Шундай қилиб, умумий мақсад билан бирлашган педагоглар жамоаси ёш мутахассисда педагогик маҳоратни шакллантиради.

Замонавий педагог кенг соҳали мутахассис ҳисобланади. У мактабгача таълим муассасасининг методик ишларида фаол қатнашади, педагогик фаолиятини такомиллаштиради, илғор педагогик тажрибани ўрганади, омма ўртасида педагогик билимлар тарқатади. Шунинг учун замонавий таълимчи олий ўқув юртида фанлар бўйича эгаллаган билимлари билан чега-раланиб қолмай, ҳар доим ўз билимини бойитиб бориши керак, акс ҳолда унинг мутахассислик қобилияти — педагогик ижод-корлиги ўз қимматини йўқотади.

Болалар боғчалари таълимчиларини тайёрлаш махсус ўқув юртларида амалга оширилади. Педагогика олий ўқув юртларининг мактабгача таълим факультетида ёки педагогика ва психология факультетларида мактабгача таълим муассасалари учун кадрлар тайёрланади. Бу факультетларда, шунингдек мактабгача таълим педагогика билим юртларида махсус фанлардан дарс берувчи ўқитувчилар ҳам тайёрланади. Уз мутахассислигини ишлаб чиқаришдан ажралмаган ҳолда ошир-моқчи бўлган ўқувчилар билим юртлари ва педагогика олий билимгоҳларининг кечки ва сиртки бўлимларида ўқийдилар. Махсус ўқув юртини битирган таълимчилар шахар, вилоят, жумҳурият курсларида ҳар беш йилда малака ошириб бора-Дилар. Бу курслар мактабгача таълим-таълим ишини яхшилаш бўйича маҳеус ташкил этилган семинарларда таълимчиларни педагогика назарияси ва амалиётидаги янгилликлар билан та-ништириб боради.

Бундан ташқари, мактабгача таълим муассасалари ходимлари ўз мутақассисликлари бўйича янги методик адабиётлар, ни, мактабгача таълим муассасаларининг илғор тажрибала-рини ўрганиб боришлари, халқ таълими бўлимлари қошида ташкил этилган метод бирлашмаларда қатнашиб туришлар керак. Мактабгача таълим соҳасида илмий ходимлар тайёрлаш педагогика олий ўқув юртлирида амалга оширилади.

IV б о б. ҲОЗИРГИ БОСДИЧДА ҲАР ТОМОНЛАМА РИВОЖЛАНГАН ШАХСНИ ТАЪЛИМЛАШ МАҚСАД ВА ВАЗИФАЛАРИ

Ҳозирги даврда ҳар томонлама ривожланган баркамол инсонни таълимлашнинг мақсад ва вазифалари маънавий бойликни, ахлоқий покликни, жисмоний мукамалликни ўзида мужасеамлаштирган ижтимоий фаол кишиларни таълимлашни тақозо этади.

Халқ таълими соҳасида ягона системани яратмай туриб, жамиятимизнинг ижтимоий соҳасида сифат ўзгаришларига эришиб бўлмайди. Шунинг учун ишлаб чиқаришни илмий асосда ташкил этиш, уни фаоллаштиришнинг етакчи йўлларини топиш, шу билан бирга таълимни ишлаб чиқариш меҳнати билан боғлаб олиб бориш зарурлиги тўғрисидаги таълимотни амалда рўёбга чиқариш, ёшларни мустақил ҳаётга ва меҳнатга тайёрлашни тубдан яхшилашни тақозо этмоқда.

Ҳозирги ёшларни ҳар томонлама ривожлантириш ва етук кишилар қилиб таълимлаш куйидагиларни ўз ичига олади:

1. Юқори ақлий маданият, малакали ижодий меҳнат қила олиш қобилияти.
2. Шахснинг ижтимоий етуклиги.
3. Фаол ҳаётий йўл тутиш.
4. Маънавий фазилатга эга бўлиш.
5. Юқори эстетик маданият.
6. Мукамал жисмоний камолотга эришиш.

Баркамол инсонни таълимлаш мақсади халқ маорифининг ҳамма бўғинлари учун ягонадир. Мактабгача ёшдаги болаларни таълимлаш вазифалари шахсни таълимлаш мақсадлари асосида уларнинг ёшига қараб белгиланади. Мактабгача таълим ёшидаги бола шахсини ҳар томонлама камол топтириш жисмоний, ақлий, ахлоқий, меҳнат ва эстетик таълим мажмуидан иборатдир.

Бу соҳада, Урта Осиё мутафаккирларининг таълим-таълим : тўғрисидаги илғор фикрлари биз учун жуда қимматлидир.

Абу Наср Фаробий (873—950) ўзининг «Бахтга зришиш тўғрисида» деган асарида ■ илмга таълим орқали, яхши фази-латга эса таълим орқали эришилади, дейди.

Дбу Али ибн Сино (980—1037) боланинг келажаги ҳақида у туғилмасдан олдин ғамхўрлик қилиш керак, илк ёшлигидан бошлаб унга ростгўйлик, жавобгарлик, меҳрибонлик каби фазилатларни, яхшилик, инсонийлик ҳиссини сингдириш зарурлигини айтади.

Буюк шоир ва мутафаккир А. Навоий ўзининг «Фарход ва Ширин» достонида меҳнатни, халқлар ўртасидаги дўстликни, инсонпарварлик ҳисларини куйлайди.

Ҳ. Ҳ. Ниёзий (1889—1929) ёш авлод таълимсига катта эътибор бериб, ақлий ва жисмоний таълимнинг бирлиги тўғрисидаги ғояни илгари суради. У инсонпарварлик, хушмуомалалик, эътиборлилик, киши шахсига ҳурмат-эҳтиромни ахлоқий тарбиянинг марказига қўяди. Халқларимизнинг кўп асрлик илғор тажрибаларини, илмий-маданий меросларини ўрганиш миллий маданиятимизнинг, педагогика фанининг, таълим санъатининг қўрғанишига, бойишига салмоқли ҳисса қўшади.

5(озирги даврда мактабгача таълим ёшидаги болаларни тарбиялашнинг мақсад ва вазифалари жумхуриятимизнинг ҳужжатларида ўз аксини топган. Мактабгача таълим муассасалари, оила билан узвий ҳамкорликда болаларни ҳар томонлама ривожлантириш ишини амалга оширади: — болалар соғлигини сақлайди ва мустаҳкамлайди, жисмоний/ривожланишини таъминлайди;

— билимга қизиқиши ва қобилиятларини ривожлантиради; — Ватанга, табиатга, она ўлкага муҳаббатни, катталарга ҳурматни, ўртоқлик ва жамоачилик, хайрихоҳлик, хулқ маданияти, мустақиллик, уюшқоқлик ва интизомни, меҳнатсеварликни таълимлайди;

— эстетик таълимни амалга оширади. Кейинги йилларда жисмоний, ақлий, ахлоқий, меҳнат ва эстетик таълим бўйича олиб борилган илмий педагогик тадқиқотлар мактабгача таълим ёшидаги болаларни таълимлаш вазифаларини уларнинг руҳий физиологик имкониятларини эътиборга олган ҳолда белгилаш зарурлигини илгари сурди. Улар болалар боғчасининг таълим ва таълим дастурида ўз аксини топган. Боғча ёшининг охирига келганда куйидаги вазифалар амалга оширилиши керак:

Жисмоний таълим: болалар соғлигини мустаҳкамлаш, машғулотларда ақлий ва жисмоний фаолликни ошириш, нерв системасини асраш, чарчаш ва майиб бўлишнинг олдини олиш, шахсий гигиена, маданий-гигиеник малакалар, ўз-ўзига хизмат қилиш, кун тартибини аниқ бажариш, асосий ҳаракат турларини бажариш, уларни онгли ўзлаштириб олиб, аниқ адо этиш.

Ахлоқий таълим: болаларда мустақилликни таълимлаш, маданий хулқ одатларини шакллантириш, тенгдошлари ва катталар билан муносабатда бўлиш, фаолият маданиятини шакллантириш, буюмларга нисбатан эҳтиёткорлик билан муноса-

батда бўлишни таълимлаш, болаларнинг ёшига хос бўлган яхшилик, тўғрилиқ, ҳаққонийлик, жасурлик, камтарлик каби ахлоқий тасаввурларни шакллантириш.

Меҳнат таълими: меҳнатга ижобий муносабатни, меҳнат аҳлига ҳурматни, унинг фаолиятига қизиқишни таълимлаш; меҳнат натижаларига, теварак-атрофдаги нарсаларга эҳтиёткорлик муносабатини, меҳнат қилиш эҳтиёжини таълимлаш, болаларни мунтазам равишда меҳнатга жалб қилиб бориш, уюшқоқлик ва иитизомлиқни таълимлаш, ўлкамиздаги ижтимоий воқеалар тўғрисида тасаввурларни шакллантириш.

Ақлий таълим: болаларнинг ақлий қобилиятларини, билим ва амалий фаолиятларини ўстириш, теварак-атрофдаги буюмлар, воқеалар, ўсимлик ва ҳайвонот дунёси, табиатдаги мав-сумий ўзгаришлар тўғрисидаги тасаввурларини аниқлаш ва кенгайтириш, кузатувчанлигини шакллантириш ва шу асосида воқеалар ўртасидаги сабаб-натижаларни аниқлаш, нутқини ўстириш, нутқ-товуш маданиятини такомиллаштириш, фаол лугатини бойитиш, аниқ ифодали гапиришга ўргатиш.

Эстетик таълим: воқелиқни бадиий идрок қила олишни ривожлантириш, санъат асарларига барқарор қизиқишни тарбиялаш, воқеалар ва бадиий образларнинг ҳаётий боғлиқлигини тушунишга, санъат асарларининг тур ва жанрларини ажратишга ўргатиш; бадиий-ижодий қобилиятларини ўстириш, бадиий фаолиятнинг турларига қизиқишни, унда фаол қатнашишни таълимлаш, ижтимоий воқеаларга нисбатан ўзининг муносабатини билдириш малакасини шакллантириш. Бу ҳам-ма вазифалар уларни бажаришга ҳар томонлама ёндашиш-ни тақозо этади.

Ҳар томонлама ривожланган шахсни таълимлашга чуқур ёндашиш — кишида онглиқ, маънавий бойлик, юксак идеал ва талабларни, меҳнат ва ижтимоий фаолликни, жисмоний камолотни ўстириш учун маълум мақсад билан мунтазам тарбиявий таъсир этиб боришдан иборатдир.

Ҳ о б. ЖИСМОНИЙ ТАЪЛИМ

1-§. ЖИСМОНИЙ ТАЪЛИМ НАЗАРИЯСИ ВА АСОСИЙ ТУШУНЧАЛАРИ

Жисмоний таълим — мактабгача таълим педагогикасининг муҳим бир бўлими бўлиб, бизда қарор топган жисмоний тарбия системасининг дастлабки бўғинидир. Унинг вазифаси — бола соғлигини сақлаш, жисмоний сифатларини ўстириш, ёшларни меҳнатга ва Ватан ҳимоясига тайёрлашдир.

Жисмоний таълим тўғрисидаги таълимот педагогиканинг таркибий қисмидир. Педагогика фанининг бу соҳасига тааллуқли баъзи бир ҳодисаларни таърифлашда «жисмоний мада-

:

яцят», «жисмоний камолот», «жисмоний ривожланиш» син-тари асосий тушунчалардан ҳам фойдаланилади.

«Жисмоний маданият» тушунчасига -халқ мадания-гининг бир қисми сифатида қаралади. Жисмоний маданият кишилиқ деамияти томонидан тўпланган/ моддий ва маънавий бойлик-лар йиғиндиси бўлиб, ундан кишиларнинг жисмоний камолоти учун фойдаланилади.

«Жисмоний маданият» тушунчасига қуйидагилар киради:

1) меҳнат ва турмушдаги йатартиблиқ, озодалиқ, кийим-ларнинг, бино ва хоналарни-г тозалиги, шахсий гигиена ва гигиеник кун тартибига одатл-аниш (кун давомидаги фаолият ва дам олиш, уйқу, овқатланиш гигиенаси ва шунга ўхшаш-лар);

2) табиий шароитда организмни чинқтириш {ҳаво, қуёш ва сув -рдамида);

3) жисмоний машқлар.

Жисмоний ривожланиш тор маънода бўйнинг ўсиши, мускулларнинг ортиши ва шу каби антропометрик ва биометрик кўрсаткичлардир. Жисмоний ривожланиш киши организмни ўраб турган муҳитга боғлиқлиги тўғрисидаги биологик қону-ниятлар асосида амалга оширилади. Масалан, ҳаёт шароитини, жисмоний таълим методини бирмунча ўзгартириш орқали орга-низмнинг функционал имконият даражасини бирмунча кўта-риш, жисмоний ривожланиш кўрсаткичларини яхшилаш мум-кин.

Жисмоний таълим деганда организмнинг морфологик ва функционал ривожланишини жамият талаблари даражасида амалга ошириш, жисмоний сифатларни, қобилиятларни ри-вожлантириш, ҳаракат малака ва кўникмаларини шакллан-тириш, жисмоний маданият ва спорт соҳасига тааллуқли маҳ-сус билимларни ўзлаштириб олиш тушунилади.

Мактабгача таълим ёшидаги болаларнинг жисмоний тар-бияси улар ҳаётини сақлаш, -соғлиғини мустаҳкамлаш, ҳара-кат малакаларини шакллантириш ва тўла маънодаги жисмо-кин таълим бериш, маданий-гигиеник малакаларни шакллан-тириш, батартиб ҳаёт кечириш одатини сингдиришга қара-тилган.

•Болага таълим-таълим беришда амалга ошириладиган ҳар қандай ишнинг муваффақиятли бажарилиши боланинг соғли-ғига боғлиқ. Шунинг учун кўпчилик педагогик ишлар бола-нинг жисмоний имконияти ва соғлиғини эътиборга олган ҳол-да амалга оширилади.

Боланинг жисмоний ривожланиши унинг ҳар томонлама уйғун ривожланган инсон бўлиб ўсишида муҳим аҳамиятга эга.

Соғлом, жисмоиан бақувват боланинг иш қобилияти ҳам юқори бўлади, шароитга осон мослашади, ҳар хил топшириқ-ларни осонлик билан тез бажаради.

Жисмоний машқлар бола организмнинг функционал им-

кониятларини ошириб боради, натижада бу миянинг пешона қисмига ижобий таъсир кўрсатади ва бола ақлий фаолиятни муваффақият билан бажаради. Кўл панжаларининг ҳаракат-лағиши нутқни ҳаракатга келтирувчи марказнинг ривожланишига ижобий таъсир этади. Бунинг натижасида боланинг нутқи ва тафаккури ривожланади.

Кун тартибидаги гигиеник ва чиниқтирувчи муолажаларни бажариш орқали боланинг билим доираси кенгайди, ақлий фаоллиги ортади, у жасурлик, ҳалоллик, батартиблилик, қатъийлик, мустақиллик ва шунга ўхшаш ижобий хулқ нормалари ва қоидаларини ҳам эгаллаб олади.

Жисмоний таълим аксарият ҳолларда бутун гуруҳ билан! бажарилади. Жисмоний таълим машғулотларида, ҳаракатли ўйинларда болаларда жамоачилик, уюшқоқлик, интизомлилик каби хислатлар шаклланади.

Жисмоний таълим эстетик таълим билан ҳам чамбарчас! боғлиқдир. Жисмоний машқларни бажараётган болалар энгил, чиройли, ифодали ҳаракат қилишга ўрганадилар, бу сўзсиз болаларда эстетик хисни таълимлайди. Боланинг жисмонан бақувват, чидамли бўлиши унинг иш қобилиятини ўстиради.

Болаларга жисмоний таълим беришнинг вазифа ва восита-лари биринчи марта Н. К. Крупская томонидан белгилаб берилган. Н. К. Крупская шахснинг бир бутунлиги ва уни ривожлантиришда маълум мақсадга қаратилган таълимвий таъсир кўрсатиш, тўғри овқатланиш, соғломлаштирувчи, чиниқ-тирувчи тадбирлар, жисмоний маданият, ҳаракатли ўйинлар, маданий-гигиеник малакаларни таълимлаш, боланинг ўз вақ-тида дам олиши, яхши ухлаши каби воситалардан фойдаланиш зарурлигини кўрсатиб берди.

§. ЖИСМОНИЙ ТАЪЛИМНИНГ ТАБИИЙ-ИЛМИЙ АСОСЛАРИ

Жисмоний таълим назариясининг табиий-илмий асоси илмий фанлар комплекси (анатомия, физиология, гигиена, био-кимё, биомеханика ва бошқалар) дан таркиб топади.

Боланинг биологик ривожланиш жараёнини И. М. Сече-нов, И. П. Павлов ва улар издошларининг организм ва муҳит-нинг бирлиги, организмнинг бир бутунлиги, организмнинг фаолиятида марказий нерв системасининг бошқарувчи роли тўғрисидаги таълимотига асосланиб иш юритаётган табиий фанлар мажмуи ўрганади.

Организмда кечадиган ҳамма жараёнларнинг бирлиги тўғрисидаги қоида турлича ва хилма-хилдир.

Биринчидан, киши организми бир бутундир, ундаги айрим аъзолар ва системаларнинг иш фаолияти бир-бири билан узвий боғлиқдир. Болани жисмоний чиниқтиришда ана шу қоидага асосланилади. Масалан, болалар организмни чиниқти-

риш шамоллашнинг олдини олиш учунгина қилинмайди, шу билан бир қаторда бола организмнинг теварак-атрофдан келадиган ҳар хил ноҳуш таъсирларга чидамлилигини ошириш учун, бола аъзоларининг мутаносиб ўсиши учун олиб борилади. Булар ҳар бир аъзонинг иш функциясини оширади, ҳаракат малакалари яхши шайланади.

Иккинчидан, организм бир бутун бўлиб, ундаги рухий ва жисмоний жараёнлар ўзаро боғлиқдир. Бу эса болалар боғ-часида амалга ошириладиган таълим-таълим ишларини таш-кил этишда муҳим аҳамият касб этади.

Жисмоний таълим воситалари болаларда нормал жисмоний ривожланишни, яхши, хушчақчақ кайфиятни, уларнинг иш қобилиятини таъминлашга қаратилган. Буларсиз болаларни ҳар томонлама ривожланган инсон бўлиб камол топишини таъминлаб бўлмайди.

Учинчидан, бола организмнинг теварак-атрофдаги муҳит билан ўзаро боғлиқлиги мураккаб динамик стереотиплар, шартли рефлексли боғланишлар орқали юзага келади. Жисмоний машқлар дидактикаси, болаларнинг маданий-гигиеник малакаларни эгаллаб олишлари И. П. Павловнинг биринчи ва иккинчи сигнал системаларининг шартли рефлексда асосланган ихтиёрий ўзаро таъсирлари ҳақидаги таълимотига асосланган ҳолда ишлаб чиқилади.

Мактабгача таълим ёшидаги болаларни жисмоний таълим-лашнинг умумий вазифалари ёш хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда амалда конкретлаштирилиб борилади.

Мактабгача таълим ёшидаги болалар организмнинг ўзига хос томони шундаки, ужуда тез ўсади ва ривожланади. Шу билан бирга организм функциялари ва системаларининг шаклланиши ҳали тугалланмаган бўлади, шунга кўра у тез жароҳатланади. Шунинг учун болаларга жисмоний таълим беришда қуйидагилар биринчи даражали вазифалар ҳисобланади:

1. Соғломлаштирувчи вазифалар. Болалар соғлигини мустаҳкамлаш, организмнинг шакл ва функцияларини уйғун ривожлантириш, иш қобилиятини ошириш, ҳар хил ташқи таъсирларга чидамлилигини кучайтириш, узоқ умр кўришини таъминлаш.

2. Таълимий вазифалар. Мактабгача таълим ёшидаги болаларга хос бўлган ўта қабул қилувчанликни, шароитнинг ўзгаришига энгил мослашиш қобилияти бир қатор таълимий вазифаларни ҳам амалга ошириш имкониятини яратади, чунончи: керакли кўникма ва малакаларни шакллантириш, жисмоний сифатлар (чакқонлик, кучлилиқ, чидамлилиқ, тезкорлик, эгилувчанлик, мувозанат, кўз билан чамалаш)ни ўстириш, тўғри қадди-қомат, гигиена кўникмаларини таълимлаш, жисмоний таълим ҳақидаги билимларни ўзлаштириш.

Боладаги ҳаракат кўникмалари (эмаклаш, юриш, югуриш, велосипедда учиш ва ҳ.к.) нисбатан энгил шаклланади ва

Ажойиб педагог К. Д. Ушинский ўйинларга, гимнастикага, болаларнинг очиқ ҳавода бўлишига катта аҳамият берган эди. У болалар билан машғулот ўтказаятганда диққатни тик-лашга имкон берувчи машқларни бажариш учун кичик танаф-фуслар қилишни тавсия этганди.

Россияда жисмоний таълимнинг оригинал назариясини яратган олим П. Ф. Лесгафтдир. У жисмоний таълим (жисмоний машқларнинг гигиеник ва соғломлаштириш аҳамияти) билан ўзаро алоқадорликда ўрганиладиган болаларга мўлжалланган жисмоний машқларнинг яхлит системасини ишлаб чиқди. Олим жисмоний машқларни танлашда болаларнинг ёшига хос ана-томик-физиологик ва психологик хусусиятлари, ҳаракатларга аста-секин мураккаблаштириб ва хилма-хиллаштириб бориш зарурлигини кўрсатди. У ҳаракатли ўйинлар назарияси ва методикасини ишлаб чиқди. Ўйинлар интизом, ҳалоллик, сабот каби ахлоқин сифатларни ривожлантиради, болани ҳаётга тай-ёрлайди, ўйинда боланинг характери шаклланади, кўникма ва одатлар шаклланади, деб уқтирган эди.

П. Ф. Лесгафт назарияси болаларнинг жисмоний таълимси ҳақидаги фанни янада ривожлантиришда мустаҳкам замин бўлиб хизмат қилди.

Унинг шогирди, врач-педиатр ва гигиенист, профессор В. В. Гориневский ўз врачлик-педагогик фаолиятида жисмоний таълим, жисмоний машқлар гигиенаси, организмни чиник-тириш, даволаш физкультураси масалаларини илмий тадқиқотлар асосида ишлаб чиқди. У жисмоний ва спорт машғулотларини амалга ошириш устидан врачлик ва педагогик назорати ўрнатиш ишининг асосчисидир. Унинг яратган асарлари ичида «Мактабгача таълим ёшидаги болаларнинг жисмоний таълимси» номли китоби айниқса муҳим аҳамиятга эга бўлди.

Педагогика фанлари академиясининг ҳақиқий аъзоси, педагогика фанлари доктори, профессор, шифокор-гигиенист Е. А. Аркин яратган мактабгача таълим педагогикаси, анато-мия, физиология ва гигиенага оид кўп сонли ишлари орасида унинг «Мактабгача таълим ёши» номли йирик китоби ҳозир ҳам ўз аҳамиятини йўқотгани йўқ.

Медицина фанлари доктори Л. И. Чулицкая, врач ва педагог Е. Г. Леви-Гориневская, А. И. Биковаларнинг жисмоний таълим назариясини яратишдаги хизматлари каттадир. Улар-ИГНЛГ кўп сонли илмий асарлари ичида «Бола организмни чиник-тириш», «Мактабгача таълим ёшидаги болаларда асосий ҳаракатларни ривожлантириш» номли китоблари алоҳида аҳамиятга эгадир.

А. И. Бикоза мактабгача таълим ёшидаги болалар ҳаракатининг ривожланиш муаммосини ишлаб чиқиш асосида болаларни ҳаракатларга ўргатиш жараёнини, бу жараённинг аҳамияти, мазмуни, ташкил этилиши ҳамда методларини аниқлаб ва асослаб берди.

Илмий тафаккурнинг ривожини ва жисмоний таълим соҳаси-

даги олимлар ҳаракатини бирлаштиришда халқ таълими ми-ниетлиги томонидан уюштириладиган конференциялар муҳим аҳамиятга эга. Бу конференциялар олимларнинг муайян давр ичида олиб борган тадқиқот ишларига яқин ясайди ва илмий изланишлар истиқболи, мамлакатимиздаги ижтимоий мактабга-ча таълим муассасаларида амалга ошириладиган жисмоний таълимнинг актуал проблемаларини ишлаб чиқиш билан та-ништиради.

Мактабгача таълим муассасаларида амалга ошириладиган жисмоний таълим ишлари қуйидаги принципларга асосланади: жисмоний таълимнинг меҳнат ва ҳарбий тайёргарлик билан алоқадорлиги принципи, шахсни ҳар томонлама ва уйғун ри-вожлантириш принципи, жисмоний таълимнинг соғломлаштириш мақсадига йўналтирилганлиги принципи.

Жисмоний таълим машғулотларини режалаштиришда сало-матликни мустаҳкамлаш қонуниятлари ҳисобга олинган жис-моний нагрузка албатта тартибга солинади. Бу иш таълимчи, шифокор ва мудиранинг мунтазам тиббий-педагогик назорати остида амалга оширилади.

Болаларга жисмоний таълим ва таълим бериш жараёнида қуйидаги дидактик принциплар қўлланилади: мунтазамлик ва из-чиллик; онглилик, мустақиллик ва ижодий фаоллик; таълим-нинг кўргазмалли, оғзаки ва амалий усулларини бирга қўшиб олиб: бориш; тушунарлилик ва ўзига хослик; таълимнинг уму^ мий..группавий ва алоҳида шакллари-нинг бирлиги, талабларни тобора ошириб бориш. Улар педагогиканинг жуда муҳим шартлари ҳисобланади ҳамда ўзида таълим ва таълимнинг янги-на педагогик жараён методик қонуниятларини ифода қилади.

4-§: ЖИСМОНИЙ ТАЪЛИМНИНГ АСОСИЙ ВОСИТАЛАРИ

Д -?Гириеник шароитлар. Бизнинг жамиятда жисмоний таълим давлатнинг она ва бола тўғрисидаги ғамхўрлигига, меҳнатқаш-ларгаш шароитларининг доимо яхшиланиб бориши, моддий фаровонлигининг ўсишига асосланади.

Болаларнинг жисмоний тўғри ривожланиши учун гигиеник шароит (бино, майдонча, жиҳозлар, кийим-бош, пойабзал) ярашиш, болалар ҳаётининг_илмий асосланган режимини (бу-ларг^ оқилона , овқатланиш, ҳаракатларни ривожлантириш • ва организмни чиништириш тадбирларини ўз ичига олади) албат-та: бажариш зарур. Шу билан бирга, тиббиёт ходимларининг доимий назорати, зарурий профилактик ва даволаш ишлари олиб бориши талаб этилади.

: Боғчада ҳар бир гуруҳ учун хоналар ажратилади. Гуруҳ хоналари болаларнинг эркин ҳаракат қила олиши ва соф ҳаво билан нафас олиш имконини берадиган даражада катта, ёруғ, қуруқ ва иссиқ, деразалари жануби-шарққа қараган бўлиши керак.

■ | Гуруҳ хонасининг баландлиги 3—3,5 м бўлиб, ҳар бир'бо-

лага бино сатҳидан 2,5 кв. м жой, тахминан 8 куб м ҳаво тўғри келиши; хона беағи гигиенага хос тез тоза бўладиган, ёқимли, юмшоқ рангда бўлиши керак. Гуруҳда тартиб бўлишига риоя қилиш зарур. Хонада ёруғликни тўсадиган оғир ва қалин пардалар, гиламлар, юмшоқ мебеллар, умуман ортикча нарсалар бўлмаслиги керак. Ҳамма жиҳозлар таълим-таълим талабига, болаларнинг бўйи ва гавда тузилишига мос бўлиши ва халқ таълими вазирлиги томонидан қўйилган махсус нормага жавоб бериши лозим.

Болаларнинг стол, стуллари анча мустаҳкам ва енгил, тузилиши содда ҳамда осон ювиладиган бўлиши керак. Столлар ёруғлик чап томондан тушадиган қилиб жойлаштирилиши лозим. Уйинчоқ ва кўргазмали куруллар ҳам гигиеник талабларга жавоб берадиган, пишиқ, зарарсиз рангда, ташқи кўриниши силлик бўлиши керак.

Таълимчи ўз гуруҳининг гигиеник шароити учун жавобгар-дир. Хонани болалар сайрга, мусиқа машғулотида чиқиб кетгандан кейин шамоллатиш, дераза ва форточкалар эса йил фаслларида катъи назар доимо очиқ бўлиши керак.

Боғча майдончаси. Ҳар бир ёш гуруҳи учун буталар билан ржратилган алоҳида майдонча бўлиши керак. Майдончада болаларнинг ҳаракатларини ривожлантириш учун жой (текис майдонча), кумсув, қурилиш материаллари билан ўйналади-ган ўйинлар учун жой, ижодий ўйинлар ва турли ўйинчоқлар билан ўйналади-ган ўйинлар учун жой ажратилади. Майдончада ҳаракатларни ривожлантирувчи жиҳозлар: тирмашиб чиқиш учун деворчалар (уч, тўрт ва олти бурчакли), мувозанат сақлаш машқлари учун/хода, тепалик, сакраш, улоқтириш машқлари учун керакли/жиҳозлар бўлиши керак. Буларнинг ҳамма-си болаларнинг ёши ва кучига мос, пишиқ, мустаҳкам, чиройли бўлиши зарур/Боғча майдончасида болаларнинг велосипед, «атомобиллар»да юришлари учун йўлаклар бўлиши керак.

Ёмғир ва қуёшдан сақланиш учун ёпик айвоилар бўлади. Майдонча ҳар доим озода, тартибли бўлиши зарур. Боғча майдончаси скамейкалар, ўйнаш учун зарур бўлган ўйинчоқлар, кум яшйқлари, ҳар хил кема, самолёт макетлари, нарвончалар билан жиҳозланган бўлади.

Қишки вақтларда қор тепача, яхлатилган йўлчалар, қор иншоотлари, яхмалак қуриш лозим.

Болаларнинг овқатланиши (нонушта, тушки овқат, кеч тушки овқат ва кечки овқат) осойишта вазиятда ўтиши керак. Бола стол атрофига яхши иштаҳа билан ўтирса, унинг организмда овқатнинг яхши ҳазм бўлишига ёрдам берувчи шарт-шароит ҳосил бўлади. Яхши иштаҳа болаларда мустақилликни, маданий-гигиеник малакаларни, стол атрофида ўзини тўғри тутиб ўтириш малакаларини таълимлашга ёрдам беради. Энг муҳими — болаларнинг ёшлигидан бошлаб уларда яхши иштаҳа бўлишини таъминлаш муҳим аҳамиятга эгадир. Баъзи болалар керагидан ортик, баъзилари керагидан кам овқат ейиш-

лари мумкин. Шунинг учун болага овқат нормасини уларнинг ёшига қараб бериш керак. Аммо болани таомни охиригача ейишга мажбур этиш керак эмас, мажбур этиш ҳар доим овқатдан оладиган лаззатланишни камайтиради, уни ҳазм қи. лишни қийинлаштиради, баъзан бола овқатдан бутунлай воз кечиши мумкин. Боланинг тўғри овқатланаётганининг асосий мезони унинг жисмоний жиҳатдан уйғун ривожланганлигидир. Ҳозирги кунда болаларни овқатлантиришни табақалашга зарурат туғилмоқда, яъни семиришга мойиллиги бор ва эти бўйига мос келмайдиган болаларга (бўйи узунроқ, ўзи ориқ) нисбатан шундай қилиш зарур.

Болаларни илк ёшлигидан бошлаб овқатни мустақил ейиш-га ўргатиш уларда овқатни иштаҳа билан ейишга, овқатга ижобий муносабатни уйғотишга ёрдам беради. Иккинчи ёш-нинг бошидан қошиқдан фойдаланишга ўргатиш, тўртинчи ёшдан санчқидан, бешинчи ёшда — пичоқдан фойдаланиш ма-лакаларини таълимлаб бориш зарур. Бундан ташқари, бола-ларда овқат ейишдан олдин кўлини ювиш, тартибли еб-ичиш, чапиллатмай, товушсиз чайнаш ва ичиш, салфеткадан фойдала-ниш, тўғри ўтириш, овқат учун ташаккур билдириш, овқатдан кейин оғизни чайқаш каби маданий-гигиеник малакаларни ҳам таълимлаб борилади.

Овқатланиш вақтида болаларга танбеҳ бериш, уларни ко-йпш ярамайди. Бу болаларнинг асабини бузади, иштаҳасини бўғади. Бир болага берилган танбеҳ бошқа болаларнинг диқ-қатини тортмаслиги лозим. Овқатни яхши ея олмайдиган бола-ларга тарбиячи ёки энага ёрдам беради.

Болаларда овқатланиш билан боғлиқ бўлган маданий-гигиен-кик малакаларни таълимлаш катталардан ижобий намуна кўр-сатишни талаб этади. Маданий-гигиеник малакаларни қандай бажараётганликларини таълимчи назорат қилиб бо-риши, кат-та ва тайёрлов ёшидаги болаларда эса унинг аҳамиятини, ба-жариш усулини онгли эгаллаб олишларига эришиши лозим.

Уйқу. Болаларни жисмоний томондан таълимлашдаги му-ҳим вазифа не^рв системасининг гигиенасидир. Бу вазифани ҳал этишда уйқу катта аҳамиятга эга. Уйқу мия катта ярим-шарларининг нормал ишлаши учун зарур бўлган куч-қувватни тиклайди.

Чуқур ва яхши, узоқ давом этадиган уйқу нерв системаси-нинг, организм чарчашининг олдини олувчи асосий воситадир. Агар бола ёмон ухласа, уйқуга тўймаса нерв системаси фао-лиятининг бузилганидан далолат беради. Нерв системаси тез кўзгалузчи болаледр аксарият ёмон ухлашади. Бундай бола-ларнинг уйқу тормозланиши чуқур нормал уйқуни таъминлай олмайди. Шунда бундай болалар кичкинагина, арзимаган шар-падан ҳам уйғониб кетаверади. Бола қанчалик ёмон ухласа, унинг ахлоқ нормаси, ўзаро муносабати, муомаласи шунча ёмонлашади, бундай ҳолни биз инжиқлик деб тушунамиз. Ях-ши уйқу боланинг соғломлигидан дарак беради.

Бола яхши ухлашининг асосий шартининг унинг ёшига мос бўлган суткалик режимни ҳаётининг биринчи кунидан бошлаб ўрнатиш ташкил этишидир. Бола тез ва яхши ухлаши учун кераклик шарт-шароит яратиш, уйғоқлик вақтида фаоллаштирувчи ҳар хил ҳаракатларни ташкил этиш керак.

Бола яхши ухлашининг асосий шартларидан бири — ҳаётининг биринчи ойдан бошлаб уни тоза ҳавода ухлатишдир. Кислородга тўйган кон бутун организмдаги нерв ҳужайра-ларининг тикланишига ёрдам беради. Тоза ҳаво боланинг на-фас олишини яхшилади, шамоллашдан сақлайди. Жисмонан нимжон ва 1,5 ёшгача бўлган болаларни тоза ҳавода ухлатиш, сайр қилдириш ниҳоятда зарурдир. Иқлим совуқлигидан сайр-га чиқа олмайдиган болалар учун тоза ҳавода ухлаш жуда фойдалидир.

Болалар яхши ухлашлари учун уларни кучли кўзғатадиган ақлий ва жисмоний иш қилдирмаслик керак. Болаларда уй-қудан олдин салбий ҳисларни уйғотмаслик керак, бундай муо-мала натижасида боланинг мия яримшарларида юқори кўз-ғолиш ўчоғи ҳосил бўлади. Уйқудан олдин катталарнинг бола билан муомаласи ниҳоятда тинч, самимий, болаларни уйқуга тайёрловчи бўлиши керак. Болаларни уйқуга тайёрлаш улар-да мустақилликни таълимлаш билан боғлиқ ҳолда олиб бори-лади. 1 ёшнинг охирига келиб, болалар ўз туфлисини, нос-қисини мустақил ечишга ўргатилиши мумкин: 3 ёшга келиб мустақил ечинишга, кийимни чиройли тахлаб қўйишга, ўз кара-воти олдига бориб, унга чиқиб олишга ўргатилади. Аввалига бу уйқуга тайёрлик бўлган бўлса, кейинчалик бориб бу ҳам-ма нарса болаларда уйқуни келтирувчи восита бўлиб хизмат қилади. Агар мана шу жараёнлар бўлмаса боланинг ухлаши қийин бўлади.

Агар бола яхши ухласа, тетик, қувноқ бўлиб уйғонади ва ҳафсала билан кийина бошлайди. "Бодани бевақт уйғотиш унинг нерв системаси ва хулқига салбий таъсир этади. Бола-ларни бирданга уйғотиш жуда зарарли, чунки кўпчилик бо-лалар уйқуга тўймайди. Болаларни ҳар доим бир вақтда уй-ғотилса, уларнинг миявида кўникиш пайдо бўлади. Бунингга-тижасида секин «туринглар» деган товушдан ҳатто энг қаттиқ ухлаб ётган болалар ҳам уйғониб кетишади. Уйғотилмаса, уйғонган болалар кийингунча 30—45 дақиқа ичида ҳамма бо-лалар уйқуси пишиб ўзлари секин-аста уйғонишади.

Болаларнинг кийими. Қийим — киши организмда иссиқ-ликни сақлаш, ҳар доим бир хилда температура бўлиши учун керак. Кийим одам терисини ҳар хил механик таъсирлардан (урилиш, ҳашорат ва ҳайвонлар чақиши, тишлашидан), оғрик берувчи микроррғанизмлардан, чанг-ифлосдан сақлайди.

Хўш, болалар кийими қандай гигиеник ва педагогик та-лабга жавоб бериши лозим?

Кийим болани ўраб турган ҳаво температурасига мос кели-ши керак. У энгил материалдан тайёрланиб, ҳавони, иссиқлик-

ни яхши ўтказадиган бўлиши, осон ювиладиган, яхши ҳўлла-надиган, намни шимадиган, эластик ва баданни безовта қид, майдиган бўлиши лозим.

Ўзги кийим ранги очик, асосан оқ газламадан, қишки ки-йим— тўқ рангли материалдан тикилиши лозим. Болаларнинг кийими уларнинг ёшига яраша, енгил, қулай, қисмайдиган, эс-тстик дидига жавоб берадиган арзон материалдан тикилиши керак.

Уғил болалар кийими гули, бичиғи билан қиз болалар кийимидан кескйн фарқ қилади. Болаларнинг байрам кийим-ла)ри ҳам бўлиши керак. Фартукчаларнинг ранги куйлакка қа-раб танланиши, гулли кўйлакка гулсиз, гулсиз кўйлакка гулли бўлиши, чўнтаги (дастрўмол учун) бўлиши керак.

Булар ҳаммаси болаларнинг кийимига қўйиладиган гигие-ник талабдир. Болаларнинг ички кийими, кўйлаги, костюм, пальтоси бўлиши керак (ҳаммаси бўлиб 4 қават). Болаларни кийими оддий фасонли, ювиш, дазмоллаш осон бўлиши зарур.

Уларнинг ташки кийимлари ҳам енгил, қулай, нормал ҳаракат қилишлари учун ҳалақит бермайдиган бўлиши ло-зим.

Болаларнинг ётганда киядиган кийими узун, товонга туша-диган, узун енгли бўлиши мақсадга мувофиқдир.

Болалар очик ҳавода ухлашлари учун уйқу қошгари бўлса яна ҳам яхши.

Болаларнинг оёқ кийими ҳам қулай, пошнаси 1,— 1,5смбў-лиши керак. Вақти-вақти билан болаларга қишда бинонинг ичида, ёзда майдончада яланг оёқ юришга рухсат бериш ке-(рак. Нотекис жойда яланг оёқ юриш товон яссилигини йўқота-дидбола организмни чиниқтиради.

, о^Сайр. Болаларнинг узок вақт очик ҳавода бўлишлари улар-\ .-йинг соғлигига ва жисмоний тараққиётига ҳар томонлама ижо-^ бий таъсир кўрсатади. Боланинг очик ҳавода бўлиши натижа-сида қон кислотасига тўяди, т. мпературанинг ўзгариб туриши, ҳавонинг намлиги, шамол таъсири терморегуляцион аппарат-ни машқ қилдиради, организмни чиниқтиради. Боланинг фаол-лйги ошади, ҳаракатлари, жисмоний сифатлари такомилла-шади.

Ўтказиладиган сайрнинг ташкилий жиҳатлари, мазмуни ва методикасини таълимчилар пухта ўйлашлари лозим. Сайрга йиғилиш кўп вақтни олмаслиги, бунинг учун болаларни бир тартибда кийИНиш ва ечинишга ўргатиш керак. Сайр режаси-га атроф ҳаётни кузатиш, спорт машғулотлари, меҳнат фао-лияти, ўйинлар киради. Болаларнинг турли фаолиятларини ташкил этиш учун болалар майдончаси педагогик талабга жа-воб берадиган қилиб жиҳозланган бўлиши керак. Ҳар бир гу-руҳ майдончасида турли ўйинлар ўтказиш учун қурилиш мате-риаллари, қум, сув, турли ўйинчоқлар, сирпаниш учун тепалик-лар, муз майдончаси, тирмашиб чиқиш, мувозанат саклаш, сакраш учун мосламалар ўрнатилган бўлиши керак.

Велосипед учиш, машинада юриш учун йўл бўлиши керак. колалар 3—4 соат очик ҳавода вақт ўтказишлари лозим. Фа-*ат каттик ёмғирда, кучли шамолда, совуқ — 25° дан ошганда сайрга чиқиш керак эмас.

Ҳаракатли ўйинларни ўтказиш муддати машғулотнинг мазмунига боғлиқ. Ҳатто 15—20 дақиқалик сайрлар ҳам яхши ҳис-сий, жисмоний мадад беради. Таълимчи болаларнинг бир вази-ятда туриб қолмасликларига эътибор бериб туриши лозим. Ҳаракатли ўйинларни тинчроқ ўйинлар билан алмаштириб туриш керак. Кичик гуруҳ болалари билан ҳафтасига бир мар-та, катта гуруҳ болалари билан ҳафтасига 2 марта экскурсия уюштирилади. Бунда болалар катталарнинг меҳнатини, киши-ларнинг ҳаётини кузатадилар.

Чиниктириш. Бола организмни чиниктириш деганда, организмни мустаҳкамлаш, чидамлилиқ, зарарли таъсирларга қаршилиқ кўрсатиш, ҳаётий шароитларнинг ўзгаришига тез мослашиш қобилиятини ривожлантиришга қаратилган тадбирлар системаси тушунилади.

Узгарган шароитга организмнинг мослашиши жуда мурак-каб жараёндир. Бунда нерв, қон айланиши, ички секреция без-лари каби бир қанча системалар иштирок этади. Айниқса бош мия яримшарлари пўстининг таъсири каттадир. И. П. Павлов, ва унинг шогирдлари организмнинг турли шароитларга мос-лаишининг физиологик асосларини кўрсатиб ўтганлар.

Чиникишнинг асосий принциплари системалиқ, доимий-лик ва шахснинг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олишдир.. Системалиқ ҳосил бўлган шартли рефлексларнинг мустаҳкамланишига ёрдам беради.

Чиниктириш дозировкаси болаларнинг ўзига хос хусусиятларини эътиборга олган ҳолда шифокор билан келишган ҳолда белгиланади. Бола кундалиқ ҳаётда чиниктириб борилади ва дозировка ҳам секин-аста ошириб борилади. Артиниш ва [чўмилишда сув температураси пасайтирилиб, офтоб ваннасининг вақти ошириб борилади.

Чиникишнинг асосий воситадари табиат инъомлари — ҳаво,, сув ва қуёш ваннаси дир.? ^./.. {T^ШРС^

Ҳаво орқали чиниктиришда совуқ ҳаво билан жисмоний [машқлар мажмуи биргалиқда таъсир зттирилади. Ҳаво ванна-спдан уйку вақтида ёки ҳаво булут бўлган вақтларда фойда-ланилади. Уйку вақтида бол,ал!ар салқин ерга қўйилган кара-вотга ётқизилади. Ҳаво ваннасида фойдаланишда, қуруқ, ша-молдан холи бўлган текис майдон танланади. Таълимчи бу майдончада енгил кийинган болалар билан 10—15 дақиқа ҳа-ракатли ўйинлар ёки машқлар бажаради. Ўзбекистоннинг ис-сиқ ёз кунларида ўртача ҳаракатли ўйинларни танлаш керак. Акс ҳолда болалар жуда кизиб кетадилар. Ҳаво ваннаси аста-секин 10—15 дақиқадан 25 дақиқага олиб борилади. Кун совуқ-роқ бўлганда кўп ҳаракат талаб қиладиган ўйинлар ўтказила-

ди. Болалар чарчаб қолмасликлари учун бу ўйинлар осойишта ўйинлар билан алмаштириб турилади.

Ҳаво ваннасида фақат ёздагина эмас, балки бошқа фасд ларда ҳам дарчаси очиб қўйилган кенг хоналарда фойдаланиш, кунлари 4—6 кунда пасайиш температурасидаги сув ку

кунд туриш мумкин, кейин бадан дарров курук сочиқ билан Бртилиши керак.

Сув қуйиш ва артинишда сув температураси 30° дан ҳар уч кунда 1 даража пасайтирилиб, 20°—18° туширилади. Қиш *радусга туширилади. Оекларх а у йилади.

TM«1и опкали организмда «Д» витами- ча фон пайдо бўлишига ердан^бе,рилади. Ам^У иштаха бўғишиши

мумкин.

Сув билан чиниқтириш барча ёш гуруҳлари кун тартибида йилнинг ҳамма фаслларида ўтказиш кўрсатилган. Бу тадбир I соғлиги заиф болалар билан тиббиёт ходими назорати остида ! ни пайди «;»«»... -г-

уикУсизлик иштаха и,« >

ўтказилади. Сув, ҳаво температурасининг ўзгариб бориши бо- даланиш кишида бош^оғриғи, 5 ку келади_ ^ил; безгак касал- ла организмнинг терморегуляцион аппаратини машқ қилди- камқонлик, ланжлик бўлишига ол _ш ваннасп мутлақо ман ради, ташқи шароитга, об-ҳавонинг ўзгаришига одатланиш I диклари билан оғриган болаларга ку

этилади.

реакциясини шакллантиради. Бола организмнинг чиниқиши билан бир қаторда, унинг иродаси ҳам чиниқиб боради. У ёқимсиз, совуқ таъсирларни ҳам бемалол қабул қиладиган бўлиб қолади. Бунда энг муҳими — бола илк ёшлигидан бош- лаб сувнинг хусусиятларини билиб бориши катта аҳамиятга эгадир.

Куёш ваннаси дастлаб 4 дақиқадан қабул қилинади, тана- бир томони 1 дақиқадан тобланади.

Куёш ваннаси қабул қиладиган майдонча курук, во яхши айланадиган, кучли шамоллардан пана бўлиши лозим. Яқинроқда душ, болалар кийинадиган, ечинадиган жой бўли- ши керак.

"«TM,ат2лм куёш ваннасини эрталаб соат

Болаларни дарёда, кўлда, денгизда, очиқ сув ҳавзаларида чўмилтирганда сув, ҳаво, куёш таъсирида организмнинг чинн-қиш жараёни янада самаралироқ ўтади. Сув тадбирлари мун-тазам 9- равишда, изчиллик билан олиб борилса, тери ҳар доим тоза бўлади ва ҳар куни сув тадбирларини олиш эҳтиёжи ку-чаяди.

эса соя томонга қаратиб ётқизилади.

Сув тадбирларини болаларга ҳузур бағишлайдиган қилиб ўтказиш керак. Болаларда сув тадбирлари жараёнида салбий ҳис пайдо бўлса, бундай тадбир яхши самара бермайди ва уларда бундай тадбирга нисбатан салбий муносабат ҳосил қи-лади. Шунинг учун таълимчи болаларда ижобий муносабат уй-ғотувчи метод ва усуллардан фойдаланиши лозим.

линглан кейин уларнинг встилан сув п^ кизипан тана ва совуқ тиради. методикаси. Кун тартиби жис-

Аҳоли моддий фаровонлигининг ортиб б^риши натижасида сузадиган сув ҳавзаси бор болалар боғчаларини куриш йилдан-йилга кўпайиб бормоқда, бунинг натижасида сувдан мактабга-ч>а таълим ёшидаги болаларни чиниқтиришда кенг фойдаланил-моқда.

Кун тартиби ва уни ўтказиш -----.. фаолият ҳамда дам олишнинг вақт жиҳатидан мақсадга му вофиқ тақсимланиши, ҳаёт тартибидир.

Сув муолажаси баданни ҳўл нарса билан артиш, сув қуйиш ва чўмилиш кўринишида ўтади. Аммо бу тадбирларда бола совкотмаслиги керак.

Кун тартибини ташкил этувчи барча қисмларни (овқатла- ниш, У-... .. > ч^1-----г- ..

НЭТИЖасида ^^«»»» _ а ҳосил/ бўлади. га ўтириши энгиллаштирувчи мустаҳкам кўникм ги келганда. вн- да иштаха пайдо бўлади, ш' *'-;-"■" ллаш вақти келганда ейди, бунда овқат яхши^ҳазм^ булади, У^ да Долади. КуИ нерв тормозланиши ҳосил бўлади,

Артиниш ҳамма ёш гуруҳларида юмшоқ бўлмаган матери- аллардан тикилган ҳўл энгчалар билан ўтказилади. Ҳўл энг-ча билан организмнинг бир қисми ҳўлланади ва тезлик билан ўша ери курук сочиқ билан артилади. Одатда артиниш кўлдан бошланади, сўнг Кун тартибига қўйиладиган асосий талаб болаларнинг ёш бўйин, кўкрак, қорин, бел ва оёқлар артила-ди. Олдин сув 30° хусусиятларини ҳисобга олишдир. Кичик гуруҳларда уйку, ов-иш, иликликда олинади, кейинчалик секин-аста унинг даражаси 22° дан 20° даражагача пасайтирилади.

тартибини бажариш «нерв системасига жараёнларнинг ўтиб боришига. самарали таъсир кўрсатади Кун тартибига қўйиладиган асосий талаб болаларнинг ёш хусусиятларини ҳисобга олишдир. Кичик гуруҳларда уйку, ов-иш, ечиниш, ювиниш ва ҳоказоларга кўп вақт ажратилди. Катта бўлган сари болаларнинг мустақиллиги ортиб, ўпин ва бошқа фаолият турларига кўпроқ эътибор берилади. Кун тартибини ташкил этиш фақат гигиеник омил, яънц болаларнинг соғлигини сақлаш, ўзини яхши ҳис этиши, ҳамма санитария-гигиена талабларига риоя қилиш каби вазифалар

Сув қуйишда душ ёки лейкадан фойдаланиб, 40—50 см ба- ландликдан оширмай қуйиш керак. Сув қуйишда олдин елка, сўнг кўкрак ва қорин, кейин гавданинг ўнг ва чап томони сувга тушириб турилади. Сувга бошни тутиш тавсия этилмайди. Ёз кунлари бироз ҳўллаш мумкин. Сув оқими остида 20—40 се-

билан чекланмайди. Бунда таълимвий таъсир етакчи ро
ўйнайди.

Жисмоний таълимнинг ҳамма воситалари санитария гип ник
талабларни бажариш билан кўшиб олиб борилиши кер улар
умумий гигиеник аҳамиятга эга бўлиб, болаларнинг с лиғини дар: ота-оналар, таълимчилар раҳбарл.». ...» -
мустаҳкамлашга таъсир этади. Шу билан бир қатор •бу Шунинг учун мактабгача таълим муассасаси (мувофиқлик бўлиши
воситаларнинг ҳар бири ўзининг алоҳида педагогик вазий •си, болага қўядиган талабларида тўлик " дити ке-

мазмун ва методикасига эга
Кун тартибини бажаришда болаларнинг саломатлигини/ Мактабгача
таълим ёшидаги ■ ■> ^уносабат билан уларда

нинг рухий ривожланиш даражасини ҳисобга олиш зарур.1 разлИ тафаккур устун бўлади. , ^ иятли шаКллантиришда
Заифлашган, касалликни бошидан кечирган болаларнинг ух-|^иғиеник кўникмаларни му^*4 фойдал!аниш зарур- Гар-
лаш, очик ҳавода бўлиш вақти кўпайтирилади; таълим-таълим!кўрсатиш ва тушунтириш У^УларР атрофида ўтирган ҳолат-
ишларининг мазмунига ҳам ўзгартиш киритилади. 1биячи қошиқни қандай ушлаш, «л^а_ни- қанда"й ювиш керак-

Иложи борича кун тартиби ўзгармаслиги керак: вақтида Цан қандай қилиб туриб чиқиш,ш иш билан кўшиб олиб
ювқатланиш, шуғулланиш, ўйнаш, ухлаш талаб қилинади. Бў лғини кўрсатади. Кўрсатиш ту
болаларда барқарор динамик кўникмалар ҳосил қилади, улар- борилади. текшириб турадиган бир хилдаги
ни батартиблиликка, интизомлиликка ўргатади. «Боланинг катталар доимо ^ килиши талаб этиладиган

Кун тартибининг бузилиши болаларнинг кайфиятига сал- ха|ракатларни бажаришни м,а|ИД бўлишига олиб келади.
бий таъсир этади: улар асабийлашадилар, ҳаяжонланадилар, хўникмаларнинг аста-секин ҳос у ■ босқичида назррат
инжиқлик кила бошлайдилар, улар ўртасида жанжаллар пай- Кўникма ҳосил бўлишининг да5|"инчилик таълимчи ҳара-
до бўлиши мумкин. б туриш айниқса муҳимдир^ ривИИИтеКширади.

Кун тартибини тузишда иил фасллари ҳам эътиборга оли- катла|нинг пухта ва виждоиаи и 1 тақлид қилишга мо-
нади. Ёзда очик ҳавода бўлиш вақти оширилади. Бола эрталаб Мактабгача таълим ёшидаги^ ла арни шакллантиришда
эртароқ уйғотилиб, кечкурун ухлашга кечроқ ётқизилади. йил"!бўладилар,, шунинг учун «УТМ* " ль ўйнайди. Таълимчи

Ота-оналарнинг иш вақтлари ҳам эътиборга олинади. Боғ-| катталар|нинг шахсии намунаси ка fнинг ХаттИ-ҳаракатлара
ча иши бироз эртароқ бошланади. Шундай қилиб, таълим ва- ва ота-онанинг ташқи кўриниши, ул Р Уларнинг кўрсат-
зифалари ҳамда мактабгача таълим ёшидаги болаларнинг ёш ,болалар учУН намуна бўлиб_хизма бўлмаслиИ лозим, чунки
хусусиятларига мувофиқ белгиланган кун тартиби талаблари малари шахсий араКелИИИИИ >1/ч
хатти-ҳаракатига^зид *тибоодан четда қол ҳеч бир нарса болаларнинг диққат-эътиборида!

соғлом, тетик, фаол ва интизомли болаларни таълимлашга кў- майди. " • ■ " | кимасликни
маклашади, уларни ҳар томонлама ривожлантириш ҳамда мак-табга тайёрлаш вазифаларини муваффақиятли ҳал этишга имкон беради.

Маданий-гигиеник малакаларни таълимлаш. Мактабгача таълим
ёшидаги болаларда маданий-гигиеник малакаларни

таълимлаш «Болалар боғчасида таълим ва таълим дастури»га мувофиқ равишда
амалга оширилади. Маданий-гигиеник ма-лакаларни таълимлаш болалар
организмининг жисмоний ри-вожланишида муҳим воситадир.

■ Маданий-гигиеник малакаларни таълимлаш боланинг ма-даний хулқини
яхшилайти ҳамда тартибга солади. У ёки бу малакага эга бўлиш болалардан катта
диққатни талаб этади, _ .Мақсадга мувофиқ ташкил этилган шароит, аниқ
кундалик тартиб ва катталарнинг раҳбарлик қилиши маданий-гигиеник
кўникмаларни муваффақиятли шакллантиришнинг асосий шарт-лари қатърига
киради^)

Мақсадга мувофиқ шароит деганда кундалик тартибдаги барча тадбирлар
(ювиниш, овқатланиш, уйку, машғулотлар ва ўйинлар)нинг ўтказилишини
таъминловчи зарур жиҳозлари бўлган тоза, етарлича кенг бионинг борлиги
тушунилади.

аўрни кичкинтой учу. Д°имийлиги Х°Р бип бвюмнинг вазифаси
синтой^ччн ал°Хида (R).?..* таокиб ' III^~28^~
дар: ота-оналар, таълимчилар раҳбарл.». ...» -
•бу Шунинг учун мактабгача таълим муассасаси (мувофиқлик бўлиши
•си, болага қўядиган талабларида тўлик " дити ке-

«Боланинг катталар доимо ^ килиши талаб этиладиган

Кўникма ҳосил бўлишининг да5|"инчилик таълимчи ҳара-

иш билан кўшиб олиб

Уларнинг кўрсат-

қол ҳеч бир нарса болаларнинг диққат-эътиборида!

Маданий-гигиеник малакаларни таълимлаш.

таълимлаш «Болалар боғчасида таълим ва таълим дастури»га мувофиқ равишда

■ Маданий-гигиеник малакаларни таълимлаш боланинг ма-даний хулқини

Мақсадга мувофиқ шароит деганда кундалик тартибдаги барча тадбирлар

фигр юритиши катта роль ўйнайди: маъқуллаш, рағбатлан-тириш бирор ишни янада яхшироқ бажариш истагини сақлаб қолади.

Мақташ керакли кўникманинг ҳосил бўлишини тезлаштиради: «Мен Зухрага қандай ўтириш кераклигини тушунтирганим, эслатганим йўқ, унинг ўзи тўғри ўтирди. Баракалла, Зук-ра!»

Маданий-гигиеник малакаларни таълимлашда ўйин усуллари-га—айниқса дидактик ўйинларга алоҳида эътибор берилади. («Қўғирчоқни ухлатгани ётқизамиз», «Қўғирчоқни сайрга чи-қиш учун кийинтирамиз» ва ҳоказо).

Болаларнинг қандай ювиниш, стол атрофида қандай ўтириш, бир-бирига қандай ёрдам бериш кераклиги ҳақидаги та-савурларини ойдинлаштирадиган тегишли расмлар, бадий ва санъат асарлари, фольклор асарлари кўникмаларнинг ҳосил бўлишига катта таъсир кўрсатади. Масалан, таълимчи «Болалар ўйнамоқда», «Азиз меҳмонлар», «Яп-янги» каби мавзулардаги расмларга болаларнинг диққатини тортади.

Кўникмаларнинг ҳосил бўлишида болаларга алоҳида-алоҳи-да ёндашиш муҳимдир. Шунинг эса тутиш керакки, бу батартпбиликни, қатъийликни, чидамликни, талабчанликни талаб этадиган мураккаб вазифадир. Болаларга бериладиган ҳамма кўрсатмалар уларда одатга айланиши керак бўлган ҳаракатларга ижобий муносабат уйғотадиган дўстона, бамайлихотир оҳангда бўлиши керак.

VI б о б. АҚЛИЙ ТАЪЛИМ

1-§. АҚЛИЙ ТАЪЛИМ ВА ТАЪЛИМ ТУШУНЧАСИНИНГ МАЗМУНИ

Б~ /Ақл кенг маънода сезиш ва идрок этишдан бошлаб то та-факкур ва хаёлни ўз ичига оладиган билиш жараёнлари йиғин-дисидир.

Ақлий фаолият диққатнинг ҳар доим маълум мақсадга қаратилган бўлишини талаб этади. Оқинининг ақли унинг асосий фаолиятида эришган муваффақтати хусусияти билан белгила-нади (масалан, катталарда меҳнат фаолияти, болаларда ўйин, ўқув фаолияти).

Мақтабгача таълим ёшидаги болаларни ақлий таълимлаш болаларнинг фаол фикрлиш фаолиятини ривожлантиришга катталарнинг маълум мақсад билан таъсир этишидир. У болаларга теварак-атрофдаги олам ҳақида билимлар беришни, уларни системалаштиришни, болаларда билишга қизиқиш уйғотишни, ақлий малакаларни таркиб топтиришни, билиш қобилиятларини ривожлантиришни ўз ичига олади.

/ Болаларни мактабга тайёрлашда ақлий таълимнинг роли айнақса каттадир. Билимлар захирасини эгаллаш, ақлий фаол-

5'

ликни ва мустақилликни ривожлантириш, ақлий малака ва кўникмаларни таркиб топтириш мактабда муваффақиятли ўқиш ва бўлғуси меҳнат фаолиятига тайёрланишнинг муҳим шартларидир. Болаларнинг 6 ёшдан бошлаб мактабда ўқишга ўтиши муносабати билан уларни мактаб таълимига тайёрлаш учун ақлий ривожланиши етарли даражада бўлишини таъминлаш таълимчиларнинг жавобгарлигига янада оширади. Ақлий камолот — бу ёшнинг ўсиб, тажрибанинг бойиб бориши муносабати билан таълимвий ишлар таъсирида боланинг ақлий фаолиятида рўй берадиган миқдор ва сифат ўзгаришларининг мажмуасидир. Мактабгача таълим ёшида билим тез суръатлар билан бойиб боради, нутқ шаклланади, билиш жараёнлари такомиллашади, бола энг оддий ақлий фаолият усуллари эгаллаб олади. >Мактабгача таълим ёшидаги болаларнинг ақл-лшт ривожланидайки таъминлаш уларнинг келажакдаги бутун фаолияти учун катта аҳамиятга эга бўлади.

Бола ижтимоий муҳит таъсирида ақлий томондан ривожланиб боради.' Теварак-атрофдаги кишилар билан муомала қилиш жараёнида у тилни ва у билан бирга таркиб топган тушун-чалар системасини ўзлаштиради. ^атижада мактабгача таълим ёшидаёқ бола тилни шунчалик эгаллаб оладики, ундан муомала воситаси сифатида эркин фойдалана оладиган бўлиб қолади. ¹ Ақлий ривожланиш фикрнинг кенглигида воқеаларни ҳар хил боғланишларда, муносабатларда кўра билиш, умумийлаш-тириш қобилиятида намоён бўлади.1

Мактабгача таълим ёшидаги болаларнинг ақлий ривожланиши фаолият жараёнида, дастлаб муомалада бўлиш, нарсалар билан бажариладиган фаолият натижасида, кейин эса ўқув, ^еҳнат, самарали фаолиятлар (расм чизиш, лой ва пластилин-дан буюмлар яшаш, аппликация, қуриш-яшаш) жараёнида амал-га ошириб борилади. Боланинг ақлий ривожланишига таълим ва таълим самаралироқ таъсир этади. Ҳозирги замон педагогика-фани билимлар системасини ўзлаштириб олиш, уларни жам-ғириш, ижодий тафаккурни ривожлантириш ҳамда янги билим-лар ҳосил қилиш учун зарур бўлган билиш фаолияти усуллари эгаллаб олишни ақлий ривожланишнинг асосий кўрсаткичлари деб ҳисоблайди.

Мактабгача таълим ёшидаги болаларга ақлий ғарбия беришни тўғри ташкил этиш учун уларнинг ақлий ривожланиш қонуниятлари ва имкониятларини билиш керак. Ақлий таълимнинг: вазифаси унинг мазмуни, методи ва ташкил этилишига қараб белгиланади. Педагогика ва психология фани ақлий таълим бериш вазифаларини самарали ҳал этиш (бир томондан, боланинг имкониятларидан унумли фойдаланиш, иккинчи томондан, бола организмнинг умумий чарчашига сабаб бўлиши мумкин бўлган ортиқча нагрузка бўлмаслиги) топиш учун мактабгача таълим ёшидаги болалар

^нўллари
нинг ақлий

ривожланиши қонуниятлари ва имкониятларини ўрганиш билан шуғуллақадиган. Г 0

Олимлар ақлий ривожланиш ва ақлий таълимга оид кўпги-на масалаларни тадқиқ қилмоқдаларки, бу мактабгача таълим ёшидаги болалар ақлий таълимсининг асоси бўлган сенсор тарбиянинг мазмуни ва методини ишлаб чиқиш учун зарурдир; болаларнинг кўргазмали-ҳаракатли, кўргазмали-образли ва тушунчали-мантикий тафаккурини шакллантириш тадқиқ этилмоқда, уларнинг билиш қобилиятларинимудкллантиришнинг ўзига хос томонлари аниқланмоқда.

Кейинги йилларда олиб борилган психологик-педагогик тадқиқотларнинг натижалари мактабгача таълим ёши даврида болаларнинг ақлий ривожланишида жуда катта имкониятлар мавжудлигини кўрсатди. Буларнинг ҳаммаси мактабгача тарбия ёшидаги болаларга бериладиган билим, малака ва кўник-малар мазмуни янада чуқурлаштириш, ҳажмини кенгайтириш мақсадга мувофиқ эканлигини кўрсатди.

Мактабгача таълим ёшининг охирига келиб болалар тева-рак-атроф тўғрисида каттагина ҳажмдаги энг оддий билим ва тушунчаларга эга бўлиб қоладилар, асосий фикрлаш жараёнларини эгаллаб оладилар, нарса ва буюмлардаги, воқеаларда-ги муҳим ва муҳим бўлмаган томонларни ажрата оладиган, баъзи бир сабаб-натижали боғланишларни билиб оладиган бўлиб қоладилар, уларда ўқув фаолиятининг дастлабки куртак-лари шаклланади. Фақат яхши ташкил этилган фаолият жараёнидагина тўлақонлиг ақлий ривожланиш рўй беради, шу сабаб-ли педагогларнинг вазифаси — болага муайян мақсадни кўз-лаб таълимвий таъсир кўрсатиш учун керакли шароит яратиш-Дир./

2-§. АҚЛИЙ ТАЪЛИМНИНГ РУҲИЙ ВА ФИЗИОЛОГИК АСОСЛАРИ

/Бола ҳар доим буюмлар ва ҳодисалар орасида бўлади, дои-мо бирор бир нарса билан танишади, ниманидир билиб оледи, ушлаб кўради, ҳидлайди, тотиб кўради, нимагадир қулоқ со-лади. Шу тариқа бола дунёни билиб боради. Теварак-атрофда-ги буюмлар, табиат боланинг сезги органлари (кўз, қулоқ ва ҳоказолар) анализаторларига таъсир этади ва сезги ҳосил қи-лади. Сезги болаларга буюмларнинг айрим хоссаларини: со-вуқ-иссиқ, ғадир-будур, силлиқ-ялтироқ, хушбўй ва ҳоказолар-ни билиб олишда ёрдам беради.

Сезги атрофидаги муҳитни билишнинг дастлабки босқичи ҳисобланади. Бола сезги туфайлигина теварак-атрофдаги нар-салар тўғрисида билиш тажрибасини тўплаб бориши мумкин.

Идрок анча мураккаб руҳий жараён бўлиб, сезгилар асоси-да ҳосил бўлади. Бола олмани кўлида ушлаб кўриб, қараб чиқиб ва еб кўриб, уни яхлит бир буюм, айни бир вақтда ду-малок, қизарган, хушбўй, мазали ва ҳоказо тарзда идрок.чҚИ-

лади. Бола олмани яхлит бир буюм тарзида тасаввур қилиши учун бирданига бир нечта анализатор — кўриш, сезиш ва ҳид билиш анализаторларидан фойдаланади.

Анализаторларнинг бир вақтнинг ўзида бирданига ишлаши буюмнинг хоссаси ва белгиларини аниқроқ ҳамда тўлароқ билиш имконини беради.

Шунинг учун катта ёшдаги кишилар болани илк ёшлик чоғидан бошлаб ақлий жиҳатдан тўғри таълимлаш мақсадида буюмларни кўпроқ анализаторлар ёрдамида идрок қилишга имкон туғдиришлари, анализаторларнинг ривожланишига, яъни боланинг сенсор маданиятига алоҳида эътибор беришлари ке-рак.

Тушунчалар, илмий ғоялар, теварак-атроф ҳаёт в'а унинг ҳамма бойлиги, унинг ҳар хил кўринишидаги билимлар, факт-лар ёш авлод ўзлаштириб олиши лозим бўлган билимлар жум-ласига киради. Болаларнинг билим, малака ва кўникмалари-дан ўзларининг ҳар хил фаолиятида, меҳнатида яхши фойда-ланиш — билишнинг ҳақиқий йўлидир.

Мактабгача таълим ёшидаги болаларда билишнинг умумий қонуниятлари унинг билиш фаолиятида борлиқни билиб оли-шида намоён бўлади.

Ҳозирги замон психологиясининг эришган натижалари шу-ни кўрсатдики, боланинг тафаккурини кўргазмали-ҳаракатли, кўргазмали-образли ва сўзли-манتيқий йўли билан шаклланти-риш керак. Бу деган сўз, "болаларни аввало кўра оладиган, се-за оладиган буюмлар билан таништириб, кейинчалик тасаввур шаклларига ўтиш мумкин экан. Метод ва усул танлашда ҳам юқоридагиларга риоя қилиш зарур. Шунинг учун ҳам илк ва боғча ёшида сенсор таълим ақлий таълимнинг муҳим бўлими ҳисобланади.

Болада нутқ пайдо бўлишидан анча олдин (бола бир ёшга тўла бошлаганда биринчи бор гапира бошлайди) у теварак-атрофдаги одамлар ва буюмлар дунёсини катта ёшдаги киши-лар ёрдамида билиб олади.

Она боласига ўйинчоқни узатар экан: «Мушукчани ол»,— дейди. Бола қўлини чўзиб уни олади. Боланинг кўриб идрок қилиши (у ўйинчоқни кўриб турибди) эшитиш билан қўшила-ди (бола онасининг ўйинчоқни нима деб айтганлигини эшита-ди), ҳиссий идрок билан сўз ўртасида ўзаро таъсир содир бў-лади. Агар она «мушукчани бер», «мушукчани олиб кел» деб **бир** неча марта такрорласа, бола муайян ўйинчоқнинг номини **■**яхши эслаб қолади. Пировардида «мушукча» деган сўз бола хаёлида маълум бир буюмни ҳосил қилади.

Болаларнинг тушуниши ва уларда нутқнинг пайдо бўлиши уларнинг ақлий жиҳатдан ўсишининг анча юксак босқичидир.

Бола буюмни ўзи кўриб, ушлаб тургандагина эмас, балки <буюм тўғрисида катта ёшдаги кишилар гапириб берганда ҳам билиб олади. Бу билиш жараёнини анча тез, чуқур ва қизи-қарли жараёнга анлантирадй\

Она тилидаги сўзларни эгаллаш ва сўз маъноларини аста-секин тушуниб бориш мактабгача таълим ёшидаги бола-ларнинг ақлий жиҳатдан ривожланишида катта роль ўйнайди. у

Улуғ рус физиологи И. М. Сеченов бундай деб ёзган эди: «Бола гапиришни ўрганиб олгандан кейин унда теварак-атроф-даги нарсаларга қизиқиш ва уларни билишга интилиш ошиб боради, бу ҳол боланинг онасига: нега стол юрмайди-ю, қуёш эса оёқсиз юради, кечқурун у қаерга яширинади, ним^а учун шамол ғувуллайди?— каби саволлар беришга сабаб бўлади». . Бола 3 ёшга тўлганда ундаги сўз запаси 1200—1500 тага етади. Бола катта ёшдаги кишилар унга нима ҳақида гапира-ёлтанларини яхши тушунади. Бу катта ёшдаги кишининг нутқидан ҳар томонлама таълимлашнинг кучли воситаси Тарзидаа фойдаланиш имкониятини беради. Бола атрофдагиларнинг нутқини қанчалик яхши тушунса, таълимчининг сўзи болалар билан олиб бориладиган ишларда шунчалик кўп ўрин эгал-лайди.

Иккала сигнал системаси, яъни ҳиссий идрок билан сўзнинг ўзаро алоқада бўлиши ақлий ривожланишнинг асосини ташкил этади.

Қатталар нутқини тушуниш болалар билим доирасининг кенгайишига имкон берди, энг оддий алоқа ва муносабатлар-ни: тушунишларига ҳамда 6—7 ёшларга келиб баъзи бир мавҳум тушунчаларни (баландлик, дўстлик ва ҳоказоларни) эгаллаб олишларига ёрдам беради.

Дастлаб болада фақат ихтиёрсиз диққат ривожлавади (у диққат-эътиборини қизиқарли нарсаларга қаратади). Кейинча-лик мунтазам равишда ташкил этиб, амалга оширилгаъ таъ-лим-таълим ишлари натижасида ихтиёрий диққат таркиб топиб боради.

Бола катталарнинг топшириғини, уйда ва болалар боғчаси-да ўз-ўзига хизмат кўрсатишга доир баъзи бир ишларни тар-тиб билан бажариб бориши натижасида энди у ўзини унчалик қизиқтирмайдиган, лекин топшириқни ёки болалар жамоаси-нинг талабларини бажариш учун зарур бўлган ишларни ҳам баж-аришга одатланиб боради.

Дастлабки вақтларда боланинг диққати беқарор бўлади. и^аунинг учун катта ёшдаги кишилар болаларнинг фаолиятини йўлга қўйиши ва топшириқларни аниқ белгилаб бериши керак. Шундай қилинганда ихтиёрий диққатни ривожлантириб бориш-гашароит яратилади.

6—7 ёшларга келиб, болаларда ўз диққатини мустақил су-рат-да тўплаш малакалари ҳосил бўлади, лекин улар диққатни уз.оқ вақт бир жойга қарата олмайдилар. Шунинг учун бола-ларнинг машғулот, ўйин, дам олиш, овқатланиш ва ухлаш вақтларинч тўғри тақсимлаш зарур.

Болаларнинг ақлий жиҳатдан ўсишида хотира катта аҳа-миятга эга. Хотира инсон ҳаётида муҳим роль ўйнайди. Бола

туғилганида ҳеч нарсани билмайди ва ҳеч нарса қилолмайди. У ривожланишнинг бирмунча юқорироқ даражасига кўтарилиб, бирон бир фойдали иш қилиш учун кўпгина билим ва малакаларни эслаб қолиши ва хотирасида сақлаши лозим.

Хотиранинг ривожланиши боланинг ҳаёт шароитларига, унинг таълим ва таълимсига боғлиқ. Мактабгача таълим ёшидаги болаларнинг хотираси кўпинча беихтиёр тарзда бўлади, бунда бола буюмларни амалий машғулотлар ёки ўйин ўтказиш жараёнида ўз ўзидан эслаб сақлаб қолади.

Иккинчи таълим ёшида беихтиёр эслаб қолиш билан бирга ихтиёрий эслаб қолиш куртаклари ҳам пайдо бўла бошлайди. Бу ўзгаришлар, болалар фаолиятининг мураккаблашу-ви катталар талабининг ортиши натижасида рўй беради. Масалан, катталар боладан бирор топшириқни ҳозир эмас, балки бир қанча вақтдан кейин бажаришни талаб қиладилар (бунинг учун топшириқни ихтиёрий равишда эслаб қолиш керак) ёки бир неча кун олдин (масалан, сайр вақтида, дам олиш куни уйда) нима бўлганлигини айтиб беришни таклиф қиладилар, бунинг учун эслаб қолган нарсаларни ёдга тушириш лозим.

Бола жамоа тарзидаги ўйинлар ва машғулотларда қатнашар экан, у тевзрак-атрофдаги кишилар талаб қилган, тарбиячи кўрсатган нарсаларни эслаб қолишни ўрганади. Руҳий фаолиятнинг махсус шакли— ҳаёл мактабгача таълим ёшидаги болаларнинг ақлий ривожланишида муҳим роль ўйнайди. Ҳаёл боланинг ҳаёти жараёнида, унинг фаолиятида, таълим ва таълим таъсирида таркиб топади.

Боланинг ҳаёли у сюжетли ўйинлар ўйнай бошлаганида, уларга катталар кизиқарли эртаклар айтиб берганида, ўша эртакларга кизиқиш орқали ҳаёлнинг дастлабки шакллари шаклланиб кўрилади. Аммо боладаги ҳаёллар кўпроқ конкрет вазиятга боғлиқ бўлади (масалан, кўғирчоқ кўриниб қолса, уни ухлата-дй, машина бўлса, бирор нарсани ташийди ва ҳоказо).

Катта боғча ёшига келганда боланинг тажрибаси ортиб, фаолияти мураккаблашади ва бунинг натижасида бола ҳаёлида сезиларли ўзгариш юз бераётганини кузатиш мумкин. Бола кўрганлари, эшитганлари, ишлаган расмлари, буюмлари тўғрисида М1ароқ билан анчагина яхши ҳикоя қилиб бериши мумкин. Болаларнинг бундай ҳикоялари фақат реал борлиқни акс эттириб қолмай, балки энди уларни ижодий бойитиб, ҳатто ўзгартириб ҳам ҳикоя қилиб беришлари мумкин.

Мактабгача таълим ёшидаги болаларнинг ҳаёлини ривожлантириш уларни мактабга тайёрлашда катта аҳамиятга эга.

3-> АҚЛИЙ ТАЪЛИМНИНГ ВАЗИФАЛАРИ

••Болаларни мактабга тайёрлашда ақлий тарбиянинг роли каттадир! Болаларнинг билимларни эгаллаб олишлари, улдрнинг ақлий фаоллигини ривожлантириш, мустақиллик, ақлий малака ва кўникмаларни эгаллаб олишлари уларнинг

мактабда муваффақиятли ўқиши ва бўлажак меҳнат фаолиятига тайёрланишида манба бўлиб хизмат қилади.

• Мактабгача таълим ёшидаги болаларни ақлий таълимлашнинг асосий вазифалари қуйидагилардан иборат:

1. Болаларда табиат ва жамият тўғрисидаги билимлар системасини, илмий дунёқарашни шакллантириш.

2. Билишга доир руҳий жараёнларни ривожлантириш: сс?~ ги, идрок, хоотири, хаёл, тафаккур, нутқ.

3. Билишга қизиқиш ва ақлий қобилиятларни, ақлий меҳнат маданиятини ривожлантириш.

4. Ақлий малака ва кўникмаларни ривожлантириш.[^]

Мактабгача таълим ёши даврида бола ҳар куни ўзи учун нотаниш бўлган нарса ва ҳодисаларга дуч келади. Л. Н. Толстой мактабгача таълим ёши ҳақида шундай деб ёзади: «Мен ҳозирда ўзимда бор бўлган ҳамма нарсани ўша ёшлик чоғимда эгаллаб олганманки, эгаллаганда ҳам шунчалик кўп, шунчалик тез эгаллаганманки, бутун қолган ҳаётимда бу эгаллаган нарсамнинг юздан бирини ҳам эгаллаганим йўқ. Беш ёшли боладан менгача атиги бир қадам. Янги туғилган чақалоқдан беш ёшли болагача эса масофа жуда узоқ».

■ Бироқ тегини раҳбарлик бўлмаса, билим ва тасаввурлар тартибсиз -бир тарзда тўпланиб бор'ади: улар юзаки, кўпчилик ҳолда хато ҳам бўлиши мумкин.[^] Зола «бўлут — бу пахта», «юлдузлар — электр лампочкалари» деб ўйлайди. Теварак-атрофдаги ҳаётни кузатиб, у мустақил хулоса чиқаришга ҳаракат қилади.[^] Қ. Н. Чуковскийнинг «От двух до пяти» («икки ёшдан беш ёшгача») деган китобида болалар айтган фикрларидан мисоллар келтирилади, булар бола зехнининг синчковлигидан да'лолат беради.

£ Педагогнинг вазифаси болалардаги билимларни мунтазам равишда ошириб бориш, уларни тартибга солиш, аниқлаштиришдир.

Бола теварак-атрофдаги нарсалар, уларнинг вазифаси, баъзи сифатлари (ранги, катта-кичиклиги, шакли) ва хоссалар (синади, пачоқ бўлади, йиртилади, тўкилади ва ҳоказо) ҳақи-да, қайси материалдан тайёрланганлиги тўғрисида аниқ тасав-вурга эга бўлиши керак. У табиат ҳодисалари, уларнинг ўзаро боғлиқлиги ва қонуниятлари (йил фаслларининг ўзига хос белгилари, улар ўртасидаги боғланишлар, ҳайвонлар, улар ҳаёти ва яшаш тарзининг ташқи кўринишига, хулқига, яшаш ш'ароитига мослиги ва ҳ. к.) ни билиб оладилар. Жонсиз та-биат, ўсимликлар, ҳашарот ва ҳайвонларни кузатиш жараёни-да таълимчи болаларда борлиқ тўғрисидаги материалистик тасаввурларни шакллантириб боради.

/?Билимларни эгаллаб бориш натижасида боланинг шахси *Аъм* шаклланиб боради. Бола санъатнинг ҳар хил турлари

[^] / (таъриқий фаолият, мусиқа, адабиёт ва ҳ. к.) тўғрисидаги та-Г/савдур ва тушунчаларни эгаллаб олади. 60

Мана шу реал билимларни эгаллаши натижасида^болада теварак-атрофни материалистик тушунишнинг таркибий қйсМ-лари шаклланади.

• Мактабгача таълим ёшидаги болалар ўзларига тушунарли бўлган ижтимоий воқеа ва ҳодисалар, кишиларнинг меҳнати, умумхалқ байрамлари билан, республикамизда яшайдиган баъ-зи халқлар ҳаёти билан таништирилади. Бу тадбирлар уларда жамиятимиз ижтимоий ҳаётига қизиқиш уйғотишга, Ватанга •муҳаббат туйғулари ва байналминалчилик асосларини шакл-лантиришга ёрдам беради. **Ч**

4-§. БИЛИШГА ДОИР РУҲИЙ ЖАРАЁНЛАРНИ РИВОЖЛАНТИРИШ

£2 Билишга доир руҳий жараён — сезги, идрок, хотира, хаёл, тафаккур, шунингдек, нутқни [ривожлантириш ақлий таълим-нинг муҳим вазифасидир.

Теварак-атрофни билиш сезги ва идрокдан бошланади. Уларнинг ривожланганлик даражаси қанчалик юқори бўлса, борлиқни билиб олиш имконияти шунчалик кўп бўлади. Шу-нинг учун болалар боғчасида сенсор таълимга катта эътибор берилади.

Мактабгача таълим ёшидаги болаларда нутқни ривожлан-тириш алоҳида роль ўйнайди. Инсон ўз фикрларини ифодалаш ва бошқаларнинг фикрларини тушуниш учун она тилидан фой-даланади. Нутқни эгаллаш болага бевосита в\а бавосита (ҳи-қоя, бадий асар, таълимчининг тушунтириши ва ҳ. к.) йўл билан борлиқ ҳақида билимлар ҳосил қилишга имкон беради. Болалар боғчасида луғат бойлигини ошириш, сўзнинг г\рамма-тик тузилишини шакллантириш, боғланишли нутқни ривожлан-тириш вазифалари ҳал этилади.

Мактабгача таълим ёшидаги болаларда онгли равишда эс-лаб қолиш қобилияти таркиб топади, хотира ҳажми кенгаяди; вазифа — ихтиёрий диққатни машқ қилдириш, уни фойдали би-лимлар билан бойитишдан иборат.

Хаёл ижодий фаолият учун за^рурдир, шунинг учун уни боғ-ча ёшидан бошлаб ривожлантириб бориш катта аҳамиятга эга.

Мактабгача таълим ёшининг дастлабки босқичларида бола-"ларда тасаввур ҳаёли бўлади, ҳаётий тажрибанинг ортиб бори-ши ва тафаккурнинг ривожланиши билан ижодий хаёл таркиб топади. Кичик мактабгача таълим ёшидаги бола учун кўргазма-ли-ҳа:ракатли, кўргазмвли-образли тафаккур ҳосдир. Бунинг асосида сўз, мантиқий тафаккур.^тушунчали тафаккур ривож-лантирилади. Таълимчи болаларда аналитик-синтетик тафаккур фаолиятини таркиб топтиради, бу эса ҳодисаларни, воқеаларни чуқур англаб олиш, улардаги муҳим ва муҳим бўлмаган томон-ларни ажратигига ўргатади.

Қизиқувчанлик болага хос хусусиятдир. У болани теварак-атрофдаги/воқеа ва ҳодисаларга, нарса ва буюмларга қизиқиш

билан қарашда, ҳамма нарсани ушлаб, пайпаслаб, юргизиб^Г ҳаракатга келтириб кўришида, қизиқтирган нарсасини диққат* билан томоша қилиши ва кузатишида намоён бўлади. Боланинг саволларидан ундаги қизиқувчанлик қай даражада эканлигини аниқлаб олса бўлади. Таълимчи кузатишлар ташкил этиб, бо- \ лаларда пайдо бўлган саволларга ўз вақтида жавоб беришга ҳаракат қилади, уларнинг фикрини мустақил жавоб қидириш-га йўллаб, мактабгача таълим ёшидаги болаларда қизиқувчан-ликнинг сусайишига йўл қўймайди.

Ақлий таълимнинг вазифаси болалар қизиқувчанлигини, улар ақлининг синчковлигини ривожлантириш ва шуйар асо-сида билишга қизиқиш ҳосил қилишдан иборат.

Болалар боғчаси олдида болаларнинг ақлий қобилиятлари-ни ривожлантириш вазифаси турибди. Психологияда маълум бир фаолиятни муваффақиятли эгаллаб олиш учун шарт-шароитлар яратадиган шахсий хусусиятларни қобилият деб аташ қабул қилинган. Ақлий фаолиятлар тегишли фаолият жараёнида намоён бўлади ва ривожланади. Инсоннинг ақлий қобилияти ақлнинг зийраклик—фаҳм-фаросатлилиги (ақлий реакциянинг тезлиги), танқидий кўз билан қараш (факт, ходиса, меҳнат на-тижаларини ҳолисона баҳолаш ва уларни таҳлил қилиш, хатоларни пайқаш қобилияти ва ҳоказо), синчковлик (ақлий Базифани ҳал этиш йўллари излаш, тўғри жавоб қи^дади^, учун турли усуллардан фойдаланиш қобилияти), серЧЙулоҳаза-лил.ик каби сифатлари билан ажралиб туриши мумкин.

Шундай қилиб, тгрбиячи болаларда ақлий сифатларни ривожлантирувчи фаолиятларни ташкил этиб бориши керак. Болаларда зийракликни ўстириш учун тез жавоб қайтаришни талаб этадиган ўйинларни ташкил этади («Кейинги сонни айт», «аксини айт», «учади-учмайди» ва бошқалар); танқидий қараш қобилиятини ривожлантириш учун болаларни тенгдошларининг ишини, жавобини таҳлил қилишга жалб этади; синчковликни ривожлантириш учун энг оддий тадқиқотчилик ишларини таш-кил қилади, жумбоқли масалалар ечишни таклиф этади.

Ақлий кўникма ва малакаларни ривожлантириш, яъни энг оддий фаолият усуллари, предметларни текшириш, улардаги муҳим Е!а муҳим бўлмаган белгиларни ажратиб кўрсатиш, бошқа предметлар билан таққослаш ва ҳоказоларни таркиб топтириш мактабгача таълим ёшидаги болаларга ақлий таълим бсриш вазифаларидан биридир. Бу кўникма ва малакалар би-лиш фаолиятининг таркибий қисмлари бўлиб, боланинг билим-ларни муваффақиятли эгаллаб олишига ёрдам беради. Маса-лан, ўсимликлар ёки ҳайвонлар билан таништириш бўйича систем-али машғулотлар олиб борилгандан кейин болалар ай-рим конкрет ўсимликлар ёки ҳайвонлар тўғрисида маълум бир тасавзурга эга бўладилар. Сўнгра болалардаги ақлий кў-никма ва малакаларни ривожлантириш мақсадида таълимчи болалар билан қуйидаги машғулотларни ўтказишни режалаш-тириши мумкин: масалан, «Пахта ўсимлигини момақаймоқ

Ўсимлиги билан солиштириш», «Қафасдаги икки хил қушни бир-бирига солиштириш», «Кўйни эчки билан солиштириш» ёки «Тасвирига қараб топ» дидактик ўйини ва шунга ўхшаш тадбирлар ўтказиш. Энг муҳими шундаки, болаларга билим берибгина қолмасдан, уларни олган билимларидан ақлий ва амалий вазибаларни ҳал этишда фойдаланишга ўргатиши зарур.

Илк ва боғча ёши даврида болаларда теварак-атрофга бўлган қизиқиш жуда тез ўсади. Қизиқиш — боланинг ақлий ривожланишини ҳаракатга келтирувчи қудратли кучдир. Катталар болаларнинг қизиқувчанлигини, билишга бўлган ҳар қандай хоҳишини сезишлари ва рағбатлантириб боришлари керак.

Болалардаги қизиқувчанлик ва ақлий фаолликнинг қай даражада ривожланганлиги — боланинг ақлий ривожланганлигининг асосий кўрсаткичидир. **Б**

5-§. БОЛАЛАРНИ АҚЛИЙ ТАЪЛИМЛАШ ВА УЛАРГА ТАЪЛИМ БЕРИШНИНГ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ

Таълим — мактабгача таълим ёшидаги болаларнинг билиш қобилиятларини мунтазам ва режали равишда ривожлантириб бориш, болалар боғчаси таълим дастурида белгиланган энг оддий билимлар системиси билан қуроллантириш, малака ва кўникмаларни шакллантиришдан иборат. Мактабгача таълим ёшидаги болаларга ақлий таълим беришда таълим етакчи роль ўйнайди, чунки таълим жараёнида ақлий таълимга доир ҳамма масалалар ҳал этилади. Таълим болаларга изчиллик билан билим беришни, бу билимларни аниқлаш ва система-лаштиришни, билиш жараёнларини, тафаккур фаоллигини ривожлантиришни назарда тутди. Таълим кузатувчанлик, қизиқувчанлик ва ақлнинг синчковлик, зийраклик, танқидийлик каби сифатларини ривожлантиришга ёрдам беради. /

Таълим жисмоний, эстетик ва меҳнат таълимсини муваффақиятли амалга ошириш учун ҳам зарурдир. Боғчада болаларга маданий-гигиеник кўникмалар, асосий ҳаракатлар ўргатилади, улир маданий ахлоқ қоидаларини ўзлаштириб оладилар, уларда ахлоқий сифатлар, меҳнат, тасвирий, конструктив, мусиқа фаолиятига оид малака ва кўникмалар таркиб топтиради.

Таълим жараёнида болаларда ўқув фаолияти асослари ҳо-сил қилинади, уларни мактабда муаффақиятли ўқиш учун муҳим шарт-шароитлар яратилади. /

Ҳаёт таълимнинг икки хил йўл билан амалга одшрилишини тақозо этмоқда.

Биринчи йўл — болаларнинг билим, малака, кўникмаларни катталар билан ўзаро муносабатда бўлиши орқали эгаллаб боришидир. Бу муомала, меҳнат фаолияти ва шу кабилар билан белгиланади. Аммо бу йўл билан эгалланган билим ва мала-

калар болаларнинг ҳаётининг ҳар хил соҳаларида мустақил катнанга олиши учун имконият яратмайди.

Таълимнинг иккинчи йўли — махсус тайёргарлиги бор кишиларнинг махсус ўқув муассасаларида болаларни керакли билим, малака, кўникмалардан режали равишда хабардор қилиб боришидир. Бундай йўл билан таълим беришдан мақсад ёш авлодни замонавий ишлаб чиқаришда, жамиятнинг ижти-мой-сиёсий, маданий ҳаётида фаол қатнаштириш учун зарур бўлган фан ютуқлари билан таништиришдир^{^/} *

Оллоҳ таоло ояти каримасида: «Билгил, Оллоҳ яккаю ягонадир», — деган сўзини «бил» деган сўз билан бошлаган.

Муҳаммад пайғамбар ўз ҳадисларида «Илмга илм олмоқ йўли билан эришилгайдир. Илму ҳунарни Хитойдан бўлса: ҳам ўрганинглр... Илм эгалланг!— Илм саҳрода дўст, ҳаёт йўлла-рида — таянч, ёлғиз дамларда—йўлдош, бахтиёр дақиқаларда— раҳбар, қайғули онларда — мадакдор, одамлар орасида — зебу зийнат, душманларга қарши курашда — курулдир», деганлар.

Қуръони карим оятларидан бирида: «Ё раббий, илмимни знёда қилгайсан, деб айт!»— дейилади.

Инсоният пайдо бўлгандан бери одамлар ичидан етишиб чиққан барча , уламою-фузалолар, олиму фозиллар, шоиру ёзувчиларнинг барчаси ўз даврининг нуфузли, ҳурматли, эъти-борли кишилари даражасига мукамал илм эгаллаш орқали эришганлар. Абу Наср Фаробий, Маҳмуд Қошғарий, Абу Рай-ҳон Беруний, Абдурахмон Жомий, Мирзо Улуғбек, Алишер На-воий, Ибн Сино, I Абу Абдулло Рудакий, Абу Шукур Балхий, Исҳоқхон Ибрат, Сиддикий Ажзий, Саидрасул Азизий, Муҳам-м;ад шариф Сўфизода, Абдулқодир Шакурий, Абдулла Авло-ний, Мунавварқори Абдурашидов, Тошмуҳаммад Қори Ниёзий ва бошқалар мукамал илм эгаллаш орқали фаннинг барча соҳаларида буюк кашфиётлар ва янгиликлар яратганлар, шу билан бир қаторда бошқаларни ҳам илм эгаллашга чақирган-лар.

Ўзбек ёзувчиси, шоир, драматург Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий барчани илм эгаллашга чақиради:

Ҳар муроду мақсадинга етмоқ, истарсан мурод. Кўз очиб бедор бўл, даркор илм, даркор илм.

Шарқ мутафаккирларидан Абу Абдулло Рудакий, Абу Шу-кур Балхийлар ҳам халқни илм олишга чақирганлар, жумла-дан Рудакий илмнинг буюк кучини шундай таърифлаган:

Одамлар ақлининг чароғи илм, Балодан сақланиш яроғи билим[^] ^,

Абу Шукур Балхий эса билим эгаллашнинг зарурлигини қуйидаги шеърӣй мисра билан шундай таърифлайди:

*Ҳаётдан ўрганиб сабоқ, Ўстод ҳам, шогирд
ҳам ҳеч бўлмас нўноқ, Тўқши-йигириши ҳам
билим бирладир, Дунёни топиши ҳам билим
бирладир.*

Ўз замонасининг билимдон кишиларидан бўлган Саидра-сул Азизий бутун куч-ғайратини ёшларга дунёвий билимлар беришга бағишлади. У ўзининг «Устози аввал» (дарслик тар-зида тузилган) асарида ёшларни илм эгаллашга, одоб, ахлоқ эгаси бўлишга, меҳнатга чақирувчи кўплаб ҳикоялар, мақол, маталларни келтириб ўтади. Китобдаги ҳикоялар, мақол, матал ва шеърларнинг кўпчилигини Азизий ўзи яратади, улар ёшлар-ни илм олишга чақиради.

Китобга киритилган «Кўп бил, оз сўзла», «Илмсиз ақл, еигсиз кийим», «Хат ёзмоқ — ярим илм» каби мақоллар шулар жумласидандир.

Ўз даврининг йирик маърифатчиларидан ҳисобланган Аб-дулла Авлоний ҳам ёшларни илмли бўлишга чақиради. У ақл ва илмни улуғлайди ҳамда «Ақл инсонларнинг пири комили, муршиди яғонасидур. Руҳ ишловчи, ақл бошловчидир...» деб ёзади.

Муаллиф ўз фикрини янада аниқроқ ва равшанроқ англа-тиш учун шундай муҳояса келтиради:

«Ҳайвонлар ўзларипа бўлақлар тарафидан қиладурғон зулм ва жабрларни шох, тацх[^]- тумшук ва тирноқлари ила қайта-рурлар. Лекин инсон... ақл ва идроки соясида ўзига келадур-ғон зарар ва зулмлардан сақланур. Ер юзидаги ҳайвонларни асир қилуб бўйнидан бойлаб иплари(нинг) учини қўлларига берган инсонларнинг ақлидур» «Ҳукамолардан бири: «ҳар нарса кўпайса, арзон бўлур, ақл эса илм ва тажриба соясида қанча кўпайса, шунча қимматбаҳо бўлур»,— демиш.

Авлоний илм инсонларнинг мад[^]ри, ҳаёти, раҳбари, нажо-ти, дейди. Шу билан бирга у ана шу фазилатларни шунчаки қайд этмайди, унинг аниқ ҳаётий, амалий аҳамияти устида ҳам тўхталиб ўтади. Унинг инсонни камолотга етказишда бош омил эканлигига далиллар келтиради. Олимнинг фикрича, илм олиш риёзат чекишни, саъй-ғайратни талаб этади.

«Инсон ибрат назари ила боқуб, дунё китобиндан ўз кадр ҳиссасини билиб олмоғи лозимдур. Маърифат соҳиби бўлмақ учун аҳволи оламдан ҳаба¹здор бўлмоқ керак. /Шўнинг учун ақл соҳиблари, фатонат эгалари ўзларига фойдаси бўдса-бўл-маса синчиклаб қарағон нарсаларидан бир ҳисса олмай қўй-маслар»,— деб ёзади Авлоний. Доно халқимиз ўз мақол ва маталларида ҳам ақлли, илмли бўлишга чақирган:

*Илм — ақл булоғи, , Ақл
— яшаши чирог: Илм
бахт келтирар, Билим
тахт келтирар.*

Шу билан бирга ^{no x^yuz^~~~~} ьа

* <0/а ШИЛВУН ВЯ ПУКЙ М «ГГЯГТМ» зар

з ш!риП мисра.«РИДа шундай нфодалаид».

билан

шт ----- !

Ёшлик чоғида ўрганиш билан Ақл ҳам идрок топишинг осон. Хоҳлаган томонга эгиб қўяди Ниҳоллигида дарахтни боғбон. Қийшининг ҳеч ким тўғрилай олмас, Ниҳол улгайиб бўлганда йўгон. [^]Мақтабгача таълим ёшидаги болаларга таълим бериш ғоя-си биринчи бўлиб чет эл педагогикасида чех педагоги Ян Амос Коменский (1592—1670) томонидан яратилган.

Я. А. Коменский она раҳбарлигида 6 ёшгача бўлган бола- { | ларга таълим ва таълим бериш мумкинлигини кўрсатиб берди [^] Шу даврда болаларнинг ёшини эътиборга олган ҳолда киши" ўрганиши лозим бўлган ҳамма нарсага ўргатиш лозим, деди.

Ян Амос Коменский 19 бўлимдан иборат мактабгача (гаъ-лим дастурини тузди. Масалан, у табиатшунослик (физика) сув, ер, ҳаво, олов, ёмғир, қор, муз, тош, ўт, қумлар ва бош-қалар ҳақида билим бериши лозимлигини, астрономия, геогра-фия, оптика ва бошқа соҳаларда болалар эгаллаб олишлари лозим бўлган билимлар доирасини белгилаб берди. Болалар боғчасида бериладиган таълим болаларнинг мактабда олади-ган билимлари бил-ан узвий боғлиқ бўлиши кераклигини таъ-

кидлади [^] [^]

Я. А. Коменский ҳозирги кунгача ўзининг қимматини йў-қотмаган «Буюк дидактика»ни яратдики, унда олдинга су-рилпан билимлар системасининг мазмуни ва методлари ҳар бир босқич бўйича очиб берилган.

*. У ўзининг «Оналар мактаби» китобида кичик болаларни таълимлаш ва ўқитиш дастури ҳамда методикасини жуда син-чиклаб ишлаб чиққан.

Шу билан Я- А. Коменский мактабгача таълим педагогика-сининг мустақил фан сифатида ишланишига асос солдиТ

Швейцария педагоги И. Г. Песталоцци (1746—1827) мак-табгача таълим дидактикасини тузишда мактабгача таълим ёшидаги болаларнинг ривожланишини эътиборга олиш -масада-сига катта эътибор беради. У мактабгача таълим ёшидаги бо-лаларнинг теварак-атроф ҳаётдаги нарса ва ходисаларни идрок этиб, ўзлаштириши катталар (она) таълими асосида амалга оширилиши лозим, дейди. \$

Г. Песталоцци томонидан ишлаб чиқилган таълимнинг асо-сий мазмуни мактабгача таълим педагогикасининг ривожлани-шида ва болаларга кейинчалик мактабда системали таълим ""« яе.осий дастур бўлиб хизмат қилди.

Песталоцци нутқни ўстириш, ўлчаш, санокқа ўргатиш бўйича бошланғич таълим методикасини ишлаб чиқди. Бу ме-тодикани Песталоцци ҳар бир деҳқон аёл ҳам фойдалана ола-диган даражада содда қилиб ишлашга уринди.

Г. Песталоццининг ривожлантирувчи таълим ғоясини К. Д. Ушинский юқори баҳолайди ва унинг киритган буюк ян-гилиги, деб атайди.

Оналар табиатнинг ўзгармас ва абадий қонуниятларини билиб олиб, оилада боланинг ҳамма қобилият ва имкониятла-рини ривожлантиришга асос соладилар, деб таъкидлади Пес-талоцци. (Унинг шу мақсадда ёзган иккита китоби босилиб чиқади. Булар—1802 йилда нашр этилган «Гертруда ўз бо-лаларини қандай ўрнатади», 1803 йилда чиққан «Оналар учун китоб» ёки болаларни кузатиш ва гапиришга қандай ўргатиш тўғрисида оналарга «қўлланма»дир. Бу китобда Песталоцци болалар эгаллаб олишлари [^]юзим бўлган билимлар мазмуни, доираси ривожланишининг идрок билан боғлиқлигини таҳлил ва сннтез қила билиш, математик тасаввур, нутқ ва реал нар-салар, буюмларни идрок эта олиш қобилиятларини белгилаб беради.

Песталоцци ҳам Коменский каби ахлоқий таълимни гармо-ник таълимнинг асоси деб ҳисоблаган.

Немис педагоги Ф. Фребель (1782—1852) мактабгача пар-биянинг бутун бир системасини яратдики, унинг болалар боғ-часида олиб бориладиган ишларга доир кучли томони таълим мазмунида эди.

Кўзланган таълимни амалга ошириш учун Ф. Фребель ди-дактик материалнинг ажойиб системасини яратди, катталар раҳбарлигида таълим бериш мақсадида ўтказиладиган машғу-лот ва ўйин методикасини, уни ишлатиш ғоясини ишлаб чиқди.

Олимнинг дидактика соҳасидаги ғоялари барча мамлакат-лардаги дидактиканинг кейинги ривожланишига катта таъсир кўрсатди.

Рус педагогикасида мактабгача таълим ёшидаги болаларга таълим бериш масаласига В. Ф. Одоевский ва К. Д. Ушинский-лар айниқса катта хисса қўшдилар.

[^] В. Ф. Одоевский (1803—1869) 4 ёшдан кейинги даврни даст-лабки таълим ва таълим бериш ҳамда мактабдаги гЛстемали ўқишга тайёрлашда муҳим давр деб ҳисоблади ва мактабгача таълим ёшидаги болаларга таълим-таълим бериш методлари, мазмуни устида зўр бериб ишлади. Бу ёшда «билимгача»¹, «ўқишгача» бўлган таълим ва таълимнинг, ўқишнинг бошлан-ғич даври бўлиши керак, деди, шу сабабли «алоҳида болалар фанини яратишга» ҳаракат қилди.

дидактика ПТПРПГКЙНИНГ «фанга¹

--- *А*ТМ. „

ақлий таъл

ди, уни амалга ошириш методлари ишлаб чиқилади. Бу методлар ичида «ривожлантирувчи суҳбат» методи асосий ўрин-ни эгаллайди.

7К. Д. Ушинский (1824—1870) мактабгача таълим ёшидаги болаларни таълимлаш масаласини бошланғич синфларда энг оддий таълим бериш масаласи билан боғлади. К. Д. Ушинский чет эл ва Россия-даги-^актабгача таълим системасини таҳлил қилиб, мактабгача таълим педагогикаси фани учун муҳим аҳамиятга эга бўлган қуйидагича хулоса чиқарди:

1) болалар болалар боғчасида тўлақонли ҳаёт кечиришлар-ри, хар томонлама тараққий этишлари лозим;

2) болалар боғчасидаги таълимвий ишни тўғри йўлга қў-йишда таълимчи раҳбарлик ролини ўйнамоғи керак.

К- Д. Ушинский таълим ва таълимнинг умумий системасида мактабгача таълим ёши давридаги таълим ва таълимни муҳим босқич деб ҳисоблади. У ёш болаларга она тилини ўргатиш масаласини ишлаб чиқди. Болаларни товуш методи билан са-водга ўргатиш ўша даврда жуда муваффақиятли чиқди. Унинг фикрича, Она тили, нутқнинг ривожланиши тафаккур билан боғлиқ, фикр ва нутқ бирдир, нутқ— фикрнинг сўздаги ифода-еи, нутқнинг ривожланишида фикрлаш қобилиятини ўстириш ҳал этувчи роль ўйнайди. Нутқни фикрдан ажралган ҳблда ривожлантириб бўлмайди^

К. Д. Ушинский болаларга бериладиган таълим дидактик принципга асосланиб олиб борилганда, уларнинг руҳий тараққиёти айниқса самарали бўлишини таъминлайди, деб таъкидлайди. У болаларга теварак-атрофдаги ҳаёт, буюм ва нарса-лар, воқеа-ходисалар тўғрисида билим бериш учун «Болалар дунёси», «Она тили» деган ажойиб асарларини яратди ва улар билан ишлаш методини ҳам ишлаб чиқди. Педагог болаларга шундай саволлар берадики, уларга жавоб бернш орқали бола-лар нарса ва буюмларнинг ташқи кўриниши, сифати хусусияти-ни билиб оладилар (болалар бу нарсаларни тартибга солишга, таснифлашга ўрганадилар): «Қуён сакрайди, қалдирғоч-чи?» «Қурт сирпаниб юради, мушук-чк?» «Мол мў дейди, от-чи?» «Ит вовуллайди, мушук-чи?» ёки <<Сиз ўрмонда кўрган қушла-рингиз номини айтиб беринг», «Бдҳорда биз томонга учиб келадиган қушларни айтиб беринг» ва ҳ. к.

Болалар боғчасининг тарби>; дастури К. Д. Ушинский так-лиф этган дидактик принципга (яқиндан узоққа, оддийдан му-раккабга принципи) амал қилади.

Таниқли педагог Н. К. Крупская болаларнинг ақлий то-мондан ривожланишида, нутқни, воқеалар ўйинини, тасвирий фаолиятни ривожлантириш, шунингдек, теварак-атрофдаги борлиққа тўғри муносабатни таркиб топтириш учун билим му-ҳим роль ўйнашини таъкидлаган. У болалар эгаллаб олиши лозим бўлган билимлар ҳажмини белгилаб берди. Булар таби-ат, жамият, кишилар, уларнинг меҳнати, нарса ва буюмлар

тўғрисидаги билимлардир. Крупская болалар эгаллаши лозим бўлган билимлар дастурини ҳамма болалар ўзлаштириб олишига эришиш лозим, бунинг учун болаларнинг имкониятлари-ни ва уларга таълим бериш методларини ўрганиш, улар билан боғлиқ бўлган ўйин ва машғулотларни билиш керак, дейди.

Мактабгача таълим ёшидаги болаларга таълим бериш масалаларини ишлаб чиқишга Е. И. Тихеева салмоқли ҳисса қўшди. У болалар нутқини ўстириш бўйича машғулотлар сис-темасини ва уларни ўтказиш методикасини ишлаб чиқди. Ти-хеева болаларга таълим беришда кўргазмалиликка асосланиш кераклигини, болалар фаолияти ва фаоллигини ўйин билан боғлиқ ҳолда олиб бориш зарурлигини уқтиради. Болаларга билим беришда таълим муҳим роль ўйнашини кўрсатади.

Л. С. Виготский мактабгача таълим ёшидаги болаларга бериладиган билимлар маълум дастур асосида олиб борилиши, унда белгиланган билимлар маълум изчилликда амалга оширилиши зарурлиги масаласини биринчи бўлиб олдинга сурди. Аммо боғча дастури мактаб дастуридан фарқ қилиши керак-лигини, у болаларни мактаб таълимига тайёрлашда муҳим рол ўйнаши лозимлигини айтади.

Ҳозирги замон мактабгача таълим назариясини яратишда А. П. Усованинг хизматлари анчамуҳим аҳамият касб этди. Олима раҳбарлигида 1950 йилларда илмий-тадқиқот ишлар олиб борилиб, болалар боғчаси ҳар бир ёш гуруҳининг таъ-лим-таълим ишлари мазмуни белгиланди ва таълим беришнинг самарали метод ва усуллари ишлаб чиқилди.

Бу ўтказилган ишлар таълимнинг таълимвий ишдан фарқи-ни аниқ белгилаб берди. Бунда энг муҳими таълимни бола шахсининг тараққи этишида у ўзининг маълум мақсадга қаратилгани учун етакчи роль ўйнашини кўрсатиб берилди. Энди таълим илгаригидай болаларнинг ривожланиш даража-сига асосланмай, балки уларнинг ривожланишини амалга ошй-радиған восита бўлиб қолди.

Энди таълим кун тартибига нимани ва қандай ўргатиш керак, деган масалани кўйди. Таълим гармоник таълимнинг асосий воситасига айланди ва болалар боғчаси дидактикаси масаласи устида изланишлар олиб бориш кенг қулоч ёйди.

Шу даврда мактабгача таълим дидактикасида методика-ларга ажратиш жараёни амалга оширилди. Мактабгача тар-бия ёшидаги болаларга таълим бериш методикаси, табиат ме-тодикаси (А. М. Леушина, Н. Н. Бистров, Э. И. Залькинд, П. Г. Саморукова ва бошқалар), тасвирий фаолият методика-си (Е. А. Флерина, Н. П. Сакулина ва бошқалар), она тилини ўргатиш методикаси (Е. И. Тихеева, Е. И. Родина, Р. И. Жу-ковская ва бошқалар), мусиқа тарбияси методикаси (Н. А. Ветлугина ва бошқалар), жисмоний таълим методикаси (М. Ю. Қистяковская,- А. И. Бикова ва бошқалар) ишлаб чиқилди. Таълим масаласининг назарий жиҳатдан ишлаб чиқилиши,

мактабгача таълим ёшидаги болаларга бериладиган билимларнинг мазмуни, методи ва ташкил этиш шаклларининг ярати-лиши 1962 йилда «Болалар боғчаси таълим дастури»да «Маш-гулот» бўлимини ажратиш имконини берди ва дастурнинг ке-йинги нашрларида бу бўлим такомиллаштириб борилди.

6-§. ТАЪЛИМНИНГ ДИДАКТИК ПРИНЦИПЛАРИ

Дидактик принциплар болалар боғчасида амалга ошириладиган таълим ишларини ташкил этишда таълимчи амал қиладиган асосий қоидалардир. «Дидактика» сўзи грекча «дидактикос» сўздан келиб чиққзн бўлиб, «ўргатаман» деган маънони билдиради. Болалар боғчаси дидактикаси—умумин дидактиканинг бир соҳасидир.

У мактабгача ёшдаги болаларга билим бериш назарияси бўлиб, мактабгача таълим ёшидаги болаларга таълим бериш мақсадини белгилаб беради, таълимнинг Оолаларни ҳар томон-лама ривожлантириш ва уларни мактаб таълимига тайёрлаш_ мазмуни ва методини, ташкил этиш шаклларини ишл.тб чиқади|

Мактабгача таълим ёшидаги болаларга таълим бериш, уларда билим, малака, кўникмаларни ҳосил қилиш шундай бир жараёнки, унда таълимчи болалар олдига маълум вазифа-лар кўяди, уларда ўз теварак-атрофини ўраб олган дунё ҳақида тўғри тушунчалар ҳосил қилади, уларга нарса-ҳодиса-лар ўртасидаги энг оддий боғланишларни тушунтириб беради, уларни ўйин, ўқув, меҳнат фаолиятида эгаллаган билим ва малакалардан фойдаланишга ўргатади.

^Таълим дидактик принципларга риоя қилинишини тақозо этади. Дидактик принциплар биринчи марта нех иедагоги Ян Амос Коменский XII асарда ёзган£«Буюк дидактика» китобида ифодалаб берилган эди. Уша вақтдаёқ Коменский ўқитишнинг тушунарлилик, системалилик ва изчиллик принципини, босқичлилик, кўрсатмалилик, фаоллик ва бошқа принципларини илгари сурган эди. »

Кейинчалик дидактик принциплар рус педагогикасининг асосчиси К. Д. Ушинский томонидан ишлаб чиқилди. У XIX асрнинг иккинчи ярмида физиология ва психология соҳасида эришилган ютуқлар асосида дидактик принципларни илмий равишда асослаб берди.

Педагогика фани мактабгача таълим ёшидаги болаларни ўқитиш асосини ташкил этадиган қуйидаги дидактик принципларни илгари суради.

Ривожланиб борувчи таълим принципи. Таълим ўз олдида турган вазифаларни муваффақиятли ҳал қилиш учун ривож-ланиб борувчи таълим бўлиши керак.

Ривожланиб борувчи таълим ғоясини машҳур психолог Л. С. Виготский илгари сурган эди. Унинг моҳияти шундан иборат эдики, бу таълим ҳозир эришилган даражани кўзда тутмасдан, балки бола янги материални эгаллаб олишда куч-

ғайрат сарфлаши лозим бўлиши учун доимо ундан илгарилаб, бироз олдинга ўтиб кетиши керак.^

Шу муносабат билан Л. С. Биготский ақлий ривожланиш-нинг икки даражасини белгилаб беради: биринчиси — мавжуд тайёргарлик даражаси бўлиб, у ўқувчининг топшириқларни мустақил бажариши билан ажралиб туради; иккинчиси — «яқин орадаги ривожланиш олди зонаси» бўлиб, унга катталарнинг озгина ёрдами билан бажариладиган ишлар киради. Таълимчи ривожланиб борувчи таълим принципига амал қилиб, бола-лардан бироз куч-ғайратни, фаол-ақлий фаолиятни талаб эта-диган, қийинлик даражаси етарлича юқори бўлган топшириқ-лар беради.

Таълимловчи таълим принципи. Болаларга таълим бериш уларга фақат билим бериш билан чегараланмайди, балки у ана шу билимлар орқали ҳаётга, теварак-атрофдаги борликка, меҳнатга, кишиларга, уларнинг меҳнати ва меҳнат натижала-рига тўғри муносабатни таълимлашни ҳам талаб қилади. Таъ-лим ва таълим бир-бирдан ажралмас жараёндинр^У

Машғулот мазмунини аниқлашда таълимчи таълимвий ва-зифаларни ҳам белгилайди. Масалан, «Қишилар бир-бирлари-ни қандай билиб оладилар» мавзусидаги машғулотни режа-лаштиришда педагог қуйидаги таълим вазифасини, яъни болаларнинг кишилар бир-бирларини билиб олиш учун қандай алоқа воситаларидан фойдаланишлари, хат ёзиш ва уни юбо-риш учун қандай билим (буюм) лар кераклиги тўғрисидаги билимларини аниқлаш ва системалаштириш вазифасини қўя-ди. Таълимчи билан биргаликда болалар бетоб ўртоқларига хат ёзадилар, унинг учун энг чиройли расмлар танлайдилар, унга бўлган ғамхўрликлари ва эътиборларини шу тарзда на-моён қиладилар ва ҳ. к.

Таълимнинг кўрсатмалилик принципи. Мактабгача таълим ёшидаги болаларнинг тафаккури кўргазмали-образли, кўргаз-мали-ҳаракатли хусусиятга эга.

Таълимчи бирор нарса ҳақида гапираётганида уни буюм, ҳодиса, ўйинчоқ ва суратларни кўрсатиш билан тўлдириб бор-са, болалар уни тез ва яхши тушуниб оладилар ҳамда яхши эслаб қоладилар. Шунинг учун болаларнинг теварак-атроф-даги дунё ҳақидаги билимларни онгли равишда ўзлаштириб олишлари учун турли хил гидроқлардан, кўриш, эшитиш, сезиш, таъм билиш ва ҳоказолардан фойдаланиш лозим. Масалан, кичкинтойларни мевалар билан таништираётганда таълимчи меваларни кўрсатади, болаларнинг диққатини уларнинг ранги, шаклига қаратади, ушлаб (олма қаттиқ, силлиқ ва ҳ. к.), ҳидлаб кўришга беради. Машғулот охирида эса таъмини татиб кўришга руҳсат этади (олма серсув, ширин ёки сал нордонроқ, мазали). Қ. Д. Ушинский мактабгача таълим ёшидаги болалар-нинг хусусиятлари ҳақида тўхталиб, шундай-деб ёзган эди.

«Болалар табиати кўргазмалиликни талаб» этади. Болани ўзига номаълум бўлган қандайдир бешта сўзга ўргатиш, у

буларни ўрганиши учун узоқ ва беҳуда азоб чекади, лекин шундай сўзлардан йигирматасини суратлар билан боғланг— бола уларни бир зумда ўзлаштириб олади. Сиз болага энг од-дий фикрни тушунтираёпсиз, бола эса сизни тушунмаяпти, сиз худди шу болага мураккаб суратни тушунтирсангиз, у сизни тезда тушунади» (У ш и н с к и й К. Д. Собр. соч., 6- том, 267—268-бетлар).

Болалар билиб олаётган нарсаларини ҳиссий идрок этиш-лари учун уларни кузатувчанликка ўргатиш керак

Таълимнинг системалилиги ва изчиллиги. Болалар боғчаси-да таълим-таълим дастурида материал мантикий изчилликда, боғлиқликда тавсия этилади. Билимларнинг ҳажми ва мазму-ни мактабгача таълим ёшидаги болаларнинг ёш хусусиятини ҳисобга олган ҳолда белгиланади.

Агар болалар бундан олдинги машғулотда ўтилганларни уқиб олмаган бўлсалар, бундан кейинги машғулотда таниш-тириладиган нарсаларни онгли суратда ўзлаштириб олманди-лар. Шунинг учун дастур материали аста-секин мураккаблаш-тириб борилади.

Системалаштириш — нарса ва буюмларни, воқеа-ҳодиса-ларни муҳим сифати ва хусусиятига қараб гуруҳлаштириш демакдир. Болалар боғчасининг кичик гуруҳи дастурига — нар-са ва буюмларнинг ранги, шакли, катта-кичиклигига қараб гуруҳлаштириш киритилган; каттароқ гуруҳларда эса матери-алларни белгисига қараб гуруҳлаш (ёзда, баҳорда, боғда, далада, полизда, ўтлоқда нималар ўсади), уй ҳайвонлари, учиб келувчи қушлар, озиқ-овқат маҳсулотлари, устки кийим-бош кабилар ишлатилиши, ташқи белгилари ва шунга ўхшашларга қараб гуруҳланади.

Таълимнинг тушунарли бўлиши. Дастур материаллари, уларнинг мазмуни ва ҳажми, ўргатиш меғодлари, болалар-нинг ёшига, ривожланганлик даражасига мос бўлиши керак, шундагина болалар билимларни мустаҳкам ўзлаштириб ола-дилар.

Таълимчи машғулот учун материал тайёрлаганда бола-ларнинг ёш хусусиятлари ва имкониятларини яхши билиши ҳамда бу материал болалар учун тушунарли, аммо ҳаддан таш-қари энгил бўлмаслигига зътибор бериш керак^/

Тушунарлилик принципини биринчи марта Я- А. Коменс-кий шундай ифодалаб берган эди: «Таълим беришда яқиндаги нарсаларни ўрганишдан узоқдаги напсаларни ўрганишга, осон-роқ нарсаларни ўрганишдан нотаниш нарсаларни ўрганишга „ қараб бориш лозим». Масалан, дастлаб болалар бевосита гу-руҳ хонасидаги, кейин эса болалар боғчасидаги, унинг тева-рак-атрофидаги, жонажон шаҳри, қишлоғидаги нарсалар билан, улар тўғрисидаги тушунчалар билан танишадилар. Уқи-тишнинг тушунарлилиги болалардаги мавжуд билимларга таяниш, материални баён қилишнинг аниқлиги билан таъмин-ланади.

Болалар билан ўтказиладиган жамоа ва якка тартибдаги ишларни бирга қўшиб олиб бориш. Таълим болалар жамоаси-да амалга оширилади. Педагог бутун жамоага билим берар экан, у айна вақтда ҳар бир болага нисбатан алоҳида йўл ҳам тутди, бу ҳамма болаларни муваффақият билан ўқитиш ва ҳар бир ўқувчида ижобий хислатларни, иқтидор ва қоби-лиятларни ўстиришга ёрдам бериш мақсадида ниҳоятда му-ҳимдир.

Ҳар бир бола ўзини намоён қилишда, хатти-ҳаракатда, те-парак-атрофдаги оламни идрок қилишда, унга бўлган муно-сабатида фақат ўзига хос бир шахсдир. Ҳар бир бола ўзига сингдирилаётган маълумогларни, малакаларни ўзича идрок қилади.

Шунинг учун таълимчи болалар билан амалга оширилади-ган машғулотларга материал танлашда уларнинг билимини, хусусиятларини қизиқишларини ҳисобга олади. Машғулот би-лан шуғулланишни ёқтирмайдиган болалар ҳам учраб туради. Уларни аста-секин, лекин албатта, ўқув фаолиятига кўникти-риб бориш, улар олдига талаблар қўйиш керак.

Таълимда таълимчининг раҳбарлик роли. Мактабгача таъ-лим таълимчининг раҳбарлиги, етакчи роль ўйнашини тақозо этади. Таълимчи таълим жараёнида болаларга тўғридан-тўғри ва режали равишда таъсир кўрсатади: дастур материаллари-ни уларга маълум қилади, иш кўриш усулларини ўргатади, бу усулларни мустаҳкамлайди ва бойитади.

Таълим жараёнида таълимчининг роли таълим вазифала-рига қараб хилма-хил бўлади: бири — маълумотларни, усул-ларни ўргатиш бўлса, иккинчиси — уларни мустаҳкамлаш ва учинчиси — аниқлашдан иборат.

Таълимчининг фаолиятини белгилайдиган шарт-шароитлар қуйидагилардан иборат: таълимчи аввало болаларга қандай билим бериш, уларда қандай малакалар ҳосил қилиш мумкин-лигини ва бу янги билимлар ўтилган материал билан қандай боғланганлигини аниқлаб олиши керак.

Сўнгра таълимчи янги материални яхши ва тўлиқ ўрга-тишга имкон берадиган машғулотни ташкил этиш шаклини танлайди. Машғулот учун танланган материал болаларнинг ёшига ва имкониятига мос бўлиши керак.

Боғча дастурида фақат умумий тушунчалар берилади, таълимчи машғулот мазмуни, кузатиш маззуси ва тушунти-риш лозим бўлган нарсаларни ўзи ишлаб чиқиши ва машғу-лотни болалар белгиланган материалларни онгли равишда ўзлаштириб оладиган қилиб ўтказиши керак бўлади.

Агар таълимчининг олдида болаларга маълум қилинган (тушунтирилган) материални мустаҳкамлаш вазифаси турган бўлса, унинг етакчилик роли бошқача бўлади.

М.ашқ қилиш ва такрорлаш — таълим усуллари-дир. Бу усуллар болаларнинг илгари ҳосил қилган "билим, малака, кўникма ва тасаввурларини эсга туширишларига ёрдам беради.

Болалар тасаввурларини фаоллаштиришда иккита таниш бўлган нарсани бир-бири билан таққослаб, идрок қилинган билим ва тасаввурларини ижодий равишда эсга туширадилар. Идрок қилинган нарса таққослаш, бирор белгисини ажратиб кўрсатиш йўли билан мустақамланади. қа, кўникмаларни эгаллаб олганликларига, булардан мустақил

Таълимчи болаларнинг ҳақиқатан ҳам зарур билим, мала-фаолиятда фойдалана билишларига ишонч ҳосил қилади.

Таълимчи болаларнинг билим, малака ва кўникмаларни қай даражада ўзлаштирганликларини уларнинг турли фаоли-ятларидан (ҳикоя, шеър ўқиш, расм солиш, ўйин, меҳнат юмушларидан) аниқлаб олади.

7-§. АҚЛИЙ ТАЪЛИМ ВА ТАЪЛИМНИНГ МАЗМУНИ ҲАМДА УСУЛЛАРИ

Болалар боғчаларига доир тажрибалар ва ўтказилган пе-дагогик ва психологик илмий-тадқиқот ишлари ҳар хил ёшда-ги болаларга теварак-атроф тўғрисида бериладиган билимлар-нинг тахминий ҳажмини белгилаш, уларни мураккаблаштириб бориш имконини беради.

•«Болалар боғчасида таълим-таълим дастури»да болаларнинг теварак-атрофдаги ҳаёт билан танишишларига доир асосий бўлимлар кўрсатиб берилган. Булар болаларни табиат билан, ҳар хил касбдаги кишилар меҳнати билан, баъзи бир ижтимоий воқеалар, нарсалар, уларнинг сифат ва хусусиятлари билан таништиришдир. Болалар билимларини фақат машғу-лотлар жараёнида олмай, балки ўзларининг кундалик ҳаётла-рида, ўйинларда, сайр вақтларида ҳам олишлари дастурда кўрсатиб берилган.

Бу дастурнинг асосий Сўлимлари қуйидагилардир: теварак-атроф билан таништириш ва ижтимоий ҳаёт ҳодисаларига ки-зиқишни,! она юртга муҳаббатни таълимлаш; табиат ҳақидаги таеаввурларни шакллантириш; нутқ ўстириш; энг оддий ма-тематик тасаввурларни ўстириш; қуриш-ясаш; бадиий адабиёт; тасвирий санъат; мусика; жисмоний таълим.

Таълим дастури қуйидаги пшщципга асосланиб тузилган: билимнинг болаларга тушунарлилиги, ҳар бир ёшга хос билим ва малакалар, уларни секин-аста мураккаблаштириб бориш; материалнинг бир мақсадга қаратилганлиги, маҳаллий мате-риаллардан фойдаланиш, табиатдаги воқеалар; таълимта доир бўлимлар орасидаги б/эғликлик.

3 ёшгача бўлган болаларда теварак-атрофдаги нарсалар, уларнинг сифати, "Ха"р хил нарсаларнинг номи ҳамда уларни ишлатиш тўғрисида тўғри тушунча бўлиши керак.

Болаларни уй жиҳозлари ва буюмлари (мебель, идиш-то-вок, кийим, ўйинчоқ, машғулотлар учун материал) билан та-ништириш уларнинг ривожланишида катта аҳамиятга эгадир.

Бу нарсаларнинг нутқини бойитади, мустақилликни, гўзал-
•■"'">'■« тасаввурларини таълимлашга ёрдам беради (чй-
—иг шакллари).

Теварак-атроф билан таништириш дастури ҳар бир ёгя)ухи учун муайян билимларни эгаллаб олишни назарда ту-я.и. Масалан, биринчи гуруҳ таълимчиси болаларнинг тева-к-атрофдаги нарсаларнинг жойлашиши тартибини билиб ишга ўргатади.^Кейинчалик болалар бошқа хоналарда ни-лар борлиги, у ерда бодадар ва катталар нима иш билан ^ғулланишларини билиб борадилар (мусика залида мусика шғулотлари, байрамлар ўтказилади, ошхонада овқат пиши- (лади, тиббиёт хонасида шифокор болаларни кўради ва хо- 130).

Тарбиячи, шунингдек, болаларни яқин атроф, кўчаларни, [з ўйин майдончасини билиб олишга ўргатади. Қатта гуруҳ •лалари ўз уйлари адресини, боғчадан уйга кетадиган йўлни, Гин орадаги майдон ёки хиёбонларга борадиган йўлни би-жшлари керак.

| Болаларнинг табиат билан бевосита алоқада бўлишлари уларнинг ҳар томонлама ривожланишларида муҳим аҳамият-га эгадир.г-Бу ҳол уларнинг ақлий қобилиятларини таълимлаш-да, ахлокий ҳамда эстетик ҳисларини ривожлантиришда, кувноклик, тетиклик, жисмоний ҳамда руҳий томондан бардам бўлишларида асосий манба бўлиб хизмат қилади.

Табиат тўғрисидаги тасаввурлари секин-аста кенгайиб ҳамда чуқурлашиб боради. Болалар ўрмонга, боғлар, дарё ҳамда сув ҳавзаларига сайрга Ч1^қадилар, кнги ўсимликлар, ҳайвонат олами ҳамда табиат ҳодисалари билан танишадилар. Бир хил ҳодиса ва нарсаларни бир неча мартадан кузатиш натижасида табиат сирларини чуқурроқ тушуна борадилар.

Кичик гуруҳ болалари оби-ҳавони аниқлайдиган бўлиб қо-ладилар. Урта гуруҳ болалари йилнинг қайси фасли бошлан-ганлигини ва унинг ўзига хос хусусиятларини билиб оладилар. Қатта гуруҳ болалари эса йил фаслларининг алмашиши кону-ниятлари билан танишадилар.

Расмлар орқали болалар бошқа ўлкаларнинг табиати, улардаги халқлар, миллатлар, ўсимликлар ҳамда ҳайвонлар тўғрисида маълумотга эга бўладилар. Шундан қилиб, болалар ўлкамизнинг кенглиги ва бой табиати тўғрисида тасаввур хо-сил қиладилар.

Болаларнинг табиат билан бевосита алоқада бўлиши улар-нинг сенсор (ҳиссий) таълимсига катта ҳисса қўшади. Та-биат ўзининг мўл-кўл бўёқлари, шакллари, товушлари билан анализаторларни кўзгатади. Бдлалар боғда, далада сайр қилаётган пайтларида ёки бўлмаса ўз ер майдончасида ишла-ётганда кўм-кўк барглари, ҳар хил рангли гулларни кўради-лар, уларнинг димоғига хушбўй ҳидлар урилади.

Улар гиёҳларнинг юмшоқлигини, қариқизнинг тақиртика-наклигини сезадилар, дарахларнинг шитирлашига, қушлар-нинг сайрашига қулоқ соладилар.

Табиат билан алоқада бўлиш эстетик тарбня вазифаларини ҳал этишга ҳам ёрдам беради. Чиройли манзаралар, ҳар хил

капалаклар болаларда қувонч ҳиссини уйғотади. Таълимчим вазифаси болаларда табиат гўзаллигига, унинг ранг-баранглигига қизиқиш уйғотишдир. Табиат ўз гўзаллиги ҳамда рабаранглиги билан болаларнинг ҳиссига ва ҳаёлига таъс этиб, ижодий фаолиятининг ривожланишига ёрдам беради.

Табиат болаларда ватанпарварлик ҳиссини уйғотишда ҳатта таъсир кўрсатади. Болаларнинг ёшлигида табиат бойлигидан олган таассуротлари Ватан тўғрисидаги тушунчани ашмазмун билан бойитади.

Болаларнинг катталар билан мулоқотда бўлишлари, уларнинг ҳар хил касбдаги кишилар меҳнати билан таништириш ҳам катта аҳамият касб этади. *Бу ерда таълимчининг асосий вазифаси — болаларда катталар меҳнатига ҳурматни таълимлаш, уларнинг меҳнат фаолиятини болаларга тушунтириш ва меҳнат қилиш иштиёқини уйғотишдир. Шундай қилганда, болаларда жамият манфаати йўлида меҳнат қилиш эҳтиёжи ривожлантирилади.

Болаларнинг меҳнат тўғрисидаги тушунчалари қандай қилиб шаклланиши ва қачон кенгайиб ва чуқурлашиб бориши болалар боғ-часи дастурида кўрсатиб берилган.

Қичик гуруҳдаги болалар боғчада ишлайдиган кишиларнинг меҳнати билан, онанинг уйдаги юмушлари билан ҳамда кўчадаги транспорт воситалари билан таништирилади.

Урта гуруҳ болалари меҳнат турлари ва меҳнат жараёнидаги изчиллик, меҳнатда керак бўладиган буюмларнинг ном-

Болалар янги меҳнат турлари билан таништирилади. Катта гуруҳ болалари билан таништирилади. Катта гуруҳ болалари билан таништирилади. Катта гуруҳ болалари билан таништирилади.

меҳнатини енгиллаштириш меҳнатининг аҳамияти, яъни ҳамма лиги тўғрисида *ушунга меҳнатнинг аҳамияти, яъни ҳамма

лар билан таништирилади. Болаларга у ёки бу меҳнатнинг аҳамияти тушунтирилади. Болалар янги меҳнат турлари билан экскурсияга борганларида танишадилар. Катта гуруҳ болалари меҳнатининг ҳар хил турлари билан таништирилади. Катта гуруҳ болалари меҳнатининг ҳар хил турлари билан таништирилади.

табиатда оилалари ва

Царлар дамида космик кесмалар ПУР—, га, а акс зтира дилар. Катта гуруҳ болалари билан таништирилади.

Болалардаги ахлоқий сифатларни: кишиларга, жамоага муносиб равишда таълимлашда катталар меҳнати билан таништириш муҳим аҳамиятга эга.

Ҳар бир кишининг муҳим маънавий сифати унинг меҳнатга ижодий муносиб равишда бўлишидир. Болалар ҳам худди мана шу руҳда таълимланмоғи лозим. Бу эса катталар меҳнатига ҳурмат ҳамда қизиқиш уйғотиш орқали амалга оширилади.

Болалар кузатадиган ҳар қандай меҳнат жамоа меҳнати бўлиб, жамият фаровонлиги учун қилинади. Бу тушунчани ҳаётдан мисоллар келтириш орқали болалар онгига сингдириб бориш лозим. Болалар боғчасида қизқинтойлар катталарнинг болалар учун қилаётган меҳнатини кузатадилар, улар билан бирга шуғулланадилар, ўйнайдилар.

Меҳнаткашлар ва уларнинг меҳнатлари билан танишиш болаларда ўз юртига, халқига ва бошқа халқларга ҳурмат ва меҳр уйғотади.

Катта ёшдаги боғча болалари жамиятимиздаги турли халқларнинг меҳнати билан таништирилади. Китоблар, расмлар, катталарни ҳикояси орқали узоқ Шимолдан иссиқ мўйналар, ширин баликлар олиб келинишини, у ёққа эса машиналар ва мевалар жўнатилишини билиб оладилар. Кишиларимиз дўст-лиги, унда ҳамма халқларнинг биргаликда қиладиган меҳнатлари тўғрисидаги дастлабки тасаввурлар мана шу тарзда шаклланиши мумкин.

Катталар меҳнатини ва табиатни кузатиш болаларда эстетик ҳисларни таълимлашга ёрдамлашади, ижодий фаолият (ўйин ва расмлар чизиш) учун материал беради. Болалар янги қурилатган уйни кузатадилар ва қурувчиларнинг аҳиллиги билан қилаётган меҳнатлари, ҳаракатлари чиройини кўрадилар. Қурилиш тамом бўлганда эса, унинг чиройлилиги ва кўчиб кираётган кишиларнинг қувончини кузатадилар.

Она юртига, шаҳрига, районуни, қишлоғига бўлган муҳаббат дастлабки ватанпарварлик ҳисларини уйғотишга асос бўлади. Болаларни таништириш учун ҳамма ерда диққатга сазовор эъланлар бор.

Ҳамма оилаларда умумхалқ байрамлари бўлган наврўз, ҳайит, янги йил ва бошқа кунлар кенг байрам қилинади. Болалар бу байрамларда қатнашадилар. Катта ёшдаги боғча болаларига ҳар бир байрам ва тантананинг аҳамияти уларнинг ёшларига мос ҳолда тушунтирилади. Бу ерда таълимчининг энг муҳим вазифаси — болаларнинг ҳиссиётларига таъсир этиб, уларда ўз халқидан, унинг қадриятларида ғурурланиш ҳиссини уйғотиш, меҳнатсевар одамларга ҳурмат туйғусини тарбиялаб, уларга тақлид қилишга ўргатишдир. Шундай қилиб, боғча болаларини табиат билан, ҳозирги авр воқеалари билан таништириш орқали уларнинг ақлий қобилиятлари, ахлоқий ва эстетик ҳислари шаклланиши мумкин.

8-§. СЕНСОР ТАЪЛИМ

Сенсор таълим тушунчаси. Теварак-атрофдаги борлиқни билиш сезги ва идрокка асосланади. Тасаввурнинг асосини бевосита сезиш орқали идрок қилиш ташкил этади. Бундай тасаввурнинг аниқлиги, тўлалиги сенсор жараёнларнинг ри-вожланиш даражаси билан белгиланади. Сенсор таълим сезги ва идрокни бирор мақсадга қаратилган ҳолда ривожланти-ришдир. «Сенсор» сўзи латинча «зепзиз»— «туйғу», «сезги», «идрок», «сезиш қобилияти» маъноларини англатади. Борлиқни билиш сезиш, идрок қилишдан бошланади.

Инсон кўриш, сезиш ва ҳоказолар ёрдамида теварак-атрофдаги нарса ва ҳодисалар тўғрисида билимга эга бўлади, фақат шулар асосидагина унда хотира, тафаккур, хаёл каби жараёнлар ҳосил бўлади.

Боғча ва кичик мактаб ёшидаги болалар ақлий билими-нинг 9/ю Қисмини сезиш орқали идрок этилган таассуротлар ташкил этади. Сезги ва идрок қанчалик бой бўлса, инсоннинг теварак-атрофдаги олам ҳақидаги тасаввурлари шунчалик кенг бўлади. Болаларнинг сенсор маданияти, унда сезги ва ид-рокнинг ривожланиш даражаси билиш фаолиятининг муваф-фақияти учун муҳим шарт-шароит ҳисобланади.

Сенсор таълим педагогика фанида болаларнинг ақлий, эстетик, жисмоний ва меҳнат таълимсининг асоси ҳисобланади.

Мактабгача ёш даври сенсор жараёнларни ривожлантириш давридир. Шунинг учун бу даврда сенсор таълим муҳим ўрин-ни эгаллайди. Сенсор таълим ҳиссий билиш қобилиятларини шакллантиришга, сезги, идрокни такомиллаштиришга қара-тилган педагогик таъсир системасидир.

Сенсор таълимнинг мазмуни ва методи руҳшунослик фани-да идрок ва сезгини ривожлантириш муаммоси қандай тал-қин қилиниши билан белгиланади. Бу муаммо фанда турлича ҳал этилган бўлиб, педагогика тарихида сенсор таълимнинг ҳар хил системаси мавжуд.

Утмишдаги педагоглар (Ф. Фребель, М. Монтессори, О. Декроли ва бошқалар) томонидан ишлаб чиқилган (система болаларнинг кўлидаги майда мускулларини ривожлантиришга, ранг ва унинг турлари, шакл ва ҳажми юксак* даражада фарқ қилишга эришишни ўз олдига мақсад қилиб кўяди. Монтес-сорининг дидактик материаллари ўз-ўзини назорат қилиш принципига мувофиқ яратилган бўлиб, болаларга педагогнинг иштирокисиз, мустақил шуғулланиш имкотини берар эди. Аммо сезги аъзоларининг ривожланиши, нутқнинг ўсиши, самарали фаолият билан боғланмас эди.

Таниқли педагог ва руҳшунос олимлар сенсор таълимнинг хилма-хил фаолият турлари жараёнида, фаолиятнинг тасви-рий-амалий, муסיқали ҳаракат турларида болаларни теварак-атроф билан таништиришда амалга ошириш кераклиги тўғри-сидаги принципиал янги системасини яратдилар ва бундай

системанинг мазмуни, метод ва назариясини ишлаб чиқдилар.

Сенсор таълимнинг вазифаси ва мазмуни. Сенсор таълимнинг мақсади мактабгача таълим ёшидаги болаларнинг сенсор қобилиятларини ўстиришдан иборат.

Сенсор таълим қобилиятларни ривожлантириш учун бода-лар буюмнинг фақат нимага ишлатилишини, номинигина билиши етарли бўлиб қолмай, балки улар буюмларни чуқурроқ идрок этиши, уларни ушлаш, улар билан муомалада бўлганда хилма-хил сезгилар иштирок этиши ҳам жуда муҳимдир, деб билади. Таълимчи сенсор таълимнинг ана шу томонларига алоҳида эътибор бериши, болаларга тегишли топшириқлар бериши: буюмларни бир жойдан иккинчи жойга олиб қўйишда уларнинг оғирлигини ҳис қилиш, буюмни қўлига олиб, унинг сиртини сезиш ва сифатини—силлиқ ёки ғадир-будурлигини, иссиқ ёки совуқлигини ва шунга ўхшашларни аниқлаши керак.

Болаларнинг ёши улғайиб, ҳаёт тажрибалари ортиши, шароитларнинг ўзгариши билан идрок этиш жараёни ва унга қўйиладиган талаб ҳам мураккаблашади. Навбатчилар тарелкаларнинг катта-кичиклиги, чуқур ёки юзалигини, пиёла ва тақсимчаларни фарқ қилишлари керак; улар иш жараёнида чинни идишларнинг оғирлигини, сиртининг силлиқлигини, уш-лаганда совуқроқлигини, пластмасса буюмларининг енгил-лигини ҳис қиладилар. Столларни у ёқ-бу ёққа силжитиш, стулларни жой-жойига қўйиш бошқача ҳаракат сезгиларини уйғотади, фазовий муносабатларни, контур чизиқлари ва хо-казоларни идрок қилишни талаб этади.

Шунга асосланиб, сенсор таълимнинг қуйидаги вазифалари белгиланади:

1. Болаларда перцептив ҳаракатларни шакллантириш.

2. Буюмларнинг хусўсияти, сифати, муносабати тўғрисидаги умумлашган тасаввурлар сенсор эталонлар системасини шакллантириш. Сенсор эталонлар ижтимоий-тарихий тажриба жараёнида ҳосил қилинган намуналардир. Асосий ранглар, геометрик шакллар, ноталарда ифодаланган мусиқали товушларнинг турли баландлиги ана шундай эталонлар жумласига киради. Агар бола эталонлар ва уларнинг оғзаки ифодаланиши билан таниш бўлса, унинг теварак-атрофни билиши осон бўлади, у ўзи учратган буюмларни маълум бир эталон билан таққос-лайди ҳамда буюмнинг ранги, шакли, катта-кичиклиги, деталларининг фазовий жойлашишини айтиб беради.

3. Перцептив ҳаракатлардан, эталонлар системасидан ама-лий фаолиятда ва билиш жараёнида мустақил фойдаланиш малакасини шакллантириш.

Сенсор таълимнинг мазмуни ўз ичига теварак-атрофдаги ҳамма сенсор белгиларни қамраб олади. Булар болаларнинг ҳамма фаолиятлари орқали амалга оширилади ва ҳар хил сенсор асосга эгадир.

Мактабгача таълим ёшидаги бола рангларни фарқ қилиш ва уларнинг номини айтишга ўргатилади, уларда ранг туслари

ҳақида, бўёқларни аралаштириш натижасида янги ранг ё> туелар пайдо бўлиши тўғрисида тасаввур ҳосил бўлади, шу-нингдек улар (нуткнинг товуш томонларини, сўзнинг товуш тузилишини таҳлил қилиш қобилиятини) ва мусиқа тинглаш уқувини ривожлантириш ҳам сенсор таълим мазмунига кира-дики. Сенсор таълим, шунингдек, тактик сезгиларни, буюмлар-нинг сифтини пайпаслаб кўриб фарқлаш ва уларни тўғри айтиш (силлиқ, майин, дағал, юмшоқ, оғир, енгил, совуқ, ис-сиқ ва бошқалар) кўникмаларини ривожлантириш ҳам сен-сор таълим вазифаларидан биридир.

! Болалар секин-аста вақтни тушуна бошлайдилар ҳамда вақт тушунчасини ўзлаштирадидлар, вақтнинг кетма-кетлиги ва давомлилигини англайдилар. Дастлаб боланинг «кеча», «бугун», «эртага» тушунчаларининг нисбийлигини, вақтнинг давомлилигини (бир дақиқа, беш дақиқа, бир соат) тушуниб олиши қийин бўлади. Бунга тажрибанинг тўпланиб бориши ва бирор мақсадга қаратилган таълим натижасида эришилади.

Юқорида айtilганларга хулоса қилиб, сенсор таълим болаларнинг ҳамма фаолиятларида амалга оширилади деб айтиш мумкин.

Сенсор таълим усули. Сезги ва идрок бирор мақсадга қаратилган мазмунли фаолият жараёнида муваффақиятли ривожланади. Самарали фаолият (расм чизиш, лой ва пластилиндан буюмлар, аппликациялар яшаш) сезги ва идрокнинг ривожланиши учун қулай шароит яратибгина қолмай, балки буюмнинг шаклини, рангини, жойини билиб олишга ҳам эҳти-ёж пайдо қилади. Бирор нарсанинг расмини чизишдан олдин болани буюмларнинг рангига қараб таққослашга ўргатилади, суратларни кўздан кечиришда эса қандай қилиб ранг-^рдамида тасвирнинг бадиий ифодалилигига эришилишини кўриш қо-билияти ривожланади. / I Боғчада болалар бутун йил давомида табиат билан та ништирилб борилади, уларга ўсимликларни, ҳайвонларни пар вариш қилиш топширилади. Бу сув, ер, қуёш иссиқлигини хусусиятларини сезиб билиб олиш учун катта имкониятла*, яратади.

Болалар табиат билан бевосита муносабатда бўлиш туфай-ли гул, тошларнинг номини осонгина ва бажону дил билиб оладилар, кейинчалик уларнинг шакли, ранги, тузилиши, ҳиди,. номини силлиқлиги ва майинлигига қараб топадилар.

Мактабгача таълим ёшидаги болалар «олдинга», «орқага»; «тепада — пастда», «узок лин», «чапда—ўнгда»/ каби фазовий тасаввурларни ўзлаштирк^ олади. Яра ва ҳаётий ыазиятда уларн га амал қиладилар, буюмларнинг шакли, улар ўлчамининг фарқи га етадилар, уларни ўзаро таққослггадилар.

Болалар табиат билан тобора кўпроқ алоқада бўлишлари туфайли таассуротлари, эшитиб таъсирланиш хусусиятлари, ортиб боради. Болаларни қушларнинг сайраши, барглари ни шитирлаши, шамолнинг гувиллаши, ёмғирнинг шатур-шуту

■ в момақалдирикнинг гумбурашани диққат билан тинглашга қаратиш зарур.

Сенсор таълимнинг асосий усулларидан бири — текширишдир.

Текшириш — буюмларни махсус равишда ташкил этилган идрок қилишдан иборат бўлиб, унинг натижаларидан кейинча-лик маълум бир мазмунли фаолиятда фойдаланилади. Текшириш жараёнида болалар катта-кичикликни, шаклни, фазовий муносабатларни, рангни, нутқ товушлари билан мусиқий товушларнинг ўзига хос хусусиятларини ажратиш ва фарқлашга ўрганадилар.

Машғулотларда болаларнинг ҳиссий билиш тажрибасини эгаллаб олишлари муҳим роль ўйнайди. Ҳолбуки шу машғулотларда болаларнинг сезги, идрок ва тасавурларини таълимлашга жонли раҳбарлик қилиш учун барча шароитлар яратилади.

Боалалар бирор буюмни нима учун синчиклаб қараш, баъзи товушларни яхшилаб эшитиш кераклигини аниқ тушунганларидagina, уларда синчиклаб қараш, нарса ва ҳодисаларни идрок қилиш малакаси ҳосил бўлади. Шунинг учун таълимчи болаларни нарса ва ҳодисаларни идрок қилишга ўргатиб, уларга қиладиган ишларининг маъносини аниқ тушунтириб бериши лозим. Шундагина улар анча тушунган ҳолда идрок қиладилар ва у бирор мақсадга қаратилган бўлади: ахир, да-оахт шохлари (новдаларини) яхшилаб кўздан кечирилмаса, унинг расмини чизиш анча қийин бўлади.

Бошқа фаолият турларига, масалан, меҳнатга тайёргарлик кўришда тегишли текшириш усуллари танланади.

Масалан, қоғоз ва газламанинг хоссаларини аниқлаш учун таълимчи болаларга қоғоз ва газламани ғижимланганда нима бўлишини эшитиб кўришни, қоғоз ва бир парча газламани иртиб кўришни, қоғоз ва газламадан қилинган кўғирчоқ кўйлагини сувда ювишни таклиф этади.

Тўпланган тажрибаларни болалар бошқа буюм ва ҳодисаларга кўчирадилар, ундан кундалик ҳаётларида фойдаланадилар: «Кел, кумга сув қуямиз, у нам бўлади, биз ундан тоннел кураамиз», «Бу челакни кўтарма, унда кум бор, у жуда оғир».

Буюмларнинг хусусиятларини, номини ва таърифини аниқлаш, уларни маълум бир хоссаларига кўра таққослаш учун шундай қилишнинг ўзини ва қўлланмалардан ҳам фойдаланиш мумкин. Болалар билан олиб бориладиган хилма-хил машғулотлар, натижа, кузатишлар ва болаларнинг мураккаб ишларида яхшигина қўшимча материал ҳисобланади.

9-§. МАШИҲУЛОТЛАР

Таълим шакли деганда таълим берувчи педагог ва бола-арнинг махсус ташкил этилган фаолияти тушунилади ва кундалик ҳаётда маълум бир вақтда ўтказилади. Таълим шакли болалар сони, педагог ва болалар ўртасида-

ги ўзаро таъсир хусусиятига, ўтказиш жойига, шунингдек кун тартибда эгаллаган ўрнига қараб бир-биридан фарқ қилади.

Болалар боғчасида таълимнинг фронтал (умумий), группа-вий ва якка тартибдаги шаклларида фойдаланилади'. Бундан ташқари, болаларга таълим бериш ишлари экскурсия, дидак-тик ўйинлар орқали, кун давомида болаларнинг машғулотдай ташқари ҳар хил фаолиятларида, уларнинг ўйинларига раҳ-барлик қилиш жараёнида ва шунга ўхшашларда амалга ошириб борилади. <Ф^ Машғулот болалар боғчасида болаларга таълим бериш-^| * /нинг асосий шаклидир. Машғулот — педагогнинг болаларни я8*' керакли билим ва малакалардан фронтал ҳолда хабардор " -қшишидир. Таълимчи болаларга таълим беришни кун давоми-да амалга оширади: уларнинг билимларини бойитади, мада-«ий-гигиеник, хулқ маданияти, гаплашиш нутқи, санок-ҳисоб ҳаракатлари каби турли-туман малака ва кўникмаларини шакл-лантириб боради. Аммо таълим беришда бош ролни маш-ғулот эгаллайди. Машғулотлар болалар боғчасида таълимни ташкил этиш шаклидир. У мактабгача таълим ёшидаги ҳамма, болалар учун мажбурийдир: унда дастур мазмуни белгилаб берилган, кун тартибда унга маълум ўрин ва вақт ажратил-ган. Машғулот таълимчи раҳбарлигида ўтказилади, таълимчк машғулотда болаларни янги билимлардан хабардор қилади болалар эгаллаб олган билимларни эса аниқлаб, мустаҳкам-лайди, болаларнинг амалий машғулотларини ташкил этади. Уқув материалининг мазмуни аста-секин мураккаблаштирилиб борилади.

Машғулот болаларни мактабга тайёрлашда катта аҳамият га эга. Машғулот орқали болалар ўқув малакасини эгаллаб оладилар, ўз-ўзини яхши ташкил этадиган бўлиб қоладилар. Уларда барқарор диққат, иродани, диққатни жалб эта олиш каби қобилиятлар ривожланади. Изчиллик билан таълим бе риш натижасида билимга "қизиқишлари ривожлана боради.

Болаларга билим беришни жамоа усулида олиб бориш катта аҳамиятга эга:/ биргаликдаги фаолиятда болалар бир-■бирларига фаол таъсир этишади, ўз ташаббуси, топағонлигини намоен қилиш имконияти туғилади. Болалар олдига умумий зўр беришни талаб этувчи вазифа қўйилганда биргаликда қайғуришади, жамоачйлик ҳисси шаклланади. Экскурсиялар, расм қирқиб ёпиштириш, қуриш-ясаш ишларини биргалик, бажариш, умумий рақс-ўйинларини ижро этиш, бадий аса ларни эшитиш, ўқишда пайдо бўлган биргаликдаги кечиним лар болаларнинг бирлашган дўстона жамоасини яратишга ё, дам беради, бирга ишлаш, яшашга ўргатади. Машғулотд таълим бериш орқали болаларда мактабдаги ўқишга қизиқи таълимланади, жавобгарлик ҳисси, ўзини тута олиш, меҳна қилишга интилиш одати, топширилган ишни бажариш /ка<{, тўғри сифатлар ҳосил қилинади.

Болаларни мактаб таълимига руҳий жиҳатдан тайёрлашгн

уларнинг бошланғич синфларда дастур материални яхши ўзлаштириб олишларини таъминловчи билим ва малакалар машғулотлар жараёнида ҳосил қилинади.

Машғулотларда болаларда мустақил фикр юритиш малака-си таркиб топтиради, таълимчиларга қулоқ солиш, уларнинг фикрига эргашиш, қисқача умумлаштириш каби малакаларни ажрата олиш, қисқача умумлаштириш каби малакаларни ривожлантиришга катта эътибор берилади.

Тайёрлов гуруҳларида машғулотлар орқали болаларда ташаббускорлик ва мустақиллик, билимга қизиқувчанлик, фаол тафаккур қилиш, таққослаш, умумлаштириш, хулосалар чиқариш каби малакалар таълимлаб борилади. Болаларда қу-затувчанлик, жавобгарлик ҳисси такомиллаштириб борилади, уларда меҳнат қилиш малакаси ва хоҳиши таълимланади.

Болаларни мустақилликка ўргатиш иши мунтазам амалга ошириб борилади. /

Болалар боғчасида кичкинтойларни теварак-атрофдаги ҳаёт, табиат билан таништириш, уларнинг нутқини, энг оддий математик тасаввурларини ўстириш машғулотлари, мусиқа машғулотлари, тасвирий санъат машғулотлари, қуриш-ясаш, жисмоний таълим машғулотлари олиб борилади.

Илк ёшдаги болалар билан олиб бориладиган машғулотлар катта ёшдаги кишиларнинг ҳар бир бола билан режали сурат-да муомалада бўлишдан иборат бўлиб, бу машғулотларнинг мақсади болаларнинг нутқи ва ҳаракатини ривожлантириб боришдир; бу эса болаларни машғулотларга тайёрлаш босқи-чидир; гўдақлар ихтиёрий диққат ўсиб борган сари, бундай машғулотлар бир неча бола билан, кейинчалик эса бутун гу-руҳ болаларни билан бир йўла олиб борилади.

Машғулотларда таълим бериш болалардан ақлнй ва жис-моний зўр беришни талаб этади, яъни у боланинг актив фао-лияти билан боғлиқ бўлиб, бола маълум натижага зоришиш учун интилади, бу эса боладан узоқ давомли ихтиёрий диққат-ни талаб этади. Шунинг учун машғулотга тайёрланишда бола-лар ёшини, имкониятини эътиборга олиш зарур; машғулотнинг вақтини, кун тартибидаги ўрнини, дастурнинг ҳар хил бўлим-ларини тўғри алмаштириб туришни олдиндан ўйлаб, аниқ бел-гилаб олиш зарур.

Машғулотларни куннинг. биринчи ярмида ўтказиш мақсад-га мувофиқдир, чунки, биринчидан, бола эрталабки соатларда ақлий вазифани яхши бажара олади, хона табиий ёруғлик билан яхши таъминланган бўлади.

Ҳар бир ёш гуруҳида неча марта машғулот ўтказилиши, унинг мазмуни ва ҳар бир машғулот ёш гуруҳлари бўйича неча дақиқа давом этиши, болалар боғчаси таълим дастурида уларнинг ёш хусусиятларини эътиборга олган ҳолда белгилаб берилган.

Биринчи кичик гуруҳда машғулот болаларни икки гуруҳга бўлган ҳолда ўтилади. Гуруҳлардаги болалар сони ҳар доим

бир хил бўлади. Машғулот сеткасини тузганда ҳафтада болаларнинг иш қобилияти юқорироқ бўладиган кун танланади. Маълумки, ҳафтанинг ўрталарида (сешанба, чоршанба, пай-шанба) болаларнинг иш қобилияти юқори бўлар экан, бу кунларга болаларнинг актив фаолиятини талаб этувчи мураккаб-рок машғулот танланади (элементар математика, нутқни ривожлантириш, саводга ўргатиш ва ҳ. к.). Жадвал тузганда бу машғулотларни биринчи қўйиш керак, болалардан кўп ҳара-кат қилишни, ҳиссий нагрукани талаб этувчи машғулотлар (мусиқа, жисмоний таълим, тасвирий фаолият) иккинчи қилиб қўйилади.

Болалар ўзлаштириб оладиган билимлар мазмуни таълимловчи бўлиши керак. Боғча дастури мактабгача таълим ёшидаги болаларда табиат ҳақидаги билимларни (булар табиатга муҳаббат уйғотади, ўсимликлар ва ҳайвонларга ғамхўрлик билан қараш ҳиссини таълимлайди), таркиб топтиришини назарда тутаяди: билимларни ўзлаштириб олиш асосида болаларда жонажон шаҳрига, ўз ватанига, халқига муҳаббат, улуғ кишиларга муҳаббат ва ҳурмат, ўлканинг ижтимоий ҳаётига қизиқиш пайдо бўлади. Мактабгача таълим ёшидаги болаларда ижтимоий ҳодисалар, воқеалар тўғрисида умумлашган тасаввурлар таркиб топади. Масалан, қўшни ўлкалардаги болаларнинг ҳаёти, оддий кишиларнинг меҳнати, бошқа халқларнинг ҳаёти ва дўстлиги ҳақидаги дастлабки билимлар асосида ватан тўғрисидаги дастлабки тасаввурлар вужудга келади. Таълимчи янги машғулотларнинг мазмунини белгилар экан, улар у ёки бу машғулотларда ўзлаштирилган билимлар билан қандай боғланишини ўйлаб кўради. Масалан, ошпаз, кутубхоначи билан ўқитувчининг меҳнати ҳақидаги билимлар хилма-хил меҳнат турлари ҳақидаги маълумотлар системасининг бир қисмидир. Почтадаги турли ходимлар меҳнати ҳақидаги билимлар — ижтимоий меҳнатнинг жамоа характери тўғрисидаги билимлар системасининг бир қисми. Меҳнатнинг ижтимоий характери, моҳиятини тушуниш учун бола шунга ўхшаш кўп-^ёан-кўп меҳнат турлари билан танишиши лозим.

бгф^ Машғулотнинг турлари. Дидактик мақсадига кўра машғу-^{глЧ}лотлар қуйидаги хилларга бўлинады: болаларга янги" билим /V берувчи машғулотлар, болаларнинг эгаллаган билимларини мустаҳкамловчи ва системага солувчи машғулотлар; болаларнинг билимини текширувчи-синовчи машғулотлар; комплекс машғулотлар.

1. Болаларга янги билим берувчи машғулотларни ўтказиш-дан мақсад — уларни янги билимлардан хабардор қилиш, те-варак-атрофдаги нарса ва буюмлар, воқеалар тўғрисидаги билимларини аниқлаш ва кенгайтиришдир. Бундай машғулотларга янги объектни кузатиш, ҳикоя қилиб сўзлаб бериш ва бошқалар киради. Мазкур машғулотлар ҳамма ёш гуруҳларида ўтказилади.

2. Болаларнинг тўплаган билим ва тажрибаларини мустаҳ-

камловчи ва системага солувчи машғулотлар. Ундан кўзланган асосий мақсад идрок этилган нарсаларни англаб олиш ва дастлабки умумлаштиришга ўргатишдир. Бунинг учун таниш объект кузатилади, икки нарса солиштирилади (хона ўсимликлари, дарахулар, ҳайвонлар), дидактик ўйинлар, суҳбатлар ўтказилади. Бундай машғулотни ўтказиш орқали таълимчи болалар нимани яхши ўзлаштириб олган-у, нима яхши ўзлаштирилмаганини билиб олади. Таълимчи машғулот жараёнида болаларнинг билимини янги нарсалар—деталлар билан бо-йитиб боради.

3. Болаларнинг билимини синовчи машғулотлар. Бундай машғулотлардан мақсад таълимчи болалар дастур бўйича ўзлаштирилиши лозим бўлган билим ва малакаларни ўзлаштириб олдиларми-йўқми, шунини билиб олади ва ўзининг бўла-жак иш мазмуни, методини белгилайди. Машғулотни таълимчи ўз хоҳиши билан квартал, ярим йил ва йилнинг охирида, шу-нингдек мудира ва методистнинг илтимосига биноан ўткази-шимумкин.

4. Қомплекс машғулотлар болалар боғчаси тажрибасида кенг тарқалган бўлиб, бундай машғулотларда болаларга янги билим берилади, эгалланган билимлар мустаҳкамланади ва такрорланади, системага солинади, олган билим ва малакаларини амалда қўллашга ўргатилади. Болалар боғчасида тас-вирий фаолият конструкциялаш, теварак-атрофдаги ижтимоий ҳаёт ва табиат билан таништириш, нутқни ўстириш, савод ўр-гатиш, энг оддий математик хасавурларни ривожлантириш, мусиқа ва жисмоний таълим машғулотлари ўтказилади. Машғулотга тўғри тайёргарлик кўрилиб, уюшган ҳолда ўтказил-ганда, болалар олдига маълум ақлий вазифа қўйилган тақ-дирда, уларнинг фикрлаш фаолияти ривожланади. Ақлий вазифаларнинг бирлиги ва муайян қийинчилик болаларни уюштиради ва уларнинг диққатини маълум томонга йўналтиради. Энг аввало боланинг ақлий вазифани ҳал этиш йўлидаги қийинчиликни енгиш имконияти туғилади, натижада болада фао-лиятга қизиқиш уйғониб, у малакани эгаллаш учун мустақил интилади, ўйлайди ва вазифанинг уддасидан чиқиш учун фаҳм-фаросатини ишга солади.

Нусха олиш тарзидаги вазифани бажариш натижасида бол-а таълимчининг кўрсатмаси, намунасига қараб малака ва кўникмаларни ўрганади. Бу болаларнинг амалий ва ақлий фаолият усуллари эгаллаб олишлари учун зарурдир. Болалар қаламни, мўйқаламни, қайчини ушлашни, расм чизиш, нарс-а яшаш, солиштириш, умумлаштириш, абстракциялашни ўрганадилар. Таълимчи бир нарсанинг ҳадеб такрорланавери-шига йўл қўймаслиги керак.

Машғулотнинг тузилиши. Машғулот қуйидаги тузилишга эга: болаларни уюштириш, асосий қисм, якунловчи қисм.

Болалар машғулотга қизиқиб қатнашишлари 8а унда фаол иштирок этишлари учун унинг мазмуни ва методикаси яхши-

лаб *пухта* «й

' ,; * бол аларни алаРида »,

У^сУлларни кўп

„_4ео машғу.^ .' ^bУ Нўзип, ^.' ^aЗи- <К^, ,;.: ' ^кУ^тилмаган

бол аларга ? ? ЛарДа Ка ^УЛ^от иаНа ш ^Урис ^Ааг ^та ^{на}рса -
т * *тотгаТ* ^ИИ^НД^ат ■ * » ? * Ма^Т Д Д Й бо^ НаЛ^и ВВуря_ *а^ОДвга а
КИзи^ ШИНИ ^Цуя *и - Бу << б ^У * * ШИНИ Т ■ *аштиб* / г ? ^Ли ЭКс^кУРсияга
бш ^орт^т ^ади ^мя ^олал арнинг £ ^Рб^вяз * *

Та»С'Йо"***' бо ' Р АИп мегод ва 7сХ/Дла"
вазифаг/Та б ^оди ^ор Лая^ ииданок бп ^ларни
й£ИИа3-\$5=Э&ечя
г**а таГ ЭШйТиб ^УтипГ ^эжас_ ^л/ларни 4яЛ^ш ЗарУР-

риб, тартибга солиб боради, бу болаларда билимга қизиқиш уйғотади ва шу нарса тўғрисидаги тасаввур ва тушунчалари-ни чуқурлаштиради. Машғулоти дастур мақсади ва болалар ёшига қараб мустақамлашнинг ҳар хил усуллари қўлланилади.

Болалар ўзлаштириб олиши ва жавоб қилиши керак бўлган материал сўз орқали амалга оширилади. Шунинг учун у ёки бу ишни бажаришда болалардан уни қандай амалга ошириш-моқчи эканини сўз билан тушунтириб бериш талаб этилади (масалан, сон-санокқа ўргатишда, қуриш-ясашда, расм чизганда қандай қилиши, қандай тартиб билан бажариши, бунинг учун қандай материалдан фойдаланишни тушунтириб бериши талаб этилади).

Мустақамлаш жараёнида дидактик материал билан бажариладиган машқ ақлий вазифани ўз ичига олса, болаларда мустақилликни таълимлашда катта аҳамиятга эга бўлади.

Масалан, сон-санок машғулотда болалар санаш материали билан ўзлари машқларни мустақил бажаришади: таълимчи-нинг топшириғига қараб нарсалар сонини камайтиришади ёки кўпайтиришади. Бунинг учун ўйинчоқлардан ҳам фойдаланиш мумкин.

Машғулоти давомида педагог ҳамма болалар фаол қатнашишини ва ишни ўз вақтида пухта амалга оширишларини назорат қилиб боради. Агар машғулоти яқка тартибда олиб бориладиган бўлса (расм, лой ва пластилиндан нарсалар ясаш, қуриш-ясаш, конструкциялаш), болалар ишни ҳар хил вақтда бажарганликлари учун таълимчи машғулоти тугашига бир неча дақиқа қолганда машғулоти тугатиш кераклиги тўғрисида уларни огоҳлантиради. ~Т Машғулоти тугатаётиб, таълимчи ўтказилган машғулоти яқун ясайди: бажарилган ишни болалар билан биргаликда баҳолайди, болаларнинг машғулотида қатнашганини гапиради, баъзан келгуси машғулотида нималар ўтишларини айтади.

Болаларнинг ўқув фаолиятини яқши эгаллаб олишлари улар билимини тўғри баҳолашга боғлиқ.

Қўйилган вазифанинг бажарилишига қараб баҳо берилиши керак. Боланинг ишини тўғри баҳолаб, «тўғри» ёки «нотўғри» дейиш бола учун оддий мақтовдан анча қимматлидир.

Иш қанчалик яқши таҳлил қилинса, у боланинг келгусида ишини тузатиб олишига яқшироқ имконият яратади.

Машғулотида кейин таълимчи болаларни ўйинга -таклиф этади, бошқа машғулоти бўлмаса, сайрга тайёрланишади.

Машғулотида таълимчининг болаларга қўядиган талаби уларнинг ёши ва имкониятларига мос бўлиши керак. Биринчи кичик гуруҳ болаларини иккига бўлиб машғулоти ўтилади. Тарбиячи биринчи гуруҳ болалари билан машғулоти ўтказганда иккинчи гуруҳ болаларига энага қараб туради. Таълимчи машғулоти пайтида ҳамма болаларнинг фаол қатнашишларига ҳа-ракат қилади: саволга тўғри жавоб беришларини, кўрсатил-

ган нарсанинг номини айтишларини, расм чизишларини, нар-са ясашлари ва ҳоказоларни кузатади.

Агар болалар иккинчи кичик гуруҳга янги келган бўлишса, дастлабки 1—2 ҳафтада таълимчи фақат хоҳлаган болалар билангина машғулот ўтказади: болалар янги шароитни яхши ўзлаштириб олганларидан кейингина ҳамма болалар билан машғулот ўтказилади.

Дастлабки машғулотларда таълимчи болаларни гуруҳ хонаси, кўғирчоқ ва ўйинчоқлар билан таништиради. Кўғир-чоқлар ёрдамида машғулот ўтказади. Таълимчи аввал бола-ларда машғулотга қизиқиш уйғотади, кейин эса машғулотнинг ҳамма учун мажбурий эканлигини секин-аста болалар онгига синдириб боради.

Секин-аста машғулот болалар хулқига мослаб мураккаб-лаштириб борилади. Улар машғулот пайтида ахлоқ қоидаларини эгаллаб оладилар: тўғри ўтириш, чалғимаслик, таълимчи ва ўртоқларини диққат билан эшитиш, таълимчи сўрагандагина жавоб бериш, жавоб берганда ўрнидан туриш, керак бўлса столнинг олдида бориш ва ҳоказоларни ўрганадилар.

Катта болалар ўзларини тез ташкил эта билишлари лозим: бир фаолиятдан иккинчи фаолиятга осонлик билан ўтишлари, машғулот вақтида иш жойларини озода сақлашлари, расмга қараб сўзлаганда кўрсаткичдан фойдаланишлари, жавоб берганда гавдаларини тўғри тутиб туришлари, нутқлари тушу-нарли бўлиши, етарли даражада баланд овозда гапиришлари, тўла жавоб беришлари, машғулотдан кейин ўз иш жойларини йиғиштириб қўйишлари керак.

Машғулот пайтида талабни бажариш ахлоқ нормасига ан-ланиб қолиши керак. Бу икки нарса асосида шаклланади, биринчиси таълимчининг обрўсига асосланилса, иккинчиси маълум талабнинг ривожланиши билан (уқиб олиш ва бажа-риш учун эшитиш керак, қизиқарли бажариш зарур) амалга оширилади. Ташқаридан қараганда болалар хулқида ҳеч қан-дай фарқ кўринмайди — бу одатдаги интизомга бўйсунининг латижаси, иккинчидан, бу ўқув фаолияти ривожланганлигининг белгиси, таълимнинг таъсиридир.

Машғулотда ахлоқ қоидаларига риоя қилиш болаларни мак-табга тайёрлашда катта аҳамиятга эга бўлиб/ мактаб таъли-мига маданий тайёргарликнинг ҳиссий-ахлоқий қисми ҳисоб-ланади.

Таълимчининг машғулотга тайёрланиши. Машғулотнинг си-фати ва унинг натижаси таълимчининг унга қандай тайёргар-лик кўрганга боғлиқ. Машғулотга тайёрланиш мазмунига қуйидагилар қиради: машғулотни режалаштириш, керакли жиҳозларни тайёрлаб қўйиш, болаларни машғулотга тайёрлаш. Таълимчи бир б) >лимдан битта эмас, балки бутун бир маш-ғулотлар системасини режалаштиргандагина маълум натижага эришиши мумкин. Масалан: «Кийим қандай тикилади?» мав-зусини режалаштиришда бир қанча машғулотларни белгилаб

чякади: кийимни қандай тикиш тўғрисида гапиради ва тикиш учун керакли нарсаларни кўрсатади; яқинроқдаги ательега экскурсияга борилади, газламалар тўғрисида суҳбат[^]ўткази-тади. Биринчи машғулотда болаларнинг тикиш ва кийим тўғ-йисидаги билимлари аниқланади; болалар тикув машинаси ва тикиш учун керак бўладиган бошқа асбоблар билан таниши-шади; таълимчи болаларга уларни кўрсатиб, гапириб беради, қисман тикиш жараёнини кўрсатади.

Иккинчи машғулотда болалар ательедаги асбоб-анжомлар-ни, тикувчиларнинг иш жараёнини кузатишади, техник мос-ламалар (электр тикув машиналари, дазмоллайдиган механик пресслар, электр қайчилар) билан танишишади ва қандай кийимлар тикилишини билиб олишади. Учинчи машғулотда болалар ҳар хил мотадан тикилган кийимлар билан танишиб, уларни бир-биридан фарқлашга ўргатилади.

Шундай қилиб, таълимчи ҳар бир машғулот мазмунини конкретлаштиради, бажариш усулларини танлайди, бунда албат-та болаларнинг ёши ва имкониятлари эътиборга олинади.

Баъзи бир машғулотларга олдиндан тайёргарлик кўрилади ва у режада ҳам акс эттирилади. Масалан, «Бизнинг байрам» деган мавзудаги расм машғулотидан олдин болалар билан бай-рамона безатилган кўчаларга сайр уюштириш, расмларни кў-риш, ойнаи жаҳон орқали кўрсатилган байрам эшиттиришлари бўйича суҳбат ўтказиш мумкин. Тайёргарлик ишлари болалар-нинг машғулотга ҳиссиёт тайёргарлигини таъминлайди. Таълим-чи машғулотнинг боришини батафсил ўйлаб кўради. Унга аж-ратилган вақтдан самарали фойдаланишга интилади.

Масалан, юқорида айтиб ўтилган «Қийим қандай тикила-ди?» мавзусига оид биринчи машғулотнинг бориши қуйидагича бўлиши мумкин: педагог болаларга бир-бирларининг кийим-бошларини кўздан кечириш ва бу ҳақда гапириб беришни так-лиф этади. Агар 3—4 боладан сўралса, бунга 3—4 дақиқа ке-рак бўлади. Кейин таълимчи: «Қийимларингизни ким тикиб ■берган?», «Магазиндан тайёр ҳолда сотиб олинadиган кийим-лар қаерда тикилишини ким билади?», «Тикиш учун қандай буюмлар керак?» деган саволларни беради. Бу саволларга жавоб бериш ҳам 3—4 дақиқа вақтни олади. Шундан кейин болаларга газлама, андаза, қайчи, сантиметр, игна, ангишвона, тикув машинаси кўздан кечириш ва ҳар бир буюмнинг ва-зифасини сўзлаб бериш таклиф этилади. Бунга 8—10 дақиқа вақт кетади. Шу машғулотнинг ўзида таълимчи қўғирчоқ кийи-ми тикишнинг айрим жараёнларини, андаза бўйича фартукни бичиб олиш, тикув машинасида чўнтакни тикиш, қўлда туг-маларни қадаш ва тикишдаги кетма-кетлик ҳақида гапириб бериши керак. Бундай машғулот 20—25 дақиқа давом этади.

Машғулотга тайёргарлик кўришда таълимчи тегишли ме-тодик адабиётлардан фойдаланади.

Мураккаб машғулотларга тайёрланиш конспект тузишни тақозо этади. Унда машғулотнинг мазмуни (таълим ва тар-

биявий вазифалар), тайёрланиши керак бўлган жиҳозлар, бо-лалар билан олиб бориладиган дастлабки ишлар (агар бунга зарурат бўлса), машғулотнинг бориши ва таълимчи фойдала-надиган методик усуллар кўрсатилади. Машғулот жараёнини баён этиб ёзишда машғулотнинг боши ва охирида (яқун чиқа-риш ва кейинги фаолият турига ўтишда) болаларни уюшти-ришни алоҳида ажратиб кўрсатиш керак.

Машғулот муваффақиятли ўтиши учун жиҳозларни ўз вақ-тида тайёрлаш зарур. Уларни танлаш машғулотнинг мазму-нига ва таълимчи белгилаган методик усулларга боғлиқ.

Одатда методика кабинетига «Болалар боғчасида таълим-таълим дастури»нинг ҳамма бўлимлари бўйича методик қўл-ланмалар бўлади. Етишмаганини таълимчи ўзи тайёрлайди, баъзан бу ишта катта ва тайёрлов гуруҳлари болаларини жалб этади. Машғулот учун керакли материалларни бир кун илгари тайёрлайди, унинг бузух эмаслигини, дидактик материаллар ҳамма болалар учун етарли эканлигини текширади.

Агар таълимчи экскурсия ўтказадиган бўлса, у олдиндан экскурсия ўтказиладиган жойга бориб келиши, кузатиш учун объект танлаши, болаларни қандай жойлаштиришни ўйлаб қўйиши, энг яқин ва хавфсиз маршрутни танлаши керак. Май-да санок материаллари, расм машғулоти, аппликация, қуриш-ясаш учун материаллар, шеър, эртак матнлари олдиндан тайёрлаб қўйилади. Баъзи машғулотларга тайёргарлик анча олдин бош-ланади. Масалан, кичик гуруҳ болаларига экиш ёки кўчат ўт-қазилга кизиштириш уйғотиш учун уларга кўкариб турган ўсим-ликни кўрсатиш керек. Бунинг учун уни аввал етиштириш зарур.

Навбатчилар машғулотга керакли жиҳозларни тайёрлайди-лар, стол, стулларни қулай қилиб жойлаштирадilar, қўлланма ва материалларни қўйиб чиқадилар. Жисмоний таълим ва му-сиқа машғулотларидан олдин болалар пойабзални алмашти-радilar, спорт формасини киядилар.

Машғулотларда таълимчининг етакчилик роли ва уни ўт-казишга тайёргарлиги. Таълимчи болалар боғчасида асосий шахс ҳисобланади. Бутун ғоявий-таълимвий ишларнинг сифати ва ҳолаверса, келажак авлодни таълимланганлик ва билиш дара-жаси таълимчининг ғоявий-сиёсий ва илмий-педагогик тайф-гарлигига, жавобгарлик ҳиссига, педагогик хмаҳоратига" ва ишга бўлган ижодий муносабатига боғлиқ.]

Боланинг ўқув фаолиятига бўлган муносабати кўпроқ унинг таълимчи шахсига муносабати билан белгиланади.

Таълимчининг ўзига хос хусусияти — унинг юксак касб ма-ҳоратидир. Энг муҳими — боланинг руҳиятини, ёш ва ўзига хос руҳий-физиологик хусусиятларини билишдир.

Болалар боғчаси дастури болаларнинг ёшини, жисмоний ва руҳий хусусиятларини ҳисобга олиб тузилгани билан ҳар бир боладаги алоҳида руҳий хусусиятнинг қай вақтда қандай на-моён бўлишини олдиндан кўра олмайди, бу иш дастурда яхши тайёрланган таълимчининг зиммасига юкланади.

Таълимчи ўз гуруҳидаги ҳар бир боланинг жисмоний томон-дан яхши ривожланиши, унинг олий нерв фаолияти яхши иш-лаши, шунингдек ақлий, ахлоқий, меҳнат, эстетик томондан нормал таълимланиши учун яхши шарт-шароит яратади. Тар-биячи ҳар бир боладаги ўзига хос хусусиятларни яхши билган ҳолда ундаги ўзига хос хусусиятларни (зарарли бўлса) йўқо-та бориб, болага нисбатан қулай талаб қўяди.

Таълимчи ҳар бир боланинг келажакда ҳақиқий инсон бўлишига ёрдам берадиган сифатларини ва имкониятини ривожлантириши лозим. Мактабгача таълим ёши даврида таълимчи-нинг болага шахсий таъсири жуда катта бўлади. Чунки бу даврдаги ҳар бир таассурот боланинг хотирасида бир умрга сақланиб қолади.

Болани тушуна билиш ва унинг маънавий дунёсига кира олиш таълимчидан зўр касб тайёргарлигини талаб этади. Бола билан жонли муносабатда бўлиш — фикрлар манбаи, педагогик янгиликлар, қувонч ва ташвишлардирки, бусиз таълимчи-нинг ижодий меҳнатини тасаввур этиб бўлмайди.

Машғулотда таълимчи ўз овозидан қурол сифатида фойдаланиши мумкин. Секин, тинч овоз болага яхшироқ таъсир этишини педагог билиши зарур. Болага қаттиқроқ ва қатъий гапириш мумкин, аммо бунда сўз оҳанги болага тинчлантирув-чи таъсир этиши лозим.

Таълимчи асосан боланинг нормал руҳий тараккиёти асоси бўлган жисмоний ривожланишига алоҳида зътибор бериши лозим.

Боланинг кўп вақт ҳар-акатсиз ўтириши унинг соғлиғи учун жуда зарарли, у боланинг ҳар томонлама ривожланишини секинлаштиради.

Боланинг кўп ҳаракатларни ўтириб бажариши ҳам гавда тузилишининг нотўғри ўсишига олиб келади. Шунинг учун фаолият тхрларини алмаштириб бориш мақсадга мувофиқдир.

Яна боланинг нормал ривожланиши учун ҳар доим тинч, қувноқ муҳитни ташкил этиш лозим. Болани: «Тезроқ ювининг-лар — нонуштага кеч қоляпмиз», «Уйинчокни тезроқ йиғиштиринглар, сайрга ёки машғулотга кеч қоляпмиз» ва ҳоказо деб шошилтириш керак эмас.

Таълим берганда уни шундай ташкил этиш керакки, ҳар бир бола фаол ишласин ва ҳар бири ижобий натижага эриш-син.

Болаларнинг машғулотда олган билим ва малакалари бош-қа фаолият турларида қўлланилиши мумкин. Болалар олган билимларини қўллай олишлари уларнинг яхши ўзлаштириб олганлигидан далолат беради, яъни улар ҳеч қандай қийинчиликсиз бу билимлардан фойдаланишлари мумкин. Таълимнинг амалий аҳамияти ҳам ана шундан иборатдир.

Агар болалар етарлича билим ва малакаларга эга бўлса, улар билан хилма-хил машғулотлар ўтказиш мумкин, бу машғулотларда болалар мавжуд билимлардан ижодин фойдала-

нишлари: бемалол расм чизишлари, бирор нарсани қуриш ёки ясашлари, ҳикоя қилиб беришлари мумкин. Бу машғулотлар одатдаги машғулотлардан бошқачароқ қилиб ташкил этилади: болалар ихтиёрига ҳар хил материаллар берилади ва уларга расм мавзусини ўзи белгилаш, қурилишни ўзи ўйлаб тодиш, ҳикоя тузиш имконияти яратилади. Бундай машғулотлар дас-тўрнинг айрим бўлимлари бўйича таълимнинг яқунловчи бос-қичларида ўтказилади.

Болалар олган билимларидан ўз ўйинларида кенг фойдаланиладилар: расм чизиш, қирқиб олиш, қуриш-ясаш соҳасидаги малакаларни қўллаб зарур жиҳозларни тайёрлайдилар, иншо-отлар барпо этадилар ва ҳоказо. Олинган билимлар турли хил ўйинларнинг мазмунида акс эттирилади.

10-§. ЭКСКУРСИЯ ТАЪЛИМ БЕРИШ ШАКЛИДИР

Экскурсия болаларга таълим беришнинг махсус шаклидир. Машғулотдаги каби экскурсияда ҳам дастур мазмуни билан боғлиқ таълим-таълим вазифалари қўйилади ва ҳал этилади. Машғулотда бўлгани каби экскурсияда ҳам ҳамма болалар қатнашади. Аммо болалар фаолиятининг мазмуни, ташкил этилиш шакли ва таълим бериш системасига кўра, экскурсия болалар боғчасида таълимни ташкил этишнинг махсус яппи шаклидир. Болаларни табиат билан таништиришда экскурсия-дан кенг фойдаланилади. Бундай экскурсиялар йилнинг қар хил фаслларида далага, ўрмонга, шаҳар боғларига, ўтлоққа, сув манбаларига уюштирилиши мумкин. Болаларни катталар-нинг турли хил меҳнати, меҳнат натижалари, ҳар хил ижти-мой воқеа ва қодисалар билан таништириш учун ҳам экскурсиялар ўтказилади.

Экскурсиядан кўзланган асосий мақсад — болаларнинг те-варак-атрофдаги қаёт тўғрисидаги тасаввур ва таассуротлари-ни шакллантиришдир.

Шунга кўра экскурсияда асосан кузатиш методидан фойдаланилади. Бунда кузатиш бир неча марта такрорланиши мумкин. Экскурсия жараёнида таълимчи кузатилаётган объект тўғрисида болаларга сўзлаб беради, тушунтиради.

Катталар меҳнати билан таништиришда ўша жойдаги ишчи ёки хизматчи билан суқбатлашилади. Имконият бўлса, экскурсияни болаларнинг ўзлари катталарнинг меҳнатида қўллари-дан келган ишлари билан қатнашадиган қилиб режалаштириш (ҳайвонларни овқатлантириш, бирон нарсани ташиб келишга ёрдам бериш) мумкин. Экскурсияга киритилган у ёки бу метод болаларга бериладиган ҳар хил топшириқлар, умумий вазифа нуқтаи назаридан режалаштирилиши ва болаларнинг кузати-лаётган объект тўғрисидаги тасаввурлари конкретроқ, таассуротлари янада ёркинроқ, таъсирчанроқ бўлишини таъминлаши керак.

Экскурсия вақтида баъзан режалаштирилмаган воқеа, ҳо-дисаларни кузатишга тўғри келиб қолади. ШУНИНГ учун тар-

биячи экскурсияга олдиндан пухта тайёргарлик кўриши лозим /болаларнинг диққатини керакли объектга қарата олиши, уюш-коқлик, интизомлиликни сақлашга ўргатиши керак). Экскурсия учун машғулотга нисбатан кенгроқ мазмунни ўз ичига олади-ан таълимий вазифа белгиланади. Экскурсиянинг жойи, тузи-лиши, методи, ундан кўзланган таълим вазифаси мазмунга қа-раб белгиланади. Экскурсияга тайёрланишда унинг яқин-узоқ-лиги, экскурсияда болалар йиғадиган нарсалар, унинг учун керакли асбоблар, уларни қандай жойлаштириб олиб бориш олдиндан пухта ўйлаб режалаштириб чиқилади.

Болаларда экскурсияга қизиқиш уйғотиш учун уларга қаер-га экскурсияга боришлари, ундан кўзланган мақсад тўғри-сида таълимчи қисқача сўзлаб беради.

Экскурсияга таълимчи болалар билан биргаликда тайёргар-лик кўради, олиб бориладиган жиҳозлар болалар билан бир-галикда танланади, жойлаштирилади ва кимлар нимани олиб бориши белгиланади, таълимчи болаларга экскурсияда ўзла-рини қандай тутишлари кераклигини эслатади. Бундай экскур-сияларни мазмунли ташкил этиш ва уюшқоқлик билан ўтқа-зишда таълимчининг раҳбарлик роли муҳим аҳамият касб этади.

Кузатишларни ташкил этишда шундай жой ва объектни танлаш керакки, натижада болалар кузатиладиган объектнинг энг муҳим хусусиятини кўра оладиган бўлишлари зарур. Бо-лаларни кузатиладиган нарсалар билан бевосита боғлиқ бўл-маган саволлар билан чалғитмаслик, уларга қандайдир бош-қа воқеалар ҳақида гапирмаслик керак.

Кузатишлар билан боғлиқ бўлган машғулотларнинг маз-муни аста-секин мураккаблашиб боради. Анча мураккаб куза-тиш объекти танланади, унинг режаси тузилади, ходисаларнинг янги томонларига қараб чиқилади, улар ўртасидаги боғлиқлик-ни билишга ўтиш белгиланади.

Кузатишлар фақат машғулотларда эмас, балки кундалик ҳаётда ҳам ташкил этилади. Улар қисқа муддатли (об-ҳавони, қушлар, балиқлар, ҳайвонлар хатти-ҳаракатини кузатиш) ва узоқ муддатли (ўсимликларнинг ўсиши, мавсумий ходисалар-ни кузатиш) бўлиши мумкин.

Боғчадан ташқарига ташкил этиладиган экскурсиялар ўрта гуруҳдан бошлаб режалаштирилади. Кичик гуруҳ болалари билан экскурсиялар асосан гуруҳ хонасига, боғча майдончаси-га, ошхонага ва шунга ўхшаш объектларга режалаштирилади ва таълимчининг бевосита раҳбарлигида ўтказилади.

11-§. АҚЛИЙ ТАЪЛИМ ВА ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИ

Болаларга таълим бериш жараёнида таълимчи ҳар хил ме-тод ва усулларни қўллайди. Болалар боғчаларида кенг қўлла-ниладиган методлар системасига қуйидагиларни киритиш мум-кин: кўргазмали, оғзаки, амалий, ўйин методлари. Булар қуйи-дагиларни ўз ичига олади:

<i>Кўрсатмали:</i>	<i>оғзаки:</i>	<i>амалий:</i>	<i>ўйин:</i>
кузатиш	тушунтириш	машқ	дидактик ўйинлар
кўрсатиш	ҳикоя қилиб	мустикал	ҳаракатли ўйинлар
намойиш	бериш	иш, оддий	машқ-ўйинлар,
қилиш	сўзлаб бериш	тажриба	инсценировкалар
ТТВ дан	ўқиб бериш		
фойдаланиш	суҳбат		
	педагогик		
	баҳо		

Болаларга таълим беришдан мақсад уларни ақлий томондан ривожлантириш бўлганлиги сабабли юқоридаги методлардан шундай фойдаланиш лозимки, улар болаларда мустикал фикрлаш, танқидий ҳулосалар чиқаришга имкон берсин. Ме-тодлар таълимнинг мазмунига қараб танланади. Агар таълим бериш методини машғулотнинг маълум бир қисмига ёки айрим машғулотга қўлланилса, унда метод қисмларга бўлиниб, усул-га айланиб кетади.

Усул—бу методнинг бир қисми. Усул мустикал вазифани ҳал этмайди. Метод бажарадиган вазифага бўйсунди. Шунинг учун битта усулни ҳар хил методда қўллаш мумкин ёки ҳар хил таълимчилар битта методга ҳар хил усул қўшишлари мумкин.

Меодларнинг ҳар бир гуруҳи таълимчи ва болалар фаолиятининг ўзига хослигини белгилаб беради.

Кузатиш методи болаларни теварак-атрофдаги ҳаёт билан таништириш имконини беради, бунда болалар кўриш, эшитиш, сезиш идроклари орқали билимларни эгаллаш имконига эга бўладилар. Бу асосан янги билим беришда қўлланилади.

Кузатиш — боланинг нарса, буюм ва воқеаларни маълум мақсад билан режали равишда идрок этишидир; бунда идрок, тафаккур, нутқ бир-бирига фаол таъсир этади. Кузатиш ме-тоди орқали таълимчи болаларни нарса ва буюмларни таққос-лашга, сабаб-оқибат боғланишларини фарқлашга, нарса-буюмлар ўртасидаги боғлиқликни уларнинг ўзига хос белги ва сифатларини ажрата билишга ўргатади.

Кузатиш методи маълум мақсадга қаратилган сайр, экскурсияларда, жонли объектларни (ҳайвонлар, ўсимликларни) кузатишда етакчи ўрин эгаллайди. Кузатишни болаларнинг фаол иштирок этиши билан боғлаб олиб бориш мақсадга мувофиқдир.

Кузатишда солиштириш усулидан фойдаланиш ҳам яхши натижа беради. Агар кузатиш болаларнинг амалий фаолиятлари билан қўшиб олиб борилса, янада яхши бўлади: булар тасвирий фаолият, қуриш-ясаш, оғзаки нутқ, яъни кузатган нарсаларни амалда қўллаш билишдир.

Намойиш этиш методи. Бу методда таълимчи болаларга нарсанинг ўзини ёқн тасвирини кўрсатади. Кўрсатиш сўз би-

лан кўшиб олиб борилади. Бу асосан бевосита кузатиб, кўриб бўлмайдиган нарсалар билан таништиришда (бошқа табиий зонадаги ҳайвонлар, кишилар, ўсимликлар ҳаёти ва шу **каби-лар**) қўлланилади.

Кўрсатиладиган материаллардан болаларнинг таниш нар-салар тўғрисидаги тасаввурларини аниқлаш, кенгайтиришда фойдаланилади.

Техникавий воситалардан фойдаланиш — болалар боғчаси-да таълим жараёнини қизиқарлироқ ўтказишни таъминлайди, теварак-атроф билан таништириш имкониятини кенгайтиради. Техникавий воситалардан таълимчи катта ва тайёрлов гуруҳ-ларида фойдаланади. Эпидиаскоп тасвирланаётган нарсани катта қилиб кўрсатиш имконини беради, керак бўлса уни эк-ранда ушлаб туриш мумкин. Кичик гуруҳдан бошлаб бола-ларга буюмлар, предметли ва сюжетли расмлар, эртақларга, ҳикояларга ишланган суратлар кўрсатилади. Бу — буюм ва нарсаларни изчиллик билан идрок этиш имконини беради, ку-затувчанликни, синчковликни ўстиради.

Ҳикоя қилиб бериш — фактик материални жонли, образли, таъсирчан баён қилиш, билимларни маълум тартиб ва изчил-лик билан идрок этиш имконини беради. Маҳорат билан сўз-лаб бериш болаларнинг ҳаёли, тафаккури ва нутқини ривож-лантиради.

Урта гуруҳдан бошлаб бадиий асарларни ифодали ўқиб бе-риш болаларга таълим беришда ва уларнинг ақлий ривожла-нишида муҳим аҳамият касб этади ҳамда мустақил метод си-фатида қўлланилади.

Сухбат болалар боғчаси дидактикасида муҳим ўринни эгал-лайди. Бунинг моҳияти шундаки, таълимчи болаларнинг билим ва амалий тажрибаларига суяниб, саволлардан фойдаланган ҳолда уларни янги билимларни эгаллаш ва мустақамлашга олиб боради. Сухбат 3—4 ёшли болалар билан ўтказилмайди. 4—5 ёшли болалар билан ҳам сухбатмустақил машғулот си-фатида ўтказилмайди. Бу ёшда кузатиш қисқа сухбат билан кўшиб олиб борилади (наrsa ва буюмларни, расмни кузатиш жараёнида). 6 ёшдан бошлаб сухбат мустақил машғулот тар-зида ўтказилиши мумкин.

Ахлоқий мавзудаги сухбатлар алоҳида таълимвий аҳамият касб этади. Бундай сухбатга болалар, атрофдаги катталар ҳаётдан олинган фактлар яхши материал бўлади. Масалан, сайрдан қайтаётиб Комил эшик олдида ҳамма болаларни тур-тиб, биринчи бўлиб ечиниш хонасига киради; унинг энага би-лан сўрашмагани, катталарга стул таклиф этмаганлиги «Қандай кишини биз хушмуомала, эътиборли, одобли, ғамхўр киши деб айта оламиз» деган ахлоқий сухбатга мавзу бўла олади. ;

Амалий метод. Бу метод таълимчига болаларнинг турли-ту-ман амалий фаолиятларини ташкил этишга, билим, малака, кўникмаларни эгаллаб олишига ёрдам беради. Бу метод ор-қали бола наrsa ва буюмларнинг ўзига таниш бўлмаган хусу-

сиятларини билиб олади. Таълимчининг амалий машғулоти; болалар олдига вазифа қўйиши болалардан машқ қилиш талаб этади. Шу орқали болалар билим, малака, кўникмаларни эгаллаб оладилар. Боғча таълимида ўйин методи катта ўрин эгаллайди. Бу метод дидактик вазифани тушунарлироқ, қизиқарлироқ, болаларнинг ёш имкониятларига мосроқ, таълимни эса қизиқарлироқ қилиб ташкил этишга ёрдам беради.

Ўйин таълим бериш методларидан бири сифатида болаларнинг ихтиёрий диққатларини оширади. Ўйин — бола иродасини ва ижодий фикрлашини ривожлантиришнинг энг ажойиб мактабидир.

Болаларга билим беришда таълим методлари ва уларни танлаш материалнинг мазмунига, болаларнинг ёшига ва тайёргарлик даражасига боғлиқ. Агар таълимчининг олдида мактабгача таълим ёшидаги болаларни буюмлар, ҳайвонлар, қушлар билан таништириш вазифаси турса, уларни кўздан кечириш, кузатиш ёки тегишли суратлар, диафильмлардан фойдаланиш энг мақсадга мувофиқ методлардан биридир; агар болалар ҳайвонни билсалар-у, лекин унинг ҳақидаги тасаввурларини аниқлаш талаб этилганда суратдан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир; агар ҳайвонларнинг хатти-ҳаракати тўғрисидаги тасаввурларни кенгайтириш зарур бўлса, бадиий асарлардан фойдаланиш мумкин. Болаларнинг ёши ёки тайёргарлик даражасига қараб таълимчи таълимнинг турли хил метод ва усулларини қўллайди: масалан, кичик гуруҳда ҳикоя қилишга ўргатиш учун суратлар ёки ўйинчоқларни кўздан кечириш, ўрта гуруҳда — кичикроқ эртак ёки ҳикояларни қайтадан гапириб бериш, суратга қараб ҳикоя қилиш, катта ва мактабга тайёрлов гуруҳларида — режа бўйича, бошлаб бериш бўйича, хотира бўйича ижодий ҳикоялар тузиш ва ҳоказолар мақсадга мувофиқдир. Болаларнинг кўникма ва малакаларни эгаллаб боришига қараб таълим методлари ҳам ўзгаради: расм чизишга ўргатишда дастлаб кичкинтойлар тақлид қилиши ке-рак бўлган намуна берилади, кейин эса болаларнинг тасвир хилини ўзгартира олишлари учун уларга бир нечта намуна так-лиф қилиниши мумкин ва, ниҳоят, зарур кўникма ва малакалар пайдо бўлгандан кейин ўзлари ўйлаб расм чизишлари так-лиф қилинади.

Ҳар бир машғулотда таълимчи усуллар бирикмасидан фойдаланади. Масалан, «Кўғирчоққа уйча қурамиз» мавзусидаги машғулотни ўтказиш учун кичик гуруҳда шундай усуллар қўлланилади: қўтилмаган ўйин усули («Эшикни кимдир тақиллатяпти»), буюмларни (дастлаб кўғирчоқни, кейин унинг мебелиларини кўрсатиш), кўрсатилганларга тушунтириш, болаларга савол бериш («Стол нима учун керак?») ва дидактик ўйин (ўйин вақтида болалар хонасини мебель билан жиҳозлайдилар). Катта гуруҳда таълимчи «Нима нимадан ясалади?» мавзусидаги машғулотни ўтказишда буюмлар турли материаллардан

тўғриликни ҳақида, болалар билдир. оуҳбат, ўтказди,, буюмларни кўрсатиб, уларга тушунтиришлар беради. дидактик материаллар билан бажариладиган буюмларни туркумларга ажратишга. оид ўйин-машқни, «Шиша, ёғоч, металл буюмлар номини ким кўпроқ айтади?» деган дидактик ўйинни ўтказишни белгилайди.

Машгулотларни ўтказишда метрд.ва усулларни тўғри тан-лай билиш билим, малакаларнинг анча сифатлироқ бўлишини таъминлайди. Дидактик ўйинлар таълим бериш шаклларида ҳисобланади. Дидактик ўйинлар янги билим бериш ва эгал-ланган билимларни аниқлаш ва, мустаҳкамлаш учун қўлланилади. Айниқса кичик гуруҳларда дидактик ўйиндан таълим беришнинг асосий шакли сифатида фойдаланилади.

Фикрларни тўқнаштириш. ,у.сули, тажриба. ўтказиш, муаммоли вазият ҳосил қилиш, болаларга муаммоли савол бериш, солиштириш усули, ўйин усулларини. қўлланиш мақсадга мувофиқдир.. Шундан бир.и.— қарама-қарши фикрларни тўқнаштириш усули самаралироқ. ҳисобланади. Бундай усул боғлани, мантиқий, фикрлашга,..ўз мулоҳазасининг^ тўғрилигини исботлашга, асослашга ўргатади, яъни, бунда бола ўз фикритнинг. тўғрилигини асослаш учун, воқеанинг моҳиятига чуқур-Р9К кириб, ундан ишончлироқ фактни, далилни излайди.. Бунда?!.. пақта болани дарррв макташ ,хам керак эмас, аксинча, унинг хатосини дарров айтиш зарур.

. Билиш,,фаолиятини мустаҳкамлашнинг самарали усуллари-дан бири тажриба ўтказишдир. Болаларнинг шахсий тажрибаси чегараланган бўлгани учун, уларнинг тафаккури кўрғаз-мали-харакатли ва кўрғазмали-образли хусусиятга эга бўлгани сабабли улар кузатаётган воқеани тушунтиришимиз ҳар доим ҳам>уларга тушунарли бўлавермайди. . (

Тажриба эса болаларга воқеанинг моҳиятини тушуниб олишга ёрдам беради. Масалан, катта гуруҳда ҳар хил материалдан тайёрланган буюмларнинг номини тажрибада кўрсатиш.керак. Бунинг учун таълимчи темирдан, шишадан, ёғоч-дан ясалган учта нарсани олиб қўйишга қўяди. Маълум вақт ўтгандан кейин болаларга уларни ушлаб кўриб қайси бири қай даражада исиганлигини аниқлашни айтади ва бола қўйилган вазифани мустақил ҳал этади.

Муаммоли вазият ва саволлардан фойдаланиш усули ҳам яхши натижа беради. Масалан, хон қизи қўнғизчасининг фойдали ёки зарарли ҳашаротлигини аниқлаш учун таълимчи да-рахт бити билан зарарланган шохчани ва хон қизини битта шишага солиб қўяди, маълум вақтдан кейин шохча топ-тоза бўлиб қолади. Бундай вазиятдан болалар хон қизининг фойдали ҳашарот эканини мустақил билиб оладилар. Нарсаларнинг белгиларини, муносабатларини, хусусиятларини солиштиришга қаратилган кузатиш натижаларини тиклашга, эслашга, умум-! аштиришга қаратилган саволларни бериш ҳам болаларнинг билиш фаолиятини кучайтиришда самарали усул ҳисобланади.

Саволлар болаларни фикрлашга мажбур этади, олган билимларини қўллашга ўргатади. Масалан, барча са,рғайган дарахтларни топинг. Нима учун хонадаги гул очиляптию, ҳовлидаги худди шундай гуллар сўлиб қолган? Бу қандай дарахт? Нима учун сен буни тут дарахти деб ўйлайсан? Нима учун кушлар жанубга учиб кетишди? ва ҳоказо.

Бундай саволлар болаларда фаол фикр уйғотади, уларда кузатувчанлик, воқеалар, уларнинг сабаб-натижалари устида ўйлаш, излаш, топиш ривожланади. Болаларга сўзли, манти-қий вазифада, бадий асар материалида ёки таълимчининг ҳи-қояси асосида ифодаланган муаммоли вазиятни таклиф этиш мумкин.

Топишмоқдан фойдаланиш усули болаларнинг тафаккурини фаоллаштиради ва ривожлантиради. Уларда мантиқий вазифа бор.

Топишмоқларни топиш болалар тафаккурининг мустақиллигини ривожлантиради. Айниқса ҳар хил қилиб топиладиган топишмоқлар катта қизиқиш уйғотади. Масалан, «Урмонда туғилди, ўрмонда ўсди, уйга келганда ҳаммани ўз атрофига йиғди».

Болалар бу топишмоққа турлича жавоб топишлари мумкин. Топганини исботлаш болаларда жонли қизиқиш уйғотади, кузатувчанликни ривожлантиради, тафаккур ва нутқни шакллантиради.

Болаларнинг саволлари ва унга таълимчи ва **ота-оналарнинг** жавоби. Болалар кўпинча билган нарсаларини сўрайдилар, уларнинг мақсади ўша нарсанинг тўғрилигига ишонч ҳосил қилишдир. Узаро фикрлашишни чўзиш хоҳиши, бошқаларнинг фикрини билишга қизиқиш болада савол бериш иштиёқини уйғотади. Бу эса боладаги ақлий ривожланишни юқорироқ бос-қичга кўтаради.

Боланинг олдида катталарнинг обрўси жуда юқори бўлади. Бола билмаган нарсасини билиш учун таълимчи ва ота-она-ларга ишонч билан мурожаат қилади. Мана шунда катталар боланинг саволига, уни қизиқтирган нарса тўғрисида жавоб беришдан бош тортсалар, бола бошқа манбалардан жавоб қидиришга уринади, булар аксарият ишончсиз манбалар бў-лади.

Бу билан катталар боланинг ақлий ривожланишига тўсқин-лик қиладилар, унинг маънавий ўсишига ёрдам бермайдилар. Болани қизиқтирган саволларга катталар ҳар доим ҳам батаф-сил жавоб беришлари шарт эмас, агар шу саволга боланинг ўзида етарли билим борлиги сезилса, у ҳолда болани мустақил фикрлашга ундан лозим (яъни «Қани, ўзинг ўйлаб кўр-чи, бу қандай нарса экан?»). Боланинг саволлари унинг билим дара-жасига мос бўлади. Аввалига унга нарса ва буюмларнинг но-мини, нималигини («Бу нима?», «Номи нима?») аниқловчи са-воллар берилади. Шунинг учун мактабгача таълим ёшидаги болаларга таълим бериш жараёнида уларнинг фикрлашини

фаоллаштирадиган бирорта ҳам метод ёки усул иўқки, у дар-ров ижобий самара берсин. Шунинг учун таълимчи таълим берувчи машғулот мазмунига қараб турли хил метод ва усул-лардан фойдаланади.

VII б о б. АХЛОҚИЙ ТАЪЛИМ ^

Хозирги даврда ахлоқий таълим муҳим аҳамият касб этмоқ-да, чунки сиёсий, иқтисодий, ижтимоий вазифаларни ҳал этиш кўп жиҳатдан жамиятнинг ва ундаги ҳар бир шахснинг ахлоқий даражасига боғлиқдир.

Ахлоқий таълим — шахсни ҳар томонлама ривожлантиришнинг муҳим таркибий қисмидир. У болаларга ахлоқий тасав-вур ва билимларни сингдириш, уларда шахснинг ахлоқий ҳис-туйғу ва сифатларини, ижобий муносабатлар ва хулқ мада-ниятини таълимлашга қаратилган жараёндир.

Ахлоқий таълим жараёнида бола ахлоқий жиҳатдан камол-га этади. Ахлоқий тасаввурларнинг ривожланиши жараёнида **энг** ,аввало улар ўзларининг бошқалар билан бўладиган муносабатларини онгли тушуна бошлайдилар; тенгдошлари ва катталар билан бўладиган муносабатларида ахлоқ сабоқлари ривожлана боради.

Педагогика фани боланинг ахлоқий ривожланишида таълим ва таълимни муҳгш омил деб ҳисоблайди./Педагогика ва ру-ҳиятга оид жуда кўп тадқиқотлар натижаларининг кўрсати-шича, мактабгача таълим давгйГ боланинг маънавий шаклла-нишида энг муҳим босқичдир^? Худди мана шу даврда маъ-лум мақсадга қаратилган таълим-таълим таъсирида шахснинг ахлоқий сифатлари шакллана бошлайди, 6—7 ёшга борганда эса ижобий хулқ нормаларининг анча барқарор шакли юзага келиб, бола теварак-атрофдагилар билан бўладиган муносабат-да ана шу эгаллаб олган ахлоқ қоида ва нормалари нуктаи иазаридан иш тутадиган бўлиб қолади, шунинг учун болаларга илк ёшидан бошлаб ахлоқий таълим бериб бориш муҳим аҳа-мият касб этади.

1-§. МАҚТАБГАЧА ТАЪЛИМ ЁШИДАГИ БОЛАЛАРНИ АХЛОҚИЙ ТАЪЛИМЛАШ АСОСЛАРИ

Ахлоқ кишиларнинг хулқ-атвор нормалари ва қоидалари-пи, уларнинг ўз-ўзига, бошқа кишиларга, меҳнатга, жамиятга муносабати каби ахлоқий тушунчаларни ўз ичига олувчи ижтимоий онгнинг алоҳида бир шаклидир.! Ахлоқ тарихий хусусиятга эга, чунки у кишилик жамиятида авлодлар тсмонидан тўпланган ахлоқин, тажрибалар ва муносабатларни акс этти-ради. •

Ахлоқ синфий хусусиятга эга, чунки ахлоқ, ҳис-туйғу, тушунча ва принциплар маълум ижтимоий формацияга хос бў-

либ, ижтимоий тузум ўзгариши билан у ҳам ўзгаради. Бйз-нинг жамиятимиздаги ахлоқ энг яхши умуминсоний хулқ нор-маларини ўзичига олган бўлиши керак. "

Инсоннинг баркамоллиги унинг маънавий дунёси қандайлиги билан белгиланади. Яхши таълим кишининг гимнатбаҳо бойлигидир.

Ўзбек халқининг маънавияти ҳақиқатгўй ва адолатли бўлиш, жаҳолат ва қабихлик йўлини тўеиш, инсонийлик, 'меҳр-шафқат, маърифат, дўстлик, мардлик, биродарлик, меҳмон-дўстлик, поклик, хушхулқлик, инсоф, ватанпарварлик каби инсоний фазилатларни сингдиришга чақиради. ■" '•>■'/'/•"

Ўзбек халқининг урф-одатлари, турмуш тарзи, таълим-тарбия, маданият анъаналари мозийнинг узоқ-узоқ асрларига бо-риб тақалади. Ҳозирги ва келажак ЭЕЛОДИМИЗ кишилари ;'ўз-бек миллий маънавиятиний яхши билишлари гз^д ўнга риоя"ки-лишлари лозим. Шундагина жамият тўқ, фаровон, кишилар осойишта ва маданий ҳаёт кечирадидлар. Бу ҳамиша ҳамма авлод томонидан эътироф этилган.

Қадим-қадимдан ўзбек, шарқ классиклари ижодида ахлрқ-одоб масаласй марказий ўринни эгаллаб келган. Кайковуспинг «Қобуснома»сидан тортиб, Ал-Хоразмий, Абу Наср Фаробий, Абу Райҳон Беруний, Абу Али ибн Синоларнинг назмиива насрий асарларида, Юсуф Хос Ҳожибнинг «Қутадғу билик» («Бахт келтирувчи билим»), Аҳмад Югнакийнинг «Ҳибатул ҳағойиқ» («Ҳақиҳат совғалари»), имом Исмоил ал-Бухорий-нинг «Ал-Адаб Ал-Муфрад» («Адаб дурдоналарп») каби жа-ҳонга машхур асарларида, Алишер Навоийнинг ўлмас шеъ-риятида, Мунис Хоразмийнинг «Саводи таълим» ида, Камолид-дин Ҳусанн Воиз Кошифийнинг «Ахлоқи Муҳсимий», «Равзати шаҳодат» («Шаҳодат боғи») каби асарларида ахлоқ, одоб ма-салалари ёритилган.

Кошифийнинг асарларидаги таълим-таълим, ахлоқ масалалари кўпчилик учун андоза, намуна, одоб нормаси сифатлда қиска, асосли, лўнда қилиб ёзилган. Кошифийнинг фикрича, инсон фазилати унинг эгаллаган таълим-таълимсига боғлиқ. Шундагина у одобли ҳисобланиши мумкин.

«Одоб — бу қалбни ёмон сўзлардан ва ножўя хулқдан сақ-лай олиш, ўзини ва ўзгаларни ҳам ҳурмат қила билишдадир», дейди слим. Унинг фикрига яқин фикрни А. Навоий ижодида ҳам кўраимиз. «Одобли инсон барча одамларнинг яхшисидир ва барча одамлар учун ёқимлироғидир»,— дейди буюк шоир. Бу билан у кишиларнинг инсонийлик белгиси унинг одобли, ах-лоқли эканлиги билан ўлчанади, деб таъкидлайди ва барча инсонларни яхши хулқли бўлишга чақиради.

А. Навоийнинг «Маҳбубул қулуб» асарида одоб, ахлоққа ойд ғоялар илгари сурилган. Унинг бирдан-бир орзу-умиди, идеали инсонга бўлган меҳ.р-муҳаббат, самимийлик- эди. Унинг қуйидаги мисралари фикримизнинг яққол далилидир:

*Менга на ёру на ошиқ хавасдир, . . .
Гарчи мен одам ўлсам — ушибубасдир. , , , , , , ,*

ёки: *Даврон элининг жисмида ҳам жон бўлгил,
Ҳамжонларига мояи дармон бўлгил, . . .*

ёки: *Нафъинг агар халққа бешак эрур, ' ...
Балки бу нафъингга кўпроқ эрур. , , , , -*

-Юкоридаги шеърий сатрлардан кўриб турибмизки, А. На-воий инсонпарварлик ғояларини ниҳоятда улуглаган. У одам-ларни бир-бирини хурмат қилишга, бир-бирига ёрдам қўлиши чўзишга, кишилар манфаатини кўзлаб иш юритишга чақирган.

Мутафаккирларимизнинг асарларида халқ сўзига, мақолга айланиб кетган ҳикматли гапларни кўплаб келтириш мумкин. Қишқирнинг

*с-Ёлғоңчилик сени жарликка етаклайди,
Ростгўйлик эса бахтсизликдан сақлайди»,*

ва «Одоо — олтиндан қиммат» каби дурдона фикрлари шулар жумласидандир,

Имом Исмоил Ал-Бухорийнинг «Ал-адаб Ал-Муфрад» («Адаб дурдоналари») китоби ота-онани хурмат қилиш зарурлиги тўғрисидаги сўзлар билан бошланади. Жумладан, китобнинг 1.3-саҳифасидаги ҳадисда шундай дейлади:

Аллоҳ Таолонинг рози бўлиши аввало онанинг, онанинг ва яна онанинг, кейин эса отанинг рози бўлишига боғлиқдир,.....

Донишмандлар айтибдўрларким, одобли инсон барча одамларнинг яхшисидир ва барча халқлар учун ёқимлидир. У мансабдор кишилардан гўзалроқ ва бадавлат одамлардан хурматлироқдир. . . .

Ёшларни кўзга улуг қилиб кўрсатадиган феъл-атвори ҳам одобдир.

Буюк мутафаккир, форс-тожик адабиётининг классиклари: дан Абулқосим Фаррухий одобнинг қимматини шундай таърифлайди:

*Яхши хулқ шохлик ва катта мамлакатдан яхшироқ, Соф
табиат тилла гавҳар конидан ҳам яхшироқ.*

Воиз Қошифий инсонларда оқ кўнгиллик, бағри кенглик, меҳнатсеварлик, софдиллик, ростгўйлик, саҳийлик, виждонийлик, иродалик, қатъиятлилик каби фазилатлар бўлиши шарт ва булар инсоннинг баркамоллигидан далолат беради, дейди. Аммо хасислик, тамагирлик, очкўзлик, дилозорлик, пасткашлик, тухматчилик, хоинлик, ёлғончилик кишиларни бебурд, ах-

лоқсиз килиб кўяди. Бундай салбий хислатлар уларни обрў-сизлантиради, ҳаётини издан чиқаради, нотўғри йўлга бош-лайди. «Пасткаш, бахил одамдан яхшилик кутиш мевасиз да-!рахтдан мева кутишга ўхшайди», деб таъкидлайди Кошифий.

Улуғ аллома Ибн Сино инсон ҳаёси тўғрисида шундай де-ган: «Инсонда доим турадурғон хусн ила латофат ҳаё ила ибодур. Ҳаёсиз юз жонсиз жасад кабидур».

Сукрот: «Хотинларнинг энг гўзали ҳаё ва иффат пардасига ўралганидир», дейди.\.

Абу Наср Фаробий инсон ўзининг яхши хулқи билан бахт-саодатга эришиши мумкин, дейди.

Замонамизнинг йирик маърифатпарварларидан бўлмиш Абдулла Авлоний инсон баркамоллиги унинг ақлида, жисмоний соғломлигида ҳамда одобли хушхулқида, деб билади. Ч

Абдулла Авлоний тил ва сўз одоби ҳақидаги умуминсоний фикрларни шундай таърифлайди: « . . . сўз инсоннинг даража ва камолини, илм ва фазлини ўлчаб кўрсатадиган тарозидир. Ақл соҳиблари кишининг дилидаги фикр ва ниятини, илм ва қуввати, қадр ва қимматини сўзлаган сўзидан билурлар».;>

Абдулла Авлоний «Туркий гулистон ёхуд Ахлоқ» китоби-нинг «Ҳаққоният» деб аталган бобида ростлик ва тўғри сўз-ликни инсоннинг энг инсоний сифатларидан бири деб ҳисоб-лайди ва у тўғрида шундай ёзади:

«Ҳаққоният деб ишда тўғрилиқ, сўзда ростликка айтилув. Инсон бўстони саломатга, гулзори саодатга ҳаққоният йўли ила чиқар. Инсониятнинг илдизи ўлан раҳмдиллик, ҳақшунос-лик, одиллик каби энг яхши сифатларнинг онаси ҳаққоният-дир...»

У инсон одобидеги ҳаё ва иффатни юқори баҳолайди. Ҳаё деганда ишда, сўзда одобга риоя қилмокни тушунади, уни инсонийликнинг муҳим белгиси, деб билади.

Абдулла Авлоний ахлоқ — бу хулқлар мажмуасидир, аммо яхши хулқ ўз-ўзидан пайдо бўлмайди. Уларнинг шаклланиши учун маълум бир шароит — таълим кераклигини гапиради. У бола таълимсида, у ўсаётган шарт-шароит ва таълимнинг роли-га алоҳида эътибор беради ва таълимнинг бола камолотида тутган ўрни тўғрисида шундай дейди:

Темирчининг боласи таълимт топса бўлур олим,

{
Бузилса хулқи, Луқмон ўгли бўлса, бўлгуси золим!

Давримизнинг таниқли алломаларидан бири, профессор Шоислом Шомухамедов одобли бўлиш фазилати тўғрисида шундай ёзади:

*Одамийлик дебочаси одоб экан, Одоб
киши ҳаётида офтоб экан. Кимда одоб
маюб бўлса, дили мажруҳ, Бахти кулмас
саодати бетоб экан.*

Одобли бўлишнинг фазилати тўғрисида шеър ва дostonлардан, адабий манбалардан жуда кўплаб парчалар, шеърый мисралар келтириш мумкин.

Одобли, яхши хулқли тўйиш тўғрисида доно халқимиз тўқи-ган кўплаб мақол, маталлар асрлар оша оғиздан-оғизга ўтиб келмоқда:

*Барча ишдан хулқи хуш яхши эрур,
Хулқи хуш одамни эл иъзат қилар.
Одоб ақл ва имоннинг чирोगи, обрў-эътибор
сармоясидир.*

*Одобинг — обрўйинг. Одоб — кишининг зебу
зийнати. Олтин олма одоб ол, Одоб олтин
эмасми. Инсон одоби билан, **Осмон** офтоби
билан.*

*Яхшиликка яхшилик ҳар кишининг ишидир,
Ёмонликка яхшилик эр кишининг ишидир*

ва ҳоказо.

Юқоридаги айтилганлардан хулоса қилиб шуни айтса бўладики, ахлоқ, одоб ўзбек миллати ҳаётининг мағзи ҳисобланади.

^Даерда, қайси даврда, қайси жамиятда яхши хулқ қарор топса, ўша жамиятдаги кишиларнинг ҳаёти фаровон, турмуши тинч, одамлари пиру-бадавлат бўлади.

Бизга тиқиштирилган совет тузуми даврида халқимиз ўз аждоқларининг миллий кадрият ва маданиятидан, урф-одатларидан, тилидан, миллий-маданий анъаналаридан бенасиб қилиб келинган халқимиз, айниқса ёшларимиз орасида илм-сизлик, маънавий қашшоқлик иллатларини юзага келтирдик, бу кўп ҳолларда ўзининг нохуш аччиқ мевасини бермоқда, бу бой миллий тарихимиздан камхабар ёшларимиз орасидаги илмсизлик, ахлоқсизлик, қўполлик, қўрслик, маънавий қаш-шоқлик каби иллатларнинг илдизи бевосита юқоридаги ҳолат-ларга бориб тақалади.

Бас шундай экан, ҳозир жумҳуриятимиз мустақилликка эришган ва ўз истиқлолини тиклаётган бир вақтда, жамият-даги сиёсий, иқтисодий, ижтимоий вазифаларни муваффақият-ли ҳал' этиш кўп жиҳатдан биз яшаб турган жамиятнинг ва ундаги ҳар бир шахснинг ахлоқ даражасига боғлиқ.

Бунинг учун доно халқимизнинг, мутафаккирларимизнинг дурдона фикрларига риоя қилиб, ёшларимизга болаликдан бошлаб аждоқларимиз томонидан қўллаб келинган энг халқ-чил одоб намуналарини ўргатиб боришимиз зарур. Таълимни ёшлиқдан бошлаш зарурлигини барча мутафаккир олимлари-миз таъкидлаб келишган. Жумладан, буюк мутафаккир Абу

Шукур Балхий бола таълимси ёшлигидан бошланиши кераклигини шундай таърифлайди: ■■."■ " ●●-■«*/■

*Ёшлик чоғида ўрганиш билан " : ' '
 Ақл ҳам идрок топишинг осон. "
 Хоҳлаган томонга эғиб қўяди
 Ниҳоллигида дарахтни бозбон.
 Кийишини ҳеч 'ким"тўғрилай'оАмас, ""■*" ' '■.▲:
 Ниҳол улғайиб, 'бўлғй'нд'а йўгон. " " "м ' '●●.*

Қадим-қадимдан илмли кишилар жамиятнинг энг баобрў кишилари ҳисобланганлар. Шу бшГаи бйрга, илмли бўлиш одобахлоқ коидаларини згаллаш"билан"уйвий боғййк ҳолда амалга ошириб борилган. Аксарият, одоб *Ҳйр* қа'нда'й илмдан юқори қўйилган ва бу ҳол бола таълимсида, унинг келажакда жамиятга муносиб киши бўлиб етишшида" ўзининг жуда яхши самарасини берган.

/ Педагогика фани ҳам болани ҳар томонлама таълимлашни муҳим вазифалардан бйрй деб ҳисоблайди. У болаЛарга ахлоқий тасаввур ва билимларни сингдириш, ударда шахснинг ах-лоқий ҳис-туйғулари ва сифагларини, ижобий муносабатла^р ва хулқ маданиятини таълимлаш зарўр, деб. қарайди.

Давримиздан етти аср аввал яшаб ўтган Насрйдин Тусий ҳам кишиларда ижобий фазилатларни шакллантиришда таълим асосий ўринни эгаллайди, дейди. "■"■ "■"■

Олимнинг ўша даврда кенг тарқалган «Ахлоқи Наср*ий» аса^рида яхши таълимнинг муҳимлигига кўп ўрин берилган;

Болаларнинг ахлоқий таълимсига та.рбиявий т"аъ'сир "кўрсатишининг самаралироқ бўлиши учун.ҳар бир ёш босқйчи рўҳиятини яхши билиш керак. Психолог ва педагог блимлар олиб борган илмий тадқиқот ишлари натижаси^болаларда ахлоқий ривожланиш жуда эрта бошланишини кўрсатди: бола ҳаётй-нинг биринчи ойидаёқ катталар у билан гаплашганидан қуво-ниб кетади. Боғча ёшига келганда катталар болани яхши пар'вариш қилсалар, у катталарга меҳр қўяди.

Тадқиқот ишлари натижаси шуни кўрсатадики, бола 2—3 ёшга кирганидаёқ унда уятчанлик, мустақиллик ёки ўзига ишончсизлик, худбинлик" ёки -ғамхўрлик, ўз тенгдошларига эътибор билан муносабатда бўлиш каби шахсий хусусиятлар намоён бўла бошлайди. Булар ҳаммаси болаларнинг' теварак-атрофдагилар билан бўладйган муносабатини белгилайди. Бир қанча олимларнинг таъкидлашича, катта гуруҳ болалари"ҳозиржавоблик, хайрихоҳлик ва ҳаққонийлик каби ахлоқий ҳислатларни эгаллаб олар эканлар. Шу билан бирга, улар бошқаларнинг изтироб чекаётганига кўпинча бефарқ бўлар эканлар, бундай ҳисларни улар англаб етолмас эканлар.

Болаларни ижтимоий ҳаёт воқеа-ҳодисалари ўртасидаги • ўзаро боғлиқликлар тўғрисидаги энг оддий билимларни эгал-

Лаб олишлари уларда дастлабки ватанпарварлик ва байналмилалчилик хисларини таълимлашга асос бўлиб хизмат қилади. • •
 Мактабгача таълим ёшнинг ўзига хос томоний шундаки, бу ёшда болалар ҳали ахлоқий тушунча ёки хулқни сўз билан аниқ таърифлаб беролмайдилар, уни бошқа шунга ўхшаш воқеалар билан солиштира олмайдилар. Аммо болалар боғча-сидаги тўғри ташкил этилган педагогик жараён ахлоқий воқеаларнинг умумий маъносини англаб олишга: "ёрдам" беради. /Ғарб болалар бошқаларда яхши хулқ намуналарини кўрсалар, ўзлари ҳам уларга ўхшашга ҳаракат қиладилар.

Ахлоқий таълимнинг ғоявий асоси унинг мақсади, вазифа-си ва принципларини "беягилайди," руҳий-педагогик асоси эса болалар боғчасида ахлоқий таълим беришнинг аниқ вазифа-си ва мазмуни, воеиталари ва методини; шунингдек педагогиклар-шароитини белгилаб беради. -Ахлоқий таълимжисмоний, ақлий, мەхнат, эстетик тарбия билан ва болаларнинг ўз фаолияти билан узвий боғлиқ-дир. л'д.

2-§. АХЛОҚИЙ ТАЪЛИМНИНГ ВАЗИФАСИ, МАЗМУНИ ВА ПРИНЦИПЛАРИ

Мактабгача таълим ёшидаги болаларни ахлоқий жиҳатдан таълимлаш вазифаси ва мазмуни боланинг маънавий дунёсини, унинг онгини, ахлоқий хисларини, шахсий сифатлари ва хулқига таълимлаш ва ривожлантиришни тақозо этади? Ахлоқий таълимнинг вазифалари асосан қуйидагилардир: ■

1. Болаларда ахлоқий ҳис-туйғулар, тасаввурлар ва хатти-ҳаракатларни таълимлаш. ■ \ * ■

...2: Хулқ маданияти ва ижобий муносабатларни таълимлаш. >

- 3. Шахсда ахлоқий ҳис-туйғуларни таълимлаш. "

--4. Хулқдаги салбий хисларни барҳам топтириш. ••■-■ • ■'

■' Бу умумий вазифалар ёш турухлари бўйича конкретлаштирилади ва ўқув-таълимвий жараённинг мазмунида ўз акени топади. ■•• -' "■ ■■-■-

- Ахлоқий таълимнинг мазмуни болалар боғчаси дастурининг махсус бўлимида баён қилиб берилган. 1

; Дастлабки ватанпарварлик ва байналмилалчилик ҳис-туйғуларини таълимлаш болалар боғчаси дастурининг «Теварақатроф-ва ижтимоий ҳаёт воқеалари билан таништириш» (машғулотда ва машғулотдан ташқари) бўлими орқали амалга оширилади. Ахлоқий таълимнинг вазифаси ва мазмуни болалар боғчасида ахлоқий таълим беришнинг асосий принциплари ва педагогик шарт-шароитларига риоя қилиш асосида бажа» рилади. Мактабгача таълим ёшидаги болалар ахлоқий таълимнинг вазифаси ҳамда мазмунига мувофиқ унинг принциплари ишлаб чиқилган. / ;"

Ахлоқий тарбиянинг асосий принциплари қуйидагилардир:

• — ғоявий ва таълимвий ишнинг маълум мақсадга қаратилганлиги;

хан

ор-
эга
1га

ан
1р-
им-
ис

-ий,
ар

[а-

т

н-

>

1

- таълим-таълим ишига бола шахсини ҳурмат қилган ҳол-да ёндашиш;
- ахлоқий таълим ишини ҳаёт ва замон билан боғлаб олиб бориш;
- болаларнинг фаоллиги;
- жамоада таълимлаш;
- таълимвий ишнинг системалилиги ва изчиллиги;
- таъсирчанлиги;
- оила, боғча ҳамда катталар таълимвий таъсирининг бирлиги;
- боладаги ижобий сифатларга суяниш;
- бола шахснини ҳар томонлама ривожлантиришни кўзда тутиш. /

Ахлоқий таълим принципларини педагогик шарт-шароитлар билан қўшиб амалга ошириш боланинг ахлоқий ривожланишига самандали таъсир этади. Олиб борилган бир қанча илмий ишларнинг натижалари болалар боғчасида ахлоқий таълим беришнинг педагогик шарт-шароитини белгилаш имкониятини яратади. Булар:

1. Узаро тўғри муносабат услуби:
 - а) жамоанинг катта аъзолари ўртасида;
 - б) педагогик ва ота-оналар жамоаси ўртасида;
 - в) катталар ва болалар ўртасидаги муносабат, катталарнинг болаларга муносабати. Катталар (педагоглар)нинг болаларга нисбатан инсонпарварлик принципида, ўзаро ҳамкорлик, ўзаро ёрдам, ҳурмат муносабатида бўлиши энг муҳим шарт-шароит ҳисобланади.
2. Болалар боғчасида ўрнатилган қатъий режим.
3. Болалар боғчасида ўз тенгдошларига ва бошқа киши-ларга нисбатан ижобий ҳиссий муносабатни юзага келтирувчи муҳит яратиш.
4. Болаларни ахлоқ нормалари ва қоидаларига ўргатиш ҳамда шулар асосида бола шахсида ижобий ахлоқий ҳис-туй-ғуларни таълимлаш.
 - ^ Жамоада ҳамма болалар учун тенг шароит яратиш ва болалар жамоаси ўртасида тўғри муносабат ўрнатиш.
6. Кун давомида болаларнинг хилма-хил қизиқарли фаолиятларини ташкил этиш.
7. Болаларнинг ижобий ахлоқий хулқини машқ қилдиради-ган шарт-шароит туғдириш.
8. Болалар боғчаси билан оиланинг алоқаси ва бошқалар.

3-§. БОЛАЛАР БОҒЧАСИДА АХЛОҚИЙ ТАЪЛИМ ВОСИТАЛАРИ

Болалар боғчасида ахлоқий таълим бериш ҳар хил восн-талар ёрдамида амалга оширилади. Аввало болаларни ҳар хил фаолиятлар воситасида катталар меҳнати билан таништириш, машғулотларда ва машғулотдан ташқари вақтларда таълим бериш; кун давомидаги маиший фаолиятда; мустақил бадий

фаолиятда, кўнгил очишларда қатнаштириш орқали бу иш ҳал этилади.

Ҳар хил байрамлар, санъат воситалари, ижтимоий ҳаёт воқеалари; болалар бадиий адабиёти, мусика, ашула, тасвирий ва амалий санъат; ўйинчоқ ва ўйин материаллари; оммавий ахборот воситалари, ойнаи жаҳон ва радио, кино ва диафильм-лар, диапозитивлар ва бошқалар болаларнинг ахлоқий таълим-сига катта таъсир кўрсатади. Бу ҳамма воситалардан кенг равишда, маълум изчиллик ва системалилик билан фойдаланилгандангина болаларнинг ахлоқий таълимсига самарали таъсир этиш мумкин. Масалан, кичик ёшли болалар ахлоқий таъсир ва билимларни фақат ўйин-машғулотларда яхши ўзлаштириб олади. Болалар томонидан ўзлаштириб олинган ахлоқий таъсир ва тушунчаларни улар онгли равишда тушуниб етишлари дастлаб машғулотларда, кейинчалик ўйин, меҳнат, яхши йўлга қўйилган кун тартибидоғи айрим тадбир-ларда, сайр ва экскурсияларда, шунингдек болаларнинг муе-тақил фаолиятлари орқали амалга оширилади.

Болалар ахлоқий таъсир ва билимларни, маданий хулқ малакаларини ўзлаштириб олишлари лозим. Шу билан бир қаторда уларда ахлоқий ҳис-туйғулар ва шахснинг ахлоқий сифатларини ҳам таълимлаб бориш лозим. Болалар боғчаси таълим-таълим дастурида белгиланган берилган ахлоқий таълимнинг вазифаси ва мазмуни маълум система ва изчиллик билан муваффақиятли амалга оширилиши зарур. Бунинг учун истиқбол режаси тузилади.

Унда ахлоқий таълимнинг ҳар бир мавзуси бўйича таълим-таълим ишларининг бутун системаси ва изчилиги, педагогик жараёни ташкил этишнинг ҳар хил шакллари акс эттирилади.

4-§. АХЛОҚИЙ ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИ

Мактабгача таълим ёшидаги болаларга ахлоқий таълим беришда ҳар хил метод ва усулларни қўллаш муҳим аҳамиятга эгадир.

Ахлоқий таълим методлари — болаларнинг ахлоқий таъсир ва билимларни эгаллаб олишига, уларда маданий хулқ ва ижобий муносабатларни, шахснинг ахлоқий ҳис-туйғулари ва сифатларини таълимлашга қаратилган фаолият усулидир. Ахлоқий таълим методлари қуйидаги гуруҳларга бўлинади:

I гуруҳ — ахлоқий онгли, яъни ахлоқий таъсир ва билимларни, уларни бажариш хоҳишини шакллантиришга қаратилган методлар.

II гуруҳ — маданий хулқ-автор ва ижобий муносабатларни шакллантиришга қаратилган методлар.

III гуруҳ — ахлоқий ҳис-туйғулар ва муносабатларни рағбатлантиришга қаратилган ёрдамчи методлар.

Ҳамма гуруҳ методлари ахлоқий ҳис-туйғулар ва шахсий

сифатларни таълимлашни таъминлайди. Кўрсатмалар, боғлиқ методлар: тушунтиришни кўрсатиш билан кўшиб олиб борилиш, таълимчининг ҳикояси, ўқиб бериш, ахлоқий мавзуларда суҳбатлар ўтказиш (расмга қараб, тажрибага асосланиб, ўқилгани бўйича), кузатиш, расмларни намойиш қилиш, браллар адабиёти ва ҳаётдаги ижобий мисоллардан фойдаланиш асосида олиб борилади.

Юқорида келтирилган ҳазма методлар орқали болаларга ахлоқий норма ва қоидалар, ижтимоий ҳаёт воқеалари ўргатилади, уларда ахлоқий тасаввур ва тушунчалар шакллантирилади.

РУ ГУРУХ методларига қўйиладиган асосий талаблар: болаларнинг яхшилик ва ёмонлик тўғрисидаги тасаввурларини эътиборга олиш; ахлоқий хулқ-атвор нормаларини муҳокама қилиш учун махсус яратилган вазиятда болаларнинг ўзларини фаол қатнаштириш;

ҳар бир боланинг ҳис-туйғусига эҳтиётлик билан муносабатда бўлиш.

Болани ноўриқ танқид қилиш, унинг устидан кулиш, унга нисбатан эътиборсизлик қилиш қатъиян ман этилади. Ҳазма методлардан маълум изчиллик билан, комплекс равишда фойдаланилади.

Ҳар бир метод ўзига хос бўлиб, маълум вазифани бажаради. Буни бир қатор мисоллар орқали кўриб чиқамиз.

Тушунтириш бу кўпинча болаларга янги ахлоқий тушунча, норма, қоида баён қилиб бериладиганда ишлатилади. Тушунтириш катталарнинг жонли сўзи ва намунасига асосланади. Масалан: Рўпарадан келадиган таниш кишига хушмуо-малалик билан салом бериш учун бироз тўхтаб, у кишининг юзига қараб, кулимсираб «Ассалому* алайкум» дейиш, кейин! йўлда давом этиш керак. Тушунтириш ва кўрсатиш табиий бўл-моғи лозим. Ахлоқий мавзулардаги суҳбатни мактабгача тарбия ёшидаги болаларнинг ҳамма гуруҳларида қўллаш мумкин. Ҳикоянинг мазмунини ёрқин тушунарли бўлиб, болаларнинг ҳис-ҳаяжонига етарлича таъсир этиши керак.

Бу методнинг асосий вазифасига қуйидагилар киради:

— Болаларда ижобий ахлоқий ҳисларни қўзғата олиш, асар қаҳрамонларига ҳамдардлик билдириш — ютуғидан қувониб, муваффақиятсизлигига биргалашиб ачиниш;

— болаларга тушунарли бўлган айрим ахлоқ қоидаларининг мазмунини очиб бериш;

— ахлоқий мавзулардаги ҳикоялардан машғулотларда, сайрларда, болаларнинг ўз ҳаёти билан боғлиқ бўлган жойларда ҳам фойдаланиш.

•Ахлоқий мавзулардаги суҳбатлар орқали болалар ахлоқ нормалари ва қоидаларини, ижобий хулқ шакллари эгал-лабгина қолмай, шу билан бир қаторда уларда ахлоқ қоидалари ва нормаларига нисбатан талаб юзага келади.

Болаларнинг ахлоқий тажрибаларини кенгайтириб бориш,

хулқнинг ахлоқий сабабларини аниқлаб бериш керак. Сўхбат вақтида болалар ўз фикр-мулоҳазаларини айтишларига кенг имкон борилади. Шунда улар ҳар бир хатти-ҳаракатини онгли равишда, ахлоқ нормалари ва қоидалари доирасида бажариш-га уринадилар.

Бадий адабиётни ўқиб бериш, санъат асарлари ва амалий 'санъат "буюмларини томоша қилиш, мусиқа ва ашула эшитиш болаларда эстетик ҳисни уйғотади, шу билан бир қаторда ах-лоқ қоидалари ва нормаларини сингдириб боради.

II гуруҳ методларига амалий ва ўйин методлари кўради: булар ўйин-машқлар, машқлар, муаммоли вазиятлар, изла-нувчанлик фаолияти, педагогик масалаларни ечиш, дидактик ва ҳаракатли, сахналаштирилган ўйинлар, инсценировкалардйр; болаларнинг ҳамма фаолиятига раҳбарликни ҳам шў гуруҳ *ме-тодларига киритиш мумкин (ўйиннинг ҳамма турлари, меҳнат, тасвирий фаолият ва шунга ўхшашлар). Бу ҳамма методлар ахлоқий тасаввур ва тушунчаларни мустаҳкамлашга, болалар-да ахлоқий тажр^бани тўплашга, ахлоқ нормалари ва қоида-ларини онгли равишда эгаллаб олишларига ёрдам беради.

Машқ (ўйин кичик боғча ёшидаги болалар учун машқ ҳисобланади)— ахлоқий хулқ ва одатларни таълимлашнинг энг таъсирли усулидйр. Унга қоидаларни машқ қилдириш"—фой-дали одатларни қайтариш киради. Эслатиш, ўргатилган тажр-"рибани янгилаш; назорат — ўргатилган одатнинг тўғри ва са"-марали эканлигини текширишдир, ўз-ўзини назорат қилиш болани фаоллаштирувчи шахсий гигиена қоидаларини, овқат-ланиш маданиятини, кўчада, болалар боғчасида хулқ мадания-тини эгаллашни машқ қилдириш бунга мисол бўла олади.

Муаммоли вазият ўзининг аҳамияти жиҳатдан машққа жу-да яқин туради, аммо унинг ўзига хос томони болада фаоллик, ил^одкорлик, мустақиллик намоён бўлиши учун шароит яра-тади. Дастлаб ҳикоя-вазият (туғалланмаган ҳикоя) гавсия этилади, масалан, биронта ҳикоя маълум ерида тўхтати-лади.

Таълимчи болаларга ҳикоядаги қаҳрамонлар хулқини баҳо-лашни тавсия этади. Болаларнинг жавоблари муҳокама эти-лади ва ҳикоядаги ижобий, инсоний хулқ ҳақида бир фикрга келинади. Кейинчалик болаларга реал муаммоли вазият так-лиф этилади: футбол ўйини кетаяпти. Битта команданинг қа-питани яхши ўйинчи, унинг командаси ҳар доим ютиб чиқади. Мана шундай воқеа содир бўлди: у командадаги бир ўйинчи коптокни нотўғри тепгани учун уни қаттиқ уради. Ундан ўйин-чи билан кўпол муносабатда бўлгани учун ўйинчидан кечирим сўраш талаб этилади. У кечирим сўрашдан бош тортади, демак, уни ўйиндан четлаштириш керак. Катта гуруҳ болаларига ав-вал таълимчининг ёрдамида, кейинчалик эса мустақил равиш-да бу муаммони ҳал этиш тавсия этилади.

Ахлоқий таълим беришда учинчи гуруҳ методлари ҳам му-хим роль ўйнайди. Бу гуруҳ методларидан таълимчи болаларда

ижобий ахлоқий сифатларни мустаҳкамлаш, бола хулқидаги салбий томонларни йўқотиш мақсадида фойдаланади. Бунда тушунтириш, ишонтириш, суҳбат шакллари қулай бўлади.

Тушунтириш болаларни хулқ қоидалари билан таништириш-да кенг қўлланилади ва кўпинча кўрсатиш билан боғлаб олиб борилади.

Ишонтириш таълимчининг фаолиятида катта ёрдам беради («Касал бўлмаслик учун овқатланишдан олдин қўлни ювиш керак», «Уртоғини уриш ёмон»). Рағбатлантириш ва жазолаш — ахлоқий таълимнинг қўшимча методи бўлиб, у асосий метод-ларга таъсир этишининг ўзига хос воситаси бўлиб хизмат қилади. Таълимчи боладаги ижобий хулқни қўллаб-қувватлаш, бундай хатти-харакатни фаоллаштириш ёки бўлмаса болани ёмон қилиқлардан қайтариш учун рағбатлантиришдан фойдаланади.

Болалар боғчасидаги рағбатлантириш шакллари: мақташ, маъқуллаш, болага ўйинда бош ролни бериш ва шунга ўхшашлардир. Аммо болани арзимаган ютуғи учун ҳам мақташ керак эмас. Эришилган натижалардан, яхши хулқдан, яхши иш-дан қониқиш энг катта мукофот бўлиши керак.

Танбех, маъқулламаслик, яхши кўрган ўйинчоғини бермаслик ва бошқалар — жазо шакллари ҳисобланади. Жисмоний жазо қатъиян ман этилади. Жазонинг бош вазифаси юзага келган низоларни бартараф этиш, янғисининг юзага келишига йўл қўймасликдир (масалан, болаи жазолаш учун унга ҳеч нарса бермай стулга ўтказиб қўйилади, у шу вақт ичида бир қанча болани уришга ва ўйинчоғини тортиб олиб синдиришга улгурарди). Шунинг учун таълимчи таълимвий жараёни жа-зосиз, яхшилик билан, фойдали ишларни ташкил этиш билан олиб бориши керак.

Машғулотда ҳар доим I, II ва III гуруҳ методларидан комп-лекс равишда фойдаланилади.

Болалар ҳар қандай вазиятда ҳам яхши хулқ намуналари-ни кўрсатишини шакллантириб бориш зарур. Секин-аста жамоа ҳаётида юзага келган низоларни аввал таълимчининг ёрдамида, кейинчалик эса мустақил равишда ҳақўйлик билан бартараф этишга ўргатиб борилади. Бола катта бўлган сари унинг шах-сига мураккаброқ ахлоқий талаблар қўйила бошланади. Ахлоқий қоида ва нормаларни кичкинтойларнинг одатига айланти-риш ахлоқий таълим системасида муҳим аҳамият касб этади.

Ахлоқий одатларни таълимлашнинг педагогик шарт-шароит-лари қуйидагилардан иборат:

1. Ахлоқий таълим жараёнини инсонпарварлаштириш, яъни педагог за болаларнинг ўзаро муносабатлари боланинг шах-сига нисбатан ҳурмат билан қарашга асосланиши керак.

2. Педагогик жараёни шундай ташкил этиш керакки, унда боланинг ўзи ижобий одатларни эгаллаб борсин, салбий хусу-сиятларни йўқотишга интилсин.

асосланиб
гмга
иЖобий хулкига

«&££Γ>£B»» " 1°«■»" - ЭТЯ!!

Ш»« -;Б ода«»»P ^» шу «РУ^«:Фак,Х ода«-

билан бирга бўлинглар., Тангри. умматларини фақат тўғри йўлда боришликка бирлаштиради»,— дейилган. Кишиларнинг ўзаро муносабатлари доим-мо яхши бўлиши, ўз манфатида ўзгалар манфаатини юқори қўйиш тўғрисида, кишиларга яхшилик қилиш лозимлиги ҳақида яна ҳадисда: «Одамларга яхшилик қилинг, бу савоби тез тегадиган хайрли ишдир. Зулм ва қариндошлардан узилиб кетишлик эса жазоси тез билинадиган ёмон ишлардандир»—дейилган.

Бундан кўриниб турибдики, халқдан, қариндош-уруғдав ажралиш оқибати яхши натижага олиб келмайди. Шу ўринда ўзбек халқ мақолидан «Арқонга қил қувват»ни келтириш ҳам-мумкин. Чунки кишининг бошига яхши кун ҳам, ёмон кун ҳам тушганда албатта халқ, қариндош-уруғ мадакор бўлади. Буни айниқса бизнинг ўзбек урф-одатларида кўришимиз мумкин. Масалан: хашарлар, тўйга тўёна билан келиш ва ҳоказо. • ■ -

Дир. неча юз йиллардан бери мерос бўлиб келаётган ҳадис.. да яна: «Мўминлар бир-бирларининг оғриқларига шерик бўлишлар, керак. Бу бош оғриганда бамисоли бутун тана.. оқригани қабидир»,—дейилган. ■?•■

Киши жамиятда яшамай, кишилар орасида меҳнат қилма4 ҳеч қач^сш бахтли бўла олмайди. У кишилар орасида бўлар экан, билмаган нарсасини билиб олади, яхши нима^ ёмон нималигини ажратади, феъл-атворидаги камчилик ва нуқсонларини ўз вақтида берилган танбеҳлар орқали. -тузатади. Кишиларни жамоа фақат тўғри таълимлайди, деб айтолмаймиз, Оунга сабаб ҳар қандай жамоа ҳам яхши бўлавермасли-»- дир. >:-:■ ■-: ■■

Ахлоқ ижтимоий онг формаларидан биридир. Ахлоқ кишилар фаолиятидан ташқарида бўлмайди. У кишиларнинг Ватанга муҳаббати, жамият фаровонлиги учун фидокорона меҳнати, жамоачилик, ўзаро ёрдам муносабатлари ва ҳоказоларда -ўз аксини топади. Бутун халқнинг, жамоатчилиқнинг фикри ахлоқ принциплари ва нормалари асосида ташкил топади. Инсоннинг ахлоқий ривожланишида, одамларнинг бирга яшашлари жараёнида шаклланган ва ривожланган, бойиган ҳолда авлоддан-авлодга ўтадиган оддий ахлоқ нормаларини эгаллаш катта аҳамият касб этади. Бизнинг ўзбек халқимизда ажойиб инсоний фазилатлар мавжуддир. Бу фазилатлар катта кишиларнинг юриш-туришларига қанчалик фойда бағишласа, улардаги бу фойда келажак авлод учун қимматбаҳо мерос бўлади. Ма-салан, ўзбек миллий урф-одатларидан: ўнг қўлини кўксига қўйиб катта ёшдагиларга, теварак-атрофдагиларга ҳурмат билан бош эгиб «ассалому алайкум» дейиш, даврада ёши улуғ кишиларни давра тўрига ўтказиш, улар гапирганда итоаткорлик билан тинглаб, гапини бўлмаслик, ёлғиз яшайдиган кишиларнинг юмушларига қарашиш, бемор одамни йўқлаб бориш, ота-она ҳурматини жойига қўйиш, каттага ҳурматда, кичикка иззатда бўлиш ва ҳоказоларни мисол келтиришимиз мумкин.

Мухаммад пайғамбарнинг ҳадисларида. кишилар билан яхши муносабатда. бўлиб, бу кишиларнинг бир-бири билан муомалада; хулқининг, чиройли бўлишидир, дейилган. Шу, билан бирга,- „кишиларнинг бир-бирлари билан,“ биррдарлари билан саломлагиб юриши, аҳил бўлиши ҳам алоҳида зикр этилган. Бу мусулмон кишилари учун ҳам фарз, ҳам қарзидир. . .

Ўзбек халқ мақолларидан бирида «Кўлнинг отини балиғи чиқарар», дейилади. Бундан биз ҳозирда мустақил деб тан олинган юртимиз шухратини ҳимоя қиладиган, унинг ривож-ланишига, тараққиётига ўз жонини фидо қилишга тайёр тура-диган ' ҳақиқий ўзбек мутахассисларини етиштириш. , у чун курашмоғимиз зарур. Ҳадисда шу фикрга монад «Фарзандла-рингизн.ц хуш ахлокли, қилиб таълимланг»,.— дейилган. Уз-ўзи-дан .равнганки, хуш.ахлокли йнсондан ҳеч. қачон ёмонлик чиқ-майди. Ахлоқий фазилатлар одамнинг: .^ниятида акс этади.. Ахлокли. киши ўз ҳаёти учун қам қайғурса ҳам дўстлари.ва ватаниучун кўп ишларни қилишга қодир бўлади. .

..... *Балиқнинг тириклиги сув билан,* . .
. . . ■. . *Одамнинг тириклиги одам билан.* . .

Шундэд экан, болани ёшлигидан атрофидаги. одамларга, фа-қат ўзи.,,учун эмас, балки бошқалар учун ҳам муҳим бўлган фаоли^тга жонкуяр бўлишга,, ўз манфаатидан ўзгалар, ман-, фаат.ини доимо устун.қўя билишга, уюшқоклик, масъулият,. бурч, .; .адолат ҳисси куртакларини пайдо қилишга ўргатиш жу-^ да му^ймдир.

Ш.ахсни шакллантиришнинг муҳим .омили бўлган. жамоа тўғрисидаги таълимот ахлоқ таълимсидамарказий ўринни эгаллайди."Бунинг учун болаларни аста-секин, аввал бир неча қи-чик-қчик гуруҳга уюштириб, сўнг бирор ишни биргаликда. ба-жарйшга тортиш керак. Бунда қўйилган мақсад болаларга, тушунарли бўлиши керак.

Умумий иш ҳар. бир бола озгина бўлса ҳам иштирок эта-диган .қилиб ташкил этилиши лозим. Болага ёлғиз ҳолда ўи-нашга, ишлашга имкон бериш керак. Лекин жамоа энг асосий куч бўлиши лозим.

Бундай сифат ва хусусиятларни таълимлашда санъат, бо-лала.р байрамлари, биргаликдаги меҳнат ва фаолиятларнинг тутган ўрни бениҳоядир. Болалар ўйинлари ва меҳнатининг жамоа .тусида бўлиши алоҳида аҳамият касб этади. Булар бо-лаларни бирга ҳаракат қилишга, ўз интилишларини умум мақ-садга йўналтиришга, ўз ишини ва ҳаракатини бошқалар иши ва ҳаракатига бўйсунган ҳолда бошқаришга ўргатади.

Биргаликдаги ўйинлар болала^ни бошқалар фикри бидан ҳисоблашишга ва унга бўйсунушга ўргатади. Уртокларининг мунс.сабати болаларни интизомли қиладди ва уюштиради.

Мақтабгача таълим ёшидаги болалар жамоаси бу машғу-лотларнинг умумийлиги ва ўзаро муносабатларнинг муайян

системаси туфайли бирлашган болалар гуруҳидир. Унинг шаклланиши бутун таълимвий жараённинг натижаси, таълимланувчилар ҳаёти ва фаолиятининг тўғри ташкил этилишига боғлиқ бўлади. Мактабгача таълим ёшидаги болаларнинг бошланғич жамоаси болалар боғчасининг турли ёш гуруҳларидир. Унда болаларни фаолият турлари бўйича бирлаштирувчи вақтинча ҳаракатчан кичик жамоалар вужудга келади.

Инсон ҳуқуқидаги ижобий намуналардан бири кишилар жамоасига қўшила олиш ва ўша жамоа аъзолари орасида муносиб ўрин олишдир. Бу ҳар бир кишидан юқори савиядаги одоб, ахлоқни талаб этади.

Ҳар бир киши бошқалардан ўзига хос феъл-атвори билан ажралиб туради. Ҳар бир кишидаги феъл-атвор, хусусиятлар у яшаган шароит, олган таълим-таълим ва ундаги олий нерв фаолиятининг мажмуасидир.

Кишининг қандайлиги, одоби, билими, жисмоний камолоти жамоа ичида жуда тез кўзга ташланади.

Бола ёшлигидан бошлаб ўзида бошқалар билан, болалар жамоаси билан мулоқотда, биргаликда бўлишга эҳтиёж сезади. Аммо кичкина бола жамоани ўзи танлай олмайди. У бирон жамоага шароит тақозоси билан келиб қолади. Яшаб турган жойидаги ёки ота-онасининг иш жойидаги боғча ёки мактабга қатнай бошлайди, ташландиқ болалар эса болалар уйлари (етимхоналарга) топширилади. Аммо бу муассасаларга бола ўз хоҳиши билан бормайди. Шунга қарамай бола ўзи тушган жамоанинг қонун-қоидаларига бўйсунуши, унинг тартибига риоя қилиши шарт, акс ҳолда уни жамоа кечирмайди. Натижада бола ўзи яшаётган жамоанинг ахлоқ, одоб тажрибасини эгаллашга мажбур бўлади. Шунинг учун буюк мутафаккири-миз А. Навоий бола ёшлигидан оқил ва фозил кишилар жамоасида қатнашиб, уларнинг суҳбатларидан баҳраманд бўлиши кераклигини тавсия этган.

Бола яшаётган жамоа жозибали этиб ташкил қилиниши, бундай жамоада у ўзини эркин сезиши, шу билан бирга бу жамоа мазмунан бой, ундаги ўзаро муносабатлар инсонпарварликка асосланган бўлиши керак.

Жамоадаги ҳар бир бола баркамол инсон бўлиб шаклланиши учун ундаги иқтидор ва қобилиятларни ривожлантирадиган шарт-шароитлар муҳайё бўлиши зарур. Ҳар бир бола ахлоқ-одобли, ақл-заковатли бўлиб етишиши учун унга меҳр-муҳаббатли, тажрибали моҳир мураббий раҳбарлик қилмоғи зарур.

Боалар жамоасини ва бу жамоадаги болалар ўртасида дўстлик ҳиссини таълимлаш учун мураббий ҳар бир боланинг имкониятларини ва шу жамоада тутган ўрнини аниқлаб олиши керак. Бу хусусда илмий тадқиқотлар олиб борган педагог ва психолог олимларнинг изланишлари натижасида болалар ўзи яшаётган жамоага бўлган муносабатига қараб бир неча гуруҳга бўлинади.

Биринчи гуруҳ ижобий хулқли болалар бўлиб, улар тез дўстлашадилар, ҳозиржавоб бўладилар ва уларни жамоа аъзолари ҳурмат қиладилар. Бу тоифадаги болалар жамоанинг фаоллари бўлиб, мураббия жомоа муносабатларини ўрнатиш-да уларга суянади.

Иккинчи гуруҳга кирувчилар фаоллар ташаббусига қўшилишади, аммо беқарор бўлишади.

Учинчи гуруҳдагилар тортинчоқ бўлиб, ўйинда қатнашишмайди, машғулотларда ҳам суст бўлишади. Бундай болаларга алоҳида эътибор ва ёрдам бериш зарур.

Шунга қарамай, муайян гуруҳга кирувчи ҳар бир бола ўзининг феъл-атвори, тушунчаси, қобилиятлари нерв система-сининг типологик хусусиятлари билан иккинчи боладан фарқ қилади. Бу, албатта, таълимчининг ҳар бир болага нисбатан диққат-эътиборли бўлишини ва педагогик маҳорат билан ён-дашишини тақозо этади. Масалан, тортинчоқ болаларни жа-моага жалб этиш чоратадбирларини ўйлаб топиш, гуруҳлар-даги фаол болаларни эса ижобий хатти-ҳаракатлар қилишга йўналтириб туриш керак.

Таълимчи болалар билан амалга оширадиган якка тартибдаги ишларни ташкил этишда маълум шарт-шароитларга риоя қилиши лозим. Масалан, якка тартибдаги суҳбатлар, машғулотлар, расм ва китобларни кўриш, дидактик ўйинлар эрталабки соатларда, сайрда, кечки соатларда ўтказилса мақсадга мувофиқ бўлади. Қайси бола билан нима иш олиб бориш тарбиячининг умумий режасида кўрсатилиши керак. Олиб борган ишининг натижа ва хулосаларини таълимчи ўзининг кундалик дафтарига ёзиб боради.

»

£§ГБОЛА ШАХСИНИ ТАЪЛИМЛАШ ШАРТ-ШАРОИТЛАРИ

М^нсон бутун умри давомида оилада, мактабгача таълим муассасаларида, умумий таълим мактабларида, ўрта ва мах-сус ўқув юртларида ҳамда олий ўқув юртида, қолаверса меҳ-нат жамоаларида таълимланиб боради.

Жамоа кишидан маълум мақсад йўлида интиладиган, ижтимоий фаол, ўзининг ҳамма куч-ғайратини ижтимоий фойдали мақсадларга сарф қиладиган бўлишни талаб этади. Жамоа-нинг фикрини ҳурматлаш, жамоа учун муносиб киши бўлишга интилиш ҳар бир кишининг ўзига хос белгисидир 1

Таниқли рус педагоги А. С. Макаренко болалар жамоасини вужудга келтиришни таълимнинг мақсади ҳамда воситаси деб ҳисоблади, чунки бола жамоада ижтимоий ҳаётга тайёргарлик мактабини ўтайди. У жамоани таълимланувчига таЪсир этиш воситаси деб қарар эди. Макаренко ўзининг кўп йиллик амалий тажрибасидан олинган мисоллар орқали фақат жамоадагина болада ўртоқларига бўйсунуш, амалий фаолиятда маълум мак-

садга интилиш, иродавийлик, р'остгўйлик, ишчанлик, дўстлик, инсойпарварлик ҳислари таълимланиши мумкинлигини исботлайди.

^Болаларда бурч ҳиссини ва шон-шараф тушунчасини тарбиялаш керак, бошқача айтганда, бола ўзининг ва ўз синфи-нинг кадр-қимматини сезиши ва ғурурланиши лозим. У уртоғига бўйсунма билиши ва ўртоғига буюра олиши лозим. Бола ҳаёт ва кураш шароитига қараб, хушмуомала, қаттиққўл, раҳм-дил ва раҳмсиз бўла олиши лозим. У фаол ташкилотчи бўл-моғи ва бошқаларга таъсир этмоғи керак; агар уни Жамоа жазоласа, уҳаМ жамоани, ҳам жазони ҳурмат қилиши л'бзим. У қувноқ; дадил, сергак бўлмоғи, кураш ва қуришга, яшатн ва ҳаётнй севишга қобилиятли бўлиши керак. У бахтли! бўлиши лозим ва у фақат келажакда эмас, балки ҳозирги ҳар бир кўнда ҳам ана шундай бўлиши лозим, деб ёзган эди Мака-ренко. Қишининг шаклланишида у мактабгача давр муҳим аҳа-миятга эга эканлигини бир неча маротаба таъкидлаган эди. «Таълимнинг энг муҳим асослари беш йилгача барпо этиладк, сиз 5 ёшгача нима қилган бўлсангиз, бу бутун таълимвий жа-раённинг 90 фоизидир, кейин кишини таълимлаш давом этади, аммо умуман сиз мевасини ея бошлайсиз. Сиз парвариш қилган гуллар беш ёшгача очилиб бўлган эди». У албатта, беш ёшга-ча боланинг характери тўла шаклланиб бўлди, демайди, гммо унинг ривожланиши учун асос мактабгача таълим ёшида қў-йилишини таъкидлайди.

Болалар жамоасини шакллантириш — узоқ вақтни талаб этадйган мураккаб жараён. Аввалига биргаликдаги фаоли-ят кўпинча ўйин билан боғлиқ бўлган фаолиятга бирлашади. Бу бирлашиш бекарор, қисқа вақтли бўлиб тез бузилади. Бундай дастлабки бирлашишнинг биринчи ташкилотчиси тар-биячидир. Чунки болаларга бйргаликда ўйнашни таклиф этади. Болаларнинг биттаси машинага юк юкласа, иккинчиси ташийди, учинчиси юкни туширади; 4—5 қиз қўғирчоқ билан «Оила» ўйининий ўйнайди, таълимчи эса уларга ролларни тақ-симлашда ёрдам беради. Болаларни жамоага бирлаштириш-нинг дастлабки босқичида таълимчи бу бирлашишнинг марка-зида туради: кичкина гуруҳ болаларига ҳикоя, эртақ айтиб беради, ашула ўргатади, қизик ўйинчоқларни кўрсатади.

Таълимчи болаларни бир гуруҳга бирлаштиришда уларнинг ўзига хос хусусиятларини эътиборга сжади, чунончи битта гуруҳга серхаракат ва пассивроқ болаларни бирлаштиради. Тарбиячининг болаларни жамоага бирлаштиришдаги фаол иши ҳам шундан иборат.

Иккинчи босқич: болалар жамоасининг барқарор бўлишини таъминлашдир. Бу даврга келиб болалар анча мустақил ҳамда ташкилотчилик қобилиятини эгаллаган бўладилар, жамоада қатнашувчилар сони ҳам 8—10 кишига етиб қолади.

Биргаликдаги фаолиятни мураккаб мақсадлари олдинга сурилади — ўйин-меҳнат ўргатилади. Бу босқичда таълимчининг

ҳамма болаларда ташкилотчилик қобилиятини шаклландир. Машғулот ўтказилганда унинг ўзи ҳаммага, кўнралиши, сўзи эса ҳамма учун тушунарли бўлиши лозим. Ҳарни ўз ўртоқларининг ишини таҳлил қилишга, жалб қилиш уларни изланувчанликка, ҳақиқатга ўлишга ўргатади болаларнинг ўз тенгдошларига хайрихоҳ муносабатларини таълимлайди.

1К гуруҳ болаларининг майдончасини тозалашга ёрдамларга қордан тепалик ясаб бериш, ўйинчоқ ясаб беришга чикқанда кийинишда ёрдам бериш, болаларда кичик нисбатан ғамхўрликни таълимлаш керак. Катта гуруҳларда, уз ташкилотларида кичик гуруҳ болаларини меҳмондўстона билан қўриқ олиш, уларга кўнрақ театри кўрсатиш, кизиқарли ўйинларни биргаликда ташкил этиш каби роллари бажонудил бажарадилар.

Болаларда жамоада қандай яшаш-лозимлиги, яхши ўртоқ ва дўст бўлиш нимадан иборат эканлиги тўғрисидаги тасаввурларни шакллантириш учун таълимчи бадиий асарлардан, калкамал ва гагаларидан ҳам фойдаланади.

Болалар боғчасида ўтказилган байрам эрталиклари, яхши ташкил этилган кичик кўнраилочар ўйинлар болаларда яхши таассурот қолдиради ва қувонч ҳиссини уйғотади. Шу билан бирга бу байрамлар болаларда меҳмондўстлик, инсонпарварлик, каби ҳислатларни таълимлашда кенг қўлланилади, уларда болалар боғчаси — болаларнинг ягона, дўст оиласидир деган ҳиссиёт туғилади.

"Мактабгача таълим ёшидаги болада одамга эл бўлиш хусусияти аста-секин-ривожланиб, танланган тусини олади ва 2— 4 кишидан иборат кичик гуруҳ бўлиб қолади. Болаларнинг бир-бирига яқинлашишига кўнрача ташқи ҳолат сабаб бўлади (бир-бирига яшашади, бир столда ўтиришади ва х. к.)." Бу мунсабаб "биргаликдаги фаолиятда янада чуқур ва барқарор тус олади: бир-бирига ҳурмат, ёрдам беришга тайёр туриш, химоя қилиш, сирлашиш, ўз шахсий манфаатига зарар бўлса ҳам ўртоқлик қилиш ва бошқа ҳислатлар ривожланади.

Дўстлик куртакларини кўрган таълимчи уни ҳар томонлама ривожлантиришга, унга ижобий таъсир кўрсатишга интилади. ... Дўст бўлиб қолган болаларни бирга қавбатчиликка тайинлайди, сайрга чикқанда бирга қўяди, бир ролга ўтказади. Баъздн бундай болаларда бошқа болаларга нисбатан меҳрсизлик оқибати пайдо бўлади, ўзаро дўстлик худбинлик қўринишида, бўлса, буни сезган таълимчи дарров уларнинг бу ноўриқ ҳаракатига керакли таъсир эта бошлайди.

Пслялао жамоасининг юкори боскичи уларда мустиқликнинг ростиши билан, белгиланади: улар ўзлари бирлашадилар, гзаро муносабатларини ўзлари бошқарадилар, айрим жамоа [ўзлари хулқини ўзлари ҳал этадилар, ҳрхлаганларини, ўз

гуруҳларига қабул қилишса, хоҳламаганларини бу гмрУХД^{ан} чиқарншади. Бу босқичда ўзини жамоа аъзоси сифатиДЯ англ-лаб олиш юзага ф.елади.

Болалар бир гуруҳга бирлашиб, кичкинтойлар учуШўйин-чоқ ясашади, болалар боғчасидаги майдончани чоишар^{и 8а} х.к. Ҳар бир бола ўзини гуруҳ ҳаётида иштирок, 'и,,я«
лайди.

Вақти-вақти билан ҳамма учун керак бўлган , қичи вазифаларни бажаришади (навбатчилик, жонивс^{лашти}Т: ларни парвариш қилиш, байрамга гуруҳ хонасГриш...е-Бу босқичда таълимчининг тутган йўли ўзгарад чиклар|1 таъсир кўрсатишдан бавосита таъсир кўрсатишга -лаҳатчи, катта ёшдаги ўртоқ ролини бажарч", яхши та(лотчиларнинг т^шга^5б_у^ани кўллаб-қувватлайди. Ҳар дои1«| фаоллиги билан тортинчоқ болалар ташаббусини бўғиб ган болалар билан тушунтириш ишлари олиб боради.

Болалар жамоасини шакллантириш болаларда жамоа! лик ҳиссини таълимлаш вазифаси билан боғлиқдир. Улар эш тез-тез ўз хулқларининг жамоа манфаати билан боғлиқ! ҳақидаги баҳони эшитадилар. («Бизнинг навбатчилар чх| ишлашди, энди столга ўтириш ҳаммага ёқимли».) Еки бол гуруҳи номидан танбех эшитишлари мумкин. («Сен бизн,^ ҳаммамизни ушляяпсан, сени дэб сайрга ёки овқатланишга қоляяпмиз» ва х.к.). Болаларнинг ҳаммаси битта ўртоғи уч қайғуриши ҳам болалар жамоасининг шаклланганини кўр<| тади.

Бола жамоа фикри ва баҳоси билан ҳисоблашса, ўзини! жамоа учун зарурлигини сезса, у билан ғурурланса, умум! ҳаётнинг ёқимли ва қувончли бўлиши учун интилса, бу жамо| нинг етарли даражада шаклланганлигидан далолат беради.

Бола мактабгача таълим муассасасига келиши билан бо. лар жамоасининг аъзоси бўлиб қолади, у бошқа болалар *ОШ* лан бирга ўйнашни, меҳнат қилишни, келишишни, керак бў^ ён босишни ўрганиб оладилТаълимчи болаларга ўз ўртоқлар! ёрдамлашишдан қувониш, хурсанд бўлиш ҳиссини уйғота Бунда болалар бир-бирларига хайрихоҳ, бир-бирларини ху{| мат қиладиган бўлишлари лозим.

Цедагог ҳар бир боланинг қобилиятини алоҳида баҳолаС Қобил яхши расм чизади, Баҳодир яхши қурилмаларга уст^ Нигора навбатчиликни яхши бажаради, деб болаларни бир бирига таништиради, бу эса болаларнинг бир-бирлари билг тез танишиб олишига ва бир-бирларини яхшироқ билиб олиши| га ёрдам беради!

Кейинчалик бориб жамоада ҳаёт тажрибасининг тўпланиш(1 натижасида «мен», «меники» тушунчасининг ўрнини «биз»] «бизники» деган тушунчалар эгаллайди ва к'г- .* хЛ «менга» тушукчалари боғчага киргунча биримчи ўринда (ган бўлса, эндиликда кейинги ўринга ўтади. Бу болалар* ўзини жамоа аъзоси деб тушуниб олганидан ва ўз шахси »

фаатини умумий манфаатга бўйсундира оладиган давридан бошланади.

Яхши ўртоқ бўлиш — бу бошқалар билан ўзини бир қатор-да тутиш, улар тўғрисида ғамхўрлик қилиш, шу билан бирга сен ёлғиз эмассан, сен тўғрингда ҳам бошқалар ўйлайди, сенга ҳам бошқалар ғамхўрлик қилади, деган маънони англатади.

Таълимчи эса ҳар доим болаларнинг биргаликда қилган ишларини рағбатлантириб, уларнинг жамоатчилик руҳида тарбияланишларига қизиқиш уйғотиб боради. (Масалан, «Ҳам-мангиз биргаликда аҳил ишлаганингиз учун гуруҳимиз хонаси тоза ва чиройли бўлиб қолди».)

Болаларда ўртоқлик муносабатларини таълимлашда адабий, бадиий асарларни ўқиб, сўзлаб бериш ҳам яхши натижалар беради..

Ъ% БОЛАЛАР ЖАМОАСИНИНГ ШАКЛЛАНИШИГА ЕРДАМ БЕРУВЧИ ШАРТ-ШАРОИТЛАР

Болалар жамоасини шакллантириш учун маълум шарт-шароитлар зарур. Булар қуйидагилардир:

- боғча ходимларининг аҳил жамоаси мавжуд бўлиши;
- болалар ҳаётини тўғри ташкил этиш;
- ўйинчоқларнинг болалар ёшига, қизиқишига мос келиши ва миҳдор жиҳатдан болалар сонига етарли бўлиши;
- болаларда ўзаро аҳиллик, ғамхўрлик, жамоачилик, инсонийликни таълимлашга ёрдам берувчи машғулотлар;
- ҳар хил қизиқарли фаолиятларни ташкил этиб бориш;
- оила билан мустаҳкам алоқа ўрнатиш;
- болаларни ахлоқ нормалари ва қоидаларига ўргатиб бориш;
- болалар муассасасида, гуруҳида ижобий хайрихоҳлик муҳити яратиш (болалар бир-бирлари билан мулоқотда бўлганларидан қувониш ҳиссини сезсинлар).

Жамоачиликни шакллантиришда таълимчининг раҳбарлик роли муҳим роль ўйнайди. «Жамоа» тушунчаси мактабгача таълим ёшидаги болаларда ўзига хос хусусиятга эга. Бу ёшда жамоага ҳар доим катталар раҳбарлик қилади. Бунда у болаларнинг ҳаракатларини маълум томонга йўналтиради, бошқаради, фаолиятда умумий натижаларга эришишда ҳар бир боланинг жамоадаги роли тўғрисидаги тасаввурларни шакллантиради, болаларнинг биргаликдаги фаолияти ва умумий кечинмалари болалар жамоасининг ташкил топишида асосий шарт-шароит ҳисобланади. Таълимчининг, умуман катталарнинг болалар таълимсида раҳбарлик ролини тасдиқловчи қуйидаги халқ мақолини келтириш жуда ҳам жоиз бўлур эди: «Дарё қаёққа оқса, ирмоқ ҳам шу ёққа оқади».

Мураккаб ахлоқий сифат бўлган жамоачилик мактабгача таълим ёшидаги болаларда дўстлашиш, бирга ўйнаш хоҳиш пайдо бўлиши, у ёки бу масалани биргаликда ҳал этиш истаги, бир-бирини ҳурматлаш (ёқтириш), ўртоғининг ҳафалик

ёки* хур-сандчил"йгини:"ҳие"зтабилиш кабй айрим ижтйкоМ
ҳисларнинг пайдо бўлиши орқасида юзага келади.

" Боланинг ахлоқ- ■қоидаларини ўзлаштириш Жараёни' нима билан характерланади? В. А'. Форбачеванинг тадқотУқотлари шўни кўреатдики,-кичяк боғча ёшидаги болалар бу қбирларни катталарнинг "конкрет" болаларга қўйилгЙн талаби .^б^ тушунар эканЛар. "Кейии 'бундай талабнинг такрорлана 'б'ориши натяжасида, улар ҳамма бблаларга қаратилган умумий 'Ш'аб деб тушунабошлашар экан. ' ■■■■■■■■■■

• -Бундан кўриниб турйбдикй,'қоидани аввалига болЛалар'бнг-ли ўзлаштиришмайди. Болалар ўз онгида ҳам қоидани ажрата олмайди. -БоЛалар аввалйга; фақат ўртбқлари'хулқиний 'з'нглай бошлайди. Кейинчалик бориб ўз хўлкининг ўртоқлари хўлқига тўғри келиш-келмаслигини, ниҳоят ўз хулқини англай б'шлайди. - Е-тти -ёшга борганда- қоидани тушунади. Шунданкейин қоидани болаларга .қў^илган умумий. талаб деб тушуна бошлайди. Бола хулқи энди барқарор, эркин, бошқаларнинг хулқига боғлиқ бўлмай қоладй: Болалар, ў'з" тенгқурларйга'онгли таъсир-эта бошлайдилар. Маълум мақсадга'қаратйлган-г/ёдагогик иш натижасйда болалар ўз хатти-ҳаракатларини онгли равишда, қоидага биноан бошқарадйлар ва бир-бирларйга'ижобий "таъсир қила бошлайдилар.

Қоида жамоа аъзолари Хулқини баҳоловчи эталонГУ" ағланади. Боланинг норма- ва қойд-аларни" эгаллқб олиши' ўнинг ўз тенгдошлари ўртасидаги мавқеини ўзгартиради. Бйлар бундай ахлоқ қбидасига биноан иш тутувчи ўртоқларига нис-батан хурмат билан муносабатда бўла" бошлайдилар:.'

Энг -муҳими бола хулқида юз бераётган ижобий томонларни назорат қилиб бориш, яъни ташқи талабни унинг йчки эътиқодига айлантириб боришдир. Бола шахси фаолйятнинг ҳар хил турларида шаклланиб боради (ўйин, ўқув фаолйяти, меҳнат ва ҳ.к.) *

' Ҳар бир ёш гуруҳи болаларининг жамоачилик - муно'са'батларига раҳбарлик' қилиш' «Болалар боғчасида таълим"-Таълим дастури»да белгилаб берилган. Дастурда ҳар бир ёш' гўруУи учун жамоадаги ахлоқ нормалари в'а қоидалари белгйлан-

' 8-§. ЖАМОАЧИЛИКНИ ТАЪЛИМЛАШ ЖАРАЕНИДА АХЛОҚИЙ СИФАТЛАРНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИГ

Инсонпарварлик ҳиссини таълимлаш. Мактабгача таълим » ёшидаги болаларда жамоачилик муносабатларининг бошлай-гич белгилари ахлоқий сифатларнинг мураккаб гуруҳдаир. I Бунга болаларнинг дўстлашиши, бйрга ўйнаш ва меҳшт 'қн- I лиш хоҳиши, қобилияти, бошқаларнинг хоҳиши, қизиқиши билан ҳисоблаша олиши,' бир-бирига ёрдам бера' олиши, тонши-риқни виждонан бажариши, умумий иш ва умумий "нарса,

буюмлар учун тамхўрлик қилшпаки ахлоқий ' еифатлар'-ма'ж-муаси киради. ■"• - - м

■ Бундай-ҳис-туйғу, -гасаввур, тушунчалар бола шахси-нниг ижтнмой йўналтирилган ҳолда' шаклланишига ёрдам бер-ади, болада инсонпарварликнинг дастлабки намуналари шаклланишига таъсир этади: "■ ■ ■ ■ ■ ■ ■ ■ ■ ■ ■" ■

"•• Кичкинтойларда таълимланадиган ахлоқий хусусиятлар, хулқ-атвор қоидалари орасида инсонпарварлик муҳим ўрин тутаетди. " ■ '' • ' ■ ' ' : " ■ "■

" И-нсонпарварлик ҳисеи ахлоқ нормалари" ва қоидаларнинг ўргатиш асосида ривожланадн. • Бунинг учун болаларни 'Яхши йшларни' қилишга ўргатиб бориш керак. Инсонпарварликни таълимлашда болаларнинг ёшини эътиборга олиш зарур. ҚичТГк бўлага яхши бўлиш керак деганингиз билан у яхши бўлиб қомайди, чунки унда яхшилик ва ёмонликни тўғри тахлия қилиш ҳаётний тажрибаси етишмайди. Энг муҳими бу ёшдгий болаЛар-яхши йшлар қилишга' ўргатилади ва"бунда ҳар-"бйр қулай -вазиятдан •фойдалаяилади: йикилиб туштан болатш"тўр-газиб қўйишга ёрдам бериш, унинг устки кийимини қўйиб"Кў-йиш, -юпатиш, яхши еўзлар айтиб жўнглийни кўтаришу ўсишГих ва' ҳайвонларни парвариш' қилиш, ўйинчоғини ўртоғига бер'и'б туриш, тик турган кишига жой'Кўреатиш, энг"муҳи'МЙ "боиғка⁴-ларга кўрсатган хизматиданхурсандбўлишга ўргатиш ва-'х. -к.

Таълимчи кичкина болаларга айрим хатти-ҳаракат-ларний сюжетли- ўйинчоқлар билан ўйнаш орқали' кўрсатади. Маса-лан, қўғирчоқни эркалаб, сиЛаб^сийпалаб, эркалатувчи сў;зл"эт) айтиб ухлашга ётқизадн, касалта раҳмдиллик-кўрсатади,-"хай-вонларни эркалаб тагини тозалайди, овқат беради. УсишУйк-ларнинг эҳтиёткорлик билан баргини артади, тагини тбзалий-ди, тупроғини юмшатади ва ҳоказо.

"И-нсонпарварликка-ў'гатувчй ўйин-машғулотлар ўтқазилади (кичкина гуруҳларда «Лолаҳонни ухлашга ётқизамиз», «Аттиқ-полвоний кузатиб қўямиз» ва шунга ўхшашлар). Катта гуғлуҳ-да «Яхши киши тўғрисида», '«Сахийлик», «Раҳмдиллик»"- мав-зуларидати машғулотлар ўтқазилади.

"Кундўзги ва кечки еайрларда таълимчи болаларга «Мушук-ча»эртагини ўкиб беради, расмларни биргайқда томоша 'қн-лишади, кино-, диа-, телефильмлар, радиоэшиттириш ва бошқалар намоийш этади. ';>■

Кўпгина таълимчилар катталарга ва болаларга хушмубма-лада бўлйш орқали кичкинтойларни шунга ўргатиш учун"қу-лай муҳитни вужудга келтирадилар. "■;:

" Катталар ҳар бир болага мёҳрибонлик билан муносабатда бўлиб, уларда шу "хислатни таълимлашга ижобий та-йсир' кўрсатадилар. Болаларда тенгдошлари билан алоқада бўлйш эҳтиёжи. жуда вақтли, бир ёшга тўлиш арафасида кўрина б;дю-лайди. Таълимчи болаларнинг бир-бирини ёқтиришга а'сослан-ган алоқаларини ташкил этади, ўзаро муносабатларини' йўлг^а қўяди, тенгдошларига илтифот кўрсатишни ра^ғбатлантирада

ва қўллаб-қувватлайди. У болаларнинг ўйиндаги дастлаб[^] уюшмаларини ташкил этади, маъқуллайди ва рағбатлантирал («Раъно билан Юлдуз жуда яхши, аҳил ўйнаяпти»). Биргаликдаги фаолият жараёнида педагог болаларни бир-бирига ёрдам беришга ўргатади.

Таълимчи болаларни тенгдошлари билан саломлашишг ҳаммаларини эса янги келган кишининг саломига жавоб беришга одатлантиради, касал болага хат ёзишни, унга расмлар юборишни, телефон қилишни ва ҳоказоларни таклиф этади. Анчадан бери боғчага келмаётган боланинг келиши қувончли бўлиб, унга алоҳида эътибор билан қаралади.

Ўрта ёшдаги болаларнинг уюшмалари анча барқарор бўлади, улар биргалликда ўйнабгина қолмай, биргаликда меҳнат ҳам қиладилар. Масалан, бир неча болаларга уй жиҳозидаги ёки хона ўсимликлари баргини арғиш топишириғи берилади. Улар бирга ишлаш қизиқарли бўлиб, яна қўйроқ ишлар қилиш мумкинлигига ишонч ҳосил қиладилар. Беш ёшга қадам қўйган болалар ўз ҳаракатларини мувофиқлаштиришни, биргаликдаги ўйин ёки ишлардан олдин келишиб олишни билишлари керак. Бунга таълимчининг: Ким ким билан ўйнайди? Уйинда ким ни-ма бўлишни хоҳлайди?— қабилдаги саволлари ёрдам беради. У тотувлик билан ўйнаётган ва меҳнат қиляётган, ўз ташаббуси билан ўртоғига ёрдамга келадиган болаларни рағбатлантиради.

Боғчада болаларнинг туғилган кунларини нишонлаш анъана-наси ўзаро муносабатларга самимийлик киритади.

Таълимчи болаларнинг бир-бирига ҳурмат ва эътибор кўрсатишларини машқ қилдириш учун кундалик ҳаётдаги, турмуш фаолиятидаги ҳар қандай имкониятдан фойдаланади. Ювиниш ва сайрга чиқиш вақтида тезроқ ҳаракат қилиш талаб этилади. Бунга сабаб бошқа бировни тўхтатиб қолиш мумкин эмаслигидадир. Кийиниш ва ечиниш вақтида таълимчи болаларни ўртоқларига ёрдам сўраб мурожаат қилишга ва жон деб ёрдам кўрсатишга ўргатиб боради.

5—6 ёшли болаларнинг ўзаро муносабатлари анча мураккаб бўлади. Педагог болаларнинг биргаликдаги ишларини ташкил этишга, уларнинг кўпроқ мустақил бўлишларига эришади. Уларда ташкилотчилик қобилиятлари, жанжал ва низоларни ҳаққоний ва бамайлихотир ҳал этиш, жамоа фикри билан ҳис-сублашиш малакаларини таълимлайди.

Мактабгача таълим ёшидаги болаларда инсонпарварликни таълимлаш узоқ вақтни талаб этадиган мураккаб жараёндир. Уни муваффақиятли амалга ошириш учун педагоглар жамоаси I ва ота-оналар ўзаро ҳамкорликда ишлаб, болаларда ижобий/ҳис-туйғуларни уйғотишга қаратилган таълим усулларини излаш чиллик билан амалга ошириб боришлари керак.

Характернинг ахлоқий сифатларини таълимлаш. Характер ҳаёт ва таълим таъсири билан ҳосил бўлган ва мустаҳкамланган муайян муносабат усули ва умуман киши хулқидир.

Шахс характери дейилганда, аввало инсоннинг жамият ол-
: Ёдаги бурчига кишиларга ва ўзига муносабати кўзда тути-
лади.

Ирода характернинг асосии хусусиятидир. Иродавий хусу-
чтлар характернинг амалий томонини ўз ичига олади. Фи-
«Оийлик, матонатлилик, ўзини тута билиш, жасурлик ва
= суръатлилик муҳим иродавий хусусиятлар ҳисобланади. Бу
хусусиятларнинг барчаси инсон ҳаёти, унинг ҳар қандай фао-
лияти учун зарурдир.

Мактабгача таълим ёшидаги болаларда характернинг иро-дазий
хусусиятлари — бу боланинг олдига мақсад қўйиб, уи бажаришда
қийинчиликларни енгиб, бошланган ишни охирига етказа олиши,
бирор ишдан ўзини тия билиш, унда дадилликни таълимлаш учун
зарурдир.

Характернинг иродавий хусусиятларини таълимлашнинг ме-
тодик усуллари хилма-хилдир. Энг муҳими эса, теварак-атроф-
даги ажойиб кишилар ҳаётдан мисоллар келтириш, таълимчи ва
ота-оналарнинг шахсий намуна кўрсатишидир.

Бироқ иродани таълимлаш учун шахсий намунанинг ўзн старли
эмас. Болаларда иродани таълимлашда уларнинг шах-сий
фаолияти, шахсий тажрибаси, машқ қилиши, боланинг ўз
фаоллиги муҳим восита бўлиб хизмат қилади. Бунда таълим-
чининг асосий ^азифаси болаларнинг ўз олдиларида турган
фаолият (ўйин, меҳнат, машғулот)нинг аниқ мақсадини бел-гилаб
олишларини таъминлайдиган шароит яратишдир.

Ўйин бошлашдан олдин таълимчи болалардан нимани ва
қандай ўйнашларини, ўйин учун нималар кераклигини, рол-ларнк
қандай тақсимлашларини сўрайди. • Болаларда қатъий-лик,
жавобгарлик, тўғрилиқ каби иродавий ахлоқий сифатлар-ни
таълимлаш муҳим аҳамиятга эга. Масалан, 4—5 ёшли бо-
лаларни қурилиш материали билан ўйнаб бўлгандан кейин уни яшикка
яхшилаб тахлаб, жойлаштириб қўйишга ўргатиш ке-рак. Кўпинча
болалар аввалига бу ишнинг уддасидан чиқиша олмайди. Шунда
таълимчи бошқача қилиб жойлаштиришни таклиф этади, агар
бундай усул орқали бола тўғри жойлаш-тира олса, у хурсанд
бўлиб, иккинчи марта йиғиштираётганда унн яхшироқ
жойлаштиришни ўйлаб амалга оширади, тезроқ натижага эришади.

«Яширилган нарсани топ» ўйинида таълимчи қайси бола тўғри
ўйнапти-ю, қайси бола айёрлик қилаётганини тез билиб олади.
Бунинг учун қуйидагича усул қўлланилади: болалар девор олдида
ярим доира бўлиб туришади. Уларга буюмни яширгунча кўзларини
юмиб туриш таклиф этилади. Кейин бир кўзларини очиб яширилган
нарсани излашга боришади. 1—2 та бола тўғри топади ва дарров
олиб, мана мен биринчи топ-'дим, деб гапирди. Ўйин такрор-
такрор қайтарилганда ҳам худди шу болалар яна топишади. Эндиги
вазифа болада тўғ-рилиқни таълимлашга 'ёрдам берувчи таълимвий
таъсирни то-пишдир.

садга |
инсойт
лайди")

бияла
нинг
ғига
хаёт
дил :
моғи|
жазо|

хаёт {
лози|
кўн!
реш
мия|
«Та|
сиз|
раё ам!
гу;
ча
ун|
ий(

эт|
я|

I

„М.ехнат фаолиятига киришишдан аввал эса таълимчи уц.
ддн, кузатилган мақсадни (ўйинчоқларни кузатиш ва китоблад
ни ямаш, гулларга сув қуйиш ва х.к.) аниқлайди, болаларнинг;
ўзл^рига мақсадни белгилашни таклиф этади. Гуруҳ хона синя
биргалашиб йиғиштиришдақ олдин таълимчй жиҳозлар, ўйил-
чоқлар, китоблар, ўеимликларни кузатиб "бугун нима иш қд-
лиш кераклигини аниқлашни айтади.

-, Шундай қилиб, таълимчи болаларнинг мақсадни белгилаб
олиш, бошланган ишни охирига етказиш каби характернинг
иродавий хусусиятларини таълимлаб боради. Бунда болаларнц
маълум фаолият турига тайёрлаш, муҳим а.ҳамият касб
:,,:Бола бирон ишни бажариш бўйича, зарур малака ва кўник.-
маларни эгалламаган бўлса, бундай ҳол.дау маълум ишни бя-
жаришдан бош тортади. Буни И. П. Павлов ўзининг физиоло-гик
таълимотида кўркувнинг физиологик .асоси, биологик. ах-
таё.ткорликнинг пассив мудрофаа рефдекси деб атаган. Бундай
пайтда таълимчи болага ёрдам бериши, унинг мустақиллигини
бўгмаган ҳолда билмаган нарсалари ни ўргатиши лозим.

.. **Болаларнинг инжиқлиги ва қайсарлиги.** Кичкинтрйлар, ин-
жиқлигининг сабаблари, турли-тумандир:'.', '- , :-...
;..-'1. Боланинг бирои нарсдан норозилигини ифодалайди, .бун<-
дай; холда бола йиғлайди, катталарнинг саволига кўрс жаво.б
беради.

2. Инжиқлик бола касаллиги сабабли ёки кун тартибининг
нотўғри тузилганлигидан келиб чиқиши мумкин. Масалан, баъ-
зав* кун тартиби боланинг ёшига мос келмаган қилиб тузилади.
Вода ёшига мос келмайдиган узундан-узоқ спектаклларни,
фильмларни кўриб ўта ҳаяжонланиши, чарчаши орқасида .ҳам
инжиқлик қилиши мумкин.
" "Болаларнинг ўжарлиғй уларнинг ҳамма нарсада катталар-га
қарши чиқишида, ҳамма нарсани ўзлари бажаришйда; ҳаттй терс
тапиришида сезилади. Катталар томонидан боланинг мўс-
тақйллиги чеклаб қўйилса, унинг муваффақияти ва муваффа-
қйятсизлигига бефарқ қаралса, унга бениҳоя қаттиққўл' бў-лйнса,
оила-боғча, ота-оналар ўртасидаги келишмовчиЛ]1к ббЖйлар
олдида ҳал этйлса ўжарлик пайдо бўлиши мумкин.

Боланинг камчиликларини ҳадеб пеш қалаверйш унда "'қан-
сарлик, инжиқлик, ўжарликни келтириб чиқаради.

Аввало болаларинг инжиқлик, ўжарлик ва ғазабланишига
бамайлихотир қараш керак, лекин уларнинг аланга олишига йўл
қўймаслик керак.

-' Энг яхшиси бола йиғлаган, бакирган вақтда ҳовурдан туш-
гудча уни ёлғиз қолдириш. лозим. Аммо совуққон.бўлиш керзк
э.мас, ҳовуридан тушгач кўпинча ёш бола келишмоқчи, яраш-
моқчи бўлади. Шунда дарров хушмуомалалик билан уни эрка-
лдтиб кўз ёшларини артиш, кийим-бошини тузатиб, қизикар.ли
машғулотга жалб қилиш лозим.

124

Болаларга қўйиладиган талаблар уларнинг ёши ва имкбния-
тига мос маълум изчиллик билан олиб борилиши, охириг-а ет-
казилиши лозим.

Таълимда «табiiй жазо»дан фоидаланиш мумкин. Бола. со-чиб
ташлаган ўйинчоғини йиғиштиришдан бош тортса, ўйин-
чоқни 2 _3 кун яшириб қўйиб, бермаслик керак. Уз вақтида
кийинишни хоҳламаса, уни қолдириб сайрга кетаверишлари
мумкинлиги айтилади.

Агар бола бекс/рчиликдан зерикса, унга қизикарли фаолият
учун шаройт яратиш зарур.

;>*3fггмтарлик, тўғрилик, ҳалоллик ва қувноқлик хусусиятини ^ ^.
таълимлаш. Бу хусусиятлар соғлом кишини таълимлашнинг энг муҳим
омилларидан ҳисобланади.

Болалар кайфияти кўп жиҳатдан боғчада ва уйда улар ҳаё-
тининг ташкил этилиши ва мазмунига боғлиқ. Соғлом бола
катталар сингари ўзининг жисмоний кучига ва умумий ривож-
ланиш даражасига қараб тўлақонли яшашга ҳаракат қилади.
У хилма-хил янги кечинмалар, янги тушунча ва тасаввурларга
ташна бўлади. Боғча таълимчилари буни назарда тутиб, бола-
ларни ишсиз ва машғулотсиз қолдирмасликлари лозим.
' Камтарлик ҳар бир кишининг энг муҳим ва олижаноб фази-
латларидан биридир. Бу асосан мактаб ёшидан таълимланади.
Аммо мактабгача таълим ёшидан бошлаб болаларга камтарлйк
ҳиссини сингдириш, манманлик, такаббурлик ва мақтанчоқлик-
ни йўқотиб бориш зарур.

Мактабгача таълим ёшидаги болалар ўзларини бошқа бо-
лалардан устун қўйишга уринадилар («Мен расмни ҳаммадан яхши
чизаман, ашулани яхши айтаман» ва х. к.), баъзан. ота-оналарининг
каеби билан ҳам мақтанадилар («Менинг отам директор, унинг
«Волга» машинаси бор, у ҳамма нарсани қила олади»). Бундай
ҳолатда болаларнинг. ота-оналари билан те-гишли иш олиб бориш,
ҳар бир касбнинг ҳам зарурлиги ва му-ҳимлиги тўғрисида аниқ
мисоллар билан тушунтириш лозим.

Бунда яқин атрофдаги кишилар билан учрашув ўтказиш, турли
касбдаги кишилар меҳнатини кузатиш ҳам, болалар ба-дий
адабиёти, тасвирий санъат асарлари ҳам ёрдам бс-ради.

Болалар айрим ишларнинг уддасидан чиқиб, бошқа бола-ларни
камситсалар, таълимчи болага бирор нарсани билмаган ўртоғига
ўргатиш кераклиги, ўзини-ўзи мақташ ярашмаслиги-ни
тушунтиради («Сен Ботирга қандай ва нима қилиш керак-лигини
ўргат, шунда Ботир ҳам чиройли пароход ясай олади»),

Софдиллик ва ростгўйликни таълимлаш ёлғончилик ва виж-
донсизлик пайдо бўлишининг олдини олиш ва унга қарши ку-раш
билан узвий боғлиқдир.

Баъзи болалар ўзлари тўқиган, катталардан эшитган эр-такни
тушларида кўргандек қилиб кўрсатишга уринадилар.

Бундай ҳолда ҳам уришмасдан «Эртак тўқишни яхши билган, учун» макташ керак.

Шундай қилиб, болалардаги характернинг ижобий намуналарини уларнинг ёш хусусиятларини эътиборга олган ҳолда ахлоқий таълимнинг ҳамма самарали усуллари билан таълимлаб борилса, ижобий натижаларга эришиш мумкин.

^ **Интизомлилик ва ҳуққ маданиятини таълимлаш.** Интизомли бўлиш ҳар қандай фаолиятни ташкил этиш учун жуда зарур. 0 дир. Киши ўз интизомлигини намоён қилиш орқали жамиятда бирга ишлайдиган, бирга яшайдиган, бирга дам олаётган кишиларига хурматини билдиради.

Интизом киши шахсининг шаклланишида катта аҳамиятга эга, у кишида жамоа талабига бўйсунушга, жамоат томонидақ ўрнатилган қоидаларга бўйсунушга, жамият манфаатига зид ишлардан ўзини тийишга, бошқаларга қулоқ солишга, ўз-ўзини кузатиб туришга ўргатади. Шунинг учун ҳам интизом бутун таълим-таълимвий ишнинг натижаси деб қаралмоғи лозим.

Боғча ёши даврида таълим-таълимвий иш тўғри амалга ошириб борилган бўлса, болаларда интизомлилик анча яхши таълимланади. Кичик гуруҳда таълимчининг оқилона олиб боғ-ган таълимвий иши ва махсус яратган вазиятлари натижасида болалар анча ўзини тута оладиган, интизомли бўлиб қолади (ўринлардан секин туришади, сайрга чиқишдан олдин ўйинчоқ-ларни йиғиштириб қўйишади, ўзлари мустақил тартибли ки-йинишади ва ҳ. к.).

Катта боғча ёшидаги болалар нима «мумкин», нима «мумкин эмаслигини» ўзлари мулоҳаза қила оладилар. (Масалан: «Хоҳлайман, лекин мумкин эмас, шунинг учун ўз хоҳишимдан воз кечишим керак». «Хоҳламайман, лекин керак, шунинг учун топишириқни бажаришим керак».)

Илк ёшли болаларда катталарга ҳурмаУ ҳиссини таълим-лаш жуда муҳим аҳамиятга эга. Катталар билан тўғри муо-мала қилишга ўргатиш, уларга қулоқ солиш, ишониш, ҳурмат ҳиссини таълимлаш зарур (катталарнинг сўзини жон қулоғи билан эшитиш, уларни айтганларини батафсил бажариш, ҳу-шёр бўлиш, ўз ахлоқи билан катталарни ҳурсанд қилишга ин-тилиш ва ҳ.к.)

(Таълим-таълим иши тўғри амалга ошириб борилса, катта боғча ёшида бу сифатларнинг ҳаммаси шаклланган бўлади. Болалар жамоат жойларидаги ахлоқ қоидаларини билиб оладилар, кишиларга мулоим, хушмуомала қиладиган бўлиб қо-ладиларз

Болалар боғчасида болалар ўз тенгдошлари билан бирга бўлганликлари сабабли таълимчи болаларда ўз тенгқурларига нисбатан ҳурмат, ҳозиржавоблик, хайрихоҳлик, ўзаро ёрдам ҳисларини таълимлаб боради.

Илк ёшда болалар бир-бири билан ўйнаганда халақит бермаслик, ўйинчоқни тортиб олмаслик, керак бўлса сўраб олиш, 126

ўртоғи ўйнаб бўлгунча кутиб туриш каби хусусиятларни ўзла-рига сингдириб борадилар.

Натижада ижобий муносабатнинг дастлабки шакллари на-моён бўла бошлайди (йиғлаб турган ўртоғини юпатади, уз ўйинчоғини бериб хурсанд қилади), бирга ўйнаш хоҳиши пай-до бўлади. Таълимчи бундай ижобий муносабатни, биргаликда-ги фаолиятни рағбатлантиради.

Урта гуруҳ болаларида хушмуомалалик, ўртоғига ачиниш ёки хурсандликдан қувониш, уни хурсанд қилиш, нарсасини бўлишиш каби хусусиятлар таълимланади.

Болалар ўйинчоқдан биргаликда фойдаланиш тўғрисида келишиб оладилар, ўйинда ким қайси ролни бажаришини тортишмай осонгина ҳал этадилар, бир-бирларига умумий ишда ва бошқаларда ёрдам берадилар.

> Катта гуруҳ болаларининг ўз тенгдошларига муносабати онгли тусда бўлади. Бу ёшдаги болалар ўз тенгдошларига меҳрибон, касал бўлганда ғамхўрлик қиладиган бўлиб қола-дилар, бу ёшдаги болаларда жамоатчиликнинг дастлабки намуналари шаклланади. Тортишувларни ҳаққоний ҳал этадилар, ўртоғининг ноҳақлигини унга тушунтира оладилар. Уртоғига ўнғай бўлсин учун ноннинг тарелкасини унинг олдироғига су-риб қўядилар, ўртоғи хато қилса, унинг олдини олиш учун хуш-муомалалик билан огоҳлантирадилар.ч

Болалар боғчасидаги болаларда дўстона муносабатларни таълимлаш учун имконият жуда катта бўлиб, бундан таълимчи оқилона фойдаланиши зарур.

Болалар боғчасида буюм ва нарсаларга эҳтиётлик билан қараш ҳам таълимланиб боради, уларни асраш, уни яратган кишиларга ҳурмат ҳиссини таълимланади.

Меҳнатга ижобий муносабатда бўлиш ҳисси таълимла-нади.

Кичик гуруҳ болаларида бу топишириқни бажонудил бажа^риш, катталарнинг меҳнатига қизиқиш шаклида намоён бўли-ши лозим.

/ Урта гуруҳ болалари таълимчи уларга мос меҳнат ҳаракат-Кларини «қўлимдан келган ишни ўзим қиламан» деган қоидага биноан бажаришни ўргатади. Уларда ўртокларига ёрдам бе-риш хоҳиши, уларнинг қийналганини кўра билиш ва ёрдамга шошилиш, жамоага ғамхўрлик билан боғлиқ бўлган айрим топишириқни бажариш одати таълимланади.

Катта гуруҳ болаларига меҳнатнинг зарурлигини тушуниш, топиширилган ишга жавобгарлик ҳисси сингдирилади. Бу топишириқни, навбатчилик вазифасини онгли суратда бажаришда, меҳнатнинг маълум мақсадга қаратилган бўлишида намоён бўлади. Болаларда меҳнатсеварлик, ўз ташаббуси билан иш қи-лишга интилиш, уни қатнашувчилар ўртасида тўғри тақсим-лаш, бир-бирига ёрдам бериш, айниқса муҳимдир. Ишнинг натижаси бажарувчиларнинг ҳар бири унга виждонан муноса-батда бўлишига боғлиқдир.

Брлалар боғчасида кичкинтойлар. „ўрта гуруҳдан бошлаб маълум бир вазифани бажаришга ўргатиб борилади. Таълимчи болаларга ишнинг мазмунини, уни ним.а учун ўз вақтида ба- >қариш зарурлигини, бу ишни бажарилда жамоадаги ҳар бид бола жавобгар эканлигини тушунтиради. Таълимчи ишни ба- жар. ишда болаларга ёрдам бер.ади.

Катта гуруҳ болалари ўз вазифаларига кўпроқ жавобвар-ликни сезган ҳолда муносабатда бўлишлари, унинг аҳамиятини тушунишлари, ташаббус кўрсатишлари, бошлагн ишни охи- ригача олиб боришлари лозим.

Ледагог болаларда ўсимликларни эҳтиётла.шга, кичкина- ларни фақат йўлкадан юришга, гулларни босмасликка, узмас- ликка, тўкилган барглари теришга, табиатда юз бера.ётган ўзгаришни кўра билишга ўргатади.

Мақтабгача таълим ёшидаги болаларда интизомлиликни ва млда,ниятли хулқни таълимлашда қўйидаги шарт- шароит ззрур: . . .}. Мақтабгача таълим ёшидаги бодаларда интизомлидиКува хулқ маданиятини таълимлашда таълимчи, рта-оналар/обрўйи ва,маданияти, уларнинг ўзаро.муносабатлари энг муҳим ва би7 ринчидаражали аҳамиятга эга.

Таълимчи ва рта-оналар бола, хато, қилиб қўйганда танбех ўрни.га. маслаҳат беришлари керак. Баъзан эса ҳазил,дан фой'- далана билиш, йўл қўйилган хатони одоб билан тузат.иш, бо-лалар бошлаган ишга қизиқиш, уларни қўллаб-қувватлашга ин.тилиш, уларга нисбатан ишонч ва. меҳрибонлик, бодаларда таълимчи ва ота-онасининг буйруқларига бўйсунуш, уларнинг илтимосига ҳозиржавобликни таълимлайди., Бундай педагог ва ота- оналарнинг болалар олдида обрўси қатта бўлади. Бола.л.а.р обрўли таълимчига тақлид қиладилар, унинг ширин муомала-сини., одоблигини тенгдошлари билан бўладиган муносабат-ларига кўчирадилар.

2; Болаларни интизомлиликка ўргатишда аниқ тузилган кунтартиби ҳам муҳимдир.

Агар бугун тишни тозалаш керак бўлса, уни эртага ҳам, индинга ҳам, хуллас ҳар доим тозалаб бориш керак.

Ҳар гал тартиб бузилганда танбех бериб туриш керак.

Умуман интизом катталарни ҳурмат қилиш, ўртоқлари би-лан иноқ бўлиб ўйнаш, ўйинчоқ ва бошқа буюмларни эҳтиёг-лаб саклаш, талабларни ўз вақтида бажариқ1 демакдир.

Бундай хулқ-авторни таълимлаш учун болаларнинг бутун ҳаёти ювиниш, киршниш, йиғиб-териш каби ишларни бажариш ва қатъий тартибга бўйсундирилган бўлиши керак.

3. Болалар яшайдиган хона асбоб-анжомларининг тўғри жойлаштирилиши ҳам интизомлиликни ва ахлоқ маданиятини таркиб топтиришда муҳим аҳамиятга эга.

4.. Болалар гуруҳида уларнинг қизиқиши, ривожланиши, ёш хусусиятига мос бўлган ўйинчоқларнинг етарлича бўлиши — турли хил фаолиятни бошлаш ва ривожлантириш, биргаликда

ўйнаш, меҳнат қилиш, қизиқишлар бўйича машғулот билач банд бўлишга шароит яратади ва номақбул хатти-ҳаракатлар- нинг олдини олади.

5 Болаларда интизомлилик ва хулқ маданиятини таълим-лашда боланинг онглилигига асосланиш керак. Бунинг учун катталар боладан талаб қилинаётган нарсани нима учун ба-жариш кераклигини унга яхшилаб тушунтиришлари керак. Бо-ла муайян қоидаи эгаллаб олганда кейингина топшириқни аниқ ва тўлиқ бажаришга ҳаракат қилади.

6. Педагог болалар гуруҳида илтифотлилик муҳитини яра-тиш учун болаларнинг фаолиятлари хилма-хил ва мазмунли бўлишига эътибор беради. Бу болаларда доимо бирор иш би-лан машғул бўлишга интилиш уйғотади, уларнинг ҳаётини йўлга қўяди, интизомлилик ва хулқ маданиятини таркиб топ-тиришга ижобий таъсир эт ади. /

Интизом ва маданий ^хлоқни таълимлаш усуллари. Бола- ларга бериладиган ҳар қандай ахлоқ қоидаси уларнинг ёшига мос ва тушунарли бўлиши, ман этиш шаклида эмас, балки кўрсатиш тарзида бўлиши керак. Таълимчи ҳар доим эслатиб, огоҳлантириб туриши лозим. Масалан, «Ечиниш хонасига ки-ришдан олдин ҳаммангиз оёқларингизни артиб киришлар,эна-гамиз полни тозалаб ювиб қўйган, уни ифлос қилмасликка ҳа-ракат қиламиз» ёки «Зухра биринчи бўлиб хонага кирди, у оёғини артишни унутмади. Мен ишонаманки, ҳамма болалар ҳам шундай қилишади».

Урта гуруҳ болаларига ҳам ахлоқ қоидаларини эслатиш керак, чунки уларда ўз-ўзини назорат қилиш ривожлангагк аммо бу жонга тегмайдиган бўлиши керак. Масалан: жанжал чиқишини кўрган таълимчи шундай дейди: «Мен ўйлайманки, дўстлар қандай бўлишини сизларга эслатишнинг кераги йўқ. Сизлар келишиб олишни яхши биласизлар. Қани ким биринчи бўлиб айтади: «Дўстлар қандай бўлиши керак?» Таълимчининг болаларга бундай мурожаат қилиши натижасида болаларда ўзларининг яхши эканлигига ишонч туғилади ва ўзаро кели-шиб олишга, ўртоқлик муносабатини ривожлантиришга ёрдам беради.

Таълимчи болаларга янгитдан киритилган ахлоқ қоидалари- нинг мазмунини тушунтириб беради: -«Агар сен уни туртиб юборганинг учун кечирим сўрамасанг, у атайлаб туртгансан деб сендан хафа бўлиши мумкин». Ахлоқ қоида-сига мос кела-диган ахлоқ тажрибаси уни бажаришни машқ қилиб борил-гандагина юзага келади. Буни А. С. Макаренко ҳам гапириб келган эди. У айтади: «Қандай бўлиш кераклиги тўғрисидагн бнлим билан одатдаги хулқ ўртасида кичкина ариқча борки, буни тажриба билан тўлдириб бориш керак».

Ахлоқ қоидаларини машқ қилдиришда педагогик талаб бир хил бўлиши лозим. Яъни ҳар иккала таълимчи ҳам **бир** хилда иш олиб бориши керак, акс ҳолда, болаларнинг катта-лар хусусиятига мослашиши қийин бўлади.

Ахлоқ қоидалари бирин-кетин ўргатиб, сингдириб борилади, акс ҳолда бола бирданига ҳаммасини ўзлаштириб ололмайди. Болаларнинг ахлоқ қоидаларини ўзлаштириб олишини таълимчининг назорат қилиб туриши муҳим аҳамиятга эга. Назорат қилиб туриш баҳолаш билан қўшиб олиб борилади. Таълимчи болалар хулқини қўллаб-қувватлайди ёки айрим-лари қайтарилмаслиги учун огоҳлантиради. Масалан: «Бизнинг Лола қандай сарамжон, у ҳамма ўйинчоқларни кутисига солиб, копқоғини ёпиб қўйди».

Булар ҳаммаси болаларни яхши намунага таклид қилишга, таълимчининг мақтовини эшитишга ундайди.

9-§. ВАТАНГА МУҲАББАТНИ ТАЪЛИМЛАШ ВА БАЙНАЛМИЛАЛЧИЛИК ТАЪЛИМСИ

Ватанпарварликни таълимлаш. Ватан ҳисси... У болада оилага, энг яқин кишилари — ота, она, бува, буви, ака-ука, опасингилларига бўлган муносабатдан бошланади. Бу уни кадрдон уйи ва яқин кишилари билан боғлайдиган илдизлар-дир.

Эрамиздан олдин яшаган юнон адибларидан бири «Ватан шаънига» асарида: «Менинг бу гапларим ғоят эски гаплардир. Лекин ҳақиқат шундай: ўз отасини севмаган фарзанд ўзанинг отасини ҳам ҳурмат қила олмайди, ўз ватанини севмаган киши ўзгалар ватанини кадрлай олмайди», деб ёзган экан. Унинг бу гаплари орадан икки минг йилдан ортиқ вақт ўтган бўлса ҳам, унинг учун ўша пайтда «эски бўлган гаплар» ҳозир на-кадар замонавий жарангламоқда.

Ватан деганда нимани англаш мумкин? Ватан — арабча она юрт дегани. Ватан — бу одам туғилиб ўсган, таълимланган, меҳнат қувончини тогган, шу одам мансуб бўлган халқ тарихи билан боғланган ҳамда тарихан шаклланган ижтимоий-иқтисодий, сиёсий ва маданий муҳитдир.

Ватан — кўп қиррали тушунчадир, бу маълум халқ яшай-^иган ҳудуд, ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий тузум, миллий ҳаёт, маданият, тил, миллий анъаналар, яъни киши мансуб бўлган жамиятнинг моддий ва маънавий шароитлари йиғинди-сини ўз ичига олади.

Ватанпарварлик — ватанга муҳаббат, унга содиқлик, унинг манфаатлари йўлида хизмат қилишга тайёр туриш демак-дир.

Ватанпарварлик ижтимоий, тарихий ва ахлоқий ҳис-туйғу сифатида одамнинг ижтимоий тараққиёти давомида пайдо бў-лади. Ибтидоий жамоа тузумида ватанпарв*арлик фақат ўз уруғдошларига, она ерга, она тилига, урф-одатларга боғлиқ ҳис бўлган бўлса, синфлар пайдо бўлиши билан ватанпарварлик ғоялари чуқурлашиб, ижтимоий ҳаётнинг тобора кўпроқ соҳаларига чуқурроқ кириб борди. Даврлар ўтиши билан бу туйғу буюк кудратга айланди.

Буюк ўзбек мутафаккирларининг фикрича, «Биз туғил-ган юртимиздан узоқ кетсак, бизни тортиб келатурғон қувват ўз ватанимизнинг, она тупрокнинг меҳру муҳаббатидир».

Биз Ватан сўзини не-не сўзларга қўшиб, не-не қадриятлар-га сифат бериб ишлатамиз: «Ватан тупроғи», «Ватан адабиё-ти», «Ватан туйғуси», «Ватан тарихи».

Мақолларимизда ўзбек халқининг она ватанга бўлган чек-сиз муҳаббати, ҳурмати, садоқати ўз ифодасини топган. Уларда ватан, эл-юрт улуғланади, ҳар ким ўз элида эркин нафас оли-шил иззат-ҳурматда яшаши кўрсатилиб, ватанни севиш, унга ҳа-митла содиқ бўлиш зарурлиги уқтирилади. «Булбул чаманин севар, одам ватанини», «Онага бўлган муҳаббат — ватанга бўл-ган муҳаббатнинг куртаги», «Қим онасин севмаган, ким вата-нин севмаган?!», «Ҳар кимнинг ўз элати ўзига ширин», «Ҳар қуш ўз уясида эркин», «Ҳар қуш ўз уясига қараб учади», «Ҳар тойча сув ичган булоғини мақтайди», «Ҳар кўкатнинг ўз суйган тупроғи бор», «Товушқонга туғилган тупроғи азиз» ка-би мақолларда она юрт ўзининг бутун борлиғи билан мадҳ этилади ва ҳар кимнинг ўз ватани ўзга юртлардан афзаллиги, нақадар ёқимли ва ниҳоятда азизлиги фахр ва ғурур ила мадҳ этилади.

Шу билан бирга ўз ватанини фақат севибгина қолмай, бал-ки уни асраб, авайлашга чақирувчи халқ мақол ва маталла-рини ҳам кўплаб учратиш мумкин: «Улсанг ўл — ватанда бўл», «Ватанинг тинч — сен тинч», «Элинг омон бўлса, сен омон», «Ватанга фалокат — ўзингга ҳалокат», «Она юртинг омон бўл-са, ранги-рўйинг сомон бўлмас» каби мақолларда Ватаннинг тинчлигини сақлаш, унинг даҳлсизлигини таъминлаш, она туп-роғини душман оёғи остида топтамаслик, вайрон бўлишига йўл қўймаслик — олий бурч эканлиги уқтирилади.

«Юртим — кўксим, элим — илигим», чгЭси бутун элидан чик-мас», «Тоғ гулининг тоғда ўсгани яхши», «Тукқан ердан оёқ узилса ҳам кўнгил узилмас», «Шунқор қиясин соғинар, тўрғай уясин», «Ойдан ёруғ нарса йўқ қора булут бўлмаса, одамдан ғариб нарса йўқ қайтиб юртин топмаса», «Ажралган ажрикқа зор», «Ватан гадоси — кафан гадоси», «Вафосизга ватан йўқ» каби мақолларда униб ўсган юртни ношукурчилик қилиб таш-лаб кетиш жуда ёмон ва хунук оқибатларга олиб бориши таъ-кидланади.

Бу ҳақда бобокалон шоиримиз А. Навоий шундай ёзганлар:

*Ватан таркини бир нафас айлама,
Яна ранжи гурбат ҳавас айлама.*

Чунки ватандан ташқарида бахт йўқ, бегона юрт ҳеч қачон ватан бўлолмайди. Уз ватанини ташлаб кетишга мажбур бўл-ган ва чет элларда яшашга мажбур бўлган Заҳириддин Муҳам-мад Бобур ўз ватанини чексиз севган, ўз халқига чуқур хур-

мат билан қараган ватанпарвар шоирдир. Унинг ватан муҳаббатини куйлашга багишланган чиройли рубоийлари бор:

*Толе йўқи жонимга балолиғ бўлди, Ҳар
ишни айладим хатолиғ бўлди. Уз юртни
қўйиб ҳинд сари юзландим, Ёраб
нетайин не юз қаролиқ бўлди.*

У чет элда бўлса ҳам ўз она юртидан бир дам бўлса-да кўнг-лини узолмади, она ватанини қўмсаб азоб чекди:

*Кўпдин бериким ёру диёрим йўқдур, Бир
лахзаи бир нафас қарорим йўқтур.*

Бошқа ўринда:

*Ед этмас эрмиш кишини гурбатда киши, Шод
этмас эмиш кўнглини жаннатда киши. Кўнглум
бу гарибликда, шод ўлмади ох, Гурбатда
севинмас эмиш албатта киши,*

деб ўз тақдирдан нолийди.

Ҳақиқий ватанпарварлик ватан манфаати йўлида керак бўлса ҳатто қурбон бўлишга ҳам тайёр туришда намоён бўла-ди. Чунки ўзингни ватанга қанчалар яқин ҳис этсанг, уни шу қадар вужуд каби аниқроқ ва севиброқ тасаввур қиласан. Уз ота-онаси, ўз она тупроғи, кишлоғи, ўз миллати ва халқи, ўз тарихи, маданиятини севамаган кимса қандай қилиб бегоналар-ни севолсин, қандай қилиб бундай шахсдан том маънодаги байналмилалчи чиқсин?

Ўзбекистон халқ шоири Эркин Воҳидов ўзининг «Ўзбегим» қасидасида она ватанни чиройли таърифлаган:

*Тарихингдир минг асрлар ичра пинҳон ўзбегим, Сенга
тенгдур Помиру оқсоч Тяньшон ўзбегим. Сўйласи
Афросиёбу сўйласун Урхун хати, Кўҳна тарих шодасида
битта маржон ўзбегим. Мен буюк юрт ўғлидурман, мен
башар фарзандиман, Лекин аввал сенга бўлгум содиқ ўғлон
ўзбегим.*

Тарихий обидаларга, боболар руҳи уфуриб турган асори-атикаларга ҳурмат ила муносабатда бўлиш тарихга бўлган ҳурмат, эҳтиромнинг бир қиррасидир. Унут бўлган тарихимиз-ни тиклаш, пайҳон бўлган заминимизни поклаш, келажак ав-лодга аждодларимиздан қолган меросимизни эсон-омон етка-зиш — ҳар бир инсоннинг, ватанпарвар, халқпарвар, тарихпар-вар инсонларнинг ҳам қарз, ҳам фарзидир.

Ватанпарварлик туйғуси, таълимси ота-онага, ўз маҳалла, кишлоғига, ноҳия, шаҳар, вилоят ва жумҳуриятига бўлган чек-

сиз муҳаббатдан, унинг тарихи ва маданиятига бўлган мисл-сиз ва тенгсиз хурмат ва садоқатдан бошланади.

Ватан туйғуси кичкина одам кўз ўнгида кўраётган нарса-дан қойил қолишидан, уни ҳайратлантирадиган ва қалбида акс-садо берадиган нарсалардан бошланади.

Катталарнинг вазифаси — бола оладиган кўплаб таассуротлардан унга энг тушунарли бўлганларини: энг яқин кишилари, жонажон ўлка табиати ва ҳайвонот дунёси, кишиларнинг халқ фаровонлиги, ватаннинг гуллаб-яшнаши йўлидаги меҳнати, ўртоклик, ўзаро ёрдам ва бошқаларни танлаб беришдан иборатдир.

Хўш, мактабгача таълим ёшидаги боланинг тушунчасига нима кўпроқ мос келади ва нима уни қизиқтириши ва ҳаяжонлантириши мумкин?

Даставвал, бу у туғилган ва яшаётган жойлардир. Жона-жон она табиат ватанга муҳаббатни таълимлашнинг кучли омилларидан ҳисобланади. Унинг гўзаллиги билан завқланиш, табиат дунёсига эҳтиёткорона муносабатда бўлишдан, инсон меҳнатининг табиатдаги ўзгартирувчилик ролини тушуниши-гача — буларнинг ҳаммаси жонажон ўлкага муҳаббатни шакл-лантиришнинг манбаларидир. Болалиқда жонажон табиат ҳа-қида ҳосил қилинган ёрқин таассуротлар инсон хотирасида бир умрга сақланиб қолади, чунки унинг образларида ватан ўз ифодасини топган бўлади. Одам ватанга бўлган муҳаббатини ўзи туғилган ва ўсган оиласи, болалар боғчаси ва мактаби, болалар билан ўйнаган ўйинлари ва жойлари билан боғ-лайди!

Д^Ватанга муҳаббатни таълимлаш. Ватанга муҳаббат — энг чуқур ижтимоий ҳислардан биридир. Бизнинг давлатимизда Ватанга муҳаббат ҳисси байналмилалчилик ҳисси билан уйғун-лашиб кетади.*Ватанга муҳаббат ҳисси мактабгача таълим ёши-даги болаларда катталар томонидан болаларнинг руҳий тарақ-қиётини ва улар тафаккурининг аниқ ва образлилигини эъти-борга олган ҳолда маълум изчиллик билан таълимлаб бори-лади. Шунинг учун бу ёшдаги болаларда ватанга муҳаббат ҳиссини уларга яқин ва таниш бўлган аниқ фактлар, ёрқин мисолла^р орқали таълимлаб борилади. Таълимчилар болаларда ўз оиласига, уйига, болалар боғчасига ва болаларни ўраб тур-ган теварак-атрофга меҳр-муҳаббатни ва уларга содиқ бўлиш-ни таълимлаётиб, энг муҳим ижтимоий ҳис бўлган ватанга муҳаббатни таълимлаб боради.

Кичик боғча ёшидаги болалар теварак-атрофдаги воқеа, ҳодисаларнинг фақат ташқи белгиларини англаб оладилар. Улар Ҳайит, Наврўз байрамини ҳамма кишилар шодиёналик, билан кутиб олишларини кўрадилар, бундан жуда завқлана-дилар, аммо бунинг сабоблари, натижалари билан қизиқмай-дилар. Аммо бу ёшдаги болалар теварак-атрофдаги кишилар меҳнати, уларнинг болаларга кўрсатаётган ғамхўрликлари би-лан катталар таништириб борсалар, аниқ мисоллар орқали тушунтирсалар, айти муддао бўлади.

Урта гуруҳ болалари ижтимоий ҳаёт воқеалари бўлган катталарнинг кишлоқ хўжалигидаги, фабрикадаги, заводдаги меҳнатини, улар кўпчилик манфаатини кўзлаб ишлаётганлиги, шаҳар ва кишлоқларни обод қилаётганлиги, маънавий ва уй-жой иншоотларини қураётганлигини тушуналган бўлиб қолади.

Катта гуруҳ болалари эса бизнинг жумҳуриятимизда ҳар хил миллат вакиллари бирга яшайди деган ҳақиқатни ҳам тушуниб оладилар.

Кичкина гуруҳда ватанга муҳаббат ҳисси ўз уйига, боғча-сига, таълимчига муҳаббатни таълимлашдан бошланади. Болалар ота-оналари ва педагоглар ул*арга қандай ғамхўрлик қилаётганини кўрадилар ва ҳис этадилар, натижада болаларда уларга бўлган муҳаббат янада ортади, уларнинг ғамхўрлиги ва ҳимоясига ишонч ҳосил қиладилар.

Урта гуруҳда болалар энди кенгрок доирадаги кишилар билан муносабатда бўла бошлайдилар. Улар ота-оналари ва тарбиячилардан ўз шахри, кишлоғи тўғрисида кўп нарсани билиб оладилар.

Вазифа кишиларга бўлган муҳаббат ва меҳрибонлик туйғуларини анча анланган ва таъсирчан қилишдан иборатдир. Шу махсадда таълимчи суҳбатлардан, бадиий адабиётлардан фойдаланади, расмлар кўрсатади, экскурсиялар уюштиради.

Боланинг ўзига хос хусусиятини эътиборга олиш, унинг ахлоқий тасавурлари билан конкрет хатти-ҳаракати ўртасида қарама-қаршилик бўлиши мумкинлигини назарда тутиб, кишиларга нисбатан чинакам муҳаббатни таълимлаш учун уларга ёрдам бериш истагини (дастурхон ёзиб, стол тузаш, идиш-товокларни ювишга ёрдам бериш ва шунга ўхшашлар) уйғотишга алоҳида эътибор бериш керак.

Катта гуруҳ болаларига уйда оналарига, бувиларига ва ота-ларига ёрдам бериш топширилади. Бутун гуруҳ болалари билан улар оилада катталарга қандай ёрдам берганликлари тўғрисида суҳбатлашилади.

Онага ҳурмат ва муҳаббатни таълимлашда 8 март байрамини уюштириш яхши ёрдам беради. Бу куни болалар ва тарбиячилар шеърлар ўқийдилар, ашулалар ижро этишади, она-лари ҳақида ҳикоя қилиб беришади.

V Байрамга тайёргарлик даврида оналари, уларнинг меҳнати, оиладаги ғамхўрлиги ҳақида суҳбат ўтказилади. «Онага совға» расми кўрилади, она ва бувиларга совғалар тайёрланади.

Таълимчи ота-оналарга муҳаббатни таълимлашда бадиий адабиётдан ҳам кенг фойдаланади.)

Тайёрлов гуруҳидаги болалар билан олиб бориладиган суҳбатларда она меҳнат қилиб, фақат ўз оиласигагина эмас, жа-мият учун ҳам фойда келтириши таъкидланади. Мактаб, темир йўл станцияси, тикувчилик устахонаси, почта, кутубхонага экскурсиялар уюштирилади.

Эксперсияларда оналарнинг қандай ишлаётганлари кўр 134

эса-

тилади. Эксперсиядан кейин «Оналар қандай ишлайдилар» деган мавзуда суҳбат ўтказилади.

Оилага, боғчага, яқин кишиларга меҳр-муҳаббат ҳисси аста-секин кенгайиб, болаларнинг туғилган шаҳри, кишлоғи, жо-нажон табиатга бўлган меҳри билан қўшилиб кетади ва мурак-қаблашиб боради.

Таълимчи болаларга жонажон шаҳар, кишлоқдаги энг чи-ройли кўчаларни, майдонларни, биноларни, боғларни кўрса-тади. Кўчалар, майдонлар, хиёбонларнинг номи шаҳар ёки кишлоқнинг таржимаи ҳолини, халқнинг ўтмишини англанти-шини тушунтиради. Бу номлар буюк олимлар, саркардалар, ёзувчилар, халқ зъозлаган бошқа кишилар шарафига кўйил-ганини тушунтиради.

Педагог кичик гуруҳдан бошлаб болаларда жонажон ўлка табиатига муҳаббат уйғотиши, унинг гўзаллигини ҳис этиш қобилиятини таълимлаши, унинг бойликларини сақлаш ва кўпайтириш истагини уйғотиб бориши лозим. Бунинг учун у болалар билан боғларга, полизга, иссиқхоналарга, пахта дала-сига, гулзорга, дарёга, пиллахоналарга, товукхона, фермаларга сайр-экскурсиялар уюштиради.

У ўзбек ва бошқа миллат ёзувчи-шоирларининг табиат ҳақидаги шеър ва кўшиқларидан, буюк рассомларнинг расмлари-дан фойдаланади. Таълимчи болаларни жумҳуриятимизнинг бошқа ноҳия ва кишлоқлари, шаҳарлари, ундаги ижтимоий ҳаёт билан таништиради. Болалар китоб, ҳикоя, кинофильм-лардан бепоён ватанимиз халқлари, уларнинг ҳаёти ва меҳ-нати, ўлкамиз бойликлари тўғрисида тасаввурга эга бўлади-лар.

Таълимчи «Ватан», «Бизнинг шаҳар», «Ўзбекистоннинг пойтахти — Тошкент», «Қишлоғимизнинг энг яхши кишилари», «Шаҳримизнинг энг яхши кишилари» ва шунга ўхшаш мавзулар бўйича китоб ва расмлар танлайди, турли альбомлар, папкалар тайёрлаб, болалар билан олиб борадиган таълим-таълимвий ишида фойдаланади.

Ҳар бир даврда юз берадиган воқеа-ҳодисалар болаларга бевосита ва бавосита таъсир этади. Бундай воқеа-ҳодисалар тўғрисида таълимчининг болаларга моҳирона ҳикоя қилиб бериши ватанпарварликни таълимлашда муҳим восита бўлиб хизмат қилади.

Байналмилал таълим. Бизнинг республикамиз ўз моҳияти билан бацналминалдир. Шунинг учун мактабгача таълим ёши-даги болаларда байналмилалчилик, халқлар дўстлиги ҳисла-рини тарбиялаб бориш муҳим аҳамиятга эгадир.

Мактабгача таълим ёшидаги болаларни байналмилалчилик руҳида таълимлаш асосида бошқа миллат ва халқларга ижо-бий муносабат ва дўстона ҳис-туйғулар уйғотиш, турли халқлар ҳаётига қизиқиш ҳиссини пайдо қилиш мақсади ётади. Бундай ҳис-туйғуларни ривожлантириш асосан тақлид қилиш орқали мукаммаллашйб боради.

«БИ»n&

шаклларини

лаларнинг эзгу ҳислапини келтирилиши лозим Бу н /Меҳнат — фақат шахсии моддии фаровонли-к манбаигина парварликни, бировлап™и жамоачилик муносабатини' инсп'»4 балки халққа хиз.мат қилиш, ватанимиз гуллаб-яшнаши лаш шароитида ўтали беми'ннат хизмат қилишни таъми 331нинг ҚУ^атини оширишнинг асоси ҳамдир.

Болаларни у ёки йл Маданиятли киши меҳнатсевар бўлиб етишади. Меҳнатни бир жумхуриятнинг Л,^УМХУРИЯТ билан таништиришни *я ^ьмайдиган ва кадрламайдиган одамдан маданиятли киши нинг меҳнати, уларнинг т'я»» ХОС юмонлар Рини, яъни одамлапичмайди Инсоннинг онглилиги таълимланганлиги аввало биатини эслаб ко™-' И КуриНИШлар»> маданияти ва та^елатта буЛГЭН муносабат™ КУРИнади.

этишлосим Алишларини таъминлайдиган қилиб тапғки Меҳнат инсонни У^Уғлайди, гузалликка чорлайди. Меҳнат-

Мақтабгача тапйиа -

из Турмуш мазмунсиз угади. Меҳнат қилмайдиган инсон ҳаёти

Ҳис-туйғулари асосини т™ГИ болаларни байналмилалчитик ерикАрЛВДИР™ маънавий Нешок, жисмовий заиф бўлади. ХУРИятларда яшайда,, тма_тирНИШДа аввалига айрим жум зоК ГР КУРИШ СИРИ Х'М мелнат ДД"Р- Меҳнат қилмасанг, Учрашувлар ўтказин? Т'яЛР БИР_МИЛЛат вакиллари битан™3»0 буюК ИСТЪДОД лам сунаЛи> мелнат ^Р Қандай қобилият-сус машгу.Ютларда ул^пий БИЛан езишмалар олиб бориш ма^ И ривожлангиреди- Терлаб-пишиб қшшган меҳнат эрта хо™, табиати фрис11,1 Т^УрФ-олатлари, маданиялГса?ъ ИИЛ бераДИ, меҳнатдан Қ^билият, қобилиятдан истеъдод, ундан

АтШ_аР_таСМ.Ла_и

^''« Ж-5?_№ ХЗММаСИНИНГ

ЗаМИРВДа С''

Г^Г^РИейдаЖ™^.. МБХНбаТ б3ХТ ТИМ™И ЭКЗНИЛТИ *'''''''' аён_ Инсон ирал_фойдали бўлади Турмуши *аҚиДаги ҳикоялардан ўкиб бемт!^! бери мелнат Ф^ели яти билан шугўлланиб келган.™КСоН ^ТМ' мелнатнинг аҳамияти ҳамма вақт барча

Машғулотлапни етип ДУРИЯТЛ^РНИ бир_ор™га қиёслаган хоя алқларнинг энг асл Фарзандлари - мутафаккирлари, олиму

Да олиб бориш мал™Д УРИЯТЛ^РНИ бир_ор™га қиёслаган хоя алқларнинг энг асл Фарзандлари - мутафаккирлари, олиму зоғистон дех^конлапК Лн МувоФикД"Р- Ма^алан, болалао Ко" юзилларининг лиҚҚат Марказида бўлган. Р у

сиялик ДЧ§™ч^Р_к?У?№к^жал_Л? етиштиРИШлариниГбел^орк-" £"?%?)*? ИСТЪДОДЛИ ШОИР АбУ ШУ^УР Балхийнинг меҳ-

пахта ва турли мевалар е™м узбекистонлик Дехқонлар РУ^ани >ЛУ^ЛОВЧИ ҚУидаги шеърий сатрини келтириш мумкиш

^^р^Ж*""^™ б"пИ_и^сГар^,и

о/3УТуЛаК ^ ""*"" ***■

Да бадий а5^о^^^Г™ ЧИКИШ №??-

^^нинг мули меҳнат тагида.

^ №«6 5 ^ ^ 3»»ЗДЙ ^ ^ ^ ^ ИНСОИ ' ' ТМ_

беради. Мусика

б-аларда ўз халқининг ^^^",^52?

ЙГГ* ""^™ **« *««*»

Богтя « -

' щш унго_

Унинг бирла экинзор боғу бйстон

<имий беу ШОИрлари> ёзувчилари: Алишер Навоий, Фуркат Му

^ VIII б о б. МЕХНАТ ТАЪЛИМГИ

Ж ^1™" ТИГНИ маънавий Ф^&^

^ 8_МЕХНАТ ИНСОННИ УЛУҒЛАЙДИ ..

^Ъ^Я^?*™™™ " ^ АЛИИИ ТМ* далайди авОИЙ ^^ ҚИЛиб ЯШВШ зарур™™™ шундай ифо-

тилган доно нақллари ҳозирга қадар ҳам ўз қадрини й} ц. гани йўқ.

Масалан:

*Меҳнат қилсанг, кўксинг тоғ,
Ҳурмат қилсанг, дилинг боғ.*

*Меҳнатли нон — шакар,
Меҳнатсиз нон — заҳар.*

*Меҳнат бахт келтирар.
Меҳнат қилиб топганинг,
Қанду асал тотганинг.*

Бу мақоллар орқали доно халқимиз меҳнатни улуғлавод унинг самараси ҳақида фикр юритади.

Ўзбек болалар ёзувчи ва шоирлари ҳам катталар меҳнат; нинг мазмунини ёритиб берганлар. Бунга Қ. Муҳз'•<*дцийни| ■ «Этик», «Бир ховуч ёнгоқ», Қ. Ҳикматнинг «Сув» > . 'А' Ёиёъ| -лари мисол бўлади.

Юқорида айтганларимиздан кўришиб турибдики, меҳнат ҳа| қандай моддий ва маънавий бойликларнинг асосий манбал шу билан бирга шахсни ҳар томонлама камол топтиришни; муҳим воситасидир. Меҳнат жараёнида инсоний ҳислатларнинг фаол намоён бўлиши учун энг қулай шароитлар яратади в. ҳар бир кишида маънавий қониқиш ҳосил қилади.

Ҳар бир бола мактабгача таълим ёшидан бошлаб меҳнатд; иштирок этиши зарур. Болалар боғчасида, оилада бажя^л^ диган унча мураккаб бўлмаган ҳар бир топшириқ укинг кун-далиқ вазифасига айланиши керак.

Бола меҳнатнинг аҳамияти ва МОҲҲЯТИНЙ тушуниб етишл учун педагог катталарнинг меҳнати, болаларнинг ўзлари бажа-радиган меҳнат турларини кузатяш юзасидан экскурсияла^) уюштиради.

Болалар қурувчиларнинг меҳнатини кузатишяпти, дейлик. Қурилиш майдончасига катта-катта блоклар келтирилиб, улар кўтарма кран билан туширилади. Кейин болалар ғишт терув-чилар, дурадгорлар, сувоқчилар, том ёпувчилар, бўёқчилар меҳнатини кузатадилар.

Болаларнинг қурилиш билан танишиш давомида билиб ол-ган барча тасаввур ва тушунчалари, уларнинг кўзи олдида ажойиб бино бунёд этган кишилар меҳнатининг гўзаллиги намоён бўлади.

Мана, таълимчи болалар диққатини чинни буюмларга гул солувчи кишилар меҳнатига жалб этади. Болалар таълимчи билан биргаликда уларнинг моҳирона чизган расмлари нати-жасида чинни идишларнинг ҳар хил жило бериб турланишидан завқланиб, «Уларнинг қўллари гул экан», дейдилар.

Буларнинг муҳаб/Л "уйғотади Педагог болаларни меҳнатнинг моддий бойлиги/! келтирувчи томонини ҳам, эстетик томонини ҳам кўра билилг/! ургатади Апрель кунларидан бирида таълимчи болаларни ^/I пахтлар гуллаб турган бокқа олиб киради. Гулсапсар ва пи*ёнЛ| ' л билан ўралган йўлкаларга кум сепилган, дарахларнинг/! танаси боғбонлар томонидан оҳак билан оқланган. Тепада Эсг/| гуллаб турган ўрик, гилос, олма, олча, шафтоли. Гулларнинг атрофида" асаларилар ғувиллашиб учиб юрибди. Буларнинг/1 хаммаси болаларда ажойиб завқли кечинмалар уйғотади.

Меҳнат болаларнинг жисмоний, тўғри ривожланишида ^за/1 рур шартлардан бири ҳисобланади. Меҳнатда бола ўзини ишлаш, ҳаракат қилиш эҳтиёжини қондиради, ҳаракатларнинг аниқ, уйғун бўлишини таъминлайди. Меҳнат жараёнида бош/| организмнинг умумий ҳаётий фаолияти, унинг чидамлилиги/1 ортади.

Болаларнинг турли хил меҳнат жараёнларида иштирок этгш//! лари, катталар меҳнати билан танишишлари уларнинг теварак-/! атрофдаги ҳаёт ҳақида, кишиларнинг ўзаро муносабатлари^Д тўғрисида, нарсалар ва уларнинг хусусиятлари, материалларг^! ишлов бериш усуллари ҳақида, қурилмалар ва асбоблар т^ғ-/! рисида муайян тасаввурларга эга бўлишларига ёрдам беради. Меҳнат болалардан диққат, ўтқир зеҳнлик, тоқирлик! билиб олган малака ва кўникмаларини амалиётда қўллай би-| лиш, ижодкорлик қобилиятларини эгаллашни талаб этади. М.еҳ-1 нат жараёнида болалар айрим иш турларини (бир вар ан қоғозни буклаш, керакли узунликни ўлчаш, андазага қар а© .шаклни қирқиб олиш каби ҳаракатларни) англаувчи бир кан-7 ча тушунча ва атамалардан фойдаланишга, бажарилган ИЗц-' даги изчилликни сўзлаб беришга тўғри келади. Булар бо-ла(нутқини янги сўзлар билан бойитади, унинг мантикий боғлгк^ равишда грамматик жиҳатдан тўғри шаклланишига имк^оя* беради.

Болаларни энг оддий меҳнат қуроллари, материалларга й«и-/] лов бериш усуллари билан таништириш керак. Боғчадаги ме?х-| нат уларни мактабдаги политехник таълимга тайёрлайди.

/

Меҳнатнинг ахлоқий қиммати унинг жамият учун қанчал*к:| аҳамиятга эга эканлиги билан белгиланади. Меҳнат ҳар б*р/, болани ўз меҳнатининг ижтимоий аҳамиятини тушуниб етишг^а,/ унинг жамият ҳаётига кириб боришига, ўзини шу жамиятнинг I азбоси деб ҳис этишига имкон яратади.

V

^ар бир бола оилада, болалар меҳнатида ўз улуши бо р- т гини ҳис эта билиши лозим. Ишнинг шу тарзда ташкил эт и- иши болаларда жамоачилик ва интизомлиликни, бурч ҳисс а- тияп5ар йди" шунинг учуН болаларни жамоа меҳнатида <*роиялаш муҳим аҳамият касб этади. ги ех,натнинг болаларни ақлий томондан ривожлантиришД а-ҳамияти шундаки, меҳнат жараёнида улар борликни *фаст*

59

англай бошлайдилар, дунёни материалистик идрок этиш имконияти яратилади.

Боғча ёшидан бошлаб болаларга меҳнат таълимси бериш уларни эстетик ва жисмоний жиҳатдан ҳам ривожлантиради.

2-§. БОЛАЛАР МЕҲНАТИНИНГ УЗИГА ХОС ТОМОНЛАРИ ВА ТАЪЛИМВИЙ АҲАМИЯТИ

Ёш авлодга меҳнат таълимси бериш масаласи ҳозирги даврда энг долзарб мавзу ҳисобланади. Меҳнат ҳар бир киши ка-молотида за умуман жамият тараққиётида муҳим аҳамият касб этади. Боғча ёшидаги болаларни жисмоний, ақлий, ахлоқий ва эстетик томондан таълимлашда меҳнат таълимси муҳим аҳа-миятга эгадир.

Меҳнат ҳар бир ёш гуруҳидаги болаларнинг ўзига хос хусусиятларини эътиборга олиб ташкил этилади, унга тўғри раҳбарлик қилгандагина етарли натижага эришиш мумкин.

ДМактабгача таълим ёшидаги болалар меҳнатининг ўзига хос томонлари кўпгина олимлар томонидан олиб борилган илмий ишларда кенг ўрганиб чиқилга

" м^аоелгиси унинг маълум мақсад-

/Болалар меҳнатининг муҳи га каратилганлигидир. Кичик боғча ёшидаги болаларнинг меҳнати бирор жараёнга оид ҳаракат бўлиб, у фақат катталарнинг раҳбарлиги натижасидагина амалга оширилиши мумкин.

Бола кубикларни бчр жойдан иккинчи жойга: машинадан — столга, столдан — машинага кўчиради ва ҳоказо. Таълимчи бошқа стол устидаги кубикларни кўрсатиб, уни машинада шкаф-га олиб бориш кераклигини айтади. Бола кубикларни маши-насида шкафга таший бошлайди ва жойига тартибли қилиб жойлаб қўя бошлайди. «Қатнов» бир неча марта такрорланиб, барча кубиклар жойига йиғиштириб қўйилади. Болалар фао-лиятида мақсад пайдо бўлади. Кейинги галда боланинг ўзи ўйнаётган ўртоқларига ўйнаб бўлгандан кейин ўйинчоқларни машинада жойига олиб бориб қўйишни айтади.

Катта гуруҳ болаларида мустақил мақсад қўйиш қобилия-ти моддий самара берадиган меҳнат турларида муваффақиятли ривожланади: гулзорда, экинзорда ишлаш, ўйинчоқлар яшаш ва бошқалар.

Фаолиятни режалаштириш меҳнат таълимсининг муҳим таркибий қисми ҳисобланади. Болаларни кузатиш улар фаолияти-нинг тартибсиз, режасиз эканлигини кўрсатади. Болалар бун-дай ҳаракатлар орқали бирор натижага эришиш учун жуда кўп вақт ва куч сарфлайдилар, шу билан бир вақтда ўз ишлари-дан ўзлари коникмайдилар.

Таълимчи болаларни ўз фаолиятларини тахминий режалаштириб олишларига ўргатиши ва улар фаолиятига раҳбарлик қилиши лозим. Шундай қилиб, бутун боғча ёши даврида меҳ-нат ва ўйин ўзаро боғлиқ ҳолда кечади, бироқ ҳар қандай ҳолда ҳам болалар меҳнатини ўйинга айлантириш, уларнинг

(Баркини йўққа чиқариш нотўғри бўлур эди. Таълимчилар ва оналар таъсирида аста-секин болалар меҳнати ўз вази-фаси мазмуни, методи ва ташкил этилиши билан мустақил фаолият сифатида ажратиб борилади.

/ Меҳнатда унинг берадиган самараси фаолиятнинг маж-б/гТий, таркибий қисми ҳисобланади. Аммо болалар билан олиб бориладиган таълимвий ишда меҳнат натижасига болаларда меҳнатга ҳавас ҳиссини таълимлаш учун ёрдам берадиган педагогик омил деб қараш кераку?

Меҳнатда натижага эришиш-да, меҳнат малакаларини шакллантиришда педагогнинг ва болалар ўртоқларининг баҳоси ва ўзига-ўзи баҳо бериш катта аҳамиятга эга. Болалар ясаган буюмлар ўйин ва машғулотларда қўлланилса, улар ўзлари ясаётган буюмлар янада сифатли бўлишига интиладилар.

Мактабгача таълим ёши даврида болаларнинг ёши улғайи-ши билан меҳнат сабаблари ҳам ўзгариб боради. Я. З. Неве-рович, Л. Е. Образцовларнинг олиб борган илмий изланишлари натижаси шуни кўрсатадики, болаларни катталар меҳнати билан таништириш орқали улар катталардан меҳнатнинг ижтимоий сабабини анча эрта ўзлаштириб олар эканлар.

Лекин улар бирон ишни мустақил бажарганларидагина ўз меҳнатлари бошқалар учун фойдали эканлигини онгли равиш-да билиб оладилар. Масалан, оналар ва бувилар учун 8 мартга совга тайёрлаш, кичик гуруҳ болалари майдончасини йиғиш-тиришга ёрдамлашиш, йиртилган китобларини ямаб бериш, концерт ва театр кўйиб бериш ва бошқалар болаларда меҳнатнинг муайян натижасига интилиш уйғотади, фаолиятнинг ижтимоий сабабларини англаиб, меҳнатга ҳавасини, ишни ба-жаришда болаларнинг ўз олдларига қўядиган талабларини оширади.

В. И. Логинованинг олиб борган илмий-тадқиқот ишларида таъкидланишича болаларга меҳнат таълимси бериш учун улар меҳнат ва меҳнат малакалари тўғрисидаги билимлар систе-масини ўзлаштириб олишлари керак экан;

1. Меҳнат мақсад қўйиш ва унинг натижасини белгилаб олишдан бошланади: мақсад—меҳнат тасвири.

2. Меҳнат қилишдан кўзланган мақсад бўйича керакли материалларни танлаб (ажратиб) олиш.

3. Материални ишлаш учун керакли асбобларни танлаб (ажратиб) олиш.

4. Натижага эришиш учун меҳнат ҳаракатларини бажариш.

Бу системани қуйидаги схемада келтириш мумкин: мақсад, меҳнатни танлаш, материални танлаш, меҳнат фаолияти — меҳнат курули, меҳнат натижаси.

Шундай қилиб, мактабгача таълим ёши даврида меҳнат фаолияти шакллантирилади. Педагог раҳбарлигида меҳнат-нинг ижтимоий сабабларини ҳамма муҳим томонлари шаклла-нади. Катталар меҳнати ва унинг ижтимоий аҳамияти тўғри-сидаги билимлар ўзлаштириб олинади.

Мактабгача таълим ёши даврининг ўзига хос томонларидан яна бири болалар меҳнатининг ўйин билан боғлиқлигидир.

Ўйин жараёнидаги бирор ҳаракат доимо биро,р меҳнат жараёнини акс эттиришга йўналтирилган бўлади. Иккинчи томондан, меҳнат жараёнини бажаришда уни ўйин шаклига айлантиришади, масалан, барглари замбилларда ташишади, машиналарда юришади.

Шу билан бирга ўзининг хусусияти, мазмуни, юзага келиш сабабига кўра меҳнат ва ўйин бир-биридан фарқ қилади. Меҳнатда мақсад қўйилади, уни амалга ошириш, натижага эришиш учун шарт-шароит яратилади, воситалар излаб топилади. Ўйинда эса болалар катталарнинг меҳнат фаолиятига тақлид қилади. Ўйинда меҳнат сингари бирор аниқ натижага эришилмайди, аммо у меҳнат сингари болаларга қувонч бағишлайди, улар ўзларида қониқиш ҳиссини сезадилар. Ўйинда бола ўз ўйлаганини ривожлантириши етакчи ролни ўйнайди, меҳнатда натижага эришиш учун меҳнат ҳаракатларини бажаради. Ўйинда боланинг ўйлаган нарсаси етакчи ролни ўйнайди, меҳнатда эса натижага эришиш йўлидаги меҳнат ҳаракатлар¹-ўйин ўзининг ривожланишидаги ҳар қандай босқичда тўх¹ ,тилиши мумкин, меҳнатда эса албатта кўзланган натижага эришилади.

[, Болаларнинг меҳнат фаолияти қачон ва қандай қилиб ўйиндан ажратилади? Кичик боғча ёшидаги болалар меҳнати-нинг асосий тури ўз-ўзига хизматдир. Бу кичик болалар учун анча машаққатли иш. Шунинг учун бу ёшдаги болаларни меҳнатнинг бу турига ўргатишда кўпинча ўйин вазиятларидан :>йдаланилади^ («Кўғирчоқни сайрга отлантирамиз», «Кўғир-қни ухлатамиз» ва шуларга ўхшашлар). Аввалига болалар „лин образи орқали меҳнатга ўргатилади. Шу орқали болалар ишонч билан ҳаракат қилишни ўрганадилар.

Секин-аста ўз-ўзига хизмат қилиш малака, кўникмалари шакллана боради.

3-§. БОЛАЛАР БОҒЧАСИДА МЕҲНАТ ТАЪЛИМСИНИНГ ВАЗИФАЛАРИ ВА МАЗМУНИ

М¹еҳнат таълимсининг асосий мақсади болаларни ҳар томонлама ривожлантириш, ахлоқли қилиб таълимлаш, кедя-жақдаги меҳнат фаолиятига руҳий жиҳатдан тайёрлаш, меҳнат қилиш хоҳишини сингдириб боришдир.

Меҳнат таълимсининг вазифалари хйжма-хилдир, шунинг учун уларни гуруҳлар бўйича қуйидагича "туркумларга ажра-тилади (В. И. Логинова):

Биринчи гуруҳ вазифалари болаларнинг мустақил меҳнат фаолиятига педагогик таъсир кўрсатиш билан белгиланади:

1. Болаларни мақсад қўйишга, меҳнат малакалари, кўникмалари, меҳнат маданияти бўйича керакли материаллар ва меҳнат қуролларини танлаб олишга ўргатиш.

2. Болаларда бўлажак меҳнат фаолиятини шакллантириш, меҳнат жараёнларини меҳнатда қатнашувчилар ўртасида тақсимлаш, меҳнатда яхши натижаларга эришиш малакаларини шакллантириш.

3. Меҳнат фаолиятининг дастлабки ижтимоий сабабларини шакллантириш, буюмлар ва ҳаракатларга қизиқиш уйғотиш орқали меҳнат натижаларига эришиш, катта группаларда эса меҳнатнинг ижтимоий аҳамиятли эканлигини тушуниб етиш.

Иккинчи гуруҳ вазифалари катталар меҳнатига ижобий муносабатни таълимлашга қаратилган:

1. Болаларга катталарни қандай натижаларга эришиш учун меҳнат қилаётганини тушунтириш.

2. Болаларда меҳнат аҳлига ҳурматни, уларга қўлидан келганича ёрдам бериш хоҳишларини таълимлаш.

3. Катталарнинг меҳнат натижаларини асраб-авайлашга ўргатиш.

Учинчи гуруҳ вазифалари меҳнат фаолиятида бола шахсини шакллантиришга қаратилган:

1. Болаларда меҳнатсеварлик, ҳар қандай меҳнатда қатнашиш, бошлаган ишини охирига етказиш учун бор кучини аямаслик, ўз шахсий меҳнатига нисбатан тўғри муносабатни тарбиялаш.

2. Жавобгарлик, мустақиллик, мақсадга қаратилганлик, қатъийлик, ташаббускорлик ва фаоллик, сабр-матонатлилик, чидамлилик каби бола шахсининг ахлоқий сифатларини тарбиялаш.

3. Маданий хулқ ва ўз тенгдошларига нисбатан ижобий муносабатни таълимлаш, ўзаро келишган ҳолда бирга ишлаш, жамоа ишида натижага эришгунча ўз меҳнати бил, қатнашиш, ўзи ва ўртоқларининг меҳнатини холисона баҳолаш ёрдам бериш.

Мактабгача таълим муассасаларида меҳнат таълимси икки йўналишда амалга оширилади:

1) Болаларнинг ўзини меҳнатга ўргатиш.

2) Катталар меҳнати билан таништириш.

Болалар меҳнатининг мазмуни «Болалар боғчасида таълим ва таълим дастури»нинг биринчи ва иккинчи кичик гуруҳлар учун «Меҳнат фаолияти учун замин тайёрлаш» бўлимида, ўрта, катта ва мактабга тайёрлов гуруҳларида эса «Меҳнат» бўлимида берилган.

Катталар меҳнати билан таништириш ҳамма ёш гуруҳлари учун «Машғулотларда таълим бериш», «Геварак-атроф билан таништириш ва ижтимоий ҳаёт ҳодисаларига қизиқишни тарбиялаш» бўлимида берилган. Катта ва мактабга тайёрлов гуруҳлари учун қўл меҳнатининг мазмуни «Қуриш-ясаш» бўлимида берилган.

Дастурда болалар меҳнатига мустақил фаолият ва ахлоқий таълимнинг воситаси сифатида қаралади.

4-§. КАТТАЛАР МЕХНАТИ БИЛАН ТАНИШТИРИШ

Таълим-таълимвий ишнинг мазмуни. Мактабгача таълим ёшидаги болаларни катталар меҳнати билан таништириш орқали уларга катталарнинг меҳнати ижтимоий-фойдали меҳнат бўлиб, нарса ва буюмларни яратишга қаратилганлиги, улар ҳар бир киши ва бутун халқ учун зарур эканлиги тўғрисида тушунча бериб борилади. Масалан, ўсимликларни, ҳайвонларни парвариш қилиш орқали улардан олинадиган маҳсулот кимлар учун ва нима мақсадда ишлатилиши тўғрисида билим ва тушунчалар бериб борилади.

Катталарнинг меҳнати билан таништириш яна қуйидаги мақсадни кўзлаб ҳам амалга оширилади: катталар меҳнати тўғрисида аниқ билим ва тасаввурлар бериш, меҳнатни ва меҳнат натижаларини қадрлашга ўргатиш, меҳнатга қизиқиш ва муҳаббат уйғотиш, меҳнат қилиш хоҳишини таълимлаш ва ишни сифатли бажаришга ўргатиш.

Катталар меҳнати билан таништиришнинг асосий мазмуни қуйидагилардан иборат:

— ҳар бир киши меҳнатининг ижтимоий моҳияти;
— меҳнат аҳли ўртасидаги ижобий ўзароёрдам бериш муносабати;

— ҳар қандай касб ҳам муҳим эканлигини тўғри таништириш.

Меҳнат фаолиятининг асосий таркибий қисмлари билан таништириш:

— меҳнатнинг мақсади, унинг ижтимоий аҳамияти;
— материалларни танлаш (меҳнат материаллари);
— жиҳозлаш (меҳнат фаолияти учун зарур бўлган асбоб-ларни тайёрлаб олиш);
— меҳнат жараёни (мақсадга эришиш учун бажариладиган меҳнат ҳаракатлари);
— натижа — меҳнат маҳсулоти.

Болалар боғчаси дастурига биноан ҳар бир ёш гуруҳидаги болалар катталар меҳнати тўғрисида қуйидаги билим ва тасаввурларни эгаллаб олишлари лозим:

1. Айрим касб эгаларининг меҳнат жараёни
2. Меҳнат жараёнидаги меҳнат ҳаракатлари.
3. Меҳнат жараёнини амалга ошириш учун керакли материал.
4. Маълум бир меҳнат жараёнини бажариш учун жиҳозлар.
5. Меҳнат натижаси.
6. Киши меҳнатининг ижтимоий аҳамияти.

Урта гуруҳда меҳнат тўғрисида кўшимча тасаввур ва билимлар берилади:

1. Ҳаракат сифати ҳақида.
2. Кишининг меҳнатини енгиллатувчи мосламалар.
3. Кишиларнинг меҳнатга муҳаббати. Катта ва мактабгача тайёрлов гуруҳида яна янги тасаввур

ва билимлар берилади:

144

измлар тўғрисида.

1. Кишилар меҳнатини |
2. Кишилар меҳнати
3. Жамоа меҳнати жараёнида кишиларнинг узаро муносабатлари тўғрисида.
4. Меҳнат қаҳрамонлари, халқимизнинг меҳнат анъаналари ҳақида.

Катталар меҳнати билан таништиришнинг восита ва метод-три. (Болалар боғчасида болаларни билан катталар меҳнати билан таништириш ҳар хил ташкилий йўллар ва методлар билан амалга оширилади) Биринчи йўл — экскурсия, машғулот, мақсадли сайрлар орқали болаларни катталар меҳнатига яқин-таштириш. Бунда кузатиш, кино ва диафильм, диалогитив, телеэшиттириш, бадиий адабиёт, кўрган ва эшитгани тўғрисида ухбат, таълимчи ва болаларнинг ҳикоялари, таълимчининг ҳикоя ва тушунтириши, дидактик ўйинлар каби турли-туман методлардан фойдаланилади.

Иккинчи йўл — машғулот ва машғулотдан ташқари вақт-ларда катталар меҳнатини болаларга яқинлаштириш. Гигиеник за педагогик жиҳатдан мумкин бўлган ишларни (бинони то-залаш, идиш ювиш, ювилган кирларни дазмоллаш ва тахлаш, зайрам кийимларини тикиш, болалар билан ўйин, машғулот учун керакли материалларни тайёрлаш ва бошқалар) болалар рўйида бажариш. Кузатиш, кўрсатиб тушунтириш, суҳбат, тар-биячининг сўзлаб бериши ва шунга ўхшаш материаллардан фойдаланилади. Кузатишдан кейин болалар билан шунга ўхшаш меҳнат турларини ташкил этиш мақсадга мувофиқ бўлур йўл: кутубхонага бориб келгандан кейин йиртилган китоблар-

• "ямаш, модалар ательесига бориб келгандан кейин кўғир-қа кийим тикиш ва ҳоказолар.

Учинчи йўл — болаларнинг катталар билан биргаликдаги катталари. Болаларнинг катталар билан биргаликдаги меҳнатлари ҳар хил бўлиши мумкин (хона ўсимликларини ювиш, лизда кўчат ёки уруғларни экиш учун жўяклар тайёрлаш, пюнинг ичини тозалаш ва ҳ. к.).

Болаларнинг катталар билан биргаликдаги меҳнатларини ташкил этиш шакллари ҳам иш мазмунига қараб ҳар хил бўлилади:

1. Асосий ишни катталар бажаришади, болалар қўлларидан ёрдам берадилар.
2. Таълимчи ишни бошлаб беради, қолганини болалар ўз-ўзлари мустақил давом эттиришади.
3. Катталар бошлаб беради, болалар давом эттиради, кейин болалар ва катталар биргаликда бажаришади.

Болалар катталар билан биргаликда меҳнат қилишлари орқали меҳнат малака ва кўникмаларини тез ва осон эгаллаб оладилар, уларнинг катталар меҳнати тўғрисидаги билимлари оийдий, бундай-меҳнат болаларга қувонч бағишлайди.

10—2529

145.

Болаларни катталар меҳнати билан таништиришда ҳамма метод ва воситалардан кенг равишда фойдаланилади.

Урта гуруҳ болалари билан ошхонага экскурсия уюштириб, катталар меҳнати билан таништирилади (намунавий конспект).

Мавзу. Ошпазнинг меҳнати.

Мақсад. Болаларни ошпазнинг меҳнати билан таништириш, болаларга унинг меҳнати мазмуни, натижаси, аҳамияти тўғ-рисида билим бериш, меҳнат жараёни, ошпазнинг меҳнатини энгиллаштирувчи мосламалар билан таништириш.

Экскурсиянинг бориши: эрталабки нонуштадан кейин тарбиячи болаларни ўз атрофига тўплаб қуйидаги саволлар бўйи-ча суҳбатлашади:

1. Бугун биз нонуштада нима едик?
2. Овқат ширин пиширилганмиди?
3. Бизга нонуштани ким тайёрлаб беради? Болаларнинг жавобларидан кейин таълимчи болаларга сўз-

лаб беради: нонушта, тушки овқат, кечки овқатни боғчада ош-паз тайёрлайди. Ошпаз ҳамма овқатлар мазали, чиройли, ўз вақтида тайёр бўлиши учун ҳаракат қилади. Ошпаз ошхонада ишлайди. Бизнинг боғчамиз ошхонасида иккита ошпаз ишлай-ди: Гулчехра Баҳодировна ва Санобар Қаримовна. Биз сизлар билан ошхонага бориб, ошпазларимиз қандай ишлаётганини кўрамиз. Уларнинг ишларига ҳалақит бермаслик учун ўзин-гизни одобли тутинглар ва секин гаплашинглар. Ошхонага борганимизда ошпазларга «Ассалому алайкум» дейсизлар.

Болалар ошхонага бориб ошпазларга салом беришади. Ошпазлар ҳам болаларнинг саломига алик олиб, ичкарига — ошхонага таклиф қилишади.

Таълимчи: Гулчехра Баҳодировна, **Санобар Қаримовна**, сизлар болаларимизга жудаям мазали овқатлар пишириб бера-сизлар, бунинг учун сизларга катта раҳмат! Улар сизлар тай-ёрлаган таомларни иштаҳа билан еб соғлом ва бақувват бўлиб ўсишмоқда. Улар сизларнинг таомларни қандай тайёрлашингизни кўришмоқчи.

Ошпаз Гулчехра Баҳодировна болаларга ошхонани, у ер-даги катта плитани, столлар, идишларни кўрсатади ва номини айтади. Кейин шундай дейди: «Плитанинг устида турган катта костреюкларда сизларга суюқ овқатларни тайёрлаймиз. Бугун тушки овқатга мастава пиширамиз». Унга кетадиган масалликларни болаларга кўрсатиб, номини айтади. Маҳсулотлар-нинг қайсинисига қандай ишлов беришни кўрсатади ва сўзлаб беради: картошкани арчиб, ювилади, уни мана бундай шаклда қирқилади, пиёзнинг пўстини арчиб, ювилади ва мана бундай тўғралади ва ҳоказо. Кейин картошка тозалагич машинани ишлатиб кўрсатади, болалар электр гўшт майдалагични кў-ришади, кейин болалар ошпазларнинг овқат тайёрлашларини кўрадилар.

Яқунловчи суҳбат. Таълимчи: ошпазимиз ҳар бир овқат учун керакли масалликларни танлаб олади ва уларга ишлов

беради, ювади, тозалайди, пичоқ билан кесади, хамир қоради, ковуради, пиширади. Ошпаз учун қандай асбоблар керак? (Болаларнинг жавоблари.)

Таълимчи: демак, ошпазга плита, столлар, идишлар ва ҳар хил асбоблар керак (ҳаммасининг номини такрорлайди). Ош-пазга қандай машиналар ёрдам беради? (Болаларнинг жавоблари.)

Таълимчи: картошкани тозалаш жуда қийин ва унга қўп вақт кетади. Гўшти қийма қилиш ҳам қийин, хамир қориш ҳам куч ва вақтни талаб қилади. Бу ишларни осон ва тез ба-жаришда ошпазларга машиналар ёрдам беради (номини айтиб чиқади). Ошпазларимиз қандай ишлашади? (Болаларнинг жа-воблари.)

Таълимчи: ошпазларимиз ўзаро иноқликда бизга овқатлар-ни тез ва ширин қилиб тайёрлаб беришади. Ошхонани кўринг-лар, ҳаммаёқ саранжон-саришта, ҳамма идишлар, кийимлари ҳам топ-тоза.

Охирида ошпазлар болаларга ўйинчоқ идишлар совға қилишади ва мана энди сизлар овқатларни қандай тайёрлашни билиб олдинглар, кўғирчоқларингизга мазали овқатлар тайёр-лаб берасизлар, деб айтишади.

Таълимчи ва болалар ошпазларга ҳамма хизматлари, совғалари учун миннатдорчилик билдиришади ва хайрлашиб чи-қиб кетишади.

Эслатма: Агар катталар меҳнати тўғрисидаги бундай ҳажмдаги билим ва тасаввур болаларга оғирлик қилса, дастур материални иккига бўлиб, экскурсияни икки марта ўтказиш мумкин.

Шундай қилиб, катталар меҳнати билан таништириш бола-лар меҳнат ва ахлоқий таълимсининг таркибий қисми ҳисоб-ланади.

5-^БОҒЧАДА БОЛАЛАР МЕҲНАТИНИ ТАШҚИЛ ЭТИШ

(Меҳнат қилиш мунтазам тарзда бўлиб, унда ҳамма болалар иштирок этса ва катталар меҳнати билан таништириб борил-са, у таълим воситасига айланади./

Мактабгача таълим ёшидаги шлалар куйидаги меҳнат тур-ларига жалб қилинади: ўз-ўзига хизмат қилиш, хўжалик-маи-ший меҳнат, табиат қучоғидаги меҳнат ва қўл меҳнати.

Ўз-ўзига хизмат қилиш. Бу болалар меҳнатининг бир тури бўлиб, унда болалар илк ёшидан бошлаб мустақил овқатла-нишга, ювинишга, кийиниш ва ечинишга, ўйинчоқларни йиғиш-тириб қўйишга ўргатилади. "Ўз-ўзига хизмат қилиш жараёнида болаларда мустақиллик, маълум мақсад билан ҳаракат қилиш каби сифатлар шаклланади, болалар қўлларидан келган ишни ўзлари бажаришга ўрганадилар. Ўз-ўзига хизмат болаларда оддий меҳнат турларига нисбатан қизиқиш уйғотади, батартиб-лиликка, интйзомли бўлишга, хулқ-одобга ўргатади.

Болалар хўжалик-маиший меҳнатга болалар боғчасида ва оилада жалб этилади. Унинг мазмуни ҳар хил бўлади: хона ва боғча майдончасини йиғиштириш, столни безатиш ва стол-даги идиш-товокларни йиғиштириш, чой идишларини, кўғирчоқ кийимларини, майда нарсаларни ювиш, машғулотга керакли материалларни тайёрлаб қўйиш, машғулотдан кейин стол устидаги нарсаларни йиғиштириб олиш ва ҳ. к.

Табиатдаги меҳнат боланинг ҳар томонлама ривожланиши-да муҳим аҳамиятга эга бўлиб, ўсимлик ва ҳайвонлар, йил фасллари, жонсиз табиат тўғрисидаги билимлар манбаи, бола-ларда меҳнатсеварликни, табиатга эҳтиёткорлик муносабатини таълимлаш воситасидир, шу билан бирга болалар меҳнатнинг бу тури орқали тупрокни экишга тайёрлаш ва ўғитлаш, кўчат-ни ўтқозиш, ўсимлик ва ҳайвонларни парвариш қилиш каби бир қанча меҳнат малака ва кўникмаларини эгаллаб оладилар. (Меҳнатнинг асосан очиқ ҳавода ташкил этилиши болалар ор-ганизминини чиниктиради, уларнинг соғлигини мустаҳкамлайди.

Кўл меҳнати — машғулот, ўйинларга меҳнат фаолияти учун зарур бўлган ўйинчоқ ва қурилмаларни тайёрлаш бўйича бо-лалар меҳнатидир (қоғоз қийқимларини ташлаш учун, ўсим-ликлар уруғи учун қутичалар, кўғирчоқ кийимлари, қалпоқча-лар, никоблар ва шунга ўхшаш нарсалар тайёрлаш).

Кўл меҳнатини бажариш орқали бола натижага эришади — нарса, буюм вужудга келади. Болалар ёпиштириш, бўяш, қир-қиш, арралаш, миҳ қоқишни, тикиш ва шунга ўхшаш оддий меҳнат малака ва кўникмаларини эгаллаб оладилар. Уларда ижодкорлик, топагонлик, зеҳнлилик хислатлари ўсади.

Болаларда меҳнат фаолиятини шакллантириш./Меҳнат фаолияти— ҳар хил меҳнат жараёнларидан ташқиктопган, ҳар хил меҳнат турларини бирлаштирувчи кенг тушунчадир[^]Меҳ-нат жараёни — меҳнат фаолиятининг ўзига хос бир бўлаги бў-либ, унинг таркибида эса меҳнат фаолиятининг ҳамма тарки-бий қисмлари, меҳнатнинг мақсади, материал ва меҳнат қу-'рол-аслаҳалари, бирон натижани юзага келтириш мақсадига эришиш учун сарф қилинган барча меҳнат ҳаракатлари, меҳнат сабаблари ва меҳнат маҳсули яқ қол кўзга ташла-надиЛ

ЛТехнат фаолиятини эгаллаш — бу биринчи навбатда меҳ-нат жараёнини унинг таркибий қисмлари билан биргаликда эгаллаб олишдирЛ Шунга қараб болаларнинг меҳнат таълимси вазифалари белгиланади ва улар қуйидагилардан иборатдир:

1. Болаларни бўлажак меҳнат фаолияти олдидан мақсад қўйишга ўргатиш.
2. Меҳнат жараёнини, меҳнат фаолиятини энг оддий режа-лаштириб олишга ўргатиш.
3. Уз иш жойини тайёрлаб олишга, меҳнат маданиятига ўргатиш.
4. Меҳнат малакаси ва кўникмаларини ўргатиш.
5. Бажарилган меҳнатнинг натижаси, сифати ва аҳамияти,

^анча вақтда бажарилганлигига қараб ўзининг ва бошқалар-нинг ишини тўғри баҳолашга ўргатиш.

6. Меҳнат фаолияти сабабларини шакллантириш.

7. Жамоа меҳнат фаолияти ваҳтида болаларда ижобий муносабатларни шакллантириш.

Мақсад қўйиш. Мақсад қўйиш катталар таклиф этган мақсадни қабул қилишдан бошлаб то ўзи мустақил мақсад қўяди-ган бўлгунча ривожланиб боради (ўсимликка сув қуйишдан то уни ўстиргунча). Болаларнинг ўз олдиларига мақсад қўйиб иш бажаришларини ривожлантириш учун қуйидагиларга риоя қилиш зарур:

— болалар меҳнат қилишдан кўзланган мақсадни тушуниб етишлари керак (нима учун у ёки бу ишни бажаришлари керак, ундан кўзланган натижа нима?);

— кутилган натижани расм, қурилма ва шунга ўхшашлар тарзида кўрсатмали тасаввур эта билиш;

— йшнинг мўлжалланган вақтда бажарилиши;

— болалар кучи етадиган ишларни қилиши (масалан, кўчат ўтказиш, ўсимликни суғориш, уларни парвариш қилиш ва шунга ўхшашлар) керак. Бола ўз меҳнатидан маълум бир натижага эга бўлишни англаб етган тақдирдагина у меҳнат фаолиятининг мақсадини мустақил белгилайди ва иштиёқ билан меҳнат қилади.

^ Меҳнат малакалари ва кўникмаларини эгаллаб олиш — мактабгача таълим ёшидаги болалар меҳнат жараёнининг муҳим таркибий қисми ҳисобланади. Агар бола меҳнат ҳаракатларини билмаса, у ҳеч қачон меҳнат натижасига эриша олмайди. Болалар меҳнат малакалари ва кўникмаларини эгаллаб олганларидагина меҳнат жараёнини бажонидил бажарадилар^ Масалан, тикишда ипни ўлчаб кесиб олиш, нинага ўтказиш, учини тугиш, тикиш; ўйинчоқ ясаш учун эгиш, букиш, тахлаш, бурчакларини букиш, қирқиш, тикиш каби меҳнат ҳаракатларини эгаллаб олишлари керак бўлади. Бу иш ҳаракатларини маълум тартиб билан бажариш учун ҳар бир бола ўз меҳнат фаолиятини режалаштириб ола билиши керак.

Меҳнат жараёнини режалаштириш қуйидагиларни ўз ичига олади: мақсад қўйиш, меҳнат фаолияти учун керакли иш қуролларини тайёрлаб олиш, қайси ҳаракатларни қайси изчилликда бажариш кераклигини ва ундан кутилган натижани аниқлаб олиш, иш жойини йиғиштириб қўйиш.

Аввалига меҳнат фаолиятини режалаштириб олишни болаларга таълимчи ўргатади: меҳнат мақсадини тушунтиради, керакли материалларни, меҳнат қуролларини танлайди ва уни ҳар бир бола олдига тайёрлаб беради ва болаларга меҳнат фаолияти жараёнини қандай тартибда бажариш кераклигини тушунтиради.

Урта ва катта гуруҳларга борганда бу ҳаракатларни мустақил бажаришга ўргатади. Бунинг учун болаларга қуйидаги саволлар билан муносабат қилиб боради:

1. Биз нима қиламиз?
2. Бунинг учун нима қилишимиз керак?
3. Ишимиз учун нималар — қандай материаллар, қандай иш қуроллари керак?
4. Бу материал ва иш қуролларидан фойдаланиш ўнғай бўлиши учун уларни иш ўрнимизда қандай жойлаштиришимиз керак?
5. Ишни нимадан бошлаб, қандай давом эттиришимиз керак? (савол меҳнатнинг оддий ва мураккаблигига, мазмунига қараб бир неча марта тақдорланиши мумкин).
6. Ишни қандай тугатамиз?

Меҳнат фаолиятини режалаштириб олишга ўргатиш меҳнатни сифатли бажаришга ва меҳнат маданиятига ўргатади.

Натижа — меҳнат фаолиятининг муҳим таркибий қисми бўлиб, уни болалар онгли равишда англаб етишлари керак.

Натижага эришиш болаларда меҳнат қилиш одатини, меҳнатсеварликни таълимлайди, меҳнат ҳаракатларини сифатли бажаришга ўргатади.

Меҳнатнинг сабаби, яъни бола нима учун меҳнат қилишини билиши керак. Бу қуйидаги шарт-шароит таъсирида ривожланади:

1. Болалар меҳнатдан келадиган натижани ва унинг ижтимоий моҳиятини билишлари керак.
2. Болалар ясаган буюмлардан боғчада, оилада фойдаланиш керак.
3. Болаларнинг ижтимоий-фойдали меҳнатини амалий жиҳатдан ташкил этиш.
4. Болалар меҳнатининг натижасини, унинг бошқа кишилар учун фойдасини баҳолаш.

Шундай қилиб, меҳнат жараёнининг ундаги таркибий қисмлар билан эгаллаб олиниши мактабгача таълим ёшидаги болалар меҳнат фаолиятининг бошланиши ҳисобланади.

Болалар боғчасида меҳнатни ташкил этиш шакллари. Мактабгача таълим ёшидаги болалар меҳнатининг асосий шакллари қуйидагилардан иборат: ўз-ўзига хизмат қилиш, топшириқни бажариш, яқка тартибдаги меҳнат, навбатчилик, қўл меҳнати бўйича машғулотлар, жамоа меҳнати. Уз-ўзига хизмат, топшириқни бажариш, мактабгача таълим ёшидаги болалар меҳнат фаолиятининг бошланғич шакли ҳисобланади.

Уз-ўзига хизмат қилиш болалар меҳнатининг шакли сифатида ёш гуруҳларида ташкил этилади. У кун тартибидаги уйқу ва сайрдан олдин ва кейинги жараёнлар: овқатланиш, кийиниш ва ечиниш, кийим ва баданни тоза тутиш билан узвий, боғлиқдир. (Бу мавзу «Жисмоний таълим» бобида батафсилроқ ёритилган.)

Еш гуруҳларида топшириқдан фойдаланилади; у яқка тартибда ва группавий бўлиши мумкин. Кичкина гуруҳларда болаларга унча мураккаб бўлмаган ва қисқа муддатли топшириқлар берилади: «Уйинчоқни, китобни, стулни олиб кел, ўр-

нига олиб бориб қўй, тушки овқат учун стол устига қошиқлар-ни қўйиб чиқ». Бундай топшириқларни айрим болалар гуруҳ-дан ташқари жойларда ҳам бажаришлари мумкин.

Урта ва катта гуруҳлардаги болаларга бериладиган топшириқлар анча мураккаб бўлиб, улар энди хонадан ташқарида бажаришга мўлжалланган ва иккинчи бир кишига мурожаат қилиш билан боғланган бўлади, масалан, бошқа гуруҳнинг таълимчисига, энагага, шифокорга, ҳамширага мурожаат қилиш ва ҳоказо.

Бу гуруҳларда топшириқлар 2—3 боладан ташкил топган кичик гуруҳлар томонидан бажарилиши мумкин (ўйинчоқлар-ни йиғиштириш, гулларга сув қуйиш, тўкилган барглари те-риб, тегишли жойга олиб бориб ташлаш каби).

Мактабга тайёрлов гуруҳида бериладиган топшириқлар яна ҳам мураккаблашади. Бундай топшириқлар энди жавобгарлик ва бошқа кишиларга меҳрибонларча муносабатда бўлиш ҳисси-ни шакллантириш билан боғлиқ бўлиши мумкин: кичкина гу-руҳ болаларини сайрга чиқишдан олдин, уйкудан кейин|кийи-нишига ёрдам бериш; уларнинг столини тушлик овқатга тайёрлаб бериш, энагага тоза сочиқларни осигга, тоза чой-шабларни олиб келишга ёрдамлашиш ва ҳоказо.

Топшириқ узок вақт бажарилиши мумкин. Масалан, маъ-лум бир гул ёки бир қанча гуллар бир ҳафта давомида парва-риш қилиниши ёки бу иш янада узокроқ чўзилиши мумкин (бирор ўсимликни экиш ва ўстириш).

Таълимчи болаларнинг топшириқни бажарилишига раҳбар-лик қилиш билан ҳам ахлоқий, ҳам меҳнат таълимсининг му-ҳим томонларини амалга оширади, меҳнатда қатнашиш иста-гини, ўртоқларига ғамхўрлик ва эътибор билан қараш руҳини сингдиради, болаларни тенгдошлари ва катталар билан ўзаро хушмуомала бўлишга одатлантиради, топширилган ишда бурч ва жавобгарликни сезиш ҳиссини, натижага эришишда сабот-лиликди таълимлайди.

Навбатчилик — бу жамоа учун мўлжалланган меҳнат фао-лиятининг шакли бўлиб, у мажбурий /дартибда бажарилади. Болаларнинг навбатчилиги иккинчи кичик гуруҳда йил охи-ридан (ошхонада) бошланади.

Барча болаларнинг меҳнатда доимий иштирок этишларини таъминлаш учун навбатчиликнинг хилма-хил турлари уюшти-рилади: ошхонада (ҳамма ёш гуруҳларида), машғулотга тайёр-ланишда (ўрта гуруҳдан бошлаб), ўсимлик ва ҳайвонларни парвариш қилишда (катта ва мактабга тайёрлов гуруҳларида). Иккинчи кичик гуруҳдаги болалар ошхонада навбатчилик қиладилар. Бирданига 4—5 бола навбатчилик қилиши мумкин, ҳар бир бола 1—2 столни безатади. Катта ва тайёрлов гуруҳ^ ларида болаларнинг вазифалари кенгайди. Нонушта ва туш-лик овқатга, кеч тушки ва кечки овқатга дастурхон тузатиш, овқатланиб бўлингандан кейин идиш-товокни овқат тарқати-ладиган столга йиғиштириш, столлар устини тозалаб олиш,

энагага чой идишларини ювишда ёрдам бериш шулар жумла-сидандир. Бу ёшдаги болалар иккитадан навбатчилик қилиша-ди, аммо ҳар бир боланинг иш ҳажмлари кўпаяди.

Машғулотларга тайёргарлик бўйича навбатчилик қилиш ўрта гуруҳда — болалар ошхонада навбатчилик қилишни би-либ олганларидан кейин киритилади. Бу навбатчилар стол ва стулларни, машғулотга керакли материалларни, қўлланмалар-ни машғулотга тайёрлайдилар ва хонани тартибга соладилар. Катта гуруҳдан бошлаб болалар табиат бурчагида нав-батчилик қила бошлайдилар. Навбатчиликнинг бу тури 'дам таълимвий, ҳам таълимий аҳамиятга эга.

Навбатчиликнинг бу турида ҳам болалар иккитадан тайин-ланади: бири ўсимликларни парвариш қилса, иккинчиси жони-ворларга қарайди. Улардан қайси бири бўш қолса иккинчи-сига ёрдам беради.

Навбатчиликнинг ҳамма тури яхши ташкил этилганда фой-дали бўлади. Навбатчиликни бошлашдан олдин «Биз навбат-чилик қиламиз» деган мавзуда машғулот ўтказиш мумкин. Масалан, табиат бурчагида навбатчиликни бошлашдан олдин таълимчи машғулот ўтказиб, болаларни табиат бурчагида нима-лар борлиги, ўсимлик ва ҳайвонларни қандай парвариш қилиш ҳақида суҳбат ўтказади. Таълимчи табиат бурчагида яшовчи-ларни ҳар куни ва тўғри боқиш, ўсимликларни суғориш ва ювиш, қуриган шохча ва баргларини қирқиш кабиларга диқ-қатни жалб этади, иш усулларини тушунтиради.

Таълимчи болаларни ўсимлик ва ҳайвонларни кузатишга, ўзгаришларни аниқлаб боришга, бурчакдаги ўсимлик ва ҳай-вонларга ғамхўрлик билан муносабатда бўлишга, уларда юз берадиган ўзгаришларни кўра билиш ва улар тўғрисида сўзлаб беришга ўргатади. Езда навбатчиларга эрталаб гулпушталарни суғориш, гулдаста тузаш, гул солинган гулдонлар сувини ал-маштириш топширилади.

Мактабга тайёрлов гуруҳи болалари ҳайвонларга овқат бериш вақтини, миқдорини, овқатни мустақил тайёрлашни, ка-такларни тозалашни билишлари керак.

Навбатчиларнинг вазифаси ва бажарган ишининг сифати назорат. қилиб борилади. Бундай назоратда болаларнинг ўзла-ри қатнашсалар яна ҳам яхши бўлади.

Баъзан навбатчиларнинг иш натижалари болаларнинг уйга кетишлари олдидан муҳокама қилинади. Таълимчи болаларга: бугун навбатчилар ўз вақтида келдими? Улар ҳамма ишни қилишдими? Нонуштага, тушлик овқатга стол тўғри тузатилди-ми? Навбатчилар ҳамма нарсани вақтида бажариб, ўйнашга ҳам улгурдиларми? Ким яхшироқ ва чиройлироқ бажарди?— каби саволлар беради ва улар ишини баҳолайди. Навбатчилар ҳар куни алмаштириб турилади, бу ҳар бир боланинг навбат-чиликнинг ҳар хил турларида қатнашишига ва турли меҳнат малакаларини эгаллаб олишига имкон яратади.

Навбатчилик ишлари болаларнинг соғлиғига зарар етказ-

майдигак (суюқ овқатларни, чойни болалар тарқатмайдилар, оғир нарсаларни болалар кўтармайдилар ва ҳоказо) қилиб ташкил этилиши керак. Навбатчилик учун ҳамма керакли жи-ҳозлар бўлиши лозим, болалар улардан мустақил, эҳтиётлик билан фойдаланишга, ишдан кейин жойига йиғиштириб қўйиш-га ўргатилади.

Айниқса навбатчиларни гуруҳлашга эътибор бериш жуда муҳимдир: пассив болаларни фаолроқлари билан, навбатчилик-ни энди бошлаган болаларни тажрибали болалар билан бирга тапинлаш керак. Лекин бунда фаол болаларнинг пассив бола-лар ишини бажаришларига йўл қўймаслик даркор. Навбатчи-ларни танлаш ва тайинлаш ҳар хил бўлиши мумкин: болалар-нинг хоҳишига қараб столлар бўйича, рўйхат бўйича, секин-аста навбатчишк галини болалар ўзлари эслаб қоладилар ва шу тартиб билан боришини назорат қилиб борадилар.

Навбатчиларнинг борлиги бошқа болалар ҳамма ишдан озод бўлишини билдирмайди, овқатни еб бўлган ҳар бир бола ўзининг идишини столни ўртасига тахлаб қўяди, салфеткани ҳам маълум жойга қўйишади, стул жойига суриб қўйилади. Навбатчилар идишларни махсус тарқатиш столи устига олиб бориб қўйишади, стол устидаги увокларни махсус чўтка билан идишга йиғиб олишади. Машғулотдан кейин ҳам шу ҳол так-рорланади; ҳар бир бола ўзининг қаламини қаламдонга солиб қўяди, ўз мўйқаламларини ю.виб, кийқимларни йиғиштириб қўйишади ва ҳ. к. Энг муҳими — болаларда ўзаро меҳр-муҳаб-тэатни таълимлаш, бир-биридан қўлидан келган ёрдамни аямас-ликка ўргатиш керак. Буларнинг ҳаммасига таълимчи раҳбар-лик қилади.

Болаларнинг меҳнат таълимсини ташкил этиш шаклларида янхк-бири қўл меҳнати бўйича машғулотдир^билим ва малака биринчи марта берилаётган бўлса ва у туиунтириш ҳамда бар-ча болаларга яққол, кўргазмали қилиб кўрсатишни талаб этган ҳолларда ана шундай машғулотлар ўтказилади, , >-\\ Болаларнинг жамоа меҳнати дастлабки жамоачилик асос-лартиши шакллантиришда муҳим аҳамиятга эга.^Жамоа меҳ-натида бкрғаликда ҳаракат қилиш, ўзаро ёрдам, шу билан бирга меҳнат тақсимоти ҳам мужассамлашган бўлади/^Бунда меҳнат ютуқларидан бирғаликда қувонадилар, иш яхши чиқ-маса бирғаликда қайғурадилар^

Меҳнатда болаларнинг бирлашишлари таълимвий вазифага қараб ҳар хил шаклда бўлади. «Ёнма-ён меҳнат»да ҳамма бо-лалар битта ишни бажарадилар, аммо ҳар биттаси ўша уму-мий ишнинг бир қисмини бажаради (биттаси мўйқаламларни йиғиштиради, бошқаси бўёқлартиш ва ҳ. к.). Ишнинг бундай таш-кил этилиши болаларни меҳнат малакаларига ўргатишда ҳам, уларнинг ишини назорат қилиб туришда ҳам ўнғайлик туғди-ради.

«Умумий меҳнат»да ҳар бир бола ўз ишини бажаради, аммо охирида ҳамма қатнашувчилар меҳнати умумлаштирилади (ҳар

бир бола хамирдан узиб олиб печенье ясайди ва у битта нднд га солиб пиширишга қўйилади, пишгандан кейин битта **идишг-солиб болалар меҳмон** қилинади). **Ёки** ҳамма болалар гур¹ хонасини йиғиштиришади — ҳар бир бола бирон ишни бай ради, йиғиштириб бўлингач, натижа битта қилиб якунлани («Ҳамма яхши ишлади, шунинг учун гуруҳ хонаси тоза, сар жом-саришта, чиройли бўлиб қолди»).

9

Биргаликдаги меҳнат қуйидагича ташкил этилиши мумкин. масалан, хонани йиғиштиришда болаларнинг биттаси ўйинчоқ ларни ювади, иккинчиси артади, учинчиси ўйинчоқ полкаоИн тозалайди ва унга ўйинчоқларни теради. Ёки табиатдаги ? натда биттаси тувакларга қум ва тупроқларни солади, ию чиси уруғ ёки кўчатни ўткази, учинчиси жойига олиб бо қўяди. Б ерда болаларнинг иш ҳаракатида ўзаро муносабат бўлиши керак, бунинг натижасида маълум меҳнат му" сабатлари юзага келади. Бундай вазиятда таълимчининг б лар ўртасида тўғри муносабат ўрнатишга қаратилган бев раҳбарлиги зарур.

Бундай раҳбарлик, маълум изчилликда амалга ошири

1. **Меҳнат малакаларини шакллантириш.** а) Меҳнат л нида ёки топшириқларни бажаришда болаларни якка ёки ...:-" кина гуруҳларга бўлиб, меҳнат малакаларига ўргатиш. /

б) Болаларда меҳнат малакаларини мустаҳкамлап суръатини, сифатини яхшилаш мақсадида аҳён-аҳёнда эрт-сайр вақтларида ёнма-ён меҳнатни ташкил этиб туриш.

в) Болаларни катталарнинг меҳнат жараёнлари билан ништириб бориш: иш қандай изчилликда бажарилаётгани, бажариш тартиби, ишнинг сифати, меҳнат натижасида одд. нарсалардан чиройли буюмларнинг вужудга келиши ва х. к.,

г) Айрим меҳнат малакаларига ўргатиш бўйича машғуло» лар ташкил этиш (китобларни ямаш, ўйинчоқлар яшаш жс< ■ ■ х. к.). ня)

2. **Болаларнинг умумий меҳнатини ташкил этиш.** а) Бог ларга катталар меҳнатининг жамоа характерида Зканлғ тушунтириш. :4

б) Болалар меҳнатини умумий мақсад билан ташкил 3* Бунда болаларнинг ҳар бирига ким қайси ишни бажариш рақлиги тушунтирилади (масалан, гуруҳ хонасини йиғ< риш):

в) Бутун гуруҳ болаларининг умумий меҳнатини таъ этиш. Бу уч нарсани эътиборга олган ҳолда ташкил этил 1) меҳнатни қатнашчилар ўртасида тўғри тақсимлаш; 2) » зифани бажариш жараёни; 3) меҳнат натижасини муҳока қилиш.г

3. **Болаларнинг биргаликдаги меҳнатини ташкил этиш!**

а) Таълимчи болаларга бир неча кишилар биргаликда бй ишни бажараётганлигини, уларнинг иши бир-бирига бевосУ' боғлиқлигини, улардан ҳар бири умумий **ишнинг** бирон қисмиг-

жараётганини, иш қандай изчиллик билан амалга оширила-ганини тушунтиради (бунинг учун тушунтириш, ҳикоя қилиб
г>иш, болалар бадий адабиётидан фойдаланади.)

') Болаларнинг кичкина гуруҳи билан уларнинг биргалик-
А меҳнати ташкил этиш. Бундай меҳнат эрталаб, сайр
гларида ташкил этилади.

«олаларнинг меҳнат фаолиятини режалаштирганда таълим-ни
меҳнат жараёнида амалга ошириладиган таълимвий ва-"ларига
кўра белгилайди.

олалар боғчасида меҳнат таълимсининг шарт-шароитлари.
лар боғчасида меҳнат таълимсининг вазифаси ва мазму-
муваффақиятли амалга ошириш учун керакли шарт-ша-
тар яратилиши керак. Болалар меҳнати учун жой ва вақт,
*шк шарт-шароит яратилмоғи лозим, озодалик, тоза ҳаво
ли даражадаги ёруғлик, меҳнатнинг болалар имконияти-
т -чофиқ бўлиши, меҳнат вақтини болалар ёшига қараб тўғ-
агилаш (кичик ёшли болалар учун 10—12 дақиқа, катта
болалари учун 15—20 дақиқа), болалар ҳаракатларини
гириб туришни ҳам эътиборга олиш керак.

нат болаларга қувонч бағишлайдиган қилиб режалаш-
аи лозим. У маълум изчиллик билан амалга ошириб бо-
> и керак.

нат қилишлари учун ҳамма болаларга ечарли миқдор-
кли қуроллар, асбоблар бўлиши, улар болаларнинг
имкониятига мос келиши, ўзлари мустақил фойдалана-
қилиб жойлаштирилиши керак. Навбатчилар учун
қлар, қалпоқча, қўлқопча, идиш ювиш учун клёнкадан
қлар зарур. Овқат тайёрлаш учун кичикроқ пичоқлар,
лқалар, ўқловчалар, хамир қориш учун тоғорача, шаклча-
керак бўлади. Хонани тозалаш учун тоза латта, кичикроқ
•^рача, столдан увоқларни йиғиб олиш, полни супуриш учун
алар, ахлатни йиғиб олиш учун ҳокандозлар керак. Кир
ш учун тоғора, челақчалар, кичкина дазмол тахтаси, кийим
чш учун чўтка, супурги, тикиш учун^угмачалар солинган
ип, нина, мато парчалари, ўйинчоқларни ясаш ва син-
<ни, бузилганларини тузатиш учун махсус стол ёки тах-
| ..,^лғачалар, михлар, қисқич, яхши рандаланган тахтача-
сартон, ип, арқон, ташландиқ материаллар, гугурт
л, конфет, атир қутичалари, ипдан бўшаган ғалтаклар
лар зарур. Гуруҳ хонасидаги табиат бурчагида, боғча
даги полизда, гулзорда ишлаш учун белқурак, хаскаш,
., кичкина замбилчалар, челақчалар, лейка, саватчалар
бўлади. Ҳамма жиҳозлар болалар олиб фойдаланишлари
қулай жойда сақланиши керак. Барча буюм ишлатиб бў-
ндан кейин тозалаб жойига қўйилади.

дларга тўғри меҳнат таълимси беришда катталарнинг
,т билан ўзаро дўстона муносабат билан ҳамкорликда
ллари ижобий натижа беради. Айниқса таълимчиниг иб-
■, ҳар қандай меҳнатга нисбатан виждонан муносабати,

унинг ҳар хил касб эгаларига нисбатан ҳурмат билан қараши катта аҳамиятга эгадир.

Меҳнат таълими жараёнида ва уни ташкил этишнинг ҳамма шаклларида ҳар хил мегод ва усуллардан фойдаланиш муҳим аҳамият касб этади, булар қуйидагилардир:

— ҳар бир меҳнат жараёнини намуна кўрсатиш орқали тушунтириб бориш;

— бўлажак меҳнат фаолияти тўғрисида унинг маҳсулини кўрсатиш орқали суҳбат ўтказиш;

— таълимчининг ҳикояси;

— болаларнинг мустақил ишлашларини машқ қилдириш;

— ўйин-машқлар ва дидактик ўйинлар.

Бутун меҳнат жараёнини ва унинг айрим қисмларини кўрсатиш, тушунтириш, эслатиш, назорат қилиш, ўз-ўзини назорат қилиш, бажарилган ишни баҳолаш айниқса зарурдир.

I Меҳнат малакаларига ўргатишда кўрсатма бериш усули муҳим аҳамиятга эгадир. У ҳамма ўргатиш усуллари ва методлари дан унумли фойдаланиш болаларнинг меҳнат таълимида самарали натижа беради^у

Болаларга тўғри меҳнат таълими бериш учун боғча билағ оила ўзаро ҳамкорликда иш олиб боришлари зарур. Ч^аМажлис лар, адабий-педагогик кечалар, савол-жавоб кечалари, меҳнат таълимсининг ҳар хил масалалари бўйича ота-оналар конференциялари, кўргазмалар, стендлар ташкил этилади^у Рта-она лар учун эслатмалар чиқарилади. Илғор тажрибаларни ўрга ниб, умумлаштириб борилади[!]

^аМеҳнат таълими масалалари боғчанинг йиллик режасид; акс этирилади ва таълимчиларга меҳнат таълимсини тўғри режалаштириш ва амалга оширилишда ёрдам беради^у

^аБолалар боғчасида меҳнат таълимсини тўғри ташкил эти! ва унга раҳбарлик қилиш ёш авлодни ҳар томонлама таълим лаш вазифаларини амалга оширишга ёрдам беради. .

v

ЖТ

А 3 * IX б о б. ЭСТЕТИК ТАЪЛИМ

1-§. МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМ ЕШИДАГИ БОЛАЛАРНИ ЭСТЕТИҚ РУҲДА ТАЪЛИМЛАШНИНГ АҲАМИЯТИ

£ Эстетик таълим жуда кенг тушунча бўлиб, унга табиат, иш-нат, ижтимоий ҳаёт, турмуш ва санъатга эстетик муносабати таълимлаш киради.

Эстетик таълим ўз навбатида болаларга ҳар томонлама *ти-*бия беришнинг бир қисми ҳисобланади. У айниқса ахлоғи таълим билан узвий боғлиқдир.

Санъат ва ҳаёт гўзаллиги билан таништириб бориш бои-нинг ақлини, ҳиссини таълимлаб қолмай, шу билан бир қатс^а-да унинг хаёл ва фантазиясини ҳам ривожлантиради.

Болаларни гўзалликка ошно қилиш уларда ҳаётий воқеалар-
■ни тўғри тушуниш, олижаноб ҳис-туйғуларни ва
интилишларни шакллантиришга ёрдам беради. Болаларда
гўзалликни идрок қилишни таълимлаш орқали уларда бошқа
кишиларнинг кечин-маларини ҳис эта билиш, кишиларнинг
хурсандчиликларига шерик бўлиш, қайғусини бирга баҳам
кўриш каби хусусиятлар таркиб топтирилади. Эстетик
таракқиёт шахснинг эстетик онги, муносабати ва эстетик
фаолиятининг шаклланиши ва такомиллашувида узоқ вақтни
талаб этадиган жараёндир. Шахснинг эстетик таракқиёт-ти
ижтимоий-тарихий ва эстетик тажрибани ижодий ўзлашти-риш
натijasида юзага келади. Бу ҳар хил йўллар ва шакллар орқали
амалга оширилади. Шахснинг эстетик жиҳатдан ривож-ланишида
маълум мақсадга қаратилган таълим ва таълим ҳал этувчи роль
ўйнайди. *

Эстетик эҳтиёж — киши борлиқни, бадиий фаолиятни унинг
ҳар хил кўринишларида эстетик идрок этишга ундовчи субъектив
омилдир. Эстетик эҳтиёж гўзаллик тўғрисидаги фаннинг
ривожланиш қонуниятларини янада чуқурроқ ўрганишга ундайди.

Эстетик қизиқиш шахсни санъат асарларини, теvarак-ат-
рофдаги борлиқни эстетик идрок этишга ва эстетик фаолиятга
йўналтиради. Эстетик қизиқиш эстетик эҳтиёжни юзага келти-
ради. ^

«Эстетик таълим» тушунчаси билан бир қаторда «бадиий тар-
бия» тушунчаси ҳам мавжуддир.

Бадиий таълим санъат асарлари орқали таълимлашдир. У
шахсда санъат асарларининг шакл ва мазмунини эстетик идрок
этишни ривожлантириш, бадиий дидни шакллантириш ва
санъатнинг маълум турлари бўйича ижодий фаолиятни, ижро-
чилик қобилиятини ривожлантиришга қаратилгандир. Унинг
натijasи фикрнинг пайдо бўлишида, уни амалий фаолиятда
кўллашда, ўз билим ва таассуротларини кўша билишда, ҳис-
туйғулари ва фикрларини самимият билан ифодалашда намоён
бўлади. г*

Эстетика табиатдаги, жамиятдаги моддий ва маънавий ма-
даният буюмларида акс этган, шунингдек эстетик онгнинг
пайдо бўлиши, ривожланиши ва вазифаси тўғрисидаги қону-
ниятларни, объектив борлиқни эстетик билишнинг муҳим усул-
ларидан бири бўлган санъатнинг ривожланиш қонуниятларини
ўргиди. ^

?. -^/Педагогика эстетиканинг «гўзаллик ҳаёт демақдир» деган
қонундан келиб чиқиб, ўсиб келаётган ёш авлодни ҳаётдаги,
меҳнатдаги, турмушдаги кишилар муносабатидаги гўзалликда
қатнаштириш, унинг ҳаётни, санъатни идрок эта билиш қоби-
лиятини шакллантиришни ўзининг бош вазифаси деб ҳисоб-
лайди. ^

*~ Гўзаллик кишини олижа^ғиб-қиАади, унинг юксак дидли, пок,

яхши инсон бўлишига хизмат қилади. Гўзаллик билан учра-шиш кишида эстетик ҳис, руҳий ҳаяжон, беғараз қувонч уйғо-гади. Эстетик ҳисда идрок этилаётган воқеликка нисбатан худ-бинлик оҳанги, шахсий манфаат нухтаи назаридан ғаразли қарашлар бўлмайди. Н. Г. Чернишевский бу тўғрида шундай ёзади: «Кишидаги гўзаллик ҳосил қилган сезги, одам энг яқин кишиси билан учрашганда пайдо бўладиган порлоқ қувончга ўхшайди. Биз гўзалликни беқиёс севамиз, ундан энг яқин ки-шимизни учратганда қувонгандек завқланиб қувонамиз».

Гўзаллик инсониятнинг бутун тарихий тараққиёти давомида яратилади ва маданий-тарихий тажрибанинг бир қисмини таш-кил этади. Унинг мавжудлиги, объективлиги ёш авлодга эстетик тажрибани системали равишда сингдириш ва шу орқали улар-нинг эстетик томондан тараққий этишини таъминлайдиган эс-тетик таълим назариясининг фаол усулларини ишлаб чиқишга йўналтиради. Бунда таълим ва таълим жамяятнинг эстетик маданиятини ўзлаштиришнинг асосий воситаси ҳисобланади. ■ Эстетика борлиқнинг бирламчп ва онгнинг иккиламчи экан-лигига асосланиб, санъат борлиқни бадиий образларда анланқ эстетик акс этиришнинг олий шакли деб тушунади.

Санъат ўзининг ҳиссий таъсир кучи билан кишининг фақат ҳиссини эмас, фикр ва иродасини ҳам мафтун этади, унинг таълимловчи роли ҳам мана шунда намоён бўлади, шунинг учун у эстетик таълимнинг мазмуни ва воситаси ҳисобланади.

Эстетик таълим ахлоқий, ақлий, меҳнат ва жисмоний тарбия билан чамбарчас боғлиқдир.

Эстетик ва ахлоқий таълимнинг ўзаро боғлиқлиги шундаки, кишининг гўзалликни идрок этишдан қувониши унинг бошқа кишиларга яхшилик қилганидан хурсанд бўлишига ўхшаб кетади./Аксинча, гўзалликни кўра билмаслик, ундан завқлан-маслик ёмон ишларни қилишга олиб келади. Санъатнинг таълимвий кучи шундаки, у одамни ҳаётдаги воқеаларни, хо-дисаларни чуқур ҳис-ҳаяжон билан идрок этишга мажбур этади.

Эстетик таълим меҳнат таълимси билан чамбарчас боғлиқ-дир. Меҳнат фаолияти болайарни қувонтиради, улар биронта фойдали ишни бажараётибтбирон керакли нарсани ясаётиб, ўз-ларининг куч ва имкониятлари ўсиб бораётганини сезадилар. «Гўзаллик қувончисиз меҳнат қувончи бўлмайди,— деб ёзган эди В. А. Сухомлинский,— аммо буларда гўзаллик бола эга бўлаётган нарса эмас, балки биринчи навбатда у яратаётган нарсадир. Меҳнат қувончи — бу турмуш қувончидир»¹.

Агар инсон эстетик жиҳатдан таълимланган бўлса, у ҳар қандай қийин ишда ҳам гўзалликни кўра олади ва уни яхши, зўр шавқ-завқ билан бажаради.

¹ С у х о м л и н с к и й В. А. Болаларга жоим фидо. Танланган асарлар.. Т. I. 231-бет.

Эстетик ва жисмоний таълим ўртасида мустаҳкам боғланиш бор. Кишининг мустаҳкам соғлиғи, жисмоний камолотисиз унинг гўзаллигини тасаввур этиб бўлмайди. Унинг чиройли гавда [тузилиши, ҳаракатларни чиройли бажариши, мусиқа остида чиройли ҳаракатлар қилиши ва ҳоказолар шулар жумласига] киради.

Кўпчилик педагог ва психологларнинг тадқиқот ишлари болаларнинг ижодий фаолиятлари, ҳиссиётлари, эстетик тасаввурларининг ўзига хос хусусиятини ва улардаги эстетик тасаввур ва ҳиссиётларнинг қандай ривожланишини очиб берган.

Бу текширишлар болалардаги эстетик тасаввур ва ҳиссиётларни ривожлантиришни улардаги ижодий қобилиятларни ривожлантириш билан бирга қўшиб олиш бориш керак, деган хулосага олиб келди.

Эстетик тасаввурнинг ўзига хослиги шундаки, идрокнинг бошқа турларига қараганда нарсаларни ҳис қилиш шакли — «кўринадиган» ва «эшитиладиган» нарсалар бутунлай бошқа мазмун касб этади. Оддий идрок қилишда нарсаларнинг кўриниши, оҳангдорлиги унчалик муҳим бўлмай, балки унинг аҳамияти муҳимдир. Эстетик идрок қилишда эса энг муҳими — идрок қилаётган нарсанинг образи, унинг ифодали томонлари-ни, нозик рангларини кўра билиш талаб қилинади. Шунинг учун эстетик таълим юқори даражадаги сенсор маданиятни, қу-затувчанликнинг ривожланган бўлишини талаб этади.

Киши нарса ва ҳодисаларга гўзаллик мезонига асосланган ҳолда, алоҳида кадр-қиммат билан ёндошгандагина эстетик кечинмалар пайдо бўлади. Эстетик ҳислар фикрлаш билан бевосита боғлиқдир.

Эстетик кечинмаларда ҳар доим хаёл иштирок этади, бусиз гўзалликни идрок этиш ҳам, ижодий фаолиятни ривожлантириш ҳам мумкин эмас. Хаёл фаолият жараёнида шаклланади. Уйин, расм чизиш, эртақларни эшитиш хаёлнинг ишлашини талаб этади. Дастлабки вақтларда хаёл фаолият жараёнида нарсалар билан таъсир этиш натижасида юзага келади. Кейинги босқичларда эса ижодий фаолликнинг ташқи шаклларида се-кин-аста фикрлашга ўтади. Бола расм чизганда ёки ўйнаганда образни тасвирлашдан ёки ифодалашдан олдин шу образни хаёлида яратади. Бадий асарларни идрок қилганда ҳам худди шунга ўхшаш воқеа юз берадики, болалар асардаги қаҳрамон-ларга хаёлан кўшилиб, уларнинг хатти-ҳаракатларида ўз хаёл-лари билан қатнаша бошлайдилар.

Демак, эстетик кечинмалар мураккаб ҳодиса бўлиб, ҳиссиётлар, хаёл ва фикрнинг фаол ишлашини, ўз фикр ва ҳиссиётларини ифодалашга, фаолиятга эҳтиёж туғилиши каби хусусиятларни ўз ичига олади.

2-§. МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМ ЕШИДАГИ БОЛАЛАРНИНГ ЭСТЕТИК РИВОЖЛАНИШИДАГИ УЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАР

Болаларнинг эстетик ривожланиши уларнинг кундалик жўшқин ҳаёти билан чамбарчас боғлиқдир.

Илк ёшдаги болаларни назарда тутганда, ҳали уларнинг эстетик таълимси тўғрисида эмас, балки уларнинг ҳиссий ва сенсор ривожланиши тўғрисида ўйлаш керак. Бола ялтироқ бўёқдан хурсанд бўлади, бир маромдаги товуш ва ҳаракатлар-дан ҳузур қилади. Бола ҳаётининг биринчи йилида уларнинг, сенсор-ҳиссий қабул қилувчанлиги такомиллашиб боради. Шу (У/ёшдаги болада ҳиссий кечинмаларнинг шаклланишида катталар муҳим роль ўйнайди. Катталарнинг очик юз билан жўшқин оҳангда гапиришлари болага буюмларнинг у ёки бу хусусият-ларига ижобий муносабатда бўлишларига ёрдам беради. Ва, аксинча, катталарнинг оғоҳлантирувчи овози, улар юзидаги тундлик аломати ёки ҳўмрайиб қарашлари, жеркиб, силтаб ташлашлари ва ҳоказолар болаларда шу буюмга ёки унинг си-сратига салбий муносабатни шакллантиради.

Бола ҳаётининг иккинчи йилида унинг идроки секин-аста такомиллаша боради. Болалар энди фақат борлиқ хусусият-ларини эмас, шу билан бирга санъат асарларидаги айрим эстетик ифода воситаларини ҳам идрок эта бошлайдилар. Бу ёшдаги болаларда мусиканинг қувноқ ва ғамгин куйларига, уларнинг қаттиқ ва сокин оҳангига, оҳиста ва тезлигига жавоб таъсири пайдо бўлади ва ҳ. к.

^ Урта гуруҳга келганда болалар эстетик идрокининг ривожланишида муҳим ўзгаришлар юз беради. Уларнинг эстетик идроки анча аниқ ва табақалашган бўлиб қолади. Аммо шунга қарамай, у қисқа-қисқа бўлиб, боланинг шахсий тажрибаси ва кизиқишига боғлиқ бўлади.

Бу ёшдаги болалар бадий образни энг оддий эстетик ба-ҳолай оладилар, баъзи бир эстетик воситаларни тўғри англай-диган, тасвир моҳиятини тушунадиган бўлиб қоладилар.

Болаларда гўзалликни идрок қилиш жараёни аниқ ифодаланган, таъсирли, фаол тусда бўлади. Бу айниқса улар кўғир-чок театри, кино, мультфильм, телеспектаклларни томсша қилганларида аниқ намоён бўлади. Болалар асар қаҳрамонлари ҳаракатига бемалол кўшилиб ҳаракат қиладилар, уларда му-айян вазиятда ўзини қандай тутишни айтиб турадилар./гўё ўзларини улар билан бирга ўйнаётгандек ҳис этадилар. Бу ёш-даги болалар таниш бўлган санъат асарларини янги асарлар билан солиштирадилар ва баъзи бир хулосалар чиқарадилар. Болалар шеърни насрдан, бадий асарнинг баъзи бир жанр-ларини, тасвирий фаолият ва мусиканинг бир хил турларини (эртакни ҳикоядан, маршни рақсдан, аллани ўйиндан ва ҳ. к.) бир-биридан ажрата бошлайдилар.

Тасвирда бадиий, мусиқа, театрлаштириш каби ҳамма фаолиятларда қўйилган вазифани бажаришда мустақиллик, ижодкорликка интилиш намоён бўла бошлайди. Болалар ўйинга тушганда, ашула айтганда, сахналаштириш ўйинларида образларнинг ифодали бўлишига онгли равишда интила бошлайдилар.

Катта гуруҳнинг охирларига келганда улар мусиқани, бадиий асарларни диққат билан тинглайдилар, тасвирий санъат асарларини синчиклаб кузатадилар, улардаги ижобий қахрамонларнинг хатти-ҳаракатларидан қувонадилар, ёмонликни қоралайдилар. Болада мусиқавий ва шоирона тинглаш қобилияти ривожланади. Уларда айрим мусиқа жанрларига, адабий ва тасвирий санъат асарларига нисбатан барқарор қизиқиш пайдо бўлади.

Болаларда бадиий-ижодий қобилият ривожлана бошлайди, улар мустақил равишда топишмоқлар, ашулалар, эртақлар, шеърлар тўқийдилар, аппликация ва расмлар ишлайдилар. Энди улар ўзларининг ва ўртакларининг ишларини баҳолайдиган бўлиб қоладилар.

Кузатаётган санъат асарлари, эшитаётган мусиқа асарлари, ўқиётган шеърларнинг энг нозик томонларини кўра биладилар, сеза бошлайдилар. Бадиий асарлардаги баъзи шеърини образларни эслаб қоладилар ва ўз нутқларида ишлатадилар. Теварак-атрофдаги гўзалликка, санъатга, бадиий ва ўйин фаолиятининг ҳар хил турларига нисбатан уларда қизиқиш шакллана бошлайди.

Болалар бадиий асар қахрамонлари хатти-ҳаракатига жуда катта ҳис-ҳаяжон билан муносабат билдирадилар, аммо асардаги қахрамонлар ҳулқидаги яширин сабабларни «улар ҳали англаб ета олмайдилар, Болаларда бадиий ижодкорликнинг ривожланиши давом этади, аммо уларнинг фикрлари ҳали аниқ, барқарор эмаслиги билан ажралиб туради.

Шундай қилиб, мактабгача таълим ёши даври таълимвий таъсир орқали болаларни эстетик руҳда таълимлаш мақсадларидан ва унинг бола шахсини шакллантиришда тутган ўрндан келиб чиқиб, эстетик ривожланишларини такомиллаштириш-дир.

3-§. ЭСТЕТИҚ ТАЪЛИМНИНГ ВАЗИФАЛАРИ, МАЗМУНИ Ў, ВА МЕТОДЛАРИ

Эстетик таълимнинг вазифалари таълимнинг умумий мақсадларидан келиб чиқиб, болаларнинг ёш имкониятларига қараб белгиланади. Эстетик таълим слдида қуйидаги вазифалар туради:

1. Болаларни ҳаётдаги, воқеликдаги гўзалликни тушунишга, севишга, табиатда ва турмушда, яратувчилик меҳнатида, иж-

тимой ҳаётда, кишилар хатти-ҳаракатида болаларга тушу-нарли бўлган гўзалликларни кўра билишга ўргатиш./ Уларда эстетик ҳис, эстетик дид, эстетик муносабатни таълимлаш, куч-лари етганича ҳаётда гўзаллик яратишда фаол иштирок этиш истагини таълимлаш.

2. Болаларни бадиий ижоднинг турли жанрларида (бадиий асар, мусиқа, кўшиқ, расм ва бошқалар) яратилган санъат асарларини кўриш, тушуниш ва севишга ўргатиш орқали улар-да эстетик онг қирраларини шакллантириш; чиройлини хунук-дан, ғамгинликни хурсандчиликдан фарқлай олиш; рангларни, шакл, товушларни бир-биридан ажрата олиш каби сенсор эта-лонлар билан таништириш.

» 3. Болани санъатнинг турли соҳалари: ашула, ўйин, шеър ўқиш, қайта ҳикоя қилиш, ижодий фаолият (ижодий ўйин, ҳикоя қилиб, расм чизиш, бирор нарса яшаш ёки қуриш) ка-биларда янада фаолроқ ҳаракат қилиш ва ўзини кўрсата билишга ўргатиш. Булар орқали болаларда бадиий ижодий қобилиятни, хаёлни ўстириш, фазовий ва ранг муносабатлари-ни, мўлжалга олиш, кўриш хотираси, қўлларни чаккон ҳаракат қилдира олиш малакаси, жўшқин кайфиятни кўрсатувчи ҳиссий сезгирликни ривожлантириш ва ҳ. к.

Юқорида кўрсатилган вазифалар асосида мактабгача тар-бия ёшидаги болаларнинг ҳар бир ёш гуруҳларида эстетик таълим беришнинг мазмуни ва методлари ишлаб чиқилади. ■

"Эстетик таълимнинг мазмуни боланинг эстетик фаолияти орқали амалга ошириладиган билим, малака ва кўникмаларни, эстетик ҳиссиёт, қизиқиш, эстетик эҳтиёж, эстетик дид ва мулоҳазаларни таълимлашни ўз ичига олади.

Булар қуйидаги йўллар билан амалга оширилади:

— ўйин, меҳнат жараёнида, маиший фаолиятда ижтимоий ва табиат воқеалари билан таништириш орқали теварак-атроф-даги борлиққа нисбатан эстетик муносабатни таълимлаш;

— санъат асарлари (бадиий таълим) воситасида эстетик тар-бия бериш.

Педагогика фанида болаларни чизишга, лой ва пластилин-дан нарсалар яшашга, ашула айтишга ва шунга ўхшашларга ўргатиш методикаси мукамал ишлаб чиқилган.

Бола ижодининг мазмунига таъсир этадиган асосий восита, болани ҳаяжонлантирадиган, унинг хаёл ва ҳисларига таъсир этувчи нарса теварак-атрофдаги ёрқин, жонли • таассуротлар-дир.

Бадиий фаолиятнинг ҳамма турларида ҳам ижодий қобилиятларни ривожлантириш эстетик идрок ва ҳисларни ривожлантириш билан боғлиқ ҳолда олиб борилади. Агар бола қишки табиатнинг гўзаллигини ҳис эта олса, у албатта шу гўзалликни расмда, ҳикоясида акс эттиради. Агар бола бадиий адабиётлардаги образларни идрок эта олса, ундаги қаҳрамонлар бола тушунчасига яқин бўлса, бундай китоблар болалар ўйини учун,

« яшаш учун битмас-туганмас

манба бўлиб хизмат к_илад нгдорди Гини ҳис эта оДсалаР^ У ^
 ни, шеърнинг ритмия, оҳанд ё танлашга уринад. Ғ
 ҳам кичкина ш^б^л^ қЪбилиятини Р^0^н^ маълум
 Болалардаги Ф^И^Р^М^2 турларида ҳам мелнинг^м у
 бадий ҚобЛ^ИЯТ Силган бўлиши таъминланади. Бола
 мақсадга йуналтири илади. Лайпамларда,
 ижодий мақсад ^ишишгУР^ и фаолнятлари баира-л рд^
 Болаларнинг муста^ экскурсия ва саилларда, У
 қўнғил очнш к^ала Хирилади. Болалар Узларининг бадии,
 ўйинларда амалга оширил д ни бемалол, эркнн
 1 жодий маҳоратларини, крои керакли шарт-шароитни яр мойиш
 килишлари У^У^наларнинг бу хилдаги ^ХДнДаши-тиб бериши зарур-
 БОЛ^, т117Г я таълим чи якка тартиода е л ларига РЧеНиК^ТМД^а, л^ал^арни,,г
 узига ҳосдбил»ят »а ши лозим. Шу °РЗ " ,,» Болалар орасида
 куриш 1й ^ 1ко,,иятлари,,,,урғанади. ^ага^ хавас жуда артау,.Ронад».

рашлари лозим. Уларо сохалардаги »^
 мусиқа, расм, ҚУР^И^П^: п саил па^ри мумкин. Боладаги Қобилиятлар
 или ^акларии и^ишларя^У на шкуртакларни аваилаб
 нинг шаклланиши катталар барлик килишларига боғлиқ
 ўстиришларига, уларга 1> ғ

4-§ ЭСТЕТИК ТАЪЛИМ ВОСИТАЛАРИ

боғчасидаги эстетик таълимнинг асосий воситалари
 Болалар боғчасидаш
 куйидагилардир. Ғтурмуш эстетикаси;

= т^е^в%акТтДдаи^линган таассуротлар; - табиат

С^Г^т^асв^ир^и^ф^и^аолиятлари;

- — маълум мақсадга қ<ч
- га ошириладиган таълим. гўзаллик муҳити болалар-
- У -Бтлийлар боғчасини урао ТУР У^эстетик дидлариНинг тар-
- нхлнғ хар томонлама камол тони
- бияланишига ёрдам беради. эстетика ва Этиканинг
- Педагогика системасига х^С / ки^Кин^тойларни тар-
- бирлигини оилада болалар бот Р д ха^Ки^кий турмуш
- биялашда бемалол куллаш » У ота-оналарнинг юкори
- 1 э^м^С^Ганиятли^и^я^х^р^ш^Тхул^и^Н хушмуомала, бадии дидли булиш
- лаР^БоГ^а^бр^т^и^1р^аб-тураДиган чиройли иарсаларнинг ўзи болага

ҳеч нарса бермайди, шунинг учун болаларни уларни кўришга, кадрлашга, баҳолай билишга ўргатиш керак. Таълимчи болаларнинг диққатини полнинг тозаллигига, яхшилаб жой-жойига қўйилган мебелга, чиройли идишларга, гулларга қаратади. Ҳар бир янги нарса, янги безак болалар билан бирга кўриб чиқи-лади. Энг муҳими, ҳамма нарсаларни болаларда эстетик завқ-ни кўзгата оладиган қилиб кўрсатиш керак.

Болаларга эстетик завқ уйғотиш учун уларга кузатилаётган нарсанинг мазмуни ва аҳамиятини тушунтириш керак. Болаларнинг ҳисларига таъсир этиш учун бу ҳали етарли эмас. Энг муҳими, бу ерда катталарнинг намунасиндир. Таълимчи-нинг ўзи завқланса, ортикча сўзларсиз гўзалликка қизиқиш уй-ғота олади ва болаларда эстетик кечинмалар пайдо қила олади.

Болалар таълимчидан «Нима учун олтин куз дейилади?»— деб сўрашади, таълимчи истироҳат боғига бориб кўрамиз, деб жавоб беради. Боғга боришганда болаларга таклиф этади: «Сайр қилиб дарахтларни, йўлқаларни кузатамиз». Боғнинг энг хушманзара жойига келганда болалар тўхтаб, жим атрофга назар ташлашади-да, нима учун олтин кузлигини тушундик. Чунки барглари тиллага ўхшайди. «Ана қизил барглари», дейи-шади улар ҳаяжон билан. Шамол бўлиши билан барглари ерга тушади. йўлқалар эса гиламга ўхшайди.

Кўчага сайрга чиқишади. Таълимчи болаларга шундай дей-ди: «Биз ҳозир сизлар билан боғча кўчасидан юриб ўтамиз. Сизлар диққат билан кузатиб боринглари, ким қандай чиройли нарса кўрса, сайрдан кейин сўзлаб беради».

Шуни таъкидлаш керакки, ажойибот ёнимиздадир, болалар-ни шу ажойиботни кўра билишга, ундан хайратлана олишга ўргатиш лозим. Табиатнинг гўзаллигини ва ажойиблигини ин-сон ҳаёт гўзаллигига, санъат гўзаллиги ва ажойиботига айлан-тиради.

Жонажон табиат эстетик таълимнинг қудратли воситаси бўлиб хизмат қилади. Теварак-атрофдаги табиат гўзаллиги ҳат-то энг кичик болани ҳам қувонтиради. Унинг туйғулар ва хаёл-ларда сақланган гўзаллиги болаликда айниқса ёркин ва чуқур идрок қилинади, инсон буларни бутун ҳаёти давомида эсидан чиқармайди.

Сайр, экскурсия вақтида таълимчи болаларнинг диққатини табиатнинг ранг-баранглигига, унинг ўзгариши ва уйғунлигига қаратади, табиат ҳодисаларига қизиқиш уйғотади, унга муҳаб-бат ва эҳтиёткорлик муносабатини таълимлайди, асраб-авай-лашга ўргатади. Буларнинг ҳаммаси болаларнинг эстетик дид-ларини таълимлайди, улар кишиларнинг меҳнат натижаларини яққол кўриб, атрофдаги гўзаллик инсон меҳнати туфайли юзага келишига ишонч ҳосил қиладилар.

Таълимчи болаларга табиат оламини кашф этади, болалар-нинг гунчадаги бир томчи шабнамда ҳам, ўтларнинг бири ик-

кинчиси билан қўшилиб кетишида ҳам, оқшом бўёқларида ҳам табиат гўзаллигини кўра билишларига ёрдам беради.

Болалар боғчасида табиат бурчаги ташкил этилади. Ундаги ҳайвонлар ва ўсимликларни кузатиш ва парвариш қилиш болаларда эстетик идрокни, уларга нисбатан тўғри муносабатни, гўзаллик яратиш хоҳишини шакллантиради ва қизгин фаолиятга ундайди. Йилнинг ёз фаслларида полизда, гулзорда, боғча майдончасида меҳнат қилишда ҳам болалар эстетик завқ оладилар. Кузда ўз меҳнати мевасини ейиш болага алоҳида эстетик хузур бағишлайди, Дала ва боғларга сайрга борганда табиатнинг гўзаллиги ва бойлигидан, у ердаги деҳқонларнинг яратувчилик меҳнатларидан бениҳоя завқланишади.

Болалар боғчасида болаларни эстетик томондан таълим-лашда санъатнинг ҳар хил турлари ва жанрларидан (музыка, рассомчилик, ҳайкалтарошлик, халқ амалий санъати, адабиёт ва ҳ. к.) фойдаланилади.

Санъат юксак эстетик завқнинг, киши хурсандчилигининг туганмас манбаи бўлиб хизмат қилади. Шу билан бир вақтда у ҳар бир кишининг ривожланиши, маънавий бойиши учун ҳам воситадир.

Бадий асар кишининг ҳис-туйғуларига таъсир этса, ҳиссий кечинмалар кишида фикрлашни уйғотади. Бадий асардан ҳаяжонланиш фикрлашни фаоллаштиради. Қизиқарли эртак ёки расм болада фикрлар ўйинини уйғотади. Бу тўғрида С. Я- Мар-шак шундай деган эди: «Қизил шапкача» эртагини болалар қаторасига 20 марта эшитишга тайёрлар. Бунга сабаб эртак ўз тузилиши бўйича аниқ, унинг мантиқи ва мотиви изчил, ҳар қандай бола ўзини эртакдаги қаҳрамон ўрнига қўя олади ва «Қизил шапкача»ни ўйнай олади. Санъатнинг ҳамма турлари — адабиёт, музыка, рассомчилик, ҳайкалтарошлик, театр, кино болаларга тушунарлидир. Санъатдан болалар боғчасини безашда, таълим беришда, болаларнинг мустақил фаолиятларида фойдаланилади.

Болалар боғчасида ганч, чинни, ёғоч, лой, пластилиндан хилма-хил буюмлар, ўйинчоқлар ясаш мумкин. Болалар ўйинчоқларининг яхши намуналаридан гуруҳ хонасини безатишда фойдаланса бўлади.

Гиламчилик, тўқимачилик, кулолчилик, зардўзлик, каштачилик, попопчилик, бадий ойна, металл патнислар, тўқилган ва тикиб гул солинган буюмлар ва бошқалар тасвирий санъатнинг манзарали шаклига киради. Бундан ташқари, боғчада ҳар бир вилоят, ўлка, республиканинг миллий маданиятидан фойдаланиш керак.

Таълим-таълим ишларида ўзбек халқ амалий санъати намуналаридан фойдаланиш катта аҳамиятга эгадир. Ўзбек нақшлари туширилган чиройли гулдор матолар қўғирчоқлар учун кўйлак, ойна пардалари, дастурхон кабилар учун ишлатилиши мумкин.

Музыка болаларнинг кайфиятини кўтариб эрталабки бадан таълимда янграй бошлайди. Йилнинг куруқ ва иссиқ вақтларида экскурсия, сайр ва ўйин вақтларида ашулалар ижро этилиши керак, бу болаларни янада бир-бирига яқинлаштиради, руҳини кўтаради. Майдончада меҳнат қилиш жараёнида ижро этилган ашула ҳаракат ритмини уйғунлаштиради, болаларга меҳнат қувончини бағишлайди.

Болаларда эстетик идрокнинг ривожланиши учун уларни ҳақиқий санъат асарлари билан таништириш зарур. Радио, ойнаи жаҳонда санъат усталари ва тенгдошлари ижро этган асарлар болаларнинг эстетик ривожланишида катта ёрдам беради.

Ашула айтиб ўйинга тушишда асосан халқ ижоди асарларидан фойдаланилади, бу болаларни ахлоқий-эстетик таълимлаш учун ғоят қимматли воситадир. Болалар халқ куйлари ва образларини ижро этаётиб, халқ тили ва куйининг ҳамоҳанглигини, равонлигини билиб оладилар. Бу болаларда ватанпарварлик ҳисларини таълимлайди, музикавий дидини шакллантиради, болаларни замонавий ва классик куйларни идрок эта олишга тайёрлайди. Ашула ва рақсга тушишга ўргатишда фақат тўғри айтиш ва тўғри ҳаракат қилишни эмас, балки ифодали айтиш ва энгил, чиройли ва латофат билан рақсга тушишга ўргатилади.

• Болаларнинг бадиий қобилиятларини таълимлаш масаласи уларнинг ижодий ўсиши билан чамбарчас боғлиқдир. Шунинг учун болага ўргатиш, ундаги ижодий ташаббусни ривожлантириш иши бир-бири билан узвий алоқада амалга оширилиши лозим. Педагог таълимвий нуқтаи назардан ёндашиб, бола ижодининг энг биринчи, ҳали тўлиқ намоён бўлмаган томонини сеза билиши ва баҳолай олиши керак, бу билан у боладаги камолот йўлини тўғри белгилаши мумкин.

Болалар боғчасида ўтказиладиган байрамлар болаларга чуқур таъсир этади. Байрамнинг таълимвий кучи ва ўзига хослиги унинг ғоявий ва эстетик мазмуни санъатнинг турли кўри-нишлари билан боғлиқ бўлишидадир. Ҳар қайси байрам ўз ғоясига эга бўлиб, у болаларга ёрқин образлар орқали таъсир кўрсатади.

Эстетик таълимнинг воситаларидан бири кўғирчоқ театридир. Унинг ниҳоятда кучли таъсир этиши унинг соддалиги, одатдан ташқари жўшқинлиги ва кўғирчоқлиги (ўйинчоқлиги), шунингдек, бадиий сўз, музика, ашула, рақс, тасвирий санъат каби таркибий қисмларнинг узвий жипслашиб кетганлиги киши кўзи ўнгида яққол намоён бўлишидадир. Кўғирчоқ театрини болалар фақат томоша қилибгина қолмай, балки унда ўзлари ҳам қатнашадилар. Бу боланинг драматик қобилияти, ташаббуси, нутқини ўстиради, ҳаётига қувонч бағишлайди.

Диафильм кўрсатиш болаларнинг эстетик дидларини ўстиришда муҳим воситалардан биридир. Диафильмлар кўрсатишни

адабий матн ўқиб бериш билан қўшиб олиб бериш болага фильмнинг мазмунини янада тўғрироқ ва таъсирчанроқ тушунишга ёрдам беради.

Бундан ташқари, қўғирчоқ театри, соя театри кўрсатиш ҳам болаларни эстетик томондан таълимлашда алоҳида ўрин эгаллайди. Бу ўйинчоқ, қўғирчоқлар болаларга таниш бўлса-да, уларни таълимчи қўли ёрдамида ҳаракатга келтириб, бадиий сўзлар билан қўшиб олиб бериши натижасида улар боланинг кўз ўнгида жонланади, бошқача тус олади ва болалар эртак мазмунини чуқур идрок эта бошлайдилар.

Бадиий диднинг шаклланишида китоблар муҳим роль ўйнайди. Китоблар фақат болаларнинг ёшига мос, мавзу ва мазмуни билангина эмас, балки шу билан бирга баён қилиш усули ҳамда безатилиши билан ҳам ажралиб туриши жуда муҳимдир.

Буюк ёзувчи М. Горький энагаси ва бувиси уни халқ эртаклари ва ашулалари билан қандай таништирганлигини эслайди. Бувиси ҳамма нарса тўғрисида шундай сўзлаб берар эдики, унинг сўзларидан ҳеч қачон эсдан чиқмайдиган севинч ҳислари қолган. Энагаси айтган ашула ва шеърларнинг ғаройиблиги I унда ҳам шундай ажойиб асарлар яратиш истагини уйғотган.

Кичкинтойлар, айниқса 2—3 ёшли болалар учун чиқарилган китобларда сўзлардан кўра расмларнинг таъсири аиниқса қатта бўлади. Бола китобчадаги расмларни қайта-қайта ўз ўртоқларига, катталарга, қўғирчоғига «ўқиб» бериш билан унинг мазмуни ўз хотирасида мустаҳкамлайди. Китобдаги чиройли, ёрқин расмлар болаларнинг бадиий дидини таълимлайди.

Қатталар меҳнати, қаҳрамонлик, шунингдек, она Ватанга бўлган муҳаббат, дўстлик, биродарлик, болаларнинг ота-оналарига нисбатан меҳрибон бўлишлари каби темаларда ёзилган ҳикоялар болаларга тушунарлидир.

Болаларнинг севимли ёзувчилари Қудрат Ҳикмат, Мирмуҳ-син, Шукур Саъдулла, Қуддус Муҳаммадийнинг болалар учун ёзган шеърлари уларда ижобий ҳис-туйғуларни таълимлайди, уларни яшашга ўргатади, дунёқарашини шакллантиради, она тилининг бойлигини, сўзларнинг таъсирчанлигини ҳис қилишга ёрдам беради.

Кичкинтойлар ҳаммадан ҳам эртакларни севадилар. Эртакнинг яхши томони шуки, унда узоқ фикр юритилмайди. Эртак қаҳрамонлари болага яқин ва таниш. Эртак тили ҳаётий ҳамда жонли бўлади. Энг муҳими, таълимчининг ўзи бадиий адабиётни севиши ва тушуниши, насрий асар ва шеърларни ифодали ўқиб билиши керак.

Болалар боғчасида катталар раҳбарлигида болалар томонидан концертлар, байрамлар, кичкинтойларнинг туғилган кунларини нишонлаш болаларда қувончли ҳисларни уйғотадиган, мазмунли ва уларнинг хотираларида узоқ вақт сақланиб қоладиган қилиб ташкил этилиши керак.

Хулоса қилиб айтганда, эстетик таълим болаларни ҳар то-

монлама баркамол инсон қилиб таълимлашнинг муҳим қисми'
бўлиб, ақлий, ахлоқий, жисмоний таълим билан чамбарчас боғ;
ланган ҳолда амалга оширилади.

Х б о б. БОЛАЛАР БОҒЧАСИДА ЎЙИН

1-§. ЎЙИН БОЛАЛАР ФАОЛИЯТИНИНГ АСОСИЙ ТУРИ

У | Ўйин мактабгача таълим ёшидаги болаларнинг асосий фао-
лияти бўлиб, у орқали бола шахс сифатида шаклланади. Ўйин
боланинг келажакдаги ўқув, меҳнат фаолияти, кишиларга му
яосабатининг қай даражада шаклланиб боришини белгилайди[^]

Ўйин қадим замонлардан бери педагог, психолог, файласуф
этнограф, санъатшунос олимлар диққатини ўзига тортиб кел ган.
Ўйин ибтидоий жамоа тузуми давридаёқ юзага келгаъ бўлиб,
жамият ҳаётида меҳнатдан кейин туради ва унинг маз-мунини
белгилайди. Ибтидоий жамоа қабилалари ўз ўйинла-рида овчилик,
уруш, деҳқончилик ишларини акс эттирганлар. Масалан, ўша
даврдаги баъзи қабилаларнинг шоли сепиш жа-раёни ўйинлар
билан жуда катта тантана қилиб амалга оши-рилган эди.

Баъзи ҳолларда эса ўйин меҳнат қилиш истаги орқали юза-га
келади. Масалан, овчи тюленни овлаш учун унинг олдига ҳайвонга
ўхшаб судралиб, сирпаниб боради.

Айрим ҳолларда эса бола ўз ўйинида олдин катталар меҳ-
натига тақлид қилади, кейинчалик уларнинг меҳнатида қатн-а-
шади. Ўйин ёш авлодни меҳнатга тайёрлайди. Болалар ўйини-ни
бундай тушуниш биринчи марта К. Д. Ушинский томонидан
таърифлаб берилган эди. У ўз асарларида болалар ўйинининг
мазмунини уларнинг ҳаётдан олган таассуротлари билан белги-ланиб,
улар шахсининг шаклланишига таъсир этади, деб ёзади. Бу фикрни
П. Ф. Лесгафт ҳам тасдиқлаб, болалар ўз ўйинла-рида теварак-
атрофдан олган таассуротларини акс эттиради-лар, дейди. Бундай
фаолият боланинг ривожланишида катта аҳамиятга эгадир.

Шундай қилиб, ўйиннинг ижтимоий воқеа эканлигини, ўйин-да
теварак-атрофдаги борлиқ акс эттирилишини илғор олим ва
педагоглар ўзларининг кузатиш ва илмий тадқиқотлари орқали
исботлаб бердилар.

\ Таълимчилар болалар ўйинига раҳбарлик қилишда қуйида-
гиларга риоя қилишлари лозим:

1) ўйин билан меҳнат ўртасида тўғри муносабат ўрнатиш;⁴
ўйинда болаларнинг бўлажак меҳнат'аҳлига хос бўлган чй ва
руҳий сифатларини таълимлаш.

^ пика ўйин тарихий тараққиёт жараёнида меҳнат фао-
^ жасида пайдо бўлган ижтимоий фаолиятдир; ўйин
 »й ҳаётни акс эттиради. Демак, ижтимоий ҳаёт ўз-

гариши билан унинг мазмуни ҳам ўзгаради; ўйин маълум мақсадга йўналтирилган онгли фаолият бўлиб, унинг меҳнат билан гўп умумийлиги бор ва ёшларни меҳнатга тайёрлашга хизмат қилади. Ёйин фаолияти асосида боладаги ўқув фаолияти ривожланади, бола қанчалик яхши ўйнаса, у мактабда шунчалик яхши ўқийди./

Болаларнинг ўйини назариясига (20 — 30-йилларда) Е. А. Флерица, Е. И. Тихеева, Е. А. Аркин каби олимлар асос солдилар; кейинчалик Р. Я. Лехтман-Абрамович, Ф. И. Фрадкина, Н. М. Аксарина, А. П. Усова, Д. В. Менджерицкая, Р. И. Жуковская, Т. А. Маркова, С. Л. Новосёлова, Е. В. Зворина ва бошқаларнинг тадқиқот ишлари болалар ўйини мавзуини ишлаб чиқишга бағишланди.

Болалар ўйинининг тарихи, табиати, унинг ривожлакиш қонуниятлари Л. С. Виготский, А. Н. Леонтьев, Д. Б. Эльконин, А. В. Запорожец каби психологлар ва уларнинг давомчилари тилмий тадқиқот ишларида ўз аксини топди

А. В. Запорожец болалар ўйинини илк ёшдан бошлаб кузатиб бориши натижасида уни ҳаракатга келтирувчи сабаблар, швожланиш қонуниятлари, ҳар хил ёш босқичларида болалар ўйинининг ўзига хос томонлари, мазмуни ва тузилишини ўргатиш зарурлигини таъкидлайди.

Илк ёшли болалар ўйин фаолиятининг биринчи босқичи таътирувчи ўйин бўлиб, у нарса — буюм — ўйин фаолиятининг мазмуни қўл ишидаги мураккаб ва нозик ҳаракатлардир.

Кейинги босқич акс эттириш ўйини ҳисобланади. Бу илк ёшли болалар ўйини психологик мазмунининг ривожланишида кўп юқори нуқта ҳисобланади. Катталар таълим-таълимвий ишлари ни маълум изчиллик билан олиб борсалар, бу ёшдаги болалар нарса ва буюмлар номини, нимага ишлатилишини билиб қўлади ва бу янги билимларни ўз ўйинларида қўллаб бошвайдилар.

Бу ёшдаги болалар ўйини мазмуни жуҳатидан предметли фаолиятни акс эттиради.

Биринчи ёшдаги охири ва иккинчи ёшдаги болалар ўйинида Жожетни акс эттириш юзага келади. Бола қўлидаги буюм билан ёшдан қандай фойдаланиш кераклигини акс эттиради. Масалан, ошпақ билан овқат ейилади, пиёладан чой ичилади, каравотда ўтирилади, қўғирчоқни «онаси» эркалайди ва ҳоказо. Шунинг асосида сюжетли-ролли ўйиннинг дастлабки қирралари юзага кела бошлайди.

Навбатдаги босқич ролли ўйин бўлиб, унда болалар ўзла-иगतаниш бўлган катталар меҳнати ва кишиларнинг ижтимоий муносабатларини акс эттирадилар.

Болалар ўйин фаолиятининг босқичма-босқич ривожланиши ўғрисидаги илмий тасаввурлар ҳар хил ёш гуруҳларида болаларнинг ўйин фаолиятига раҳбарликнинг аниқ системали таваяларини ишлаб чиқиш имкониятини яратди.

Шундай қилиб, болалар боғчасининг педагогик жараёнида

ўйиннинг тутган ўрни жуда катта бўлиб, ўйиндан мактабгача таълим ёшидаги болаларни таълимлаш ва уларга таълим беришда кенг фойдаланилади. Зеро:

-/ ўйин болаларнинг мустақил фаолияти бўлиб, унда бола-нинг руҳияти намоён бўлади;

— ўйин мактабгача таълим ёшидаги болалар ҳаётини таа-кил этиш шаклидир:

— ўйин болаларни ҳар томонлама таълимлаш воситаларн дан биридир;

— ўйин болаларга таълим ва таълим беришнинг метод ва усулидир;

— ўйин болаларни ўқув фаолиятига тайёрлаш воситасидир/

Таниқли педагог-олимларнинг олиб борган тадқиқотлар! ўйинга комплекс раҳбарлик қилиш орқали болаларга ўйинниш мазмуни, ташкил этилиши, тузилиши, болаларнинг ахлоқий муносабатлари, болалар ўйинининг ривожланиш даражасиғя таъсир этиш мумкинлигини кўрсатди.

/Чоулалар ўйини ўзининг мазмуни, хусусияти, ташкил этилишига кўра хилма-хилдир, шунинг учун уни қуйидагича тушеуВ-ларга ажратилади:

1. Ижодий ўйинлар.

2. Қоидалар ўйинлар.

Ижодий ўйинларни болалар ўзлари ўйлаб топишади. Ундг олдиндан белгиланган қоидалар бўлмайди. Уйин қоидасини бо лалар ўзлари ўйин жараёнида белгилашади.

Ижодий ўйинларга драмалашган ўйинлар, қурилиш ўйин.ч ри, табиий материаллар билан ўйналадиган ўйинлар кирада.

Қоидалар ўйинларнинг мазмуни ва қоидаси катталар томондан белгиланади. Қоидалар ўйинларга қуйидагилар киради. дидактик ўйинлар, ҳаракатли ўйинлар, мусиқавий ўйинлар. эрмак ўйинлар.

Болаларга таълим-таълим бериш мақсадида катталарнюг ўйинни танлай билиши, унга тўғри раҳбарлик қилиш «Болалар таълими» ҳақида таълим ва таълим дастури»да белгиланган вазифаларни муваффақиятли амалга оширишни таъминлайди. {

(,о:уК/ Уйин болаларни ривожлантириш ва таълимлаш воситас>.-

У **дир.** Психологлар ўйинни боғча ёши даврида етакчи фаоли: т деб ҳисоблайдилар/ Уйин туфайли боланинг юқори ривожланиш босқичига ўттишини таъминловчи сифатлар шаклланадч? уни руҳиятида сезиларли ўзгаришлар юз беради.

Уйимда бола шахсининг ҳамма томони бир-бирига ўзаро сир этган ҳрлда шаклланади. Уйнаётган болани кузатаётган унинг кизиққшларини, теварак-атроф тўғрисидаги тасаввурини, катталарга ва ўртоқларига бўлган муносабатини билиб олфи мумкин.-

Шахсдаги бирон сифатни таълимлаш учун унинг бошқа томонларини ҳам ривожлантириш керак. Масалан, боланинг ўйинга қизиқишини, ташкилотчилик қобилиятини ривожланти-

ри, 1 учун мазмун жиҳатдан бой ўйинлар яратилиши керак. Бо-
«ларнинг ижодий ўйинларини ривожлантириш учун эса ўз
тавбаида яхши ташкил қилинган болалар жамоаси зарур
 бўлади.

Уйин болаларни жисмоний томондан таълимлаш системаси-Ца,
боғчанинг таълим-таълим ишида, ахлоқий, меҳнат ва эсте-гик
томондан таълимлашда катта ўрин тутди.

Уйинда ёш организмга хос бўлган талаб ва эҳтиёжлар қо-
ниқтирилади, ҳаётий фаоллик ортади, бардамлик, тетиклик,
кувноқлик таълимланади. Шунинг учун ҳам болаларни жисмо-пий
тар^дялаш системасида ўйин муносиб ўрин эгаллайди^ " ;о?1."и
1/едагог ва шифокор Е. А. Аркин ўйинни руҳий витамин д«б бекорга
айтмаган.

^Уйин таълим ва машғулотлар билан, кундалик ҳаётдаги ку-
затишлар билан узвий боғлиқ бўлиб жуда катта таълим-тар-биявий
аҳамиятга эгадир. Ижодий ўйинларда муҳим билим эгаллаш
жараёни юзага келади, бу боланинг ақлий кучини ишга солади,
тафаккурни, ҳаёлни, диққатни, хотирани фаол-лаштиришни талаб
қилади. Бола масалаларни мустақил ҳал қилишга ўрганади, ўйлаган
нарсасини амалга ошириш учун яхшироқ ва осонроқ усул ўйлаб
топади, ўз билимларидан фой- даланиш ва уни сўз билан
ифодалашни ўрганади.'-

Уйинда акс эттириладиган нарсани билиб олишга қизиқиш
Дуйғонади. Кўпинча ўйин болаларга янги билим бериш ва улар-
■нинг фикрини, билим доирасини кенгайтириш учун хизмат қи-
[§лади. Болаларда катталарнинг меҳнатига, ижтимоий ҳаётга,
шшиларнинг қаҳрамонона ишларига қизиқиш сари уларда бў-ч?жак
мутахассислик, яхши кўрган қаҳрамонларига тақлид қил чш каби
дастлабки орзулар пайдо бўлади. ^>

1 \. В. Запорожец^ўйиннинг аҳамияти ҳақида гапирар экан, .иймр да
теварак-атрофдаги предмет ва воқеаларнинг умумлаш-> 3" -ипик
сбразлари системасини яратиш қобилияти ривож-ланади, кейин улар
х^ар хил қилиб ўзгартирилади. Боланинг келажакдаги бутун
рив,ожланиши учун ҳаёл ёки *образля* та-факкурнинг бундай
ривожланиш хусусияти бебаҳо ^м.иматга эгадир), дейди.

У' Ижодий ўйинни тор дидактик мақсадларга бўйсундириб
оўлмайди, бу ўйин ёрдамида жуда катта таълимвий вазифалар ҳал
қилинади.

Қоидали ўйин боланинг сенсор ривожланишини, тафаккур ва
нутқини, ихтиёрсиз диққатини ва хотирасини, ҳар хил ҳара-
катларини мунтазам равишда машқ қилдириб бориш имконини
беради. Ҳар бир қоидали ўйин маълум дидактик мақсадга эга
бўлиб, болани умумий ривожлантиришга қаратилган бўлади.
Таълимнинг ўйин шаклида бўлиши муҳим аҳамиятга эга бў-либ,
боланинг ёш хусусиятларига мос келади. Қизиқарли ўйин
боланинг ақлий фаоллигини оширади, ўйинда бо,да машғулот-
дагига нисбатан мураккаброқ масалани ҳал қилиши мумкин. Бу —
таълим бутунлай ўйин шаклида бўлиши керак деган гап

эмас. Таълим турли-туман усуллар ва методларни қўллаш! талаб этади. Уйин таълимнинг шаклларида бири бўлиб, боқ.1 қа бир метод билан қўшиб олиб борилгандагина яхши натижа беради, булар кузатиш, суҳбат, ўқиб бериш ва ҳоказолардм Еола ўйнаётиб, ўз билимидан фойдаланишга, уни ҳар >,и-шароитда ишлата билишга ўрганади. Ижодий ўйинларда бо лаларнинг фантазияси, буюм ясаши, тажриба қилишига ксн; йўл очилади.

Уйинда ақлий ривожланиш билан боғлиқ ҳолда ахлоқ п! сифатлар ҳам шаклланади. Уйин жараёнида юз берган кеЧ1 н-малар бола онгида чуқур из қолдиради, шунинг учун ўйин (о-лада яхши ҳисларни, улуғвор орзулар ва интилишларни, соғл >м | кизиқишларни таълимлашга ёрдам беради. Уйинда бола ўз хулқини бошқаришга, қийинчиликни енгишга, ўз мақсадига | қатъий туриб етишишга ўрганади.

4/Уйин мустақил фаолият бўлиб, бу жараёнда болалар ўз тенг-дошлари билан алоқа қилишга киришадилар. Уларни умум! й мақсад, унга эришишдаги умумий кечинмалар бирлаштиради. Шунинг учун ўйин дўстона муносабатларни таълимлашда, жл-моа ҳаёти малакаларини, ташкилотчилик қобилиятларимч шакллантиришда муҳим аҳамият касб этади. Биргаликдаги I ўйин билан бирлашган кичик болалар жамоасида мураккаб I мунсабатлар вужудга келади. Таълимчининг вазифаси ҳар бир I болани фаол ўйинга жалб қилиш, болалар ўртасида дўстликк. , '!; ҳаққонийликка, ўртоқларини жавобгарликни сезишга асослан- | ган муносабатлар ўрнатишдан иборатдир. Уйинни болалар уз I ихтиёрлари билан ўйнайдилар, аммо бошқа ҳеч бир фаолиятда I ўйиндаги сингари болаларнинг хулқи билан боғлиқ бўлган* қатъий қоида йўқ. Бундай қатъий қоида ижодий ўйинга ҳаи,| қоидалар |ўйинга ҳам, қоидани болалар ўзлари ўрнатадиган!;, ўйинга ҳам тегишлидир. Мана шунинг учун ҳам ўйин болалар-11 ни интизомли қилади, уларни ўз ҳаракатлари ва фикрлариня, қўйилган мақсадга бўйсундиришга ўргатади.

Уйин меҳнат таълимси вазифасини бажаришга ҳам ёрдам | беради. Болалар ўз ўйинларида ҳар хил касбдаги кишиларни I акс эттирадидилар, бу билан улар катталарнинг ҳаракатигагина Ч тақлид қилиб қолмай, шу билан бир (қаторда уларнинг ишига меҳнатга бўлган муносабатларини ҳам акс эттирадидилар. Уйин болада кўпинча меҳнат қилиш хоҳишини уйғотади, ўйин учун керакли нарсаларни тайёрлаш ва ясашга мажбур қилади. Уйинда ҳозирги замон болаларига хос бўлган техникага қизи- | киш пайдо бўлади ва ривожланади, болалар ҳар хил машина- < лар ясайдилар ва техник ўйинчоқлар билан ўйнайдилар. ^/"Уйин эстетик таълимнинг муҳим воситасидир. Уйинда ижо-дий ҳаёл, фикрлаш қобилияти юзага келади ва ривожланади. Яхши танланган ўйинчоқ бадиий дидни таълимлашга ёрдам беради. Ҳаракатли ўйинларда ҳаракатнинг гўзаллиги ва маро-ми болаларни ўзига мафтун қилади.

1XУйиннинг катта таълимловчи аҳамияти ўз-ўзидан амалга ошмайди. Уйин бефойда, ҳатто зарарли бўлиши, баъзан ёмон кизиқишларни, ёмон ҳисларни кўзготиши мумкин. Таълимчи ўйин ёрдамида болаларни ҳар томонлама ривожлантириш ва-зифасини амалга ошириш учун унга мунтазам равишда таъсир этиб бориши зарур.Ч

^Бу вазифани ҳал этишда ўйин болалар боғчасидаги таълим-таълимвий ишнинг ҳамма томонлари билан боғланган бўлиши керак. Уйинда болаларнинг машғулотларда олган билим ва малакалари акс этади ва ривожлантирилади, улар орқали эса бола ҳаётга ўргатилади. Иккинчи томондан, ўйинда таълимлан-ган сифатлар фаолиятнинг бошқа турларига кўчирилади.' ^/Педагогик жараёнда ўйиннинг тутган ўрни. Болалар боғча-сидаги педагогик жараёни мактабгача таълим ёшидаги бо-лаларнинг ўсиб келаётган ёш организми хусусиятларини эъти-борга олган ҳолда уларни яхши таълимлаш учун қулай шарт-шароитлар яратадиган қилиб ташкил этиш лозим.

* Бунинг учун болалар ҳаётини ташкил этишда ўйин етакчи ўрин эгаллаши лозим. Болалар ўйинига ажратилган вақтни машғулот ёки кун тартибидидаги бошқа тадбирларни чўзиб юбо-риш орқали эгаллаш мумкин эмас.

^олалар боғчасида таълим-таълим дастурида ҳар кунги кун тартибига овқатланиш, бадан таълим, машғулотлар ўтказиш билан бир қаторда ўйин ҳам киритилган. Уйин болалар ҳаёти-ни ташкил этиш шакли сифатида кичик гуруҳдан (учинчи ёш-дан) бошланади.

Уйин эрталаб нонуштагача (15—20 дақиқа) бошланади ва нонуштадан кейин, машғулотлар ўртасида, очик ҳавода, уйқу-дан кейин ўтказилади. Эрталаб ролли ўйинлар, қуриш-ясаш, ҳаракатли (тўп билан) ўйинларни ташкил қилиш тавсия эти-лади.

Машғулот ўртасида ҳаракатли, қоидали ўйинлар ўтказила-ди. Улар асосан машғулотнинг мазмунига боғлиқ бўлади.

Очик ҳаводаги ўйинларга югуриш, отиш, сирпаниш билан ■боғлиқ бўлган ўйинлар, қоидали ўйинлар («Айёр тулки», «Оқ теракми кўк терак») киради. Шунингдек, қурилиш, ролли, спорт ўйинлари, табиий материаллар билан ўйналадиган ўйин-лар (кум, сув, лой билан), дидактик ўйинлар, болаларнинг ҳа-ракатини ривожлантирувчи ўйинлар, драмалаштирилган ўйин-лар бўлади. Таълимчи ҳамма ўйинларга раҳбарлик қилади.

Кундузги уйқудан кейинги ўйинларга қурилиш ўйинлари, эртақ бўйича қўйилладиган ўйин, ролли ўйинлар, дидактик ўйин-лар ва ҳоказолар киради.

Уйинларнинг турлари, мазмуни уларни ҳар бир ёш гуруҳ-лари бўйича ташкил этишни тақозо қилади. Уйин педагогик жараёнда меҳнат ва таълим, болаларнинг бошқа фаолиятлари билан ўзаро боғлиқ ҳолда олиб борилади? %-

Уйинда болалар теварак-атрофдаги воқеликни амалий жи-

ҳатдан ўзлаштириб борадил. Болалар ўйин жараёнида билим-ларни ўзлаштириш, уни такомиллаштиришни асосий мақсад қилиб қўймайдилар, бироқ катталардек ҳаракат қилиш, бошқа болалар билан алоқага киришиш, ўйин вазифаларининг жозибадорлиги, мусобақа ва шунга ўхшашлар боланинг билимларини эгаллаб, мустаҳкамлаб боришини тақозо этади. Болалар ҳатто дидактик ўйинларни ҳам бирон нарсани билиб олиш учун ўйнамайдилар. Аммо ўйин жараёнида боланинг билими ўзи сезмаган ҳолда ўз-ўзидан такомиллашиб боради. Таълим жараёнида (машғулотларда) болаларнинг билимини шакллантирувчи аниқ мақсад қўйилади. Таълимчи болаларни янги билимлардан хабардор қилади, уларда ўқув фаолиятининг энг оддий малакаларини шакллантириб боради. Таълимнинг хусусияти ва мазмунини болалар ўйинлари мазмунига таъсир этиб, уни ривожлантиради. Машғулотларда, экскурсияларда эгалланган билимлар болаларнинг ўйин фаолиятини, қизиқишларини ривожлантиради.

Иккинчи томондан, ҳар хил методлар билан ўтказиладиган машғулотларда турли-туман ўйин усуллари билан ҳам фойдаланилади. Бундай усуллар болалар диққатини тўплаш, уларнинг фаоллаштириш, билимларни тўлароқ (ўзлаштириб олиш имконини яратади.

Педагогик жараёнда меҳнат билан ўйин ўртасида умумийлик ва фарқ борлигини ҳам айтиб ўтиш керак. Болаларнинг қўл меҳнати ўйин билан бевосита боғлиқ. Айтиш керакки, катта гуруҳга борганларида болалар мавжуд ўйинчоқлар билан ўйнабгина қолмай, етишмаганларини ўзлари/катталар ёрдамида, қоғоз, ёғоч, картон, табиий материаллардан ясаб оладилар.

Ўйиннинг меҳнат билан боғлиқлиги шундаки, болалар ўзларининг ўйинчоқларини ҳар доим авайлаб сақлаб борадилар.

Кейинги йилларда олиб борилган илмий тадқиқот ишлари (В. И. Логинова, М. В. Крулехт) натижалари шуни кўрсатди-ки, кичик гуруҳлардаги меҳнат фаолиятига ўйин хусусиятларини киритишни тақозо этади. Маълум бўлишича аввал болалар катталар меҳнат жараёнини қандай бажарганларини ўзлаштириб олиб, кейин ўз ўйинларида буни акс эттирар эканлар, шундан кейингина мустақил меҳнат фаолиятига ўтар эканлар.

Болалар меҳнати қизиқарли бўлиши учун уни кўпинча ўйин тарзида ўтказилади. Масалан, майдончани тозалаганда болалар ахлатларни замбилларда ташиш ўрнига, машиналарида ташийдилар, устахонада картонлардан қутичалар ясайдилар ва ҳоказо.

Болалар ўз ўйинларида катталар меҳнатини акс эттиришлари уларда бу меҳнатга ҳурматни шакллантириб боради. Бу ҳам ўйиннинг меҳнат билан боғлиқлигига мисол бўла олади.

Шундай қилиб, ўйин яхши йўлга қўйилган педагогик жараёнда болаларнинг бутун ҳаётини қамраб олади ва унинг қизиқарли ўтишини таъминлайди.

2-§. УЙИНИНГ БОЛАЛАР ФАОЛИЯТИ СИФАТИДА ЎЗИГА ХОСЛИГИ

/Болалар ўйинининг ўзига хослиги шундаки, у теварак-ат-рофдаги ҳаётни, кишиларнинг фаолияти, ишлари, ҳаракатлари-ни, уларнинг иш жараёнидаги ўзаро муносабатларини акс эттиради. Уйин пайтида хона болалар учун денгиз, ўрмон, метро станцияси, темир йўл вағони бўлиши мумкин ва ҳ. к.

Болалар ўйинининг яна бир хусусияти — унинг ҳаваскорлик тарзида бўлишидир (хусусий фаолият). Бу унинг ташқи белгилари бўлмай, балки ҳақиқий моҳиятидир. Унинг ижодкори, яратувчиси — болалардир. Улар ўйинда ўзларига таниш бўлган ҳаётий воқеа ва ҳодисаларни уларга бўлган муносабатларини акс эттиридилар.

Болалар ўйинининг яна бир ўзига хос хусусияти — унда ҳаракат, сўз ва образларнинг ўзаро боғланиб кетишидир. Уйинда бола ўзи акс эттираётган аҳрамоннинг ҳис-ҳаяжони, кечинмалари, ҳаракатлари билан яшайди. Шунинг учун кўпинча унинг исмини айтиб қақришганда, у жавоб бермай, шундай дейди: Мен «Комил эмасман, капитанман». Шунда таълимчи: «Уртоқ капитан, сизнинг кемангиз яқинда денгизга чиқади. Матрослар кучли ва соғлом бўлишлари керак. Уларни жисмоний машққа сафлантинг», дейди. Шунда капитан савлат билан хурсанд ҳолда: «Зарядкага сафландинг», деб команда беради.

Бола ҳеч қачон жим ўйнамайди/ битта ўзи ўйнаса ҳам у ўйинчоқ билан гаплашади, ўзи тасвирлаётган қаҳрамон билан мулоқат ўрнатади, онаси, бемор, шифокор хуллас ҳамма-ҳаммининг ўрнига ўзи гапираверади. Сўз образнинг яхшироқ очи-лишига ёрдам беради.

Нутқ ўйин жараёнида жуда катта аҳамиятга эга. Нутқ орқали болалар фикр алмашади, ўз ҳис-туйғу, кечинмаларини ўртоқлашади. Сўз болалар ўртасида дўстона муносабатлар ўрнатилишига, теварак-атрофдаги ҳаёт воқеалари ва фактларига бир хилда муносабатда бўлишга ёрдам беради.

Уйинда образ, ўйин ҳаракати, сўз ўзаро боғланиб, ўйин фаолиятининг асосий негизини ташкил этади, борлиқни акс эттириш воситаси бўлиб хизмат қилади.

Болаларнинг ўзи яратган ўйиндан келиб чиқадиган ёки катталар томонидан тақлиф этилган ўйиннинг ғояси, мазмуни, ўйин ҳаракатлари, роллар, ўйин қоидалари унинг тузилишини ташкил этувчи қирралардир.

Уйиннинг ғояси — бу нима ўйнашни белгилаб олиш: «дў-кон», «шифоҳона», «учувчилар», «она-бола» («Оила»), «болалар боғчаси» ва шунга ўхшашлар. Уйин мазмунига, ғоясига Қараб болаларнинг бундай ўйинларини бир неча ўзига хос гу-РУҲларга бўлиш мумкин:

а) маиший турмушни акс эттирувчи ўйинлар («оила», «болалар боғчаси», «шифоҳона» ва ҳ. к.);

б) кишиларнинг яратувчилик меҳнатини акс эттирувчи ўйин-

лар (метро қурилиши, дехқонлар меҳнати, уй, фабрикаларнинг қурилиши ва ҳ. к.);

в) ижтимоий воқеаларни, анъаналарни акс эттирувчи ўйинлар (байрамлар, намойишлар, саёҳат; меҳмонларни кутнш ва ҳ. к.).

Ўйинларнинг бундай бўлиши албатта шартли бўлиб, бир ўйинда ҳар хил ҳаётий воқеалар акс этиши ҳам мумкин.

Ғоя ўйиннинг мазмуни, жонли тўқимаси бўлиб, унинг ривожланишини, ўйин ҳаракатларини, болалар муносабатлари-нинг ҳар хиллиги ва ўзаро боғланишини белгилаб беради. Ўйиннинг қизиқарли бўлиши ва унда болаларнинг қандай иштирок этишлари ўйин мазмунига боғлиқ. Ўйинда бола ижро этадиган роль— ўйиннинг асосий ўзаги ва таркибий хусусия-тидир. Шунинг учун ҳам бу ўйинлар ролли ёки сюжетли-ролли ўйинлар но.мини олган, Бола олган ролига қараб, ўша образга кириб кетади ва унинг ростлигига ишонади.

Болалар ўйинига таълимчининг раҳбарлик қилиши. Ўйин болаларнинг қизиқарли эрмагигина бўлиб қолмай, шу билан бир қаторда у болаларни ривожлантириш ва таълимлашнинг муҳим воситаси ҳамдир. Аммо ўйин катталар томонидан таш-кил этилиб, унга раҳбарлик қилингандагина ижобий натижа беради.

Педагог болалар ўйинини ташкил этар экан, қуйидаги талабларга эътибор бериши зарур: ўйин мазмуни таълим-таълим берувчи аҳамиятга эга бўлиши, акс эттирилаётган нарсалар ҳақидаги тасаввурлар тўғри ва тўла бўлиши; ўйин ҳаракатла-ри фаол, маълум мақсадга қаратилган, ижодий хусусиятга эга бўлиши керак; ҳамма ва айрим болаларнинг қизиқишларини эътиборга олган ҳолда ўйинга раҳбарлик қилиш; ўйин-чоқлар ва бошқа керакли материаллардан мақсадга мувофиқ фойдаланиш, болаларнинг ўйинда хайрихоҳ ва хурсанд бў-лишларини таъминлаш лозим.

^Педагог болалар ўйинига раҳбарлик қилар экан, бола шахсининг ҳамма томонларига: онгига, ҳис-туйғуларига, иро-дасига, хулқига таъсир этиши ва бундан болаларни ақлий, ахлоқий, эстетик ва жисмоний томондан таълимлашда фойда-ланиши лозим.

V Ўйин жараёнида болаларнинг билимлари ва тасаввурлари бойиб, чуқурлашиб боради. Ўйинда у ёки бу ролни бажара-ётиб, бола ўзининг бутун диққатини ўйинга қаратиши лозим. Бола ўйнаётганда кишилар меҳнати, уларнинг аниқ ҳаракат-лари, муносабатлари тўғрисидаги тасаввурлари етарли эмасли-гини сезиб қолади, бунинг натижасида катталарга савол бера бошлайди. Таълимчи болаларнинг бундай саволларига жавоб бериб, уларнинг билимларига аниқлик киритади, бойитади.

Шундай қилиб, ўйин болалардаги билим ва тасаввурларни мустаҳкамлайди. Бунда педагогнинг тўғри раҳбарлигида унинг тушунчалари кенгаяди.

Таълимчи ўйин орқали болаларда она-ватанга, ўз халқига бошқа миллат кишиларига ижобий муносабатни шакллантириши ради, мустақамлайди. Уйин орқали таълимчи болаларда жасурлик, тўғрилиқ, ўзини тутта билишлиқ, ташаббускорлик каби сифатларни таълимлайди.

Ўйин болаларда ижтимоий ахлоқни, уларнинг ҳаётга, бир-бирига бўлган муносабатини шакллантирувчи ўзига хос мактабдир. Уйинда "бола кишиларнинг ахлоқ-одоб нормаларини, меҳнатга муносабатларини, жамият мулкига, бошқаларга муносабатларини билиб олади.

Таълимчи болалар ўйинига раҳбарлик қилаётиб уларни жамоа орқали ҳам таълимлаб боради. Уйин жараёнида бола-лар ўз хоҳишларини жамоа хоҳиши билан келишиб олишга, ўйинда ўрнатилган қоидаларга риоя қилишга ўрганадилар.

Аммо ўйинга тўғри раҳбарлик қилинмаса, у нохуш оқибатларга ҳам олиб келиши мумкин. Таълимчи болаларни жисмоний томондан таълимлашда ўйиндан кенг фойдаланади. Жу-да кўпчилик ўйинлар болалардан фаол ҳаракат қилишни талаб этади, бу эса ўз навбатида организмда модда алмаши-нишини яхшилайдди, қон айланишини тезлаштиради. Бундан ташқари фаол ҳаракат қилиш бола гавдасининг тўғри ўсиши-ни, ҳаракатлари чирокли бўлишини ҳам таъминлайди. Аммо ўйин педагогнинг раҳбарлигисиз ўз-ўзидан жисмоний таълим воситаси бўлолмайди, чунки ортикча ҳаракат қилиб юбориш ёки узок вақт бир вазиятда ўтириш боланинг соғлиғига зарар келтириши мумкин. Бундан ташқари, ўйин пайтида гигиеник шарт-шароит туғдириш учун алоҳида ғамхўрлик қилиш лозим.

Уйин орқали таълимчи болаларда қувноқ кайфият яратади, ижобий руҳият ҳосил қилади, бу эса боланинг асаб-руҳий, жисмоний таълимсини яхшилайдди.

Уйин болаларга эстетик таълим бериш воситаси сифатида ҳам кенг қўлланилади. Болалар теварак-атрофдаги ҳаётни, воқеликни образлар, роллар орқали ҳам акс эттирадилар. Уйинда болаларнинг аввал олган таассуротлари орқали образ яратишлари — ҳаёл жуда катта аҳамиятга эга. Болалар жуда кўп ўйинларда аввал ўрганган ашула, шеър, рақс, топиш-моқлардан кенг фойдаланадилар. Бундан таълимчи болалар-да эстетик дид, завқни таълимлашда фойдаланади. ^^ИЯ/Ъ&Ъ—

Болалар ҳаётини ташкил этишда ўйиннинг роли. Уйин бо-ла учун ҳақиқий ҳаётдир. Агар таълимчи болалар ўйинини оқилона ташкил эта олсагина у ижобий натижаларга эришиши мумкин. А. П. Усова шундай деган эди: «Болалар ҳаёти ва фаолиятини тўғри ташкил этиш — уларни тўғри таълимлаш демақдир. Болаларни таълимлашнинг ўйин шакли шунинг учун ҳам самарали натижа берадики, ўйинда бола яшашни ўрганмайди, балки ўз ҳаёти билан яшайди».

Уйин танлай билиш ҳам муҳим аҳамиятга эга. Нонушта билан машғулот ўртасида болалар ўйинига 8—10 дақиқа вақт берилади. Бунда болалар кўпинча аввал бошлаган ўйинларини

давом эттирадилар. Сайрда болаларнинг ўйнашлари учун 1 соат—1 соату 20 дақиқа вақт ажратилади. Кундузги уйқу ва кечки нонуштадан кейин ҳам болалар ўйинига вақт берилади. Бунда болалар кўпроқ сюжетли-ролли ўйинларни, қурилиш материаллари, кўғирчоқлар билан, стол усти ўйинчоқлари ўйнашлари мумкин. Шу билан бирга эрмак ўйинлардан ҳам фойдаланилади.

Аммо ўйин билан таълим ўртасидаги боғлиқлик бола улғай-ган сари ўзгариб боради. Кичик гуруҳда ўйин таълим бериш-нинг асосий шакли ҳисобланса, катта гуруҳга борганда эса машғулотларда таълимнинг роли ортади. Тайёрлов гуруҳига борганда болаларнинг ўзларида мактабдаги ўқишга иштиёқ уйғониб қолади.

Аммо болалар учун ўйиннинг қадрни йўқолмайди, балки мазмуни ўзгаради. Энди болаларни кўпроқ фикрий фаолликни талаб этувчи ўйинлар, спорт тарзидаги (мусобақа жиҳатлари бор) ўйинлар қизиқтира бошлайди.

Педагогика фани ўйинни бола шахсини таълимлашнинг асосий воситаси деб ҳисоблайди. Уйин орқали болалар катта-ларнинг меҳнат тажрибасини, билим, малака ва кўникмалари, ҳаракат усулларини, ахлоқ нормалари ва қоидаларини, муло-ҳаза ва муҳокамаларини эгаллаб оладилар. Уйинда боланинг ўз тенгдошлгуш ва катталар билан бўладиган муносабат усул-лари шаклланади, ҳис ва дидлари таълимланади.

Болаларнинг ўйинда бирлашишлари бир неча босқичга бўлинади. Биринчи босқич болаларнинг «ёнма-ён» ўйинининг шаклланиб боришидир. Бу илк ёшли ва кичик гуруҳ болала-рига хосдир. Бундай ўйинда болалар ўртоғининг ўйинига қи-зиқиш билан қарайдилар, бирга ўйнаб, «ёнма-ён» ўтирганла-ридан хурсанд бўладилар. Бу ёшдаги болаларнинг ўйини кат-талар раҳбарлигида уларнинг ҳулқига таъсир этиш орқали ташкил этилади.

Иккинчи босқичда болалар ўйин орқали механик равишда бирлаша бошлайдилар. Бундай бирлашишлар қисқа муддатли бўлади. Бу даврга келиб болалардан кимнинг қайси ўйинга қизиқиши аниқ бўла бошлайди, бир хил болалар дидактик ўйинга қизиқсалар, иккинчилари ҳаракатли ўйинни ёқтиради-лар, учинчиларига ижодий ўйинлар маъқулроқ бўлади ва ҳ.к. Таълимчининг вазифаси болаларни у ёки бу ўйин билан узоқ-роқ ўйнашга ўргатишдир.

Учинчи босқичда ўйновчи болалар гуруҳи бир-бирига дўстона муносабат ва ўзаро ёқтириш орқали бирлашадилар. Бирга ўйнашчилар сони кўп бўлмаса-да, болалар қизиқиб ўйнайдилар. Бу даврга келиб бир-бирларига баҳо бериш уму-мий талабиюзага келади. Бу босқичда таълимчи болаларнинг ўйинда бирлашишларининг ахлоқий асосини юзага келтириши, уларда ўзаро ёрдам, ўртоқлик, дўстлик муносабатларини шакллантириши лозим.

Болаларнинг ўйинлари қизиқарли, мазмунли бўлиши учун

Ҳайиннинг ҳамма турларидан ўринли фойдаланилса, болаларга таълим бериш ва уларни таълимлашда ижобии натижаларга эришишда 'Шундай' қилиб, педагогика фани ўйинга бола шахсини ҳар томонлама шакллантириш воситаси ва улар ҳаётини ташкил этиш шакли, болалар жамоасини шакллантириш воситаси деб қарайди.

3-§. ИЖОДИЙ УЙИНЛАР

Ижодий ўйинларга: сюжетли-ролли ўйинлар, сахналаштирилган ўйинлар, қурилиш-яашга доир ўйинлар киради.

Ижодий ўйинларда болаларнинг теварак-атрофдан олган таассуротлари акс эттирилади. Ижодий ўйин болаларнинг мустақил ўйини бўлиб, ўйиннинг мазмунини улар ўзлари ўйлаб топадилар. Бу ўйинда болаларнинг эркинлиги, мустақиллиги, ташкилотчилик ва ижодкорлик қобилиятлари тўла-лигича намоён бўлади. Аммо ўйинда ҳаётий таассуротлар айнан акс эттирилмайди, балки болалар онгида қайта ишлаб чиқилади. Бу болаларнинг ўйин ҳолатини яратишларида, унинг мазмунини тузиб, тасвирловчи воситаларни танлашларида ва шунга ўхшашларда намоён бўлади.

Сюжетли-ролли ўйин ўз хусусиятига кўра акс эттирувчи фаолиятдир. Теварак-атрофдаги катталар ва тенгдошлари-нинг ҳаёти ва фаолияти бу ўйин мазмунига манба бўлиб хизмат қилади.

Болаларнинг теварак-атрофдаги ҳаётдан, тенгдошлари, катталар фаолиятдан олган таассуротлари ижодий ўйинда қайта ишланади, тўлдирилади, сифат жиҳатидан ўзгартирилади. Болаларнинг бундай ўйинлари теварак-атрофдаги бор-лиқни билишнинг амалий шаклидир.

Болалар ўйинининг ўзига хос томони унда тасвирловчи сўз-вазирларнинг мавжудлигидир. Тасвирловчи вазир болаларга ўйин ҳаётинида юкланган роль ва ўйин сюжетидан я-ашкил топади ва ҳар хил буюмлардан фойдаланишни ҳам ўз ичига олади.

Ўйиннинг сюжети— ўз ҳаракати, муносабатлари билан боғланган воқеа, ҳодисалар ва уларнинг қатнашувчиларидир.

Роль сюжетли-ролли ўйиннинг асосий негизи ҳисобланади.

Ўйин болада қаноатланиш, хурсандчилик ҳиссини пайдо қилади, шунинг учун болани қизиқтириб, унда яхши кайфият уйғотади, бола организмдаги ҳаётий фаолиятни яхшилади.

Бола ўйнаётганда ҳар хил ҳаракатлар қилади: югуради, сакрайди, тор жойдан, ингичка тахтача устидан ўтади, энга-шади, юқорига тирмашиб чиқади ва ҳоказо.

Бу ҳаракатларнинг ҳаммасини бола бемалол, ўз хоҳиши билан бажаради, натижада боланинг мускуллари пишиydi, У ҳаракатни энгилроқ, чаққонроқ бажарадиган бўлиб қолади, жисмоний жиҳатдан чиникиб боради.

Боланинг ақлий томондан ривожланиши учун ҳам ўйин

з !та аБамиятга -

дТ^ -ЖГ /^аП''ГТМ --*аккур'''' <<■>&''

бма» Мш,,! олапаР»»я2? о»а-бола Тйф "ег!"» «оши

Да **Й тм ,, Ш 7ЛОТМ»Р»Да «ге,,

Муноса(батр,, ,,/'ф

в«лалар ЛипЛГР'
в№^а эга д«,, рор Нарса ёки ,,

л килингя» хУеУсиятга
ВаЗДятнинг

****« сЭТ*ЛР бир бола ,,

аН узаРо муно-

личча ^аракат

ялилар Масалан, «ракетага тушиб ойга учадилар», «паропуплла сузадилар», «касални даволайдилар» ...

д мо болаларнинг хаёллари билан ўинашлари уларни воқелиқдан узоқлаштириб юбормайдими деган савол илади? "йўқ, болалар ўзлари бунинг ўйинлигини яхши била-дилар Бу «ўйин», бу фақат «ўйин-да», дейдилар.

"ШЎ билан бирга болаларнинг кечинмалари, ҳаяжонлари, килган ҳаракатлари ҳаммаси ростакам, сидқидилдан бўлади. Масалан, «доктор» ролидаги бола касал тўғрисида қайғуради ва шунга ўхшашлар.

Уйин мавзуи болалар олган таассуротнинг кучли, болалар-нинг кизиқишлари билан белгиланади. Уйинда болалар акс эттирадиган ижтимоий-сиёсий воқеалар болаларнинг билим доираси ва ҳаётий тажрибасининг кенгайиб боришига боғлиқ бўлади.

Ролли ўйинларнинг мазмуни ва мавзуси ўзгариши билан бир қаторда унинг тузилиши ва ўйин шакллари ўзгаради, бо-лаларнинг мустақиллиги ва ташаббускорлиги ҳам ўсиб боради. Аввалига болалар ўз-ўзича алоҳида-алоҳида ўйнайдилар. Секин-аста ролли ўйинларнинг пайдо бўлиши, ўйинда киши-лар ўртасидаги муносабатни акс эттириш биргалиқда бажари-ладиган ўйинни келтириб чиқаради. Аввалига катта бўлма-ган гуруҳчалар 2—3 кишидан бўлиб ўйнашади, катта ва тай-ёрлов гуруҳларига келиб каттароқ жамоага бирлашадилар.

Уйинда ҳар хил роллар орқали ўзаро муносабатда бўлиш болаларда ўртоқлик муносабатларини шакллантиришга ёрдам беради.

Ўртоқлик муносабатининг дастлабки хусусияти болаларда маслаҳатлашиб, келишиб олишда намоён бўлади. Келишиб олиш аввало ўйин мавзусини белгилаб олишдан бошланади. Кейин ролларни тақсимлашда ўйинчоқлар тайёрлашда ва бошқа соҳаларда келишиб олинади.

Уйиннинг тузилиши ва мазмуни ўзгариши билан ўйинчоқ-нинг роли ва болаларнинг унга нисбатан талаби ҳам ўзгариб боради ва х. к.

Боғча ёшидаги болаларда ижодий ўйиннинг ривожланиб **бориши.** Учинчи ёшдаги болаларнинг ўйинлари янги тус олади: бола қўғирчоқни ва ўзини кишиларнинг номи билан атай бошлайди: масалан, бола машина ясаб уни бошқара бошлайди. Катталар ундан: сен кимсан?—деб сўраса, «Шоферман» деб жавоб беради. Ёки кизча қўғирчоғига овқат пиширяпти. «Сен кимсан?»—деган саволга, «Мен ошпазман», деб жавоб беради. Болала р ўз ўйинларида секин-аста мураккаб бўлмаган сюжетли ўйинларни ўйнай бошлайдилар. Бунда асосан кун-далиқ турмушда такрорланиб турадиган воқеалар акс этади. Болага овқат беришади, ухлашга ётқизишади, машинада тортишади. Яна овқат беришади ва ухлатишади. Ёки қўғирчоқ касал бўлиб қолса, дарров унинг қУЛИ, оёғи боғланади, ёлғон-дакам дори берилади.

Учинчи ёшнинг

та*1^оЛа беш ёшга 1[^]? еГОЛМай_л"лаТ^еЭлар ?Р"«Даги

тУ^Э иради_ УРодъ f^{Ивож}Ла ниши ўйинья Д_ Бола Даги та- т ага
айланади сТ, ^{ув}Даб, «бразлапо Узнинг 00" ,,,

п Уи «н мазмуни ки Ч ИШ во^оНотаси

Баъзан шофер уз а, РЗДИлар_ ЙТТалар Рнинг ҳисла-

в?" сга.^-^ГЙ зд-5

ала, ^Л В^ра ^/[ГТМ *"]»К«.» |

«.ид,,лар «Л, ^с-омж,,нла?ши Ма^оа«РДа,, ,,л?аа
"рбиянинг натнжаси" тм^{,,} Ла_Р »"«арида <f,,»[»] Нелай "ош-
Λ*№^Ж^Й> 7 а,,!! ТаЪЛ!!!!
«вом и^Й&' о^рл"ад"иДл^а а &"л"аТ <"»«
РаЛ)- Б»тм У«и,н,, уз,, тма^ра^{у30}4?Й

, неча кун ўйнаш мумкин, бунда ҳар гал ўйинга янгилик киритиб борилади.

Узоқ давом этадиган уйинлар мактабгача таълим ешидаги болалар ўйинларининг юқори босқичи ҳисобланади.

Ҳар бир боланинг яхши кўрган ўйини ва яхши кўрган роли бўлади. Масалан, шифокор бўлишни хоҳлаган қиз мана шу ролни ҳар хил ўйинда: боғча, касалхона, пароход ва шу каби ўйинларда ўйнашга интилади. Боғча ёшининг охирида сўз янги аҳамият касб этади: болалар сўз орқали бутун бир ўйин эпизодларини ярата бошлайдилар. Болалардаги бу хусусият уларнинг таффақкур ва хаёллари ривожланганлигидан дарак беради.

Катта боғча ёшидаги болалар ўйинларига тўғри раҳбар-лик қилиб борилса, уларнинг мустақкам жамоаси юзага келиб, у ўз анъанасига, ўз қондасига эга бўлади. Болаларда бирга-ликда ижод қилиш қобилияти ривожланади, улар ўртоқлари-нинг фикри билан келишадиган, фикрига қулоқ соладиган бўлиб боради.

Болалар жамоасининг шаклланиши узоқ вақтни талаб этадиган мураккаб иш. Болалар ўртасида мураккаб муносабатлар юзага кела бошлайди.

Ҳар бир боланинг ўзига хос хусусияти ва характери яққол намоён бўлиб боради. Бунда болалар фаол ташкилотчи, илаш-шимлик, ўзига ишонадиган ёки аксинча, тортинчоқ, индамас-ларга бўлинишади.

Фаол болалар ҳар доим ўйинни ўз хоҳишига қараб танлай-ди, қизиқарлироқ ролни талаб этади. Улар баъзан ўйин қои-дасини бузишади, ўртоқларини хафа қилишади, аммо таълим-чининг таъсирига тез берилишади. Уларнинг ижобий хусу-сиятлари, соғлом қизиқишлари бўлади, таълимчи мана шулар асйсида уларнинг онги ва ҳиссига таъсир этади.

Тортинчоқ, уятчан болаларни шўх болаларга нисбатан тушуниб олиш анча мураккаб. Чунки тортинчоқлиги, уятчан-лиги орқасида улар ўзларининг билим, малака, хаёлларини яхши намоён эта олмайдилар. Торбиячи уларга диққат-эъти-бор билан муносабатда бўлса, улар фаоллашиб кетади. Кў-пинча болаларнинг уятчан, пассив бўлиши болалар боғчаси ва оиладаги нстўғри таълимнинг натижасидир. Бу хатони туза-тиш яхши натижалар беради.

Хйин мавзуси ўзгариши билан ўйинда қатнашувчилар-нинг ҳам ўзаро муносабатлари ўзгариб боради. Кичкина болаларнинг ҳар бири ўз ҳолича ўйнаса, кейинчалик 2—3 ки-ши бўлиб ўйнаша бошлайди, ўрта боғча ёшига келганда ўйнов-чилар сони кўпайиб, ўртоқлик муносабатлари таркиб топа бошлайди, бундай муносабатлар ўйинга мавзу ва мазмун танлашда, роллар ва ўйинчоқларни тақсимлашда юзага келади.

Уйиннинг тузилиши ва мазмуни ривожланиб бориши билан

ўйинчоқнинг роли ва унга талаб ҳам ўзгариб боради. Кичкин| болалар ўйинини кўпинча ўйинчоқ белгилайди. Битта ўйинчоқ бир неча вазифани бажариши мумкин. Урта ва катта боғчд ёшидаги болаларда ўйин тўғрисидаги фикр аввал туғилади, кейини ўйин бошланади. Уйинчоқ ўйин мазмунига қараб тан-ланади.

4-§. БОЛАЛАРНИНГ ИЖОДИЙ ЎЙИНЛАРИДА ТАСВИРЛАШ ВОСИТАЛАРИ

Болаларнинг ўйнашлари учун маълум воситалар керак. Ролли ўйинларда болалар ҳар хил воситалардан фойдалана-дилар, улардан асосийлари куйидагилар: болаларнинг ўз ҳаракатлари; ўйинчоқ ва бошқа материаллар; сўз.

Болаларнинг асосий тасвирловчи воситалари ўзларининг ҳаракатидир. Масалан, бола икки оёғида сакраб куёнчага тақ-лид қилади. Икки қўлини қимирлатиб, пишиллаб паровоз бўлади ва ҳоказо.

Болаларнинг кўп ҳаракатлари куриш, ясаш билан боғлиқ бўлади. Улар соатлаб паровоз, пароход, электровоз куради-лар, уларни ўзига ўхшатишга уринадилар. Кўпинча куриш ўйиннинг бошланиши бўлиб хизмат қилади.

Тақлид воситасига ўйинчоқ ҳам киради. Уйинчоқ бола ҳаракатини тўлдиради, ўйлаган образи ва фикрини амалга оширишга ёрдам беради. Масалан, қўлига қўғирчоқни кўта-риб олган қизалоқ ўзини ҳақиқий онадек сезади ва ҳақиқий оналар бажарадиган ишни бажаради: қизни овқатлантиради, кийинтиради, ухлашга ётқизади ва ҳ. к.

Кийимлар ва уларнинг қисмлари ҳам боланинг олган ро-лини яхшироқ бажаришга ва уни янада аниқроқ ижро этишга имкон туғдиради. Баъзан арзимаган деталь ҳам ўйинга қизи-қиш уйғотади. Масалан, петрушка ўтдан қалпоқ қилиб, қизил Шапкачага шляпа, бирон ҳайвонга думча ясаб болалар ўз таассуротларини тўлароқ ифодалайдилар.

Болалар ўйин жараёнида баъзи бир нарсаларни хоҳлаган нарсалари номи билан атаб ҳам худди ўша хоҳлаган нарса-ларини фарз қилиб жуда яхши ўйнайдилар, масалан, таомни «кокфет», кумни «шакар», стулни «машина» деб аташлари мумкин.

Сўз ёрдамида болалар қандай ўйин ўйнашларини ва бош-қаларни келишиб оладилар. Сўз ёрдамида бир-бири билан муомалада бўлиб, ўз фикрларини изҳор этишади. Сўз ҳар хил таассуротларни ифодалаш имконини беради. Болалар бу ҳам-ма воситалардан кўпинча бир вақтда фойдаланадилар.

Акс эттирувчи восита қанчалик кўп бўлса, ўйин маз-шунчалик бойроқ бўлади ҳамда теварак атрофдаги во' дан олинган таассурот шунчалик тўлароқ акс этти-

5-§. УЙИН ЖАМОАСИНИНГ ШАҚЛЛАНИШИ

Уйин мазмунининг ривожланиб бориши билан мураккаб экараён бўлган болалар жамоаси ҳам шакллана бошлайди. Уйин болаларнинг мустақил фаолияти бўлгани учун унинг сюжетини болалар ўзлари ўйлаб топишади ва ўзлари ташкил этишади. Уйинда болалар ўзларининг кичкина жамиятнинг аъзоси деб ҳисоблашади, ўзаро келишиб ҳаракат қилишга ўрганишади, ахлоқ нормаларини эгаллаб боришади.

Ижтимоий таълим олаётган шароитда ҳар бир бола ўйнаётган болалар жамоасига кира билиши, у ерда ўз ўрнини топиб олиши ва шу жамоада ўрнашиб олиши лозим. Бусиз бола-лар ҳаёти ҳам бўлмайди, яхши қовушган ўйин ҳам бўлмайди.

Таълимчи илк ёшли болаларда уларнинг нарсалар билан ўйнай олиш, диққатини шунга тўплай олиш қобилиятини таркиб топтиради. Бу бошқа болалар билан ёнма-ён тинч ўйнай олиш малакасининг шаклланишига ёрдам беради. Бу уларга «масофа интизоми»ни сақлаш имконини беради. Болалар бир-галикда ўйнашга ўтганларида бир-бирлари билан маълум муносабат ўрнатишлари лозим бўлади. Худди мана шу муносабат жамоачиликни шакллантиради. Бунга таълимчи бола-ларни келишиб ўйнашга ўргатиш орқали эришади.

Ҳар қандай ижодий жамоа фаолиятидаги каби болалар ўйинларида ҳам ақл, характер, фикрлар тўқнашади. Худди мана шу тўқнашувда болалар жамоаси таркиб топади, ҳар бир боланинг шахси шаклланади, аммо бунда боланинг бутун ақл ва иродасини қамраб оладиган, унда кучли ҳисларни уйғота оладиган ўйинларгина самарали натижа беради.

Уйиндаги умумий қизиқишлар болаларни бир-бирига яқинлаштиради, дўстлик алоқаларини ўрнатишга хизмат қилади. Бунда, айниқса узоқ давом этадиган ўйинлар муҳим аҳамиятни қасб этади. Бир қанча болалар денгиз саёҳати ўйини билан қизиқиб бир неча кунгача шу ўйинни ўйнашлари мумкин. Улар кемада ҳали «шимолий кутбга», ҳали иссиқ мамлакат-ларга саёҳатга боришади. Узоқ ўйналадиган ўйинлар бола-лардан биргаликда амалга ошириладиган ишларни маслаҳатлашиб олишни, ролларни бўлишишни, бунда ҳар бир бола-нинг қизиқишини эътиборга олишни, ўртоқларининг фикри билан келишишини, керак бўлган ҳар бир дақиқада ўртоғига ёрдамга келишни талаб этади, бу билан болаларда умумий иш учун жавобгарлик ҳисси ривожланади. Узоқ вақт денгизчи ролини бажариш натижасида болаларда одамийлик, ўртоқлик, инсонпарварлик, жасурлик, ўзаро ёрдам каби ижобий ахлоқий сифатлар шакллана бошлайди. Болаларни ўзаро муносабатлари борган сари камол топиб боради.

Шу тариқа, ўйиндаги умумий мақсадлар, умумий қизиқишлар, биргаликдаги кечинмалар, интилишлар, ижодий излашнилар болаларни бирлаштиради.

Рар батлан?ни?И беради. Сг*1ЛаМо« яная Лйб' МогуГ-' Рарннн *рРИШ*>
 бо лаларга вя/Р^барли? Риво жлан-УРнапннн^с ИНИ^а ва
 бол алар^ВИ^ТИда Э*ТМС 65пЙ боЛНШ> и*обнй таъг?п^б Ола^н инг ўйин
 } РТасида ДУстона ГРиб турТМ
 Маса лан бип УРСаТада_> РЛЛИ ^* кир76^{Но}Сабатлар
 ХоЛ Чуришал,, РгГурП болалап « «елишига

***. Гп Лйк оХ/2о рин, фа &рн"**
 Дай су?а^у миз^{ро} Х^одга /« канал Сен «Уз^, лалар шу4^а *им тупТТГГ^Г Д ди-
 Шунляп алда сузмокчи ташла Динг. Биз Тора ЙД^а Кенн^н бор^и б кф
 Дил^ФУза^бн^р Э Дик. Эдл^н кан-^п ура*а ула^{ди} Таълим.зд^утма^уЛ^Кларни ЧУриш Г*а
 Дали «а Лилфуза уларга Йароходни кяш; ён авва^н бодал^учун^йрнш-
 ^^а^^е^^т^^у^^г учун^гб^кечир^{им}ки> У ўйинда^у
 ерда Таълим^{чи}н^И оЛала^р биб?^аи^{ер} Дед^н. Болаларни⁶⁰лл³л
 УРтасвд^{ИГ} ра^лбар^{лик} Жф^{тм}«*а Уйнай Уларнинг бя^а у Ин «араённ^а
 ду^{сто}»^^а мунос^л» Шу бул^ле-киришиб кетя * бир^{ла}ри ил?1^{Куза}ТН^и
 Шуни^{бат}он^акладн^й * Фик^Тинн^обн^аДИ^и *4&*л^н*^ао: УРСаТ^л адил
 мусТ/а 1^{ой}лик['] -уд?^ола^УСТИДа^а л^л^^^а/^С

Рини бир жойга

- , яй олмайди. Уйин соатларида эса у ҳар доим ритм билан ^"янга тушишни яхши кўради. Ролли ўйинларда эса мусика шғулотларидаги мусикага раҳбарлик ролини яхши кўради. У^уз кўғирчоқларининг ритмик ҳаракатларини кўғирчоқ билан биргаликда бажаради. Раъно ўзини болалардан катта тутди. Шуни кузатган педагог ўз олдига мақсад кўяди. Уқишда Раънонинг мусикага бўлган қизиқишини қувватлаган ҳолда унга қуйидагиларни таклиф қилади:

1) Кўғирчоқни ухлашга ётқизаётганда ашулани секин ай-тиш.

2) Уйин пайтида ўйиндаги қоидага риоя қилиш.

Раънони стол усти ўйинлари: лото, кубиклар билан ўйнашга ўргатиш керак. Бундай ўйин ҳаракатчан болаларда қатъий хулқ нормаларини таълимлашга ёрдам беради. Раъно-нинг меҳнат таълимсини кузатиб бориш. Қўйилган вазифа таълимчининг боланинг ўйиндаги қизиқишига ҳурмат билан қараганини ва бу қизиқишдан болада керакли ахлоқий сифат-ларни таълимлашда фойдаланганлигидан далолат бермоқда. Шундай қилиб болалар ўйинларини ўрганиш ва кузатиш унга тўғри раҳбарлик қилиш имконини беради.

Ўйнаш учун маълум жой ажратиш ҳам ўйиннинг шарт-шароитига киради. Гуруҳ хонасида ўйинчоқлар учун махсус шкафлар, жавон-токча бўлиши керак. Ўйнаётган болалар бир-бирларига халақит бермасликлари учун хонадаги нарсалар иложи борица хонанинг ҳар хил жойига тартиб билан жой-лаштирилиши керак. Болалар ўйинига ўйинчоқ ва бошқа материалларни тўғри танлай билиш ҳам катта аҳамиятга эга. Болаларга бериладиган ўйинчоқлар ва материаллар дастурда кўрсатилган. Ўйинчоқлар сотиб олинган ва боғчада ясалган бўлади. Ўйинчоқлардан болалар ҳар доим фойдаланишлари лозим. Болалар ўйинчоқлардан бемалол фойдаланганлари-дагина ўйинчоқ уларга қувонч боғишлайди. Кўпинча таълим-чилар ўйинчоқнинг кир бўлиши, синишидан қўрқиб болага беришмайди. Ўйинчоқни бола атайин синдирмайди, балки унинг ичида нима борлигини билгиси келганидан синдиради. Таълимчи болаларда ўйинчоққа нисбатан эҳтиёткорлик хисси-ни, уни нима учун асраб, синдирмай ўйнаш кераклигини тушун-тириб бориши керак.

Болаларнинг ўзлари ўйинчоқлар ясашлари учун уларга кичкина ёғоч бўлаклари, мих, лой, қоғоз, картон, бўёқ ва керакли асбоблар: болғача, қўл арра, қайчи, пичоқ кабиларни бериш керак. Аммо ўйинчоқлар яшаш устида ишлаш фақат таълимчининг раҳбарлиги остида бажарилиши лозим. Бундан ташқари, болаларга мебель билан ҳам ўйнашга рухсат бериш керак, таълимчи болаларга уни эҳтиётлаб, асраб ўйнаш керак-лигини тушунтириши зарур. Таълимчи болаларнинг тасаввур ва „тушунчала“Рини бойитиб бориши ва ўйинчоқлар билан қан-дай ўйнаш кераклигини болаларга ўргатиши лозим.

Уйин мавзусини танлашга ёрдам бериш болаларни ўйнашга

ўргатиш усулларидан биридир. Кичкина болалар ўйин мавзу. сени танлашади. 3 ёшли болалар ўйин сюжетини эмас, балки ўйиндаги ролни танлайдилар. «Мен ойиси бўламан», «Мен Гул-мира хола» бўламан ва ҳоказо. Қнчик ёшли болалар, хатто катта ёшдаги болалар ҳам (улар ўйинига тўғри раҳбарлик қилинмаслиги орқасида) кўпинча бир хил мазмундаги ўйинни ўйнайдилар, чунки бундай болаларда ташаббускорлик, ҳаёл, тажриба етарли ривожлапмаган бўлади. Шу билан бир қатор-да кичкина болалар яратган образлар беқарор бўлади. Бола бир нарсадан иккинчи нарсага тез ўтади. Масалан, таълимчи ролини ўйнаётган бола тезда дўхтир бўлиши, бирдан эса она ролини ўйнагиси келиб қолади. Таълимчининг болалар ўйинига раҳбарлик роли шундан иборатки, у болалар ўйнаётган яхши ўйинларни қўллаб-қувватлайди, катталар меҳнатини, табиатни кузатади, китоблар ўқиб бериш, ҳикоялар сўзлаб бериш орқали ўйиннинг янги мавзуларига кизиқиш уйғотади. Катта гуруҳ болалари билан қандай ўйин ўйнашлари мумкинлиги тўғрисида таълимчи суҳбатлашиб олиши мумкин, бунда бола-лар билан кузатган, эшитган нарсаларини биргаликда эсла-шади. Шу йўсинда таълимчи ҳар хил усуллардан фойдаланиб, болаларнинг ролли ўйинлари мавзусини кенгайтиришга ёрдам беради.

Таълимчи болаларнинг ролли ўйинлари мавзусини бойитибгина қолмай, балки унинг сюжетини, мазмунини бойитиш тўғрисида ҳам ўйлаши керак. Масалан, болаларни «касалхо-на», «дўкон», «қурилиш» каби ўйинларнинг мазмунини кен-гайтириб, бойитиб ўзгартириб бориш керак. Ёки бўлмаса, болалар «космонавтлар» ўйинини ўйнашяпти, дейлик. Ҳам-малари «космик» кемага тушиб фазога учиб чиқишди-да, кейин нима қилишни билишмади, ўйин худди шу ерда тўхтаб қолди. Шунда ўйин мазмунини теварак-атрофга экскурсия қилиш, кузатиш, янги нарсани тушунтириш, бадиий адабиёт-лар ўқиб бериш орқали бойитиб бориш мумкин.

Баъзан болалар ўз таассурот ва билимларини ўйинда акс эттира олмайдилар. Бунда таълимчи ўзига роль олиб, ҳара-катларини кўрсата бошлайди ва болаларга янги роль таклиф қилади. Масалан, «болалар боғчаси» ўйинини олайлик. Ота-оналар ўз болаларини боғчага олиб келади, таълимчи бола-ларни овқатлантириш, ухлатиш билан шуғулланади. Ота-она-ларга эса қилгани иш йўқ. Бунда таълимчи фабрика «дирек-тори» ролини бажариб, ҳамманинг шу фабрикага ишга кири-шини таклиф этади. «Ишчилар» фабрикада кўғирчоқларга кўйлак, шапка, пальто ва бошқа кийимлар тикишади. Шунда болалар ўз нарсаларини сотадиған дўкон кераклигини ўйлаб топадилар. Кейин эса озик-овқат дўкони кераклиги тўғрисида фикр туғилади, бу эса шу дўкон учун озик-овқат тайёрлайди-ган «қандолат фабрикаси» очиш фикрини уйғотади. Болалар пластилидан ёки лойдан конфет, тешик кулча, печенье ва бошқалар тайёрлайдилар. Шундай қилиб, ўйиннинг мазмуни

бойиб боради, унда қатнашувчиларнинг сони кўпаяди. Аммо таълимчи ўйинда ҳар доим ҳам бирон ролни бажариши шарт эмас, таълимчи ролни бажарувчилар нима иш бажариши керак-лигини эслатиши ҳам кифоя қилади.

Ўйинга керакли ўйинчоқлар ва материалларни танлаш ҳам катта аҳамиятга эга. Агар ўйинга керакли ўйинчоқ ёки материал етишмаса ўйин тезда тўхтаб қолади, шунда таълимчи машғулотдан бўш вақтларида болалар билан керакли ўйин-чоқлар ясаши керак. Таълимчи болаларнинг ўйинга материал-ни тўғри танлаши учун куйидагиларни билиши керак:

1. Болалар ўйнайдиган ўйин мавзусини, болаларнинг яхши кўрган ўйинларини.

2. Болаларни қизиқтирадиган нарсаларини.

3. Уйинда қатнашадиган болалар сонини.

Таълимчи ўйин мазмунини, сюжетини бойитишгагина таъ-сир этиб қолмай, балки ўйин орқали болаларда дўстлик, ўр-тоқлик муносабатларини таълимлаши ва дўстона болалар жамоаси шакллантириши лозим.

Таълимчи ҳамма болаларнинг ўйинга қатнашишлари устида ғамхўрлик қилиши керак. Уйинда улар кўпинча роль талашиб бир-бирлари билан келишолмай қоладилар. Болаларни бундай келишмовчиликларни ҳаққоний ечишга ўргатиш лозим. Маса-лан: пароходда бинокль борлигидан «капитан» ролини тала-шиб, жанжаллашиб қоладилар, шунда таълимчи болаларга пароход ишчилари учун бошқа ўйинчоқлар ҳам олиш керак-лигини таклиф қилади, пароходдаги ошхона хизматчиларига идиш, плита, стол, дўхтир учун термометр, бинт, шишача ва бошқа нарсалар. Шунда капитан роли учун жанжал босилади. Капитан ролини танлаган бола ундан ҳам қизиқроқ ўйинчоқ-ларни кўриб тинчгина бошқа ролни олади.

Болалар ўртасида ўйин жараёнида ҳадеб низо чиқавермас-лиги учун таълимчи катта гуруҳ болаларига ўйиннинг мазму-ни ва бориши, кимнинг нима иш бажаришини олдиндан кели-шиб олишни буюради. Баъзан таълимчи болалар ўртасидаги келишмовчиликларни бартараф қилиш учун ўйиндаги ролни ўзи бажаради, аммо бу ишни ниҳоятда эҳтиётлик билан амал-га ошириш лозим. Бундан ташқари, ўйинда болалар ахлоқ нормаларининг шаклланишига эътибор бериб бориш керак. Болалар ўз ўйинларида катталарнинг болаларга ғамхўрлиги, нарсаларга эҳтиётлик билан муносабатда бўлиши, озодалик, ўйлаган ишни яхшилаб сифатли бажариш каби сифатларни акс эттиришлари лозим. Масалан, уй қураётиб, унинг мустаҳ-кам, чиройли, кишиларга қулай бўлишига эътибор бериш ке-рак. Трамвай ўйинидаги «кондуктор» одамларга хушмуомала бўлиши. кичкиналар катталарга жой бўшатиши керак ва х. к. ^"Қичкина гуруҳда ролни кўпинча таълимчининг ўзи тақсим-лайди, катта гуруҳда эса ким қандай ролни ўйнашини бола-лар ўзлари келишиб оладилар. Лекин таълимчи болалар хулқ-ларидagi ижобий ва салбий томонларни диққат билан кузатиб

ттттт

^Г?а?Г:Г:ЛГАН у~» ""Ф

ТМмга ош,,,1 РМатлар"№ Г»Л,, Бу №мар 6*, °ТМТМ 'РВДи

лиши биля» я * м бؤلмайзд «!, сузлаб беоитГ баДиин

^ТМ*кка5иТ^Д бУ^анН7асупГя бРДам *Фадн Т бе№

Ц-Лй а-р»»-ГГМ;Г,,Г" кс ^ТМО/0«З,, ТМ а бу

<*лар»°* ?ОВ⁵?Ш""6 Ж0,л» "тма РИладВ_ МТМ»ТМ тп^
>М говушларни канляй ?^!а"«Чинлашал» « рб"ячн болм арга
кеРаклигинк

тунтиради. Қайтаришда эса таълимчи болалардан сўзларни аниқ, баландроқ ёки паст, секинроқ ёки тез талаффуз этиш-ни талаб этади. Бу машқларда матнни эслаб қолиш учун ўтка-зиладиган ҳар бир машғулотда 5—6 дақиқадан вақт ажратилади. Болалар «Шолғом», «Бўғирсоқ», «Тулки, хўроз ва қуён» каби эртакларни саҳналаштиришни жуда севадилар.

Эртак ва ҳикояларни болалар кўпинча ўзларининг ижо-дий ролли ўйинларида саҳналаштирадидилар, бу ўйинларда тул-ки, қуён, хўроз, сичқон каби персонажларни ўйинларда акс эттирадидилар. Ёзувчиларнинг бадиий асарларини ҳам болалар севиб саҳналаштирадидилар. Масалан, С. Маршакнинг «Тере-мок» эртагини олайлик. Бу эртакдаги ҳар бир сўз жуда чи-ройли жаранглайди ва ишонарли, шу билан бирга болалар акс эттириши учун жуда қизиқарли образларга эгадир. Теремокда яшашни хоҳлаган ҳар бир ҳайвон унинг олдига келиб, ўзини таништиради ва яхши томонларини кўрсатишга уринади, ўша уйда яшаш ҳуқуқига эга бўлиш учун ўзининг қандай фойда келтира олишини ва меҳнатга лаёқатли эканлигини айтади. Асар шеър услубида ёзилган. Рус халқ эртакларини саҳналаш-тирганда болалар баъзи бир эртак ёки ҳикоядаги сўзларни ўз-гартириб айтишлари мумкин, аммо «Теремок» ҳикоясида бун-дай имконият йўқ, болалар маълум матнни айнан қайтариш-лари лозим. Таълимчи ҳикояни биринчи марта ўқиб берган-дан кейин болаларга асарнинг мазмуни ва мақсадини очувчи саволлар беради. Масалан, мана бундай саволлар берилади: Бу эртакда нима тўғрисида гапирилади? Нима учун йиртқич ҳайвонлар теремокда яшовчиларни енга олмадилар? <СБолалар билан суҳбатлаша туриб, таълимчи ҳикоя ёки эртак қаҳрамонларининг ўзига хос хусусиятларни аниқлашга ҳаракат қилади. Ҳар хил шеър, эртаклардаги қаҳрамонларнинг ўзига хос хусусиятлари мана шундай ўрганилади. Саҳналаш-тириш ишини қуйидаги босқичлар бўйича ўтказиш мумкин:

/ босқич. Адабиётларни танлаш. Саҳналаштириш учун адабиёт танлаганда қуйидаги талабга риоя қилиши керак:

1. Эртак, ҳикоя ёки шеърда қатнашувчилар кўп бўлиши керак.

2. Асарда мазмун яхши бўлиб қолмасдан, ҳаракатларнинг хили ҳам кўп бўлиши керак. К. Чуковскийнинг «Телефон» эр-тагида ҳаракат кўп. Шунинг учун уни саҳналаштириш яхши ва қизиқарли бўлади.

3. Асар ифодали ўқишга мос бўлиши керак.

4. Мазмуни қизиқарли бўлиши керак.

5. Асар болаларнинг ёшига тўғри келиши керак.

II босқич. Саҳналаштириш учун танланган ҳикоя, шеър, эртакнинг мазмунини ўқиб бериш ёки қўғирчоқ, соя театрида кўрсатиш орқали таништирилади.

III босқич. Эслаб қолиш. Асарни болалар эслаб қолишлари учун уни қайта ўқиб бериш, постановка кўрсатиш, расмлар намоиш этиш, дидактик ўйинлардан фойдаланилади.

IV босқич. Уйин кизиқарли ўтиши ва узоқ давом этиш учун ўйинга керакли материаллар, кийимлар тайёрлаб бертц ва шу билан бирга тўғри раҳбарлик қилиш керак. Бу ишни таълимчи бажаради, катта гуруҳда эса таълимчи ёрдамида у билан биргаликда болалар бажаришади. Таълимчи бир қанча эртакка доир расмлар кўрсатади. Масалан, «Теремок» эртагига костюм танлаш учун «Қўлқопча» эртагига тайёрланган расмлардан фойдаланиш мумкин. Болалар теремок олди-даги арчани мустақил бўяшлари, костюмга арчанинг нинача-ларини санчиб қўйишлари, хўроз учун пат қирқишлари мумкин. Боғча ёшидаги болалар ҳар доим ҳам ўзлари мустақил ра-вишда сахналаштирилган ўйинларни ўйнаб кета олмайдилар. Бунинг учун бундай ўйинларни ўйнашга болаларда кизиқиш уйғотиш керак. Ж

Бунга қандаи эришилади? Бунинг учун таълимчи ҳар хил йўллардан фойдаланади. Масалан, таълимчи болаларга эртак-ни ёдлаб, уни сахналаштириш ва бу спектаклни ота-оналар мажлисида ёки кичкина болаларга кўрсатишни таклиф этади. Бунда ролларни бўлиш ва уни ўйнаш жуда катта аҳамиятга эга. Ролларни бўлишда болаларнинг хохишларинигина эмас, балки уни яхши бажаришларини ҳам эътиборга олиш лозим. Агар бола ролни яхши ўйнай олмаса, ундай бола билан ало-ҳида шуғулланиш керак ва бу болага ўнғай ролни ажратиш керак.

Гуруҳларда шу ёшдаги болаларга хос бўлган эртаклар, ҳикоялар уларга таниш бўлиб қолгандан кейингина сахналаштириш бошланади. «Шолғом», «Бўғирсок» каби эртаклар сахналаштирилади. Тайёрлов гуруҳида бу иш давом эттирилади. Сахналаштириш учун эртакларгина олинмасдан, бади-ий асарлар, хусусан шеърлар ҳам олинади. Сахналаштириш ўйинларига гуруҳларига қараб ҳар хил раҳбарлик қилинади. Масалан, таълимчи ўрта гуруҳ учун асосан ҳаракатни акс эттирувчи асарлар танлайди, катта гуруҳ болалари учун эса асар қаҳрамонларининг анча мураккаб муносабатлари, улар-нинг кечинмалари, қайғулари акс эттирилган асарлар танланади.

Таълимчи бажарилган ишнинг ҳисобини олиб боради. Болаларга қайси асар ёққанини, улар кўпроқ қайси асарни сахналаштиришни ёқтиришларини, қайси бола топширилган ролни яхши ижро этолганини, ролларни ижро этишда болаларда қандай қийинчиликлар вужудга келганини ёзиб боради. Мана шу асосда бўлғуси сахналаштирилэдиган ўйинлар жонланти-рилади.

8-§. ҚУРИЛИШ ҲИСОБИ

Қурилиш материаллари билан ўтказиладиган ўйин ва маш-ғулотлар тажрибали таълимчилар қўлида қимматли восита бўлиб хизмат қилади. Болаларнинг қурилиш, буюм ясаш ўйин-

лари ролларга бўлиниб уинапдши..
мидир. Бирор нарсани куриш болаларни ўз фикрларини руеша
чиқариш усулидир^

Курилиш ўйиннинг «бошловчиси» бўлиши мумкин (паро-ход, кўприк, вокзал), баъзан курилиш ўйиннинг ўзи бўлади (ишчи ва курувчилар вазифасини бажаради), ўйин жараёнида бирон нарсани куришга эҳтиёж туғилиши мумкин. Болалар ўйин жараёнида зарур бўлган бирон нарсани куриб оладилар-да, яна ўйинни давом эттирадилар. Курилиш ўйинга сабабчи бўлиб қолади (эртакдаги бирон ўйини курадилар, унинг ёнида шу эртак ўйини қизиқ кетади).

/Датта боғча ёнидаги болаларни курилиш ўз-ўзидан жалб қилиши мумкин. Бунда болаларнинг асосий диққатлари бирор нарсани куриш жараёнига қаратилади. Болалар ўз мақсадлари учун майши турмушдаги нарсалардан: ғўлалардан, яшиқ-лардан, шохчалардан, табиий материаллар: кум, лой, сув, қордан фойдаланадиларД

Бироқ болалар катта бўлганлари сари бундай курилиш-лардан кўнгиллари тўлмайди. Улар ўз ишлари ҳақиқий кури-лишга кўпроқ ўхшаш бўлишини истайдилар. Бунинг учун махсус курилиш материаллари зарур бўлади.

Курилиш материаллари турли хилдаги геометрик шакллар-дан иборат. Болалар бу ҳар бир шаклнинг ўзига хос хусусия-тини яхши билиб олишлари лозим, акс ҳолда ҳеч қандай курилишни амалга ошириб бўлмайдиЛ,

Болалар қурган нарсалар амалии жиҳатдан яроқли бўли-ши ва улардан ўйинда фойдаланиш учун конструкторлик малакасига эга бўлиш керак. Бундан болаларга куришнинг асосий усулларини ўргатиш зарурлиги келиб чиқади.

Курилиш материаллари билан ўйналадиган ўйинларда болаларнинг техникага қизиқиши ортади, кузатувчанлиги ривожланади, улар геометрик жисмларнинг энг оддий хусу-сиятлари билан танишадилар.\ ^

Курилиш ўйинлари болаларнинг меҳнат фаолиятларига яқин бўлиб, уларни меҳнатга тайёрлайди. Курилиш материаллари билан ўйналадиган ўйинлар болалар тафаккурини ривож-лантиради: кузатилаётган иншоотларнинг ўзига хос хусусия-тини ажратиб кўрсатиш, таҳлил ва синтез қилишга, солишти-ришга, ўхшаш ва фарқ қиладиган томонларини аниқлашга мажбур этади, вазифаларни тўғри ҳал қилишга ўргатади.

Курилиш материаллари билан ўйналадиган ўйинлар гео-метрик жисмларнинг хусусиятларини, улар билан ишлашни, фазовий нисбатларини (узоқ — яқин, баланд — паст, ўнг — чап, узун — қисқа, кенг — тор) амалда билиб олишга ёрдам беради. Бундай ўйин орқали болаларни мактабдаги политех-ника таълимига тайёрлаш вазифаси ҳам амалга оширилади.

Болалар куриш-ясаш фаолиятлари жараёнида бир жа-моага бирлашадилар, натижада уларнинг нутқлари ривожла-нади. Курилиш материаллари билан ўйнаш болаларнинг маъ-

навий дунёсига ҳам таъсир этади: таълимчи болалар билан бирон иншоотни кузата туриб, давлатимизнинг халқ фаровон-лиги тўғрисида ғамхўрлик кўрсатаётганлигини тушунтиради. Қурилиш материаллари билан ўйнаш болаларда меҳнатсевар-лик, мустақиллик, ташаббускорлик, ишга жавобгарликни ҳис этган ҳолда муносабатда бўлиш ҳамда иродавий сифатларни таълимлайди. Уйиннинг қизиғи шундаки, у болаларга зўр завқ-шавқ бағишлайди.

Болаларни баъзи бир қурилиш иншоотлари билан таништириш орқали эстетик таълим вазифалари ҳам амалга оширилади. Болаларда эстетик ҳиссиётни таълимлаш учун фақат битган қурилиш иншоотини кузатиш етарли эмас, балки улар-ни қурилишнинг бориши, ишнинг ташкил этилишини куза-тиш, бунда болаларнинг ўзларини қатнаштириш ҳам муҳим аҳамиятга эга.

Уйин учун шароит яратиш. Қурилиш материаллари билан ўйнашни ривожлантириш учун унга мувофиқ шарт-шароит яратиш зарур.

1. Қурилиш материаллари бутун гуруҳ болаларининг бир вақтда ўйнаши учун етарли бўлиши керак.

2. Гуруҳ хонасида қурилиш материалларини сақлайдиган, уни курадиган ва бир неча кунгача сақлаб қўйишнинг иложи бўлган жой бўлиши керак.

3. Қурилиш материаллари учун ҳар бир деталга алоҳида хоначалари бўлган ғилдиракли шкаф бўлгани яхши. Уни бола-лар хоҳлаган томонларига суриб олиб борадилар. Шкаф ичини ҳар доим тартибли сақлаш зарур.

4. Қурилиш материаллари сақланадиган бурчақда майда ўйинчоқлар, ўйинчоқли одамлар, қушчалар, хайвонлар, транс-спорт бўлиши мумкин.

5. Болаларнинг ўзлари ўйинчоқ яшашлари учун ҳар доим керакли материал бўлиши зарур.

6. Она ўлкамизни, унинг пойтахти Тошкентни транспорт-нинг ҳар хил турларини тасвирловчи альбомлар, фотосурат-лар бўлиши керак.

7. Қурилиш материалларидан барпо этилган иншоотлар намуналари тасвирланган альбом.

8. Қурилиш жараёнини, биноларнинг безатилишини бола-лар билан кузатиш керак.

9. Қурилиш усулларини ўргатиш лозим.

10. Қурилиш материалларидан ишланган буюмларни бир неча кунгача ҳатто ундан ҳам кўпроқ муддат сақлаш керак.

Қуриш-яшашга ўргатишнинг асосий усуллари. Болаларни қуриш-яшашга ўргатиш учун таълимчи турли хил усулларни қўллайди:

1. Таълимчи ҳар бир ҳаракатни тушунтирган ҳолда қуриб кўрсатади.

2. Таълимчи бирор нарсани ўзи қуриб кўрсатади ва бунга кирган ҳар бир қисмни таҳлил қилиб беради.

3. Тайёр қурилиш иамуна сифатида кўрсатилади.
 4. Қуриш-ясашнинг айрим қисмларини кўрсатади (томи-ни ясашни, қандай ёпиш кераклигини, бирор детални қайси-нисси билан алмаштириш мумкинлигини тушунтиради).
 5. Таълимчи атайлиб чала қуриб қўйилган қурилишни болаларга қуриб битказишни таклиф қилади.
 6. Нима учун қуриш лозимлигини, унинг мавзусини айтади.
 7. Ҳар ким хоҳлаган мавзуда қуришини таклиф қилади.
 8. Тайёр қурилишни: у қандай қисмлардан иборат эканлигини, нималар, қандай деталлар ишлатилганлигини таҳлил қилиб беради.
- Қуриш-ясаш усуллари болаларга машғулотларда ўргатилади.
- Қурилиш ўйинларига раҳбарлик. Болаларнинг қурилиш материаллари билан ўйнайдиган ўйинларига раҳбарлик усуллари уларнинг ёшига боғлиқ. Қичик гуруҳда болалар унча мураккаб бўлмаган қурилишларни бажарадилар.
- Улар учун стол устига қўйиб ўйнайдиган майда қурилиш материаллари зарур. Битта стол атрофида бирданига 6—8 бола ишлаши мумкин. Стол устини қурилиш материали эгал-лаб олмаслиги учун столнинг у боши билан бу бошига пастгина скамейка ёки табуретка қўйилади. Болалар ўзларининг қурилиш материалларини яшиги билан қўйиб қўядилар. Бу биринчидан, стол устида болаларнинг бемалол ишлашлари учун яхши, иккинчидан, болаларга яшиқлардан керакли қурилиш материалларини олиш қулай. Боғча майдончасида ўйнаш учун куб, ғўла, цилиндрга ўхшаш алоҳида қурилиш материалларидан фойдаланиш зарур.
- Худди шундай материаллар гуруҳ хонасида ҳам бўлиши керак. Иилнинг иккинчи ярмида бу материалларни машиналар қуриш учун квадрат, тўғри бурчак, ҳар хил ўртаси тешик думалоқ шаклдаги фанер парчалари билан тўлдириш лозим. Болаларнинг қурилиш материаллари билан ўйнашлари учун гик турадиган дарахтлар, ҳайвонлар, машиналар, кўғирчоқлар ҳам керак бўлади. Таълимчи бу материаллардан нима қуриш мумкинлигини болаларга кўрсатади: кўғирчоққа стол, стул, каравот ясаш, улар учун боғ ва боғнинг ичига скамейкалар қўйиш, машинага гараж қуриш ва ҳ.к.
- Болаларни қуриш материаллари билан ўйнашга қизиқтириш учун таълимчи улар билан биргаликда ўйнайди ва бу материаллардан ҳамма болалар фойдаланишларини кузатиб туради. Йирик қурилиш материаллари билан гуруҳ хонасидаги гилам устида, ёзда эса боғча ховлисида қуриш мумкин. Урта гуруҳ болалари ҳам қурилиш материаллари билан гуруҳ хонасида ва боғча майдончасида ўйнашлари мумкин. Йирик қурилиш материалларидан ташқари, болалар картондан паровоз трубалари, автомобиль чироғи, руллар, пропеллер ва ҳоказолар ясайдилар. Бу материаллар захдан бузилмаслиги учун мойли бўёқ билан бўяб қўйилади. Таълимчи

болаларнинг қурилиш материаллари билан ўйнайдиган ўйинларини диққат билан кузатиб, керак бўлганда қуришга болаларнинг ўйлаган мақсадларини амалга оширишга, қурилиш-нинг мураккаброқ шаклларини ишлаш қурилиш ўйинини ривожлантиришга ёрдам беради.

Таълимчи жамоа қурилишларини ташкил этиб, бунга ҳам-ма болаларни қатнаштиради. Қурилиш материаллари билан ўйнайдиган ўйинлар гуруҳ болалари ўйинларида муҳим ўринни эгаллайди. Таълимчи болаларга қурилишни яна қандай мураккаблаштириш мумкинлигини, унга қандай қўшимча материаллар ишлатиш кераклиги тўғрисида маслаҳатлар беради, лозим бўлса кўрсатади.

Боғча майдончасида ёзда қум ва сув билан, қишда қор билан ўйнаш катта ўринни эгаллайди. Уйиннинг ҳар бир тури унга раҳбарликнинг алоҳида усулларини жалб этади.

Қум билан ўйнаш. Қум болаларнинг ёзда ўйнашлари учун яхши материал. Ҳар бир гуруҳ учун иккитадан қум яшиги бўлиши мақсадга мувофиқдир. Шунда ҳамма болалар ўйнаш имкониятига эга бўладилар. Қумда ўйнаш учун турли хил ўйинчоқлар керак бўлади: қумдан ҳар хил шакл ясайдиган майда тунука машиналар, резина ёки целлулоиддан ясалган одамчалар, ҳайвонлар шакли, пластилиндан ясалган қўғирчоқ мебелли, қуриш-ясаш материаллари, уни безайдиган нарса-лар: ҳар хил фанер тахтачалар (8X8, 10X10, 5xЮ, 4X10 см) ва ёғоч калтакчалар (10, 15, 20 см) ҳаммаси ҳар хил рангдаги мойли бўёққа бўялган бўлиши керак. Шу мате-риалларни болалар қумга ўрнатиб йўллар, ҳайвонлар учун сарой ва деворлар қуришади. Қурган нарсаларини безаш учун кичкина байроқчалар керак бўлади. Қумни ковлаш учун болаларга кичкина ёғоч куракча берилади.

Баҳорда ва кузда (ер намлигида) болаларнинг қум ўйинлари махсус киргоғи кўтарилган столларда ташкил этилади. Қум билан ўйнашда гигиеник қоидага риоя қилиш керак. Қум ҳар доим тоза ва нам бўлиши, болалар жазирама қуёш тагида ўйнамасликлари лозим.

Кичик болалар қум билан ўйнаганда олдида маълум мақсад қўймайди. Таълимчи болаларни қизиқтириш учун ўзи «қу-ради» ва болаларга қуришни таклиф этади. Масалан, қумни тўплаб атрофини текислашади, бир ёнини тешиб эшик очи-шади. Кейин бу уйчани ҳар хил рангдаги майда байроқчалар билан безашади, кейин шу уй олдида деворлар, боғлар қури-шади, уйга қўғирчоқлар кўчиб келади. Уйинни ўзгартириш учун ўйинчоқларни вақт-вақти билан алмаштириб туриш ке-рак: машиналар учун гараж, ҳайвонлар учун ҳайвонот боғи ва бошқалар. Таълимчи ўйинга кичик болаларнинг ҳаммасини жалб этиши керак.

Урта гуруҳда қум кичик гуруҳга нисбатан кўп тўкилади. Яшик олдида буферда ҳам ўйинчоқлар учун жавонча бўлади. Бу ёшдаги болалар ўйинининг мазмуни мураккаблашиб бори-

Ши учун таълимчи ёрдам беради: қумдан нималар қуриш мумкинлигини кўрсатиб, болаларга кўмаклашади, уларнинг ўйинларида қатнашади.

Катта гуруҳ болалари қумдан катта иншоотлар қурадилар. Шунинг учун бу гуруҳ болаларининг қуми яшиқда эмас, балки Боғча майдончасининг бирон жойига анча кўп миқдорда тўкилади. Бу болалар учун қумдан ташқари лой ҳам бўлиши керак. Уйинга қўшимча материаллар: табиат материаллари, ип, ёғоч, фанер ва бошқалар ҳам зарур. Уйнаб бўлгандан кейин буларнинг ҳаммасини махсус ажратилган жойга олиб бориб қўйиш керак. Болалар шаҳар кўчаларини, хўжалик даласи, ҳайвонот боғи, баланд биноларни қурадилар. Бунинг учун қумдан, лой-дан ва табиат материалларидан фойдаланадилар.

Таълимчи бу материаллардан қандай қуришни кўрсатиб беради.

Сув билан ўйнаш. Болалар сувни жуда яхши кўришади. Уларнинг сув билан ўйнашлари учун боғча ҳовлисида махсус сув ҳавзаси ташкил қилинади, гуруҳ хонасида эса махсус оёқли қурилма устига ванна ўрнатилади. Сув билан ўйнаш учун целлулоиддан, резинадан ясалган ўйинчоқлар: балиқча-лар, ўрдакча, ғозча, ванначаси бор қўғирчоқча, қайиқчалар (ясалган ва сотиб олинган), сувдасузиб юрадиган нарсалар керак.

Кичик болаларнинг сув билан ўйнайдиган ўйинчоқлари оддий бўлиб, унда ўйинчоқларнинг сузишини томоша қилади-лар. Болалар сув билан ўйнаб кичкина-кичкина сюжетни акс эттирадилар: балиқ ва ўрдакчаларни овқатлантириб, қўғир-чоқни ваннада чўмилтиришади, қайиқда йўловчиларни учири-шади.

Урта ва катта гуруҳ болаларининг сув билан ўйини анча мураккаблашади. Улар дарёда пароходларни юрғизишади, пароход тўхтайдиган бандаргоҳлар қуришади. Сузадиган ўйин-чоқларни ҳаракатга келтиришади. Сув билан ўйнаш натижа-сида болалар сувнинг хусусиятини, нималар чўкиб, нималар сузишини билиб олишади. Сув билан ўйнаш жуда фойдали, шунинг учун болаларнинг гуруҳ-гуруҳ бўлиб сув билан ўйнаш-лари учун имконият яратиб бериш керак.

Қор ўйинлари. Қишда боғча майдончасида қор билан ўй-наш болалар учун энг қизиқарли фаолият тури ҳисобланади. Ҳар бир болада ёғоч белқуракча ва қорни ташиш учун яшиқча билан чана бўлиши керак. Кичкина болалар катталар йиғиб қўйган қор уюмини ёғоч белқуракчалари билан қовлашади. Қорни тепага сочиб, унинг тўкилишини кузатишади, яшиқлар-га қор солиб, бошқа жойга ташишади ва ҳоказо.

9-§. ДИДАКТИК УЙИНЛАР

<! Дидактик ўйинларнинг моҳияти ва педагогик аҳамияти.
Дидактик ўйинлар болалар боғчасида таълим ва таълим воси-

таси сифатида кенг қўлланилади. Дидактик ўйин таълим билан бевосита боғлиқ бўлиб, унга ёрдам беради.

Дидактик ўйин — бу мактабгача таълим ёшидаги болаларнинг ёш ва имкониятларига мос келадиган таълим бериш методидир.

Тажрибали таълимчи бу ўйиндан пассив болаларни жамоага аралаштириш, ҳар хил режалар, вазифаларни кўркмасдан бажаришлари учун фойдаланади.

Дидактик ўйинни амалга оширишда ҳар доим ғоявийлик принципига асосланиш керак. Дидактик ўйин таълимнинг вази-фа ҳамда мақсадларига мувофиқ келиши лозим.

Дидактик ўйинлар болаларнинг биргаликда ўйнаб, ўз манфаатларини жамоа манфаатлари билан уйғунлаштира олиши, бири-бирига кўмаклашиш ва ўртоғининг муваффақиятидан хурсанд бўлиши каби яхши муносабатларнинг таркиб топи-шига ёрдам беради. Уйинлар шахснинг софдиллик, ростўйлик каби ижобий хислатлари шаклланишига имкон беради.

(Лото, домино каби кўпгина ўйинлардан (болаларнинг ўзлаштиришига қараб) мустақил равишда фойдаланилади ва бу ўйинлар ташкилотчилик қобилиятини ўстиришга ижобий таъсир кўрсатади..

<Дидактик ўйин болаларнинг амалий фаолияти ҳисобланади, чунки унда болалар машғулотларда олган билимларидан фойдаланадилар. Шу нуқтаи назардан қараганда, дидактик ўйин болаларнинг ақлий фаолиятларини кучайтиради, олган билимларидан ҳар хил усулда фойдаланишлари учун ҳаётий шароит яратиб беради.^

Бундай ўйинларга кичик болалар учун «Рангига қараб топ», «Шаклига қараб топ» каби ўйинларни мисол тариқасида келтириш мумкин.

Катта гуруҳ болалари учун «Ишчилар нималар ва қандай ишларни билишади», «Деҳқонлар нималарни етиштиришади», «Қим кўпроқ нарсанинг номини айта олади» ва бошқа ўйинларни кўрсатиш мумкин.

Дидактик ўйинлар болаларнинг теварак-атроф тўғрисидаги билимларини мустаҳкамлашга ёрдам беради, ўз шахсий тажрибалари ва машғулотларда олган билимларини амалда қўл-лай билишга ўргатади, улардаги фикрлаш қобилиятларини, ижодий кучларни, сенсор жараёни ривожлантиради, олган билимларини тартибга солади.

Дидактик ўйинлар таълим жараёнини енгилроқ ва қизиқарлироқ қилади. Болалар ёшларига мос, қизиқарли фаолият орқали ўйинда амалга ошириладиган ақлий таълим вази-фа-сини жуда осон ва яхши ўзлаштирадилар.

Дидактик ўйин катталар томонидан болаларни ақлий ривожлантириш мақсадида яратилади. Унда ўйин элементлари қанча кўн бўлса, болаларга у шунча кўп қувонч бағишлайди.

Дидактик ўйиннинг муҳим томони — уни ўтказишдан кўз-да тутиладиган ғоядир. Уйин ғояси болаларда ўйинга қизиқиш

аротади, кўпинча бу ғоя дидактик ўйинни бошлашга сабаб-^и бўлади. Масалан, «Халтачада нима бор?» ёки «Ким қан-лай кичкиради?» ва шунга ўхшашлар.

СХар ^ИР ДВД^{актик} ўйинда ўйин мазмуни, ғоясидан келиб чиКҚ^{ан} Қ^{ои} Д^{ала}Р бўлади. Унда қонданнинг мавжудлиги хара-кат йўналишини ёки ўйиннинг боришини белгилаб беради, болаларнинг хулқини, ўзаро бир-бирларига бўлган муносабатларини бошқариб, керак томонга йўналтириб туради. Қоида болалар ҳаракатини баҳоловчи ўлчовднрЛ

Дидактик ўйинда амал қилинадиган қоидалар ўйин ҳаракатларининг тўғри-нотўғрилигини аниқловчи ва уларга баҳо берувчи мезон ҳисобланади. Болаларнинг бирор болага нис-батан «У ўйин қондасини бузиб ўйнапти» дейишларининг ўзи уларнинг ўйин қоидаларига қандайдир ўзгартириб бўлмай-диган қонундек муносабатда бўлишларини кўрсатади.

Болаларнинг ўйин қоидаларини ўрганиб олишлари ва улар-га риоя қилишлари, уларда мустақилликни, ўйин жараёнида ўз-ўзини, ўзаро бир-бирларини назорат қила билиш қобилия-тини таълимлашга ёрдам беради.

Ўйиннинг натижасини икки нуқтаи назардан: болалар ва таълимчи нуқтаи назаридан баҳолаш лозим.

Агар ўйин натижасини болалар нуқтаи назаридан баҳола-ганда, унда бу ўйиндан болалар қандай маънавий ва ахлоқий озуқа олганларини ҳисобга олиш лозим. Дидактик вазифа-ларни бажариш болалардан маълум даражада зўр беришни, яъни уларнинг ақлий фаолиятига талабни кучайтиради.

Болалар фаҳм-фаросатларц, топоғонликлари, диққат ва хотираларини намоёиш қиладилар. Булар ҳаммаси болалар-нинг ўз кучига ишончини оширади, қалбини хурсандчилик ҳисси билан тўлдиради, улар бундан маънавий қониқиш хо-сил қиладилар.

Дидактик ўйиннинг натижасини муҳокама қилганда тар-биячи қуйидагиларга эътибор бериши лозим: қўйилган мақ-садга эришилдими, белгиланган ҳаракат бажарилдими, шу кўзланган нуқтаи назардан маълум натижаларга эришилдими ёки йўқми.

Юқорида келтирилган икки вазифа ҳам яхши бажарилса, яъни бир томондан, болаларда қизиқиш уйғота олса ва улар-фаолиятини амалга оширишга интилсалар, иккинчи томондан, қўйилган ҳамма мақсад, вазифага эришилса, бундай ўйин яхши натижа берди, деб ҳисоблаш мумкин.

Ўйин қатнашчиларини рағбатлантириш, мақташ, яхши қатнашганлари учун уларга етакчи ролни бериш, баъзан эса шу ўйинда фойдаланилган кўғирчоқни ўйнашга бериш ёки мева-ларни ейишга бериш мумкин, аммо болалар бундай мукофот-ларни оламан деб ҳар қандай йўл билан бу ишга интилишларига йўл қўймаслик керак.

Ўйин ҳаракатлари болалар томонидан бажарилади. Ўйин ҳаракатлари хилма-хил ишларда: нарсаларнинг жойини алмаш-

тириш, йиғиштириш, уларни рангига, катта-кичиклигига, шак-лига қараб бир-биридан ажратиш, танқидий ҳаракатлар ва ҳоказоларда намоён бўлади. Қатта болаларнинг ўйин ҳара-катлари эса мураккаброқдир: бу ўйин ҳаракатлари бир гуруҳ болалари ҳаракати билан бошқа гуруҳ болалари ҳаракати ўртасида ўзаро боғланиш бўлишини, ҳаракатларнинг изчиллик ва-навбати билан амалга оширилишини талаб этади.

Ўйин натижаси дидактик ўйиннинг муайян натижаси бўла-ди, натижа эса ўйиннинг финали ҳисобланади. Масалан, топиш-моқларни топиш, берилган ўйин топшириқларини бажариш, фаҳм-фаросатни намоёиш қилиш кабилар ўйин натижаси бўлиб, уларни болалар эришилган муваффақият деб тушуна-дилар.

Таълим учун ўйин натижаси доимо болаларнинг билим эгаллашида, ақлий фаолиятда, ўзаро муносабатларда эриш-ган ютуқларининг кўрсаткичи ҳисобланади.

Ўйин мазмуни, ғояси, ҳаракатлари ва қоидалари ўзаро бир-бири билан боғланган бўлиб, ҳатто улардан биронтаси бўл-маса ҳам ўйинни ўтказиб бўлмайди.

Дидактик ўйиннинг ўйин фаолияти сифатидаги ўзига хос хусусияти шундан иборатки, таълимчининг болалар билан ва болаларнинг бир-бирлари билан ўзаро муносабатлари ўйин тарзида бўлади. Таълимчи ўйин қатнашчиси ёки унинг ташки-лотчиси бўлади. Болалар кўпинча ўйин мазмуни билан белги-ланадиган ва ўйин ҳаракатлари талаб этадиган. бирон-бир ролни бажарадилар. Масалан, «Магазин» ўйинида билиш маз-муни шундан иборатки, харидор болалар ўзлари сотиб олади-ган нарсаларининг белгиларини айтишлари, сотувчи болалар эса талаб қилинган нарсанинг нималигини харидор айтган белгилар бўйича билиб олишлари керак. Ўйин кузатувчанлик-ни машқ қилиш, нутқни раво қилиш учун хизмат қилади. Ўйин ҳаракатлари кузатишдан, буюмни ҳар томонлама кўриб чиқиш, уни тасвирлаш ва бошқа буюмлар билан таққослаш-дан иборат. Ўйин қоидалари харидорнинг оладиган нарсасини танлаб олиши, сотувчига хушмуомала бўлиши, оладиган буюм-ни тасвирлаб бериши, уни ҳар томонлама кўриб чиқиш ва уни бошқа буюмлар билан таққослаши, белгисини айтиши ва пул тўлашидан; сотувчиларнинг вазифаси эса харидорлар гапираётганда уларни зўр эътибор билан тинглаш, сўзларини бўлмаслик, сўраган буюмларини олиб, қоғозга ўраб беришдан иборат бўлади.

Дидактик ўйин амалий фаолият бўлиб, унда болалар маш-ғулотларда олган билимларидан фойдаланадилар. Бу жиҳат-дан дидактик ўйиннинг аҳамияти шундан иборатки, у олинган билимларни турлича қўлланиш учун, ақлий фаолиятни кучай-тириш учун ҳаётий шароит яратади. Бундай болалар йўл қўй-ган хатолар ва улар нимада қийналаётганлиги маълум бўла-ди. Таълимчи бу хатоларни тузатиш ва қийинчиликларни ен-гишда болаларга ёрдам беради.

опо

Кўпинча дидактик ўйинлар болаларнинг билимига бирон-бир янгилик киритмайди, ammo уларни ўз билимларини янги шароитда ишлата билишга ўргатади ёки улар кичкинтойлардан ақлий фаолиятнинг турли-туман шакллари намоёни кикишни талаб этади. Масалан, «Ажойиб халтача» ўйинида болалар ўзларига таниш бўлган ўйинчоқларни ўйнайдилар, лекин бу ўйинда болалар зиммасига ўйинчоқни тасвирлаб бериш вазифаси юкланади, бунинг учун эса бола ўйинчоқни бошдан-оёқ яхшилаб кўздан кечириши ва унинг ўзига хос белгиларини эслаб қолиши керак бўлади.

Дидактик ўйин жараёнида турли-туман ақлий жараёнлар фаоллашади ва ихтиёрий тус олади. Уйин ғоясини тушуниш ва унга амал қилиш, ўйин ҳаракатлари ва ўйин қоидаларини ўзлаштириш учун таълимчининг гапларини яхшилаб тинглаш ва тушуниб олиш зарур. Уйиндаги вазифалар диққатни бир жойга тўплашни, нарсаларни фарқ қилиш, таққослаш, умум-лаштириш жараёнларининг фаоллигини талаб қилади.

Дидактик ўйин баъзи болаларнинг ақлий фаолиятидаги турли-туман қийинчиликларни енгишда бирдан-бир зарур восита ҳисобланади.

Якка тартибдаги дидактик ўйинни ташкил қилиш билан таълимчи алоҳида муносабатлар учун қулай шароит яратади, ақлий фаолиятда орқада қолишнинг сабабларини аниқлайди, кўп машқ қилдириш билан бундай болаларнинг ўсиш даражасини оширади.

Дидактик ўйиннинг мазмуни ва турлари. Дидактик ўйиннинг мазмуни «Болалар боғчасида таълим-таълим дастури»да баён қилинган ва қуйидагиларни ўз ичига олади:

а) буюмлар, уларнинг номи, ранги, шакли, ҳажми, сифати ва ишлатилиши тўғрисида билимлар бериш;

б) меҳнатнинг ҳар хил турлари ва унинг кишилар ҳаётдаги роли тўғрисидаги билимлар;

в) табиат воқеалари, нарсалар, буюмлар, йил фасллари тўғрисидаги билимлар;

г) дастлабки математик тушунчалар: сон, санок, катталиқ, шакл, вақт ва фазовий тушунчалар бериш.

Дидактик ўйинлар, уларнинг таълим-таълимвий вазифаси, мазмуни, турлари болалар боғчасининг таълим-таълим дастурида ҳар бир ёш гуруҳлари бўйича ажратиб берилган. Дастурда ҳар бир ёш гуруҳининг ўзига хос руҳий физиологик хусусиятларини эътиборга олган ҳолда дидактик ўйинларнинг тутган ўрни ва вазифаси, мазмуни, ўтказиш услублари белгилаб берилган. Масалан, 2 ёшдан 3 ёшгача бўлган болалар билан ўтказиладиган дидактик ўйинлардан асосий мақсад — болаларни рангларни бири-бирдан фарқлашга ва номини айтишга ўргатиш, ҳар хил ўлчамларни (катта, кичик), шаклларни (шарча, кубча) билишга, кўриб ва эшитиб идрок этиш, диққатни, майда ҳаракатларни ўстиришга ёрдам берадиган ўйинлар ўтказилади. Масалан, «Жуфт карточкалар», «Катталар

ва кичиклар» «Қўғирчоқни сайрга олиб чиқиш учун кийинтирамиз», «Қўғирчоқни чўмилтирамиз», «Бу ниманинг овози?», «Халтачада нима бор?» ва шунга ўхшаш ўйинлар.

Бундан ташқари, шу гуруҳда болаларни мусиқа товушларини фарқ қилишга ўргатиш учун мусиқавий дидактик ўйинлар ҳам ўтказилади.

Учкунчи кичик гуруҳда эса дидактик ўйинлар қуйидаги мақсадларда ўтказилади: болаларда дидактик ўйинчоқлар билан якка-якка ўйнаш кўникмасини ривожлантириш, жамоа ўйинлари ташкил этиш; нарсаларни фақат бир рангига қараб ажратиш олиш, катта-кичиклигига қараб фарқлаш; нарсаларни ҳам ранги, ҳам катта-кичиклигига қараб ажратиш; ҳалқача-ларни ва кубчаларни мунтазам шаклда териш, улардан мино-рачалар ясаш; таниш буюмлар тасвирланган икки, тўрт бурчакли, олти бурчакли кесма расмлардан «Идиш-товоқларимиз», «Ўйинчоқлар» кабиларнинг тасвирини йиғиш; нарсаларни фарқлаш ва номини тўғри айташга ўргатиш ва ҳ. к. Мусиқа-вий-дидактик ўйинларда эса мусиқа овозларининг баъзи бир хусусиятларини фарқ қилишга ўргатиш, қадам ва югуриш ритминини («Ким келаётир», «Сичқонлар югуришаётибди»), овоз ва чолғу асбоблари тембрларини («Мусиқавий ўйинчоқ-ни ўйлаб топ», «Овозидан билиб ол») ажрата билишга ўргатиш вазифалари ҳам ҳал этилади.

Урта гуруҳда дидактик ўйинлар орқали болаларда эшитиш, кўриш, сезиш аъзолари ёрдами билан турли нарсалар ва улар-ни ясаш учун ишлатилган материалларнинг хоссаларини билиш олиш, нарсаларни гашки кўринишга қараб бир-бирига тақ-қослаш, гуруҳларга ажратишни ўргатиш вазифалари амалга оширилади.

Яна дидактик ўйин давомида болалар ўртага қўйилган масалани ҳал этишда сабр-матонатли бўлишга, қизиқувчан-ликка, диққат-эътиборлиликка одатлантириб борилади. Мусиқавий-дидактик ўйинлар орқали товушларни диққат билан тинглаб, баланд-пастлигига, ритмига, тембрига, динамикасига қараб бир-биридан фарқ қила олишга ўргатиб борилади.

Катта гуруҳда дидактик ўйинлар қуйидаги вазифаларни ҳал этишни мақсад қилиб қўяди: кузатувчанлик, нарсаларни текшира билиш, бир-бирига таққослай олиш, уларнинг белги-ларидаги кичик фарқларни (ранги, шакли, катта-кичиклиги, материални сеза билиш, нарсаларнинг жойланишидаги ўзга-ришларни) айтиб бера олиш каби сенсор қобилиятларни тарбиялаш; бирон ҳайвон, ўсимлик, транспорт таъриф-тавсиф қилиб берилганда, уларнинг номини топа олиш малакасини ўстириш, болаларнинг умумий тасаввурини, буюмларни умумий белгиларига қараб гуруҳларга бўлиш қобилиятини ривож-лантириш, сўз бойлигини фаоллаштириш ва тўлдириш; қисм-лардан яхлит нарсалар (кубиклар, мозаика ва бошқалар) ясаш малакасини ўстириш.

Мусиқавий-дидактик ўйинлар орқали товушларни бир-би-

ридан фарқ қилишни ўргатиш, ритмик усулни ажрата олиш, ашулалар ва чолғу асбоблари овозининг тембрини фарқ қилиш («Ким куйлаяпти?», «Шиқилдоқли чилдирма»), овознинг динамикасини ажрата олиш («Тез, секин куйлаймиз») учун фойдаланиш каби вазифалар амалга оширилади.

Мақтабга тайёрлов гуруҳида дидактик ўйинлар ҳамма ёш гуруҳларидаги каби алоҳида ўрин тутади ва бу гуруҳда дидактик ўйинлар орқали қуйидаги таълим-таълимвий вазифалар амалга оширилади: болаларда дидактик ўйинларга қизиқиш уйғотиш, ҳар бир нарсани билишга ҳавас, қузатув-чанлик, диққат-эътибор, зийраклик, ақлий вазифаларни мустақил ҳал қилиш малакасини таълимлаш. Уларга нарсаларни туркумларга бўлишда ёрдамлашувчи ўйинларни, домино, мозаиканинг ҳар хил турларини, шашка, сакровчи бирюлька-лар, жумбок ўйинлар, оғзаки ўйинлар («Денгиз тўлқинлан-моқда», «Қора ва оқ»), ранглар ва улардаги нозик айирма-ларни бир-биридан фарқлашни ўргатадиган ўйинлар ўтказилади.

Музыкавий-дидактик ўйинлар орқали эса болаларни товушларга диққат билан қулоқ солишга, уларнинг бир-биридан баландлигини фарқ қилишга («Товушларни такрорла», «Икки металлфонни галма-гал чалиш» ва х. к.), ритмик шаклини гавдалантириб беришга («Ўз ритмингни ўйлаб ол», «Бола-лар ва филчалар»), чолғу асбобларини бир-бирига солиштиришга («Бизнинг оркестр», «Қанча чолғу асбоби бор эканини бил»), динамик фарқларни бир-биридан ажратишга («Овчи-лар ва қуёнлар») ўргатади.

Дидактик ўйинларни қуйидаги турларга бўлиш мумкин:

1. Нарса ва ўйинчоқлар билан ўйналадиган ўйинлар.
2. Стол стига қўйиб ўйналадиган ўйинлар.
3. Оғзаки дидактик ўйинлар.

Дидактик ўйинда болалар ҳар доим ўзларини ўйнаётган-дек ҳис этишлари керак.

Нарсалар билан ўтказиладиган дидактик ўйинлардан тарбиячи болаларни нарсалар, уларнинг хусусиятлари ва бир-бирларидан фарқ қиладиган белгилари билан, уларни ушла-тиш усуллари билан таништириш воситаси сифатида фойдаланади.

Болаларнинг нарсалар, уларнинг сифати тўғрисидаги билимларини мустаҳкамлаш учун ҳар хил ўйинчоқлар, суратлар, уй-рўзгор буюмларидан фойдаланилади.

<^ **Ўйинчоқлар билан ўйналадиган ўйинлар.** «Халгачада нима бор?» ўйинининг мақсади ўйинчоқларнинг номлари билан таништириш ва бу ўйинчоқлар тўғрисидаги билимларни мустаҳкамлаш, товушлар талаффузини машқ қилдиришдир. «Бу нима?» ўйинида болалар қўғирчоққа ҳар хил нарсалар ва уларни ишлатилиши тўғрисида гапириб берадилар. Бундай ўйин гуруҳда, боғча майдончасида, ухлаш хонасида ўтказилиши мумкин.

Дидактик ўйинларда таълимчи болаларни фақат нарсалар-нинг номи ва улар нимага кераклиги билан таништирибгина қолмай, балки шу нарсаларнинг шакли, ранги, катта-кичик-лиги, фазода тутган ўрни билан ҳам таништиради.

Ҳар бир буюм ва ўйинчоқ ўзининг аниқ ташқи кўринишга эга бўлиши керак, ўйинда эса кўйилган мақсад нарсанинг асо-сий белгисини ажрата билишга имкон туғдириши лозим.

Бундай талабга халқ ўйинчоқлари ўз шаклининг аниқлиги, рангининг тиниқлиги билан кўпроқ жавоб бера олади.

Болаларни ўйлашга, ақлий вазифаларни бажаришга ундайдиган ўйинлар ҳам катта аҳамиятга эга.

Болаларнинг ранг тўғрисидаги тушунчаларини мустаҳкам-лаш ва аниқлаш учун қуйидаги ўйинлар ўтказилади: шарлар-ни рангига қараб тўплаш, «Думалокни думалатиш», халқача-ларни ипга ўтказиш, «Шу рангдаги думалокни думалат», «Кимда мана бу рангдаги халқача бор», «Ким мана бу ранг-даги халтачани топа олади?» ва ҳ. к.

Шакл, ранг предметнинг асосий белгиларидандир. Шакл тўғрисидаги тушунчаларни «Халтачада нима бор?», «Нима ўзгарди?», «Ўйинчоқлар дўкони», «Кўғирчоқни кийинтирамиз», «Бу нима?» ва бошқа ўйинлар орқали аниқлаш ва мустаҳкам-лаш мумкин.

Кўғирчоқ — болаларнинг энг сеvimли ўйинчоқларидан би-ри. Ҳар бир болалар боғчасида дидактик жиҳозланган кўғир-чок бўлиши керак. Кўғирчоқ жиҳозларига кийим, ички кийим, пойабзал, идиш-товоқ, мебель, ўйинчоқлар киради.

Кўғирчоқ билан қуйидаги ўйинларни ўтказиш мумкин: «Кўғирчоқни кийинтирамиз», «Кўғирчоқни сайрга отлантирамиз», «Кўғирчоқни меҳмон қиламиз», «Кўғирчоқлар байрами», «Кўғирчоқнинг туғилган куни», «Кўғирчоқни ухлатамиз».

Ўйинлар топишмоқлар билан қўшиб олиб борилганда қизиқарли ўтади. Масалан, «Кўғирчоқни ухлатамиз» ўйинида кўғирчоққа каравот тайёрлаётганда таълимчи «Узун юмшоқ, йўл-йўл...» (матрац), «Оқ, тоза, тўртбурчак...» (ястик), «Пах-тали, иссиқ...» ёки «жунли, иссиқ...» (аде́л) ва бошқа топиш-моқларни айтиш мумкин. Кўғирчоқнинг каравоти тайёр бўл-гандан кейин кўғирчоқни ётқизаётиб, «алла» айтади. ^

Мебелларнинг нимага ишлатилишини, ўйинчоқларнинг номини мустаҳкамлаш учун «Кўғирчоққа хона ясатамиз», «Кўғирчоққа ўйинчоқ совға қиламиз» каби ўйинларни ўтка-зиш мумкин.

Таълимчи болаларни нарсалар, уларнинг номлари, белги, сифатлари, нимага ишлатилиши билан таништирибгина қолмай, муайян предметлар орқали уларни оддий турларга ажратишни ўргатиб боради; айиқ, кўғирчоқ, қуён — ўйинчоқлар; кастрюл-ка, тарелка, чойнак — идиш-товоқ.

Ўйинларни нарса ва буюмларни тасвирловчи расмлар ор-қали ҳам ўтказиш мумкин. Буларга «Бу нарса ўзи тўғрисида нима дейди?», «Ким биринчи бўлиб айтиб беради?» (болани

диққатини ривожлантиришга қаратилган қуғирчоқ, нарса ва уларнинг шакли, ранги тўғрисида), «Ким билади?», «Қайси-ниси бир хил ва қайсиниси ҳар хил?» каби ўйинларни кўрсат-са бўлади.

Болаларнинг табиат тўғрисидаги билимларини мустаҳкам-лаш учун «Ҳидига қараб топ», «Мазасига қараб топ», «Ушлаб кўриб топ», «Ким нимани эшитяпти?» каби ўйинларни ўтказиш мақсадга мувофиқдир.

Кичик ёшдаги боғча болалари билан сўзли ўйинлар ўтказилмайди.

Катта ва тайёрлов гуруҳларида дидактик ўйинлар ўзининг мазмуни ва ғояси жиҳатидан анча мураккабдир. Бу ёшдаги болалар билан буюм ва расмлар билангина дидактик ўйинлар ўтказиб қолмай, сўзли дидактик ўйинлар ҳам ўтказилади. Буюмлар ва расмлар билан ўтказиладиган дидактик ўйинлар-да болаларнинг нарсалар сифати, хусусияти, нимадан ясалгани, қаерда қилингани, нима учун кераклиги ва ҳоказолар тўғрисидаги билими аниқланади ҳамда мустаҳкамланади,-. Бундай ўйинларга қуйидагиларни мисол қилиб келтириш мумкин: «Нима нимадан ясалган?», «Гуруҳ хонасига саёҳат», «Овозига қараб топ» ва бошқалар.

Умумлаштиришга ўргатиш бўйича турларга ажратишни ўргатувчи ўйинлар катта ўрин эгаллайди. «Қайси фабрикада нима ишлар бажарилади?», «Фабрикада нима иш қилинади, далада нима етиштирилади?», «Кимга нима керак?», «Ким нима билан ишлайди?», «Қаерда ўсади?», «Саёҳат» (шаҳар бўйлаб, далага, мактабга ва ҳ. к.), «Почта» ва бошқалар.

Болалардаги дастлабки математик тасаввурларни ривожлантирувчи дидактик ўйинлар ҳам ўтказилади. Масалан, «Ким санашни билади?», «Юрамиз, юрамиз — тўхтаимиз!», «Бизнинг кун», «Иил фасллари» ва бошқалар.

Болаларни нутқини ривожлантириш учун қуйидаги ўйинларни ўтказиш мумкин: «Сўз қўш», «Оркестр», «Мана бу то-вушга сўз топ», «Мана бу сўзлардан гап туз», «Сўзлардан ҳикоя туз» ва ҳ. к.

Юқорида санаб ўтилган ҳамма ўйинлар жамоа ўйинлари-дир. Булар асосида яна бир қанча янги ўйинлар топиш мумкин.

Дидактик ўйинларга раҳбарлик. Бошқа ўйинлар сингари, дидактик ўйинларга ҳам таълимчи раҳбарлик қилиши лозим. Биринчи навбатда дидактик ўйинни ва унга керакли материал-ни танлаш керак. Ҳамма гуруҳлар дидактик жиҳозларга, бўйи 40, 50 см келадиган қуғирчоққа эга бўлиши лозим. Унинг жиҳозига қуйидагилар киради:

- а) ички кийим, кўйлак, иштон, резинка, узун пайпоқ;
- б) пахмоқ, сатин, шойи кўйлак, фартук, сўлакча; қишлик пальто, кузлик пальто;
- в) бош кийимлар: шапкача, панама, қалпоқча, шляпача;

г) пойабзал: туфли, сандал, юмшоқ шиппак;

д) ётадиган ва ошхонада ишлатиладиган нарсалар — кўрпа-ёстик, матрац, адёл, чойшаб, кўрпа жилди, ёстик жилди, сочик, дастурхон, салфетка.

Бу ҳамма нарсалар ўзига мос рангда (қизил, пушти, тўқ қизил ва ҳ. к.) ҳар хил сифатли газмолдан тикилган ва номи ҳам ҳар хил бўлиши керак.

Қўғирчокдан ташқари ҳар хил ҳайвонлар, қушлар, идиш-товоқлар ва транспортни акс эттирувчи ўйинчоқлар ҳам бўлиши керак.

Болалар боғчасида теварак-атроф билан таништириш дастурига мувофиқ бир қанча расмлар туркими бўлиши керак:

а) кишиларнинг полиздаги, уй шароитидаги меҳнатини акс эттирувчи, уларнинг меҳнатини енгиллатувчи машиналар расмлари;

б) кишиларнинг турар жойларини акс эттирувчи расмлар;

в) кишиларни сувда, қуруқликда, ҳавода олиб юрувчи воситаларнинг расмлари;

г) уй жиҳозлари: идиш-товоқ, мебель, маданият буюмлари, безакли буюмлар, ўйинчоқлар;

д) дастурхон, сочик, чойшаб, ёстик жилди, қишки, ёзги, баҳорги, кузги кўйлақлар, бош кийим, йил фаслларига қараб кийиладиган оёқ кийимлари;

е) истеъмол моллари; сабзавотлар, мевалар, уй маҳсулотлари, ширинликлар;

ж) уй ва ёввойи ҳайвонлар;

з) дарахтлар, буталар, гуллар ва бошқа ўсимликлар;

е) қушлар.

Бу расмлар секин-аста тўплаб борилади. Улар йирик (15— 20 см) ва картон қоғозларга ёпиштирилган бўлиши керак.

Дидактик ўйинларда табиат материаллари ва оддий нар-салар ҳам ишлатилади.

Дидактик ўйинларга махсус ўрин ажратилиши ва болалар кун тартибидан маълум жой олиши керак. Дидактик ўйинлар-ни машғулот билан боғлаб олиб боришни яхшилаб ўйлаб ахмалга ошириш лозим.

Бу ўйинлар машғулот ва ўйин соатларида ўтказилади. Уларни бутун гуруҳ болалари билан, кичкина гуруҳ ва ало-ҳида болалар билан ҳам ўтказиш мумкин.

Ўйиннинг мазмуни ва ундан келиб чиқадиган натижа олдиндан яхшилаб, аниқ ўйлаб олинади. Ўйиннинг ғояси ўйин ҳаракатлари, қондаси ва ўйиннинг бориши шунга боғлиқдир. Ма-салан, «Ким қандай қичқиради?» ўйинида ҳар хил вазифа кўйилиши мумкин:

1) болаларнинг ҳайвонлар товушини билиш-билмаслигини аниқлаб олиш;

2) ҳайвонлар тўғрисида тушунча бериш;

3) болалар ҳайвонларни товушидан таниб оладими-йўқли-гини билиш.

Бу ўйиндан болаларга товушларни талаффуз қилишни машқ қилдириш мақсадида ҳам фойдаланиш мумкин.

Хар бир вазифа ўйинга ўзининг яхши ғоясини сингдиради.

Болаларни ўйин қоидаси билан таништириш зарур. Кичик ёшдаги болаларга ўйиннинг ҳамма қоидаси олдиндан айтиб ўтирилмайди. Ўйин давомида таълимчи қоидани ҳаракатлар билан боғлаб олиб боради. Бунинг учун у қоидани қандай тартибда тушунтириб беришни олдиндан ўйлаб қўйган бўлиши керак.

Ўйиннинг қоидаси унинг асл мазмунини аниқ очиб бера-диган бўлиши керак.

Кичкина болалар ўйинларида ҳамма болаларга умумий} бўлган қоида берилади.

Катта болалар ўйинларида эса ўйин қатнашчиларига ҳар хил қоида берилиши мумкин. Топишмоқ айтадиганлар учун бир хил қоида, топадиганлар учун бошқа қоида; қувлайдиган-лар учун бир хил қоида, қочадиганлар учун бошқа қоида ва ҳ. к. Бу қоидаларнинг ҳаммаси биргаликда болаларнинг ўйин-даги ахлоқини тартибга солиб туради.

Дидактик ўйинларда мажбурий қоидалар жуда кўп уч-райди: навбат билан ҳаракат қилиш, фақат сўраганда жавоб бериш, ўртоғига кулоқ солиш, ўйнаганда бошқаларга хала-қит бермаслик, қоидани бажариш, ўз айбига икром бўлиш ва ҳоказо.

Дидактик ўйинларда болаларнинг ўзига хос хусусиятлари эътиборга олинади. Бир хил болаларга кийин топишмоқ айтил-са, бошқасига енгилроғи, осонроғи айтилади; ёмон гапирди-ган болалар кўпроқ гапиришга жалб этилади. Бунинг учун ўйинни ўтказишдан аввал ҳамма болаларни яхшилаб эслаб, ҳар бирининг имконияти, ҳаракатларига қараб топишмоқ берилади, баъзи бир фаолроқ болаларга бошқаларни қизиқи-шини бўғмайдиган роль берилади.

Кичик гуруҳ болаларининг ўйинларида кўпинча таълимчи-нинг ўзи ўйинни бошлаб беради. У ўйинга роль, қоида ва синовчи йўл орқали раҳбарлик қилиши мумкин.

Ўйиннинг қоидаси аниқ, жонли ва қисқа бўлиши лозим». Бундан кейин таълимчи болаларга ўйинни қандай ўйналишини кўрсатиб беради.

Ўйиндаги суръат ва маром катта аҳамиятга эга. Ўйин се-кин олиб борилса, болаларни зериктириб қўяди. Жуда тез суръатда ўтказилган ўйин эса болаларни каттиқ кўзғатиб, ҳаяжонлантириб юборади, натижада уларнинг ҳаракатларида аниқлик йўқолади, кўпинча тўполонлар бўлиб, болаларни бир-бири билан тортишиб қолишига сабаб бўлади.

Айниқса болаларнинг ўйинларига баҳо беришда жуда эҳти-ёт бўлиш керак.

Дидактик ўйинга раҳбарлик қилишда ўйиннинг мақсад ва мазмунини белгилаш, ўйин ғоясини ўйлаб топиш, ўйин қоида-си ва асосий ҳаракатларни тушунтириш, болалар ўртасидаги

муносабатни яхшилаш, таълимвий таъсир орқали ўйинни боришига раҳбарлик қилиб бориш ва бошқаларни ўз ичига олади. Агар ўтказиладиган дидактик ўйиннинг дастур маз-муни, вазифаси, таълимвий жараёнда тутган ўрни, таълим ва ўйин шакллари билан ўзаро таъсирини олдиндан тўғри, аниқ белгилаб олинса, ута раҳбарлик қилишни муваффақиятли амалга ошириш мумкин. У болаларда билимга қизиқишни, мустақилликни ва ташаббускорликни ривожлантиришга қаратилган бўлиши, болаларни ўйин вазифаларини ҳар хил усуллар билан бажаришга ўргатадиган, уларда бир-бирига дўстлик, ўртоқлик, ўзаро ёрдам ва хайрихоҳлик ҳисларини таълимлашга қаратилган бўлиши лозим.

Кичкина болаларга ўйин жараёнида ўйналаётган ўйин-чокни, буюмни, материални ушлаб, тақиллатиб кўришга, бир жойдан иккинчи жойга қўйишга, қисмларга ажратиш ва уни яна йиғишга имкон беради. Аммо болалар битта нарсани жуда кўп марта лаб такрорлайверишларини эътиборга олиб, ўйин-ларни секин-аста баландроқ босқичга ўтказиб бориш лозим.

Илк ёшли болалар учун дидактик ўйин таълим бериш шакли ҳисобланади. Бу эса таълимчидан болаларнинг билим-га қизиқишларини таъминлаш учун дидактик ўйинларни машғулотларда маълум мақсадга қаратилган таълим бериш билан кўшиб олиб бориш талаб этилади. Ихтиёрий диққат, кузатувчанлик, кўриш, кулоқ солиш ва эшитиш, таълимчининг кўрсатмалари ва уни бажариш ўйинга нисбатан кўпроқ машғулотларда муваффақиятли амалга оширилади.

Катта ва тайёрлов гуруҳларида ҳам таълим бериш дидактик ўйинлар билан боғлиқ ҳолда олиб борилади, аммо бу ёшда болаларга машғулотлар орқали таълим бериш муҳим ўрин тутди, чунки, улар ўқув фаолиятининг энг оддий шаклларини, мунтазам билимларни машғулотларда эгаллаб оладилар.

Дидактик ўйинларда таълимчининг сўзи, кўргазмалилик, болаларнинг ўйинчоқлар, буюмлар, расмлар билан бўладиган ҳаракати билан оқилона қўшиб олиб борилиши лозим.

Кўргазмалиликка қуйидагилар киради: 1) ўйин асосини ташкил этувчи буюмлари; 2) буюмларнинг асосий белгиларини, хусусиятини акс эттирувчи расмлар; 3) ўйин қондасини, ҳаракатини бажариб кўрсатиш.

Домино, лото (картондан ясалган), мавзули расмлар тур-куми, жуфт расмлар яратилган. Таълимчининг ўйин ҳаракатини кўрсатиб бериши, рағбатлантирувчи-контрол белгилар, фишкалар, жетонлар ҳам кўргазма воситаси ҳисобланади ва болалар ўйинини ташкил этиш ва унга раҳбарлик қилишда қўлланилади.

Сўз билан тушунтириш орқали таълимчи болалар диққатини жалб этади, тасаввурини аниқлайди, тажрибасини кенгайтиради. Таълимчининг нутқи болалар лугатини бойитади, таълимнинг ҳар хил шакллари эгаллашга имкон туғдиради,

ўйин ҳаракатларини мукамаллаштиришга ёрдам беради. Тарбиячи болаларни хато камчиликларини тузатиш мақсадида ҳадеб танбеҳ беравермаслиги лозим. Бундай тушунтириш ва танбеҳлар болалар ўйинидаги жозибалиликни сўндиради, уларнинг ўйин фаолиятига бўлган қизиқиши йўқолади.

Таълимчи болаларнинг ўйинига ҳар хил воситалар билан раҳбарлик қилади. Масалан, 1) ўйинда болалар билан бирга-ликда қатнашиб, уларга сездирмасдан ўйинни керакли томон-га йўналтиради; 2) болаларнинг ташаббусларини қувватлаб туради; 3) ўйини муваффақиятидан улар билан биргаликда қувонади. У ўйинда қатнашмаслиги ҳам мумкин. Аммо таж-рибали педагог буни болаларга сездирмай бевосита амалга оширади, болаларнинг ўйин вақтидаги ҳаракатини қўллаб-қувватлайди.

Таълимчи болаларнинг ўйинига раҳбарлик қилганда уни ташкил этишнинг ҳар хил шаклларида фойдаланади. Агар ўйин ўз мазмуни ва тузилишига кўра, таълимчининг болалар билан яқин муносабатда бўлишини тақозо қилса, унда таълим-чи болаларни ярим доира шаклида ўтказиб, ўзи ўртада ўти-ради. Баъзан болалар стол атрофига ҳам ўлтиришлари мумкин. Баъзан гуруҳларга бўлиниб, ҳар хил жойларда ўлтири-шади.

Дидактик ўйинни болаларнинг берган саволлари, таклиф-лари ва ташаббусларига қараб, ўйин жараёнида кутилмаганда кенгайтириш, унинг мазмунини бойитиш мумкин. Ўйинни белгиланган вақтда бошлаш ва тугатиш катта маҳоратдир. Тар-биячи ўйин вақтини ўзининг тушунтиришини камайтириш ҳисобига сиқиштиради.

Ўйинни таълимчи болаларда ўйинга қизиқиш уйғотган ҳол-да тугатиши керак, яъни болалар шу ўйинни яна давом эттиришни хоҳлаб қолсинлар. Таълимчи шундай дейди: «Кел-гуси гал бундан ҳам яхшироқ ўйнаймиз». ЁКИ «Янги ўйин бундан ҳам қизиқроқ бўлади». Таълимчи ўйиннинг янги вари-антларини ишлаб чиқади.

Дидактик ўйинлар гуруҳ хонасида, залда, майдончада, ўрмонда, далада ва бошқа жойларда ўтказилиши мумкин. Бу ўйиннинг таъсирчанлигини, таассуротларнинг ҳар хиллигини, болаларнинг фаоллигини оширади. Шундай қилиб, дидактик ўйин мактабгача таълим ёшидаги болаларга таълим бериш воситаси бўлиб, уни муваффақиятли амалга оширишга ёрдам беради.

10-§. УЙИНЧОҚ ВА УНИНГ ТАЪЛИМ-ТАЪЛИМДАХИ АҲАМИЯТИ

Уйинчоқ бола ўйинининг зарур ҳамроҳидир. У боланинг ўйлаган мақсадини амалга оширишга, ролга киришга ёрдам беради, унинг ҳаракатларини рўёбга чиқаради. Қизча кўлида-

ги кўғирчоғи билан ўзини ҳақиқий «она» деб сезади. Уйинчоқ ҳайвонлар боланинг цирк артистига, қайвонот боғи директори-га, чўпонга айланишига ёрдам беради.

Жамият ва ижтимоий муносабатларнинг ривожланиши ва ўзгариши билан ўйинчоқ ҳам ўзгариб, такомиллашиб келди.

Уйинчоқнинг вужудга келиш тарихи ўрганилганда шу нарса маълум бўлдики, у ибтидоий жамоа тузуми давридаёқ пайдо бўлган экан. Уша даврдаёқ болалар ҳар хил табиий материаллардан ва ўзларини ўраб турган нарса ва буюмлардан ўйинчоқлар ясаганлар. Масалан: маккажўхори сўтаси-дан, ёғочдан ёки тўқилган пўстлоқдан кўғирчоқ ва унга зираклар ясалган.

Қадимги мисрликларда ичига чўзилувчан нарса тиқилган чарм копток, ёғочдан ясалган ҳайвонлар, ўз қулини ураётган бой тасвирланган кўғирчоқ сақланиб қолган. Қадимги Юнонистон ва Римда фил суягидан ясалган кўғирчоқ, ҳайвон ва шунга ўхшашларнинг шакллари сақланиб қолган.

Синфий жамиятдаги ҳар бир ўйинчоқда ўша давр ҳукмрон синфининг ғояси, мафқураси ва қурашаётган халқнинг маф-қураси акс этади.

Қадимги Юнонистон урушларнинг ривожланиши билан ўсди. Шунинг учун ҳарбий ўйинчоқлар тайёрланганлиги табиийдир.

Урта асрларда черковни, монастирни, овчиликни, театрни акс эттирувчи ўйинчоқлар тайёрланган.

Буржуа жамияти пайдо бўлиши билан милтиқ, қилич, тўп, тўппонча каби ўйинчоқлар тайёрланган. Бойлар учун уларнинг ахлоқларини, одатларини акс эттирувчи ноёб ўйинчоқлар тайёрланади.

Бизнинг болаларимиз ўйинчоқларида халқимизнинг меҳ-нати ва турмуши ифодаланган. Бизда ўйинчоқларнинг таълим ва таълимвий мақсадига катта эътибор берилади. Уйинчоқнинг таълимий аҳамияти шуки, у болаларни ҳамма жумҳуриятларнинг халқлари, табиати, ҳайвонлари, машиналари билан таништиради.

Уйинчоқнинг таълимий аҳамияти шундаки, унинг мазмуни болалар қизиқишларининг шаклланишига таъсир этади, билим доираларини кенгайтиради.

Болаларни ўйин орқали бир жамоага осонгина бирлаштириш мумкин. Уйинчоқнинг таълимий кучи гна шундаки, болалар ўйинчоқ билан боғлиқ бўлган нарсаларни ўйинда фаол ўзлаштириб оладилар. Уйинчоқ бола қайтиги мазмунли ва қизиқарли қилади.

Уйинчоқ фақатгина битта болани фаоллаштириб қолмай, бутун жамоага таъсир этади. У болаларни қувонтиради ва уларнинг ўйин фаолиятларини маълум мақсадга йўналтиради. Уйинчоқ болаларда бадиий дидни таълимлайди.

Бизнинг давлатимизда ўйинчоқ тайёрлаш билан энг яхши

рассомлар шуғулланадилар, махсус қарорга биноан 1932 иилда ўйинчоқлар илмий текшириш институти ташкил этилган^а Уйинчоқлар сони кўпайиши билан бир қаторда уни сифати ва хиллари ҳам яхшиланмоқда.

Халқ ўйинчоқлари ва уларнинг бадиини, педагогик аҳамияти. Халқ ўйинчоқлари минг йиллардан буён болаларни таълимлаб келган, у болалар ўйини бўлиб, уларнинг муҳаббати билан син^аХал^аГ^оН^био халқнинг ўйинчоғи ўзининг педагогик, бадиий ва ама^хли^рй а^анаига эгадир. Бу анъана бир томондан, ад^а бир миллатнинг ўзига хос бўлган миллий маданияти, т^армуши,

^^^2^Л^о^ билишга бўлган қизиқ^ацидан уни ижодий ўзгартиришга интилишидан кели^о чиқ^ан Шу^ннинг У^чун ҳам ўйинчоқнинг асосий мазмуни теварак^ак^ат^аги ҳаёт, турмуш, оила меҳнати ва катталарга тақлид қилишдир.

Халқ ўйинчоғида ўйлаб топилган нарса йўқ. Халқ ўйинчо-ғи— халқнинг болани қизиқиши ва талабларини яхши билади-ган, унинг ички дунёсини яхши тушунадиган нозик руҳияти-дан дарак беради.

Халқ ўйинчоқлари усталари ҳар бир ёш учун керак бўла-диган ўйинчоқларнинг асосий турларипи яратишган. Эмизикли болалар учун шиқилдоқлар, копток, гардиш кабилар энг қадим-ги ўйинчоқлардан ҳисобланади.

Халқ ўйинчоқлари болаларни қувонтирибгина қолмай, улар-ни эстетик жиҳатдан ривожлантиради, қизиқишларига кенг йўл очади, болани теварак-атроф билан таништиради, техни-кага, меҳнатга бўлган ҳавасини оширади.

Халқ ўйинчоқларининг ясалиши содда, боланинг онгига мос, техника ва механиканинг оддий қонунлари асосида иш-ланган.

Ҳар бир ўйинчоқни мазмуни ўзига хос бўлиб, бу мазмунга ,^иа^халқнинг урф-одатлари уйғунлашиб кетган бўлади.

Халқ ўйинчоқлари болалар ҳаётига аллақачон сингиб кел-ган ва шу қадар оддий бир воқеа бўлиб қолганки, унинг халқ ижоди маҳсули эканлигини махсус суратда кўрсатиб ўтиш зарур.

Ўзбек халқ ўйинчоқлари рангини чиройлилигини ҳамда бе-жиримлиги билан ажралиб туради, бу сифатлар эса болалар-нинг кўзини ва дилини қувонтиради. Халқ ўйинчоқ орқали ўзининг дунёқарашини, дидини ифодалайди.

Ўйинчоқларга педагогик, гигиеник, эстетик (бадиий) та-лаблар қўйилади.

Ўйинчоқларга қўйиладиган *педагогик талаблар*: ўйинчоқ болаларни жамоачилик руҳида таълимлаш, ўз хоҳишини ўр-тоқлари ^хоҳишига мувофиқлаштириш, болаларнинг тажриба-ларини ўзаро бойитиш каби мақсадларга мувофиқ келиши лозим.

УйиСГ 2Ил*« ярати?ИГан» бо7а а НИ Жар^атл, *ар

^РЗИГЯ ~,, ранглаРДз «* " На зарап ...
*нП?нг^б0Ла СОг^ИИ Ши ****. ** ^ВДай н р ет"

УиИНЧОк т>Т ЛозИМ УЗЭЛИК КОПТ,,

№ кяп,,1 кулгилИ, «,,,,,»_»_ Д ган №ртоклапНИ

Г и 0%Йга ВДГ н^^ИГ ў=-Тнда ЭТ_ИШН -рак.
болал ар £?гаИ' Сучнж и тап^лаИИИ «Мма жол иш. Уйи5е.ОН к.УРНшади. Тараб
Улмайд,,Га ТИИИ ке Ра^уй-
ЛНенн «арикатТра^Н' *У**><№* ва КУҒНр^ЛаРН,,

Вактла бу\и °, аларнини Қизик», РИВОЖлаит,,риши
ТОМОН,,лаУ 1 ЗНлишларни?_»?«*ИНглаРИГа МОГ ЯГ

*»«£? »«« «ачсэдГ;:»»." «м.йгс-йл шак -
•Хозипги кулла нилиш,,га ^ оолал ар
х****рТб*n Ледагог нк адабир УРа Турин_
1. РС^ аДабнегларДа ў
2 Ли,, ' Сюжегли-обпя, . ^Уидаги

Сюжетли Уйинчоқ к — бу бирон нарсанинг образини тасвир-
уйинчоқдир, шунини учун уни баъзан «образли ўйин-лаган
чоқ» деб ҳам ат^ да кишилик жамиятининг ҳаёти, унинг

Сюжетли уийи ияги техникаси акс эттирилади. Бу ўйинчоқ
турмуши, мадан хаётида жуда катта ўрин эгаллайди, чунки кичик
бола^ а образ орқали фикрлайди, ўйинчоқнинг сюжетли КДТянлиги
боланинг қизиқишини ўзига тортади. Бундай Минчоқлар
(қўғирчоқ, айиқча ва бошқа жонли нарсалар-ни тасвирловчи
ўйинчоқлар) болаларнинг ажралмас иулдоши-
дир.

Кўғирчоқ — болаларни энг сеvimли уийнчоғидир. У болада ҳар
хил ҳис-туйғу ва кечинмалар уйғотади. Уйин вақтида болалар
ўйинчоқни жонли нарсага айлантирадилар. Кўғир-чоқ билан
ўйнаш болаларнинг ахлоқ нормаларини ўзлашти-риб олишига
ёрдам беради, болалар ўйинининг мазмунлироқ бўлишини
таъминлайди. Бола кўғирчоқ билан уйнаганда чина-кам кувонади,
ростакам қайғуради. Бу эса кўғирчоқни бола-нинг сеvimли
машғулотига айлантиради, шу билан бирга у таълимвий томондан
ҳам жуда қимматлидир.

Кўғирчоқ инсон образини тўғри акс эттириши лозим.

Сюжетли ўйинчоқлар ичида ўйинчоқ мебель, идиш-товоқ,
кийим-бош каби уй жиҳозларини тасвирловчи ўйинчоқлар ҳам
бўлса, болаларни ўйини янада мазмунлироқ ва қизиқарлироқ
ўтади.

Сюжетли ўйинчоқларга баъзи бир халқ ўйинчоқлари ҳам
киради. Халқнинг сюжетли ўйинчоқларида асосан эртақлар ва
улардаги образлар тасвирланган бўлади.

Халқ ўйинчоқларида болани хурсанд қилишга, унда хуш-
чакчак кайфиятни уйғотишга интилиш яққол ифодаланган бўлади.

Моторли-спорт ўйинчоқлари ҳаракат билан боғлиқ бўл-ган
ўйинларда қўлланилиб, болаларнинг жисмоний ривожла-нишига
ёрдам беради. Буларга копток, тизгин, сакрайдиган арқон, гардиш,
кегли киради. Бу ўйинчоқлардан асосан сайр вақтида очик ҳавода
ўйнаганда фойдаланилади.

Дидактик ўйинчоқлар болаларга билим бериш ва ақлий
томондан ривожлантиришга қаратилган.

Бу ўйинчоқлар ўзининг жозибалилиги ва ранг-баранглиги
билан ажралиб туради.

Қуриш-яаш учун мўлжалланган мозаика, ёғочлар каби стол
устида ўйналадиган ўйинчоқлар ҳам дидактик ўйинчоқ-ларга
киради. Кегли — бутилкага ўхшаш нарса бўлиб, уни тик қўйиб,
сокка билан уриб туширилади. Стол усти босма ўйин-лари: лото,
турли расмлар, кубиклар — дидактик ўйинларнинг махсус турини
ташkil этади.

Ҳар қандай дидактик ўйинда албатта ақлий вазифа қўйи-лиши
лозим. Бир хил ўйинчоқлар орқали болалар ранглар

билан таништирилса, бошқалари орқали эса шакл, каттд^ кичиклик билан таништирилади ва ҳоказо.

Қуриш-ясаш ўйинчоқлари. Буларга турли хилдаги конструкторлар, кубиклар, стол усти қурилиш материаллари кирадд.¹ Бу ўйинчоқлар болалардаги қуриш-ясаш қобилиятларини ривожлантиради ҳамда ижодкорликка интилиш уйғотади.

Эрмак ўйинчоқларга ўйинчоқ-хуштак, ёрқин бўёқлар билан бўялган қўй, фил ва шерлар, ичига сув солиш мумкин бўлган сопол ўйинчоқлар (буларга қўйилган сув ҳайвоннинг оғзидан тушади), ҳар турли ўйинчоқ асбоблар; дутор, доира ва ҳока-золар киради. Мусиқавий ва ҳар хил товуш чиқарадиган ўйин-чоқларни ҳам шулар жумласига киритиш мумкин.

Театрлашган ва декоратив ўйинчоқларга болаларнинг соя ва кўғирчоқ театри, стол устида кўрсатиладиган театр, сахналаштирилган ўйинлар учун костюмлар, шунингдек, арча ва хоналарни безатадиган ўйинчоқлар киради.

Ясама ўйинчоқлар. Болалар ўзлари ўйинчоқ тайёрлай ола-диган материал жуда қимдоятли материал ҳисобланади (қум, лой, ҳар хил табиат материали ва ҳоказолар). Улардан ясама ўйинчоқлар тайёрлаш мумкин. Ясама ўйинчоқлар катта тар-биявий аҳамиятга эга бўлиб, улар болаларнинг ижодий фикр-ларини ривожлантиради, қийинчиликни енгишга ўргатади, зеқнларини ўстиради, чидамликни, сабр-тоқатни таълим-лайди. Таълимчи раҳбарлигида бола ўйинчоқ тайёрлаётиб, ўзи ишлаётган материалнинг хусусиятини, унинг кўринишини ўз-гартириш мумкинлигини билиб олади.

Ясама ўйинчоқлар учун қоғоз ва картон, табиат материали — пўстлок, дарахтларнинг мевалари, данаги, жўхори сўта-си ва бошқа ташландик қутичалар, ғалтаклар, латта кийким, арқонча ва бошқалардан фойдаланиш мумкин.

Ҳар бир таълимчининг ўзи ўйинчоқ яшашни билиши ва унга болаларни ҳам ўргатиши лозим. Бундай ўйинчоқлар тайёрлашда кичик гуруҳ болалари бирон нарсани ушлаб туриш ёки бериб туриш билан қатнашишлари мумкин. Катта болалар эса бундай ўйинчоқларни ўзлари тайёрлай оладилар.

Ҳар хил гуруҳларга қараб ўйинчоқ танлаш. ЛКичик болаларнинг ўйинлари ўйинчоқ билан боглик ҳолда юзага келади.

1) Болалар ўйинларида кўғирчоқ жуда аҳамиятли ўрин тутди. Бу болалар учун юмшоқ, қўйлаги чиройли қилиб ясалган, боши ва қўли бор кўғирчоқлар танланади. Бу ёшдаги болалар кўғирчоғининг кийими осон ечиладиган ва кийиладиган бўлиши керак, чунки улар кўғирчоқни мустақил ечинти-риб-кийинтира олмайдилар.

2) Гуруҳда айик, қуён, мушук болалари сингари образли ўйинчоқлар бўлиши керак, чунки болалар ўйинининг мазму-нини мана шу ўйинчоқлар белгилайди.

3) Кичик гуруҳда болаларнинг ҳаракатларини ривожлантирадиган ва мукамаллаштирадиган ўйинчоқлар бўлиши

моляпян думалатиш, отиш, иргитиш учун катта коп-керак. Ласа ^"йлан иккинчи жойга олиб бориш учун арава-токлар, бир ж А болалар мускулларини тараққий этти-чалар. Булар хам^
риш/д^5! иик^ин гуруХДа ЖУД^к>^"п турли-туман ўйинчоқлар бўл-)
„РПЯк^чунки булар болалар диққатини туплашга маслиги
к^чуап., /
халакит беради.

5) Уйинчоқлар хамма болаларга етарли булиши, битта бола хам ўйинчоқсиз қолмаслиги керак.

б) Кичик ёшдан бошлаб болаларни ўйинчоқларини тар-тибли қолдиришга ўргатиш керак, чунки болаларни интизомга, -тартибга, атрофдагиларнинг меҳнадини ҳурматлаш, нарса-ларни асраб-авайлаб ишлатишга ўргатиш шу пайтдан бошла-нади.

Катта гуруҳ болаларига кўғирчоқнинг тўла жиҳозланган хонаси бўлиши керак: унда мебель, идиш-товоқ, кийим, радио, телевизор, телефон ва ҳоказолар бўлади. Бу ёшдаги болалар битта кўғирчоқ-бола билан қониқишмайди. Буларга ҳар хил турдаги ўйинчоқлар: кўғирчоқ-бола, катталар акс эттирилган кўғирчоқ, кўғирчоқ-ўқувчи, кўғирчоқ-денгизчи ва бошқалар керак бўлади.

Бу ёшдаги болалар ўйинларида ҳайвонларни акс эттирувчи ўйинчоқлар катта ўрин тутади, булар мажмуи билан бўлиши керак (масалан, уй ҳайвонлари тўдаси боласи билан).

Шунингдек, транспортни акс эттирувчи ўйинчоқлар, коп-токлар, гардишлар, шарлар, қурилиш материаллари хам бўли-ши керак.

Катта гуруҳ болалари асосан биргаликда ўйнашади, шу-нинг учун улар комплекс ўйинчоқларни ёктиришади. Масалан, «Уй ҳайвонлари» деган ўйинчоқ мажмуи болаларда биргалик-да ошхона, молхона ёки қўйхона қуриш истагини уйғотса, қурилиш материали эса биргаликда уй, гараж ва бошқалар қуришга ундайди.

^Тайёрлов гуруҳи болалари учун ўйинчоқ танлаш жуда қийин ва масъулиятлидир, чунки бу ёшдаги болалар ўз ўйин-ларида борликни ҳақиқий акс эттиришга уринадилар.

Узоқ жойларга саёҳат, мактаб, театр, жангчи ва бошқалар бу ёшдаги болаларнинг сеvimли ўйинлари ҳисобланади.

Бу ёшдаги болалар ўйинчоқларни ўзлари ясаб олишга уринадилар, бу хоҳиш таълимчи томонидан рағбатлантири-лиши керак.

^«Кичкина тикувчи», «кичкина қўл хунари» каби ишлар тайёрлов гуруҳи болаларини кун тартибидан ўрин олиши керак.

Бу ёшдаги болалар чаққонлик, абжирлик каби хусусият-ларни талаб этувчи ўйинларни севишади. Шунинг учун бу бо-лалар кегли, крокет, городки каби ўйинчоқларга эга бўлиш-лари лозим.

.. .

ХИ БО Б. БОЛАЛАР БОҒЧАСИДА ПЕ ЖАРАЁННИ ТАШКИЛ ЭТИШ

1-§. БОҒЧАДА БОЛАЛАР ҲАЁТИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ

Физиология, гигиена, психология, педагогика соҳасида олиб борилган илмий-тадқиқотлар натижасида болалар бор. чаларида кичкинтойлар ҳаётини ташкил этишнинг қуйидаги! принциплари юзага келди:

1. Ҳар бир ёш гуруҳида болаларни жамоачилик руҳида таълимлаш ва ҳар бир боланинг ҳар томонлама ривожланишини таъминлайдиган бир хил шарт-шароитлар яратиш.

2. Болаларни ёш гуруҳларига тақсимлашда ҳар бир гуруҳ-га фақат бир хил ёшдаги болаларни танлаш ва шунга қараб таълим-таълим жараёнини ташкил этиш.

3. Болаларнинг ҳар хил фаолият билан шуғулланишлари ва бир-бирлари билан мулоқотга кириша олишлари учун за-рур бўлган моддий муҳитни яратиш. Бунинг учун гуруҳ хонаси ва майдончани гигиеник, педагогик, эстетик талаблар даража-сида керакли асбоб-анжомлар билан таъминлаш.

4. Болаларнинг ёшига мос кун тартибига риоя қилиш ва унинг барқарорлигини таъминлаш.

5. Болалар шахсини шакллантирадиган фаолият турларини (ўйин, меҳнат, таълим) ташкил этиш ва бу фаолиятлар учун кун тартибидан маълум вақт ажратиш.

Болаларнинг ҳар хил фаолиятларини илмий асосланган принциплар асосида алмаштириб бориш болалар боғчасининг ҳар хил ёш гуруҳларида болалар ҳаётини тўғри ташкил этиш-ни таъминлайди.

2-§. БОЛАЛАРНИНГ ҲАР ХИЛ ФАОЛИЯТЛАРИДА ТАЪЛИМ-ТАЪЛИМ ВАЗИФАЛАРИНИ АМАЛГА ОШИРИШ ВА УНГА РАҲБАРЛИК ҚИЛИШ

Болаларнинг ҳар томонлама ривожланишини таъминлашга қаратилган педагогик жараён мураккаб ва ранг-барангдир.

Таълим масалалари таълим-таълим ишининг ташкилий шакллари, болалар фаолиятининг ҳар хил турлари: машғулотларда таълим бериш орқали, ижодий ва қоидали ўйинлар, болаларнинг мустақил фаолиятлари, уларнинг ўз меҳнати ва катталар меҳнати билан таништириш орқали, ўз-ўзига хизмат қилиш, сайрлар ўтказиш гигиеник тадбирлар орқали амалга оширилади.

Таълим-таълим ишларини муваффақиятли амалга ошириш болалар боғчасидаги педагогик жараёни, ҳар бир фаолият турини тўғри ташкил этишга боғлиқдир.

Болалар боғчасининг педагогик жараёнида таълим муҳим аҳамият касб этади ва у кундалик ҳаётда, ўйинда, меҳнатда, машғулотлар орқали амалга оширилади, Машғулотда таълим

сЪатари хал этилади. Болалар теварак-атроф-ва таълим вазшт.> - ^л&и танишиш> нутқни ўстириш ва савод даги ҳаёт ва та■ & жисмоний маданият, тасвирий фаолият, ўрганиш, матем одди тасаввур ва билимларни, малака ва мусиқа бУнича емасиНИ эгаллаб оладилар. Болалар эгаллаб кўникмалар бўлган билим, малака ва кўникмалар бола-олишлари[^астурида белгилаб берилган бўлиб, у болалар-Линг умумий ривожланишида ва уларни мактаб таълимига тГйёолашда муҳим аҳамиятга эга. Машғулотларда таълим бериш дидактика принциплари асосида болаларнинг еш ва ўзига хос хусусиятларини эътиборга олиб маълум изчилликда олиб борилади, мазмуни секин-аста мураккаблаштириб бори-лади. Натижада у ривожлантирувчи ва таълимловчи хусуси-ятга эга бўлади.

Дастурда ҳар бир ёш гуруҳида ҳафта давомида ўтказила-диган машғулотлар сони ва ҳар бир машғулот қанча давом этиши белгйлаб кўйилган. Таълимчи мана шунга асосланиб, ўзининг ҳафталик машғулотлар жадвалини тузиб олади, бу таълимнинг ҳамма бўлимлари бўйича белгиланган таълим-таълим ишларини тўғри тақсимлаш ва бир хилда амалга оши-ришга имкон яратади. Машғулотлар жадвалини тузишда қуйи-даги талабларга риоя қилиш керак:

1. Дастурнинг ҳамма бўлимлари бўйича машғулотларни ҳафтага тенг тақсимлаш.

2. Ҳафтанинг биринчи ва охири кунига осонроқ машғу-лотлар кўйилади.

3. Ҳафтанинг сешанба, чоршанба ва пайшанба кунларида болалардаги ақлий фаолият тезлашади, шунинг учун бу кун-ларга мураккаброк ишлар режалаштирилади.

4. Кун "давомида ;биринчи бўлиб болалардан ақлий зўр беришни кўпроқ талаб этадиган, кам ҳаракатли машғулот-лар режалаштирилади (теварак-атрофдаги ҳаёт ва табиат билан таништириш, она тили, математика). Иккинчи маш-ғулотга энгилроқлари: тасвирий фаолият, жисмоний тар-бия, мусиқа машғулоти ва шунга ўхшашлар режалаштири-лади.

5. Кун давомида машғулотлар қуйидагича тартибда ал-маштириб борилади: математика ва жисмоний таълим, она тили ва тасвирий фаолият ва ҳоказо.

Машғулотларни бундай тақсимлаш болаларнинг дастур материални энгилроқ ўзлаштириб олишига имкон яратади.

Ўйин болаларнинг муҳим фаолияти ҳисобланади. У бола-ларнинг жисмоний ва руҳий ривожланишида, шахс сифатида шаклланишида ва болалар жамоасининг ташкил топишида муҳим^аҳамият касб этади. Уйин болага қувонч бағишлайди, ижобий ҳис ва кечинмаларини, ҳаётдан олган таассуротларини акс эттиради. Уйин мазмуни бола шахсининг шаклланишига муҳим таъсир кўрсатади, шунинг учун катталар болалар уинига раҳбарлик қилаётиб, уларда теварак-атрофдан ола-

етган таассуротлари ижобий томонини акс эттириш хохишит.
уйғотишлари керак.

Таълимчи болалар ўйинига раҳбарлик қилар экан, улар ир^оДавийи^и п^оХ^ола^инишига ёрдам беради. У ҳар хил фаолият-нинг тева-
ратрофдаги ҳаёт тўғрисидаги билимларини бой^{ларини} б^ппалаодаги ўзига хос ижодкорликнинг ривожланишига б^пп^ял^п у^ор^қали^и у^ин^и мав^уси,
мазмун, сюжети бойийди л*Р^яа, ^ония? яратади. Шунинг учун болаларнинг мустақил болаларнинг ахлоқи ҳисларини, ўзаро ижобий
муносаба["] *с^нг^и тига х!м таълимчининг раҳбарлик қилиши тақозо эти-ва одатларини таълимлайди. Уйиндан болалардаги ўзап Ф^аТ
?йки хоҳлаган иши билан шуғулланишига им-ДЦ^{ДУСТЛИК} « бир^брига ёрдам кўрсатиш хислатлари ^Г^яоатинкеракли материал ва асбоб-
ускуналар билан тида фойд^Танади ""^ ^т^мт^м Ташкил этиш шакли си^Ф* таъминлашд'а ёрдам бериш, таълимчининг маслаҳати лозим
пяп^Тлар^нш^г ўй^ин^и билан шурул[^]аниши ва меҳнат қилии, б^ул^ди/ давомида системали равишда меҳнат фаолияти таш-лари учун керакли
материаллар билан таъминлайди, шу орқа. К^УТ^МБ болалар катталарнинг меҳнати билан таништи-

Л,, ,, ,, лалар у_ меҳнат била,, уй_у,,_аш,,б кети ИГ^ГКИЛ «^

£; ~ =, "%£%No££

^ТГХР^ГТТДХ:6 ГТМ ^ ГлГа "=>,%,,,,,, ^ло\,а^Ф му,,осаба^{ларига} кара-
пишТТ^УТ^{НО}Са,б,Т^ТЛ,РДЗ х а^Донийл^{ик} принципага риоя қи. Т^Ила^ГИ^а л^аонинг овқатланишга, машғулотга тайёрланишлари, Т" Д* Шу билан
бирга у болалардаги ижодкор^и б^уп^чаг^вда навбатчилик вазифасини бажаришлари,
лаб-куватлади. Ижодкорлик^и ислатларни қўл- \$! тоғширикка^{ни} жавобгарлик хиссини ривожлан-
уларда^и ширикка^и ижтимоий хис ва муносабатларни

Ижодий уйинлар эрталабки қабул пайтида, куннинг бирин
чи ва иккинчи ярмидаги саирда, яъни машғулотдан ташқар.
хамма вақтда ташкил этилаверади.
п,,,, т^Ми^МДа^Кс^ВД^{али} Уйинлар катта ўринни эгаллайди. Маш
пиш^КИ^РД^В машғул^{от}дан таш^{лар}и вақтда ўйналает
бияи^Гп^Ла^Харакагли Уйинлар муҳим роль ўйнайди. Тар
Л^иТ^а болаларнинг сенс^{ор} ривожланишини, ақлий таълим
га пшип^яГ *араенларини,, Дидактик ўйинлар орқали амал
га оширади. Даракатли уйинларда болаларнинг жисмонш
маданиятини таълимлаш учун яхши шарт-шароит яратиш ке-
х.г.,^т^м г-

тяшкГЛ / Шар эрталабки ва кечки сайр соатларида
биТян ^я^ТМ^КУНИГ^а л МЗр^{Та} БУТУН ГУРУХ^и ёки гурух^г *ар^н шаклланиб боради.
оилан утказилиши керак. Урта ва катта гуруҳларда турли хш
спорт уйинлари ўтказиб турилади. Ҳамма ўйинлар учун ку«
тартибидан вақт ажратиш ва керакли материаллар билаг
таъминлаш таълимчининг зиммасига юклатилган.

Кун давомида бир неча марта: эрталабки қабул вақтидг
эрталабки ва кечки сайрда болаларнинг мустақил фаолиятла
ри ташкил этилади. Болалар ўзларига таниш бўлган дидак
тик ва ҳаракатли ўйинларни ўйнайдилар, хоҳлаган расмлари
ни чизадилар, хоҳлаган ғарсаларини (пластилиндан) ясайди
лар^ китоблар, расмларни томоша қиладилар, хоҳлаган ба
дийи асарларини тинглайдилар.

Болаларнинг мустақил фаолияти улар учун дам олиш соа
ти ҳисобланади, аммо иш билан бир вақтда болаларнинг ўз-
узини ташкил эта билиш қобилияти ўсишига, хулқ маданияп
218

Нявбатчилик иккинчи кичик гуруҳда йилнинг иккинчи яр-
мияп бошланади ва ҳамма ёш гуруҳларида давом этади.
Катта гуруҳ болаларининг қўл меҳнати, табиатдаги меҳнати,
ЕДкй меҳнатлари ҳар куни эрталабки соатда эрта-
лабки ва кечки сайрда системали равишда ташкил этиб бори-
* Хафтасига бир марта бутун гуруҳ иштирокида болалар-
нинг^а моа^мех^нати ташкил этилади, машғулотларда қул
меҳнатининг янги тури ўргатилади. Меҳнат жараёнида бола-
ла^ПНИНГ меҳнат қилиш малака ва кўникмалари такомилла-
шади, кузатувчанлиги ривожланади, қизиқишлари ортади,
меҳ^Нат^севарлик, жавобгарлик, бурч ҳисси каби ахлоқи сифат-

Болаларнинг меҳнат фаолиятини уларнинг жисмоний ва
ақлий фаоллигини ўстирадиган қилиб ташкил этиш керак.
Бунинг учун уларни ҳамма керакли материаллар ва меҳ-
нат қуроллари билан таъминлаш лозим. Уз-ўзига хизмат
болалар меҳнатини ташкил этиш шаклларида бири ҳисоб-
ланади.

Кичкина гуруҳдан бошлаб болалар мустақил кийиниш ва
ечинишга ўргатилади. Катта гуруҳ болалари ўзларини ҳар
доим батартиб (ташки кўриниши, сочи, кийимлари, оёқ кийи-
ми) тутишлари керак Улар ўйинчоқларни, китобларни, иш
қуролларини ўйин ва машғулотдан кейин жой-жойига йиғиш-
тириб қўядилар
Ҳар куни эрталабки машғулотдан кейин, кундузи уику,
кечки нонуштадан кейин сайр уюштирилади. Сайрда ижодий
ўйиннинг ҳамма турлари, болаларга таниш ва янги коидалар,

Ўйинлар ташкил этилади. Болаларнинг ўйин, меҳнат, мусть қил фаолиятларига раҳбарлик қилиш муҳим аҳамият кас§ этади.

Таълимчи болаларнинг хилма-хил мустақил фаолиятларц учун ларт-шароит яратади: керакли материал, асбоб-анжоц. лар, ўйинчоклар билан таъминлайди, майдончада, гуруҳ хона. сида ўйин учун жой тайёрлайди.

Ўйин ва машғулотлар ўтказиладиган жой гигиеник жиҳат-дан талабга жавоб бериши (ёруғ, озода, яхши шамоллатилган, нам латта билан поллари артилган, ҳаво температураси нор. мал бўлиши) керак.

Сайрда табиатни, катталар фаолиятини, ижтимоий ҳаёт воқеаларини кузатиш имкони яратилади. Сайр бошланишида болаларнинг мустақил хатти-ҳаракат қилишлари: югуриш, ўтириш, гаплашиш ва томоша қилиш учун шароит мавжуд бўла-ди. Кейин ҳаракатли ўйинлар, бслаларнинг мустақил фаолият-лари, меҳнат, кузатиш, турли-туман ижодий ўйинлар ташкил этилади.

Болалар боғчасида болалар турмушини ташкил этишг катта эътибор берилади. Ҳар бир ёш гуруҳида ташкил эти/, ган кун тартиби болаларнинг уйқуга, овқатга, фаол меҳна~ қилишга бўлган талабини тўла қондириши, болаларда ижс бий хиссий кайфиятни сақлаш, болалар ва катталар ўртасид тўғри муносабат ўрнатиш учун керакли шарт-шароит ярати лиши керак.

Амалга ошириладиган 'тадбирларда таълимчи болалард; маданий-гигиеник малакаларни: ижтимоий хулқни, хатти-ҳара-катлар маданиятини таълимлаб боради.

Боланинг соғлом бўлиб, тўғри ривожланиши учун тинч ва чуқур, керакли уйқу муҳим аҳамиятга эга.

Таълимчи гуруҳ хонасида болаларни уйқуга ётқизгандаг кейин хонанинг шамоллатилган бўлишини, тинчликни таъмин-лайди. Болаларнинг уйғонганларини секин-асталик билан тур-ғазиш керак.

Бола организмнинг ўзгарувчан ташқи таъсирларга чи-дамлилигини ошириш мақсадида ҳар хил чиниқтирувчи тадбир лар: ҳаво, куёш, сув ваннаси билан чиниқтириш амалга ош^т рилади.

Бунга чиниқтирувчи тадбирлар вақтини секин-аста кўпай тириб бориш, сув температурасини пасайтириб бориш, кунд*"" зи уйқуни очик ҳавода ташкил этиш, болалар кийимларкн енгиллатиб бориш орқали эришилади. Болаларнинг кунд ва кечки соатларда очик ҳавода бўлишларини таъминл т уларнинг соғлом, баркамол бўлиб ўсишларида катта аҳам., ятга эга.

Болаларнинг очик ҳаводаги фаолиятларини қизиқарли ва мароқли ўтишини таъминлаш учун ҳар хил ўйинлар, спорт эрмак ўйинлари, кузатиш ва меҳнат фаолиятларша керакли шарт-шароит яратилади.

4. БОЛАЛАР ЖАМОАСИ ВА ҲАР БИР БОЛАГА ЁНДАШИШ УСУЛЛАРИ

Болалар билан амалга ошириладиган таълимвий иш ягона ёқараён бўлиб, ҳамма таълим-таълимвий ишларнинг бир-бирига боғлиқлиги принципига риоя қилишни тақозо этади.

1. Дастурнинг ҳар бир бўлими бўйича теварак-атрофдаги ҳаёт ва ижтимоий воқеалар билан таништириш, нутқни ўстириш, мусиқа таълими, математика ва шунга ўхшашлар бўйича болалар билан олиб бориладиган ишда фақат шу бўлимга тааллуқли вазифаларгина ҳал этилмай, шу билан бир қаторда ҳар томонлама таълимлашнинг бир қанча вазифалари ҳам амалга ошириб борилади. Масалан: тасвирий фаолият машғулотининг асосий вазифаси болаларга эстетик таълим беришдир. Шу билан бирга болалар бу машғулотларда буюмларнинг сўз билан ифодаланишини, шакли, катта-кичиклиги, ранги, ўзига хос хусусиятларини билиб оладилар, ахлоқий сифат ва муносабатларни эгаллаб оладилар.

• Машғулотларда болаларга билим бериш, тасаввур ва тунчаларини кенгайтириш, малака ва кўникмаларини шакллантириш билан бир қаторда интизомлилик ва ҳуқ мада-ияти каби ахлоқий сифатлар таълимланиб боради. Болалар

рбиячининг бошқа томонлари, масалан, мустақиллик, фаол-лшқ, ижодий қобилият, бошлаган ишни охирига етказиш, бир-и злашиб ўйнаш ва ишлаш, бамаслаҳат иш тутиш каби шахсий

ифатлар ҳар хил ўйин ва машғулотлар, меҳнат ва маиший фаолият болаларнинг бутун ҳаёти давомида таълимланиб боради.

2. Таълимчи дастурнинг у ёки бу бўлими бўйича ишларни режалаштираётганда бошқа бўлимлар бўйича ҳам мана шу ўналишда нима ишлар амалга оширилганини эътиборга олиши керак. Масалан, суҳбат, ҳикоя қилиб бериш, болалар уйинини ташкил этишдан олдин таълимчи болаларнинг машғулотларда, экскурсияларда, сайрларда, бадиий адабиётни ўқиб берганда олган таассуротларига асосланиши лозим. Тарбиячи болаларнинг сюжетли-ролли, саҳналаштирилган, қуриш-ш каби ижодий ўйинларини ташкил этишда тасвирий фаол-нт бўйича машғулотларга тайёрланишда қайси бадиий ада-

ётларни ўрганиш, қандай қушлар ва ҳайвонларни кузатиш,

-қандай ашулаларни ижро этишлари, қандай экскурсияларга олишлари лозимлигини эътиборга олиши керак. Бу бошқа

звурларига асосланиб ўйин мазмунини, расм қуриш-ясаш

ашусини белгилаш имкониятини яратади ва таълим-таълим-

ишларнинг ҳар хил бўлимлари ўртасида боғлиқлик бўли-

ни таъминлайди.

Шунинг билан ташкил этилиши дастурнинг ҳамма бўлим-

лари бўйича болалар эгаллаб олишлари лозим бўлган билим,

малака, кўникмаларни яхшироқ ўзлаштириб олиш, улардан

Уз фаолиятларидаги ҳар хил вазиятда ҳам фойдалана олиш

малакасини таълимлайди. Шу билан бирга болаларда ўз-ўзи-ни ташкил эта билиш, меҳнат маданияти, ўз фаолиятини режалаштириб олиш, маълум мақсад билан ҳаракат қилиш каби шахсий сифатлар таълимланади.

I 4-§. КУННИНГ БИРИНЧИ ВА ИККИНЧИ ЯРМИДА БОЛАЛАР ҲАЁТИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ

Болалар ҳаёти куннинг биринчи ва иккинчи ярмидаги кун тартибига биноан ташкил этилади. Бунинг учун ҳамма зарур шарт-шароитларни яратиш зарур.

Кичкина гуруҳ болаларининг кўп вақти гуруҳ хонасида ўтади. Яхши жиҳозланган хона, ўйинчоқ ва қўлланмаларни тўғри танлаш болаларнинг тўла қонли ҳаёт кечиришининг асосий шarti ҳисобланади. Гуруҳ хонасидаги ўйинчоқлар бу ёшдаги болаларнинг 2—3 та бўлиб ўйнашларини эътиборга олиб жойлаштирилиши, «Оила», «Болалар боғчаси» ва шунга ўхшаш ўйинларни ўйнашлари учун ўйинчоқ бурчаги ташкил этилиши, унда яна қурилиш материаллари, ҳаракатланувчи ўйинчоқлар ҳам бўлиши керак, қолган ўйинчоқлар, расмлар шкафларга болалар бемалол оладиган қилиб жойлаштирилиши лозим. Хонада болаларнинг полда машина, аравачаларни бемалол юргиза олишлари ва йирик қурилиш материаллари билан ўйнашлари учун ҳам жой ажратилиши керак. Ҳара-катларни ривожлантирувчи жиҳозлар бинонинг махсус хона-ларида сақланади ва жисмоний таълим машғулотидагина олиб чиқилади. Майдончага қум яшиқлари, болаларнинг сак-рашлари, тирмашиб чиқишлари учун керакли жиҳозлар, қор-да, музда учишлари учун чаналар қўйилади.

II кичик гуруҳ. Моддий муҳит иккинчи гуруҳ болалари учун ҳам худди биринчи кичик гуруҳникидек ташкил этилади. Бундан ташқари кузатиш ва меҳнат учун (табиат бурчагига аквариумда балик, тўрларда қушлар ва майда ҳайвонлар жойлаштирилади. Гуруҳ хонасидан китоб жавони учун жой ажратилади. Боғча майдончасида спорт ўйинлари билан шу-ғулланиш учун махсус жой бўлади, у керакли анжомлар билан жиҳозлаб қўйилади: велосипедда учиш учун йўлка, тирмашиб чиқиш учун жисмоний таълим нарвончалари, мувозанатни сақлаш учун маълум баландликда ётқизилган ғўла ва шунга ўхшашлар бўлади. Олиб чиқилган ўйинчоқларни ўйнаш учун махсус столлар, скамейкалар, сув билан ўйнаш учун махсус идиш, қум яшиги бўлиши керак.

Урта гуруҳ. Гуруҳ хонаси ухлаш хонаси, туалет хонаси ва ечиниш хонаси бўлиши керак.

Гуруҳ хонаси бир неча бўлимдан иборат бўлиши керак. Биринчи ўйин бўлимида қўғирчоқ билан ўйнаш учун ҳамма керакли нарсалар жойлаштирилган шкаф бўлади. Иккинчи ўйин бўлимида қурилиш материаллари қўйиладиган шкаф ва улар билан ўйнаш учун жой ажратилади. Шу хонанинг яна

бир қисмида болаларнинг бадиий фаолият билан мустақил шуғулланишлари учун керакли материаллар қўйилади. Китоб бурчаги ва стол усти босма ўйини билан шуғулланишлари учун ўйин бурчагида тинчроқ жойни ажратиш керак. Табиат бурчагини деразаларга яқинроққа жойлаш)тирган маъқул. Хона амалий санъат асарлари ва кўкаламзорлаштирувчи ўсим-ликлар билан безатилади.

Майдонча бошқа майдончалардан яшил, манзарали ўсим-ликлар билан тўсилиб, жисмоний машқлар ва спорт эрмак ўйинлари учун керакли асбоблар билан жиҳозланади.

Катта гуруҳ. Уйин бўлимлари болаларнинг ёшига мос ҳол-да, ўрта гуруҳ хонаси каби жиҳозланади. Гуруҳ хонасида яна машғулот ўтказиладиган бўлим ажратилади ва у ерга тарбиячининг столи, экран, шкаф, доска жойлаштирилади. Болаларнинг мустақил ўйнашлари учун ҳамма керакли материал-лар улар бемалол фойдалана оладиган қилиб жойлаш-тирилиши керак (столлар, ўйинчоқлар солинган қутичалар, витрина шкафи, токчалар ва бошқалар). Табиат бурчаги кўл меҳнати билан шуғулланадиган бурчак, китоб бурчаги, тас-вирий фаолият билан мустақил шуғулланадиган бурчак, муси-қавий фаолият бурчаклари бўлиши керак. Булардан таш-қари болалар бемалол, эркин ҳаракат қилишлари учун каттагина бўш жой бўлиши зарур. Майдончада спорт ўйин-лари, югуриш, сакраш, тирмашиб чиқиш, иргитиш учун каг та жой ажратилади. Сюжетли ўйинлар учун ўйинчоқлар ҳам бўлади.

Тайёрлов гуруҳи. Бу ердаги машғулот ўтказиладиган бўлим-да катта гуруҳдаги сингари болалар учун икки кишилик стол-лар қўйилади. Гуруҳ хонасидаги жиҳозлар зарурат туфайли шуғулланганда ўйинга жой бўшатиш мақсадида бошқа томон-га суриб қўядиган қилиб жойлаштирилади. Майдончада спорт ўйинлари ва ҳар хил ўйинлар учун жой ажратилади, гулхона ва полиз ташкил этилиб, у ерда болалар ўзлари гул ва саб-завотларни етиштирадидлар.

Болалар ҳаётиги ташкил этишига қўйиладиган талаблар. Куннинг биринчи ярмида болалар ҳаётини ташкил этиш, болаларнинг боғчада 9—12 соат бўлиши кун тартибида белгилаб қуйилган. Бунда эрталабки қабул муҳим роль ўйнайди. Тар-биячи болаларнинг боғчадаги вақти кизиқарли, сермазмун ўти-шини таъминлайди.

Бунинг учун эрталаб болаларни очик чехра билан кутиб олади, ота-оналари билан хушмуомала, хайрихоҳ муносабатда бўлади. Эрталабки қабул вақтида ижодий ўйиннинг ҳамма турлари ташкил этилади, табиат бурчагида кузатиш, болалар-нинг гуруҳ хонасидаги, овқат ва машғулотлардаги навбатчи-ликлари, нонуштадан олдин эрталабки гимнастика ва юви-ниш ташкил этилади. Нонушта вақтида таълимчи болаларнинг овқатланиш маданиятини назорат қилиб туради.

Нонуштадан кейин дастурда кўрсатилган вақт мобайнида

—

машғулот ўтказилади. Машғулотгача ва машғулот ўртасида ўйинлар ташкил этилади. Қандай ўйин ўтказилиши машғулотнинг мазмуни ва хусусиятига боғлиқ. Болалар ўтириб шуғулланадиган машғулотдан олдин ҳаракатли ўйинлар, жисмоний таълим ва мусиқавий машғулотдан олдин тинч ўйинлар ўйнашади. Машғулотдан кейин сайр ўтказилади. Таълимчи теварак-атрофдаги табиатни, катталар меҳнатини, ижтимоий ҳаёт воқеаларини кузатишни ташкил этади. Ҳаракатли ўйинлар ўтказилади, мустақил ўйин ўтказишни таклиф этади. Мана шу вақт ичида болаларнинг мустақил фаолиятлари, меҳнат, дидактик ўйинлар, ижодий ўйин турлари билан шуғулланишлари учун катта эътибор берилади. Мақсадли сайрлар уюш-тирилади. Спорт ўйинлари ва машқлар, жисмоний дам олиш ва шунга ўхшашлар болаларнинг ҳаракат фаоллигини ўстиришга ҳам катта аҳамият берилади.

Болаларнинг сайрдан қайтишлари, ечиниб ювинишлари, тушки овқат ва кундузги уйқу ҳам жуда уюшқоқлик билан ўтиши керак.

Куннинг иккинчи ярмида таълимчи болаларни уйғотиб, фаолиятга киришларини таъминлайди ва кечки нонушта ташкил этилади. Кейин мусиқавий ёки жисмоний таълим машғулотлари ўтказилиши мумкин. Кечки сайрга қуйидагилар киради: ҳамма ижодий, дидактик ўйинлар, тинч ҳаракатли ўйинлар кузатиш, қўл меҳнати, болаларнинг мустақил тасвирий фаолияти, кўнгил очишлар (ҳафтада бир марта). Куннинг би-ринчи ва иккинчи ярмида болалар ҳаётини ташкил этишга қўйиладиган асосий талаб ҳар бир боланинг мазмунли ва қизиқарли фаолият билан шуғулланишини, уларнинг ҳар томонлама ривожланиши ва бахтли болалигини таъминлашдир.

Шундай қилиб, кун давомида болалар ҳаётини ташкил этишга қуйидаги талаблар қўйилади:

1. Болаларнинг ҳамма фаолият турлари билан шуғулланишлари учун шарт-шароитлар яратиш.

2. Ҳар бир ёш гуруҳида фаолият турларини алмаштириб бориш.

3. Болаларнинг ҳаракат фаоллигини етарлича таъмин.

4. Машғулот, ўйин, меҳнат, маиший фаолият ўртаси алоқа ўрнатиш.

5. Болаларнинг олган билим, малака, кўникмаларини мустақил фаолиятларида қўллаш олишга ўргатиш.

6. Болани фаол бўлишга, ҳар доим бирон нарса билан машғул бўлишга ўргатиш.

7. Ҳар бир болани ижобий хоҳиш ва қизиқишларини диққат билан кузатиб бориш ва унинг янада ривожланиши учун шарт-шароит яратиш.

8. Болаларнинг бутун фаолиятига таъбиячининг раҳбарлиги.

9. Кун тартибига қатъий риоя қилиш.

ХП б о б. БОЛАЛАР БОҒЧАСИДА ТАЪЛИМ-ТАЪЛИМ ИШЛАРИНИ РЕЖАЛАШТИРИШ ВА ҲИСОБГА ОЛИШ

1-§. ПЕДАГОГИК ЖАРАЕННИ РЕЖАЛАШТИРИШ

Болалар боғчасида амалга ошириладиган таълим-таълим ишларини режалаштириш шълум мақсадга қаратилган жараён бўлиб, унинг вазифаси Дмазмуни ва методи мактабгача таълим ёшидаги болаларнинг рухий физиологик тараққиётини [ва уларнинг ўзига хос томорларини эътиборга олган ҳолда таълимлашдир.

Мактабгача таълим муассасасидаги таълим-таълим ишларини режалаштириш мураккаб бўлиб, таълимчидан болаларнинг рухий физиологик тараққиёт даражаси тўғрисидаги билимларни, таълим-таълим дастури, таълим ва таълимнинг метод ва усулларини билишни тақдзА э.тади.

Режа таълимчига йил бўйи амада оширадиган таълим-тар-И бия ишларини бир текисда тақсимлаб, маълум изчиллик билан амалга оширишга ёрдам беради.

РРЖЯ болалар билан амалга ошириладиган таълим-таълим Гишлрига олдинда таълимчи таълимчи кўриш метод ва усуллари яхшилаб ўйлаб олиш, режалаштириш материал ва жиҳозларнинг шарт шартларини яратди. Таълимчи режалаштирган таълим ишлар ҳар бир боланинг ҳар томонлама ривожланишини гаъинлаши лозим. Шу билан бирга режа қотиб қолган нарса бўлмаб, вазиятдан келиб чиқиб, унга ўзгаришлар киритиш мукин.

Луниг учун болалар боғчасида бир-бирини тўлдирадиган беш неча хил режа тузилади: болалар боғчасининг йиллик режаси, истиқбол режаси ва таълимчининг календарь режаси. йиллик режа асосан боғча мудираси, методист таълимчи онидан тузилиб, болалар боғчасида амалга ошириладиган таълим ишларни ўз ичига олади.

истиқбол режаси—1—3 ойга мўлжалланган бўлиб, ундан таълим ишларини тартибга солиш ва унинг маълум мақсадга қаратилган ва самарали бўлишини таъминлашдир; да «Болалар боғчасида таълим-таълим дастури»нинг ҳамма қисмига ўз аксини топади.

Истиқбол режасида дастурнинг ҳамма қисмига таълим ишлари билан амалга оширилиши лозим бўлган таълим-таълим ишлари тизими болалар фаолиятининг ҳамма турларида аниқ мавзулар бўйича белгилаб чиқилади.

Календарь режа 10—12 кунга тузилади. У кун давомида амалга ошириладиган таълим-таълим ишлари мазмунини аниқ таъинлади. Уни тузишда дастур талаблари, болаларнинг ри-

П

вожланиш ва таълимланиш даражалари, мактабгача таълим муассасасининг иш шароити ҳисобга олинади.

Календарь режага болаларнинг аниқ билим ва тасаввур-ларни эгаллаш жараёни ва уларда теварак-атрофдаги нарса ва буюмлар тўғрисида умумлашган билимларни шакллантириш, билишга қизиқиш ва ақлий қобилиятларни ўстириш, аҳ-лоқий онгини шакллантириш, ахлоқий хулқ, одат ва малака-ларни эгаллаши ва бошқалар киради.

Болалар боғчаси таълим дасту^ини яхши билиш нален. ^рь режани муваффақиятли тузишнинг асосий гаровидир.

Педагог ва руҳшунос олимлар олиб борган илмий т ишларининг хулосалари болала^нинг малака ва кўникмо ш эгаллаши маълум ёш босқичи^ юзапа келишини кўрсат,

Таълимчи худди мана шу даврни кўлдан бой бермай, оола-ни ҳар томонлама ривожлантиришга эришмоғи зарур. Таълим-чи ўзи ишлаётган гуруҳ, шуғингдек ўзидан олдинги ва кейинги гуруҳлар дастури талаблари-ва мазмунини яхши билиши керик. Масалан, дастурнинг кичкинэ' гуруҳ болаларини теварак-атроф билан таништириш бўлими^ болаларни ҳайвонлар, ўсимлик-лар ва шунга ўхшашлар /т/ғрисидаги энг оддий билим ва ту-шунчалар билан таништирийш вазифаси белгиланган.

Урта гуруҳда дастур ^ўйича болаларни теварак-атроф би-лан таништириш ва нар-а-буюмларга, воқеа-ҳодисаларга нис-батан қизиқишини ўстириш ва шу асосда ^чг, "оддий тасаввур. ва тушунчалар ҳосил қилиш,"Уш муҳими эса, кузатувчанлини, нарса ва буюмлар, воқеа-ҳодисалар ўртасидаги ўзаро боғиқ-ликни топа билишга ўргатиш бош вазифа ҳисобланади. К?та! ва тайёрлов гуруҳи болаларини нарса-буюмлар, воқеа-ход^а-лар тўғрисидаги ҳақиқий тааввур ва тушунчаларини, у;р-нинг табиий сабаблар билан боғлиқ эканлигини шаклланти.рш дастурнинг муҳим вазифасидир.

Мактабгача таълим ёшидаги болаларга таълим-таълим »-риш ишини муваффақиятли амалга ошириш учун дастура яхши билишнинг ўзи етарли эмас, шу билан бирга, ҳар 5) боланинг шахсини ривожлантириш йўлларини яхши били, боланинг билим, малака ва кўникмаларни эгаллаб олиш қоб лияти ҳар хиллигини ҳам эътиборга олиш керак.

Таълимчининг ишини муваффақиятли режалаштиришни яна бир зарурати — унинг методик қўлланма, педагоглар ке гаши, методик бирлашма, курсларда ва шунга ўхшашлардг олган тавсиялардан кенг фойдаланишидир.

Қалендарь режани гуруҳда ишловчи ҳар иккала таълимч. биргалашиб бамаслаҳат тузишлари лозим. Таълимчилар вақти вақти билан болаларнинг ишларини таҳлил қилиб боришлари лозим. Календарь режа бир-икки ҳафтага тузилади ва таълим-чининг мажбурий ҳужжати ҳисобланади.

Дастурга мувофиқ ҳамма таълим-таълим ишлари болалар фаолиятининг барча турлари: ўйин, меҳнат, маиший фаолият ва машғулот орқали амалга оширилади. К<5"ендарь режанинг

Й пярлар фаолиятининг ҳамма турларида акс эттири-
мазмуни оола»^р ^^ждНИ таълимчи кун тартибига биноан тузиб
лади. Карсе^нларнинг ўйини ҳам, меҳнат машғулоти ҳам, май-
чиқади. Бола у тао^ббиячининг ҳар кунги календарь режаси-
ший фаолияти ҳам тариг^ч г^г ^

дан ўрин олиши.. жанинг мазмуни ва шакли болаларнинг ҳар ама
баркамол шахс бўлиб шаклланиши қай даражада бораётганлигига
қараб баҳоланади.

Эрталабки соатларни режалаштириш. Эрталабки соатларга
қуйидагилар режалаштирилади: 1. Болаларнинг оғзаки нутқи-ни
тузатиш ва ривожлантириш:

а) китоблар, ўйинчоқлар, боланинг дам олиш кунини кан-
дай ўтказгани, унинг оила аъзолари: ота-онаси, опа-синглиси,
ака-укаси ва шунга ўхшашлар тўғрисида жамоа тарзида ва
якка тартибда суҳбатлар ўтказиш;

б) альбомлар, журналлар, янги китоблар, откриткалар,
рассомларнинг янги асарларини кўриш;

в) шеърларни такрорлаш;

г) тўғри талаффуз қилишга ўргатиш, нутқнинг лрамматик
тузилишини шакллантирувчи дидактик ўйинлар;

д) товушларни тўғрилаш бўйича якка тартибда шуғулла-
ниш.

2. Болаларни катталиқ, ранг, вақт, фазовий масофа билан
таништириш бўйича дидактик ўйинларни режалаштириш (ки-чик
ва ўрта гуруҳларда).

3. Болалар хоҳлаган фаолият режалаштирилади. Болалар-нинг
мустақил шуғулланишлари учун пластилин, бўёқлар, қа-ламлар,
бўяшлари учун расмли китобчалар ва ўзларининг чиз-ган расмлари
берилади.

4. Болалар томоша қилишлари учун халқ ўйинчоқлари, ки-
йимлар, кашталар, идиш-товоқлар, нарса-буюмлар, миллий
кийимдаги қўғирчоқлар берилади.

5. Болаларни маданий-гигиеник малакаларга ўргатиш бў-йика
якка тартибдаги ишлар режалаштирилади, масалан, кич-кина
гуруҳда дастрўмолчадан фойдаланишга ўргатиш бўйича дидактик
ўйин ўтказилади.

6. Коптокни думалатиш, гардишни айлантириш, тирмашиб
чиқиш, сирпаниб юриш каби асосий ҳаракатларни ривожланти-
рувчи ишлар режалаштирилади.

7. Ашула ва ракснинг айрим қисмларини такрорлаш режа-
лаштирилади.

8. Болаларнинг ўйин фаолиятлари режалаштирилади:

а) қурилиш ўйинлари: роль, сюжет билан боғлиқ қурилиш
уинлари режалаштирилади;

б) сюжетлш-роли ўйинлар, турмушни акс эттирувчи ва бош-қа
шунга ўхшаш ўйинлар режалаштирилади;

с) ^{СТОл} У^{сти} босма дидактик ўйинлари, сўзли, буюмлар би-л>ан
уиналадиган дидактик ўйинлар, эрмак ўйинлар, хоровод уинлар,
халқ дидактик ўйинлари режалаштирилади. Болалар-

нинг сезгисини, идрокини, товушларни идрок этишини, рац, вақт, дидни, нутқни ўстирувчи ишлар режалаштирилади. Драсталаштириш ва спорт ўйинлари ҳам режалаштирилади. 9.

Меҳнатнинг турли хиллари режалаштирилади:

а) табиатдаги меҳнат (кўчат ўтказиш, сув сепиш, ўсимлик ва ҳайвонларни парвариш қилиш ва шу кабилар);

б) хўжалик маиший меҳнат (идишларни ювиш, хонани йи. гиштириш, китобларни ёпиштириш-елимлаш, ўсимликлар баргини артиш);

в) кўл меҳнати (табиий материаллар, дарахтлар меваси, самончалар, латталар қийқими, ёғоч ва картондан ҳар хил буюмлар яшаш).

Ҳар бир ёш гуруҳида меҳнатнинг қайси тури ўтказилиши дастурда кўрсатилган. Эрталаб 2—3 хил фаолият режалаштирилади. Эрталабки соатларни режалаштиришда шу кунги ўтказиладиган машғулотлар эътиборга олинади. Машғулотда бирор нарса ўқиб бериш режалаштирилган бўлса, эрталабки соатда расм кўриш, онаси тўғрисида сўзлаб бериш, ўқиш режалаштирилмайди, шу куни эрталабки соатга меҳнат, катталиқ, шакл билан таништириш, тасвирий фаолият режалаштирилади.

Таълимчи ҳар хил машғулотларни режалаштиради; бола-ларга янги билим берувчи машғулотлар уларнинг олган би-лимларини, орттирган тажрибаларини мустаҳкамловчи ва тар-тибга солувчи машғулотлар, комплекс машғулотлар ва ҳисо-бот-назорат (текширувчи) машғулотлар бўлади. Таълимчи ўзининг календарь режасига машғулотнинг номи ва дастур мазмунини ёзиб қўяди. Дастур мазмунига машғулотнинг таъ-лим-таълимвий вазибалари ва болалар эгаллаб олишлари, аниқлаш ва мустаҳкамлаш керак бўлган билим, малака, кў-никмалар ҳажми ҳам ёзилади.

Машғулотни режалаштириш болалар томонидан маълум ҳажмдаги билимларни эгаллаш ва кенгайтириш имкониятини яратибгина қолмай, шу билан бирга уларнинг билимларини аниқлаш, мустаҳкамлаш, мустақил фаолиятларида қўллаш имконини беради. Болаларга бериладиган билим, малака ва кў-никмаларнинг ҳажми машғулотдан-машғулотга кенгайтириб, мураккаблаштириб борилади. Масалан, таълимчи биринчи машғулотда болаларни уй ҳайвонлари билан таништиради, болалар уларни кузатишади, номини айтишга ўрганади. Кейинги машғулотда эса бу билимлар мустаҳкамланиб, ҳайвонларни куза-тиш жараёнида янги билимлар ҳосил бўлади. Болалар бу ҳайвонларнинг фойдали белгиларини, хатти-харакатини кузатиш-са, келгуси машғулотда болалар уй ҳайвонини одамлар қандай парвариш қилиши ва бу парваришга ҳайвонлар ўз «миннатдорчилигини» қандай билдириши тўғрисида гап боради.

Дастур материални ўрганиш машғулотдан-машғулотга мо-на шу изчиллик билан амалга ошириб борилади.

Болаларнинг билим, малака ва кўникмаларни муваффақи-ятли ўзлаштиришлари аксарият ҳолларда таълимчининг кўл-

метод ва усулларига, шарт-шароитга боғлиқ бўлади. Бу •^{ага, н} ^{я, ги} болаларнинг ёш хусусияти асосан кўргазмали метод-^{елл} кузатиш намоиш қилиш; сўз методи: хикоя, суҳбат, тушунтириш; амалий метод: машқ, ўйиндан фойдаланишни тақозо этади.

Хар бир метод умумий вазифани амалга оширишга қара-тиаган ягона йўл бўлиб, усуллар йиғиндисидан ташкил топади. Ҳамма усулларни шартли равишда учта гуруҳга бўлиш мумкин: кўргазмали (кўрсатиш), оғзаки(савол, солиштириш, шеър айтиш, топишмоқдан фойдаланиш), амалий (топширик, ўйин, вазиятусуллари ва бошқалар).

Бевосита фаоллаштирувчи методлардан ташқари бавосита методлардан ҳам фойдаланилади (эслатиш, маслаҳат, танбех бериш, тузатиш). Кўп ҳолларда метод ва усуллардан комплекс тарзда фойдаланилади. Машғулот вақтида бериладиган би-лим, малака ва кўникмаларни болалар яхши ўзлаштириб олишлари уларнинг ҳиссий ҳолатини кўтариш учун хизмат қилади.

Таълимчи ўзининг календарь режасида машғулотда фойдаланиладиган усулнигина ёзиб қолмасдан, шу билан бирга унинг мазмунини ҳам очиб ёзиши керак.

Болаларга бериладиган саволлар ҳам қандай изчилликда берилса, шундай ёзиб қўйиш зарур. Агар таълимчи машғулотда топишмоқ ёки шеърдан парча келтирмоқчи бўлса, унинг мазмунини ёзиб қўйган маъқул. Солиштиришга ўргатишда қайси буюмлардан, уларнинг қайси белгисидан, қандай саволлардан фойдаланиш лозимлиги ҳам ёзилади.

Таълимчининг машғулотни режалаштиришдаги баъзи бир метод ва усулларини кўриб чиқамиз.

Таълимчи машғулотга тайёргарлик кўраётганда, албатта, ёш боланинг тафаккури кўргазмали-образли бўлишини эътиборга олади ва асосан машғулотда кўргазмали методларни режалаштиради. Кузатиш методи таълимчи раҳбарлигида кузатилаётган объектни боланинг ҳиссий идрок қилишини таъминлайди. Нарса ва буюмларни намоиш этиш ҳам шундай аҳамият касб этади. Кўп машғулотларда, айниқса-нутқни ўс-тириш машғулотида таълимчининг хикоясидан фойдаланилади. Бу болаларга таниш бўлган бадиий асардан, теварак-атрофда-ги ҳаётдан олинган воқеа-ҳодисаларни таълимчи ҳис-ҳаяжон билан жонли, образли қилиб баён этишидир.

Суҳбат методи ҳам режалаштирилади. Суҳбат болаларга аввал эгаллаган билимлари билан янғисини боғлаш имконини яратади, шунингдек, янги билимларни ўзлаштириб олишлари-ни энгиллаштиради. Таълимчи машғулотларда фойдаланадиган сўзлик методда унинг кўпчилигини саволлар ташкил этади. Саволларни болаларнинг билиш жараёнлари: сезги, идрок, тафаккурини фаоллаштирадиган қилиб тузиш керак. Саволлар болалардан ақлий зўр беришга, сабаб-натижаларни аниқлаш-

га қаратилган бўлиши зарур (Сен қандай билиб олдинг? Нима учун сен шундай деб ўйлайсан? Сизлар қандай ўйлайсизлард Нодира тўғри гописрдими? Нима учун бунин эман дарахтидеб ўйлайсиз? Нима учун дарахтлар ҳозир барг ёзган ва х. к.). Бундай саволлар болаларни мустақил фикрлашга ўргатади.

Машғулотларда муаммоли вазиятлар яратиш ҳам боланинг фикрлаш фаолиятини кучайтиради, билимларни эгаллаб оли-шини енгиллаштиради, уларнинг фаҳм-фаросатли, мустақил фикрлайдиган бўлишига ёрдам беради.

Машғулотларда солиштириш усулидан фойдаланиш инсон-нинг энг қимматбаҳо ақлий хазинаси бўлиб, у буюмларни ях-широқ ўрганиш ва тушунишга ёрдам беради.

Имкони борича ҳар бир машғулотда объектнинг ўхшаш ва ўхшамаслигини солиштириш усулидан фойдаланиш керак, ай-никса икки ва ундан кўп буюмни бир-бири билан солиштириш болаларнинг фикрлаш доирасини ф^аоллаштиришда яхши на-тижа беради. Таълимчи кичик гуруҳдаёқ солиштириш усулла-ридан фойдаланади. Бунда буюмларнинг фарқи кўзга яхши ташланадиган бўлиши керак. Булар буюмлар ва улар қисми-нинг катта-кичиклиги, шакли, тузилиши, ранги, товуши, ҳиди ва ҳоказолардир.

Кичик гуруҳларда солиштириладиган буюмлар бир-иккита-дан кўп бўлмайди. Таълимчи солиштиришни қандай изчиллик-да олиб боришни ўзининг календарь режасида ёзиб кўяди.

Урта гуруҳда солиштиришга мўлжалланган буюмлардаги белгилар сони кўпаяди ва болалардан буюмларни кузатиб, улардаги белгиларни маълум изчилликда баён қилиш талаб этилади.

Катта ва мактабга тайёрлов гуруҳларидаги болалардан фақат улар кўриб турган буюмларнинг белгиларини сўраш билан чегараланиб қолмай, уларни солиштиришда тасаввурла-ридан фойдаланиш ҳам талаб этилади.

Солиштиришнинг бу мураккаб шакли болаларнинг ёшига мос бўлиб, уларнинг ақлий ривожланишлари учун муҳим аҳа-мият касб этади.

Таълимчи машғулотларда ўйин усулидан кенг фойдаланади. Уйин усули машғулотнинг қизиқарлироқ, жозибалироқ ўтиши-ни таъминлайди, машғулот жараёнида юзага келадиган қийин-чиликларни бола осонлик билан енгади.

Машғулот режасида болаларнинг хулқ-атвори, қизиқиши, ривожланиш даражасига қараб яқка тартибдаги ишлар ҳам режалаштирилади. Умумий ривожланиши бироз орқада қола-ётган, диққати тарқоқ, ўзига ишончи йўқ ёки ўзи тўғрисида юқори фикрли болаларга кўпроқ эътибор бериш керак.

Шундай қилиб, календарь режага машғулотнинг дастур мазмуни, методик усул унга керакли кўргазма ва тарқатма материаллар, болалар билан индивидуал ишлаш режалашти-рилади.

Сайони режалаштириш. 1. Қоидали уйинларнинг таълим-пийивий вазифаси кўрсатилган ҳолда режалаштирилади. Кичик, ш таълимвий ч^ янги ,,,ин ,ки таниш уйинни режалаштириш Катта гуруҳда ҳам болаларга таниш бўлган 2 ўйинни гийрнинг бошида ва охирида режалаштирган маъқул.

2 Табиатдаги ижтимоий ҳаётдаги воқеа-ҳодисаларни кузатиш режалаштирилади. Масалан: ҳаракатланаётган транспорт

ютни байрамга безатилган кўчани, фаррошнинг ишини ва шунга ўхшашларни кузатиш; барг ёзаётган, гуллаб турган ўсимтикларни, ёғаётган қор ва ҳоказоларни кузатиш режалаштирилади. Булар ҳафтасига 5—6 марта кузатилади. Об-ҳа-вони кузатишни олдиндан режалаштириб бўлмайди. Буни календарь режасига куйидагича ёзилади: яқин орада (ҳафта давомида) қор ёғишини кузатиш. Бу тадбир ўтказиладиган машғулот билан узвий боғлиқ бўлиши керак.

3. Болаларнинг майдончадаги, полиздаги меҳнати режалаштирилади:

а) табиатдаги меҳнат (дарахт ўтказиш, сув куйиш, чопик қилиш, ўсимлик уруғини териш, ҳайвонларни парвариш қилиш ва ҳоказолар);

б) маиший-хўжалик меҳнати (барглари йиғиш, қорни тозалаш, айвончани супуриш, қафасни тозалаш, йўлкаларга кум сепиш ва шунга ўхшашлар).

4. Болалар билан олиб бориладиган яқка тартибдаги ишлар: жисмоний таълимдан асосий ҳаракатларни машқ қилдириш, санъат, она тилини ўрганиш ва бошқалар.

Асосий ҳаракатларни машқ қилдириш бўйича тадбирлар йил фаслларига қараб танланади, масалан, кишда югуриш, сакраш, юриш каби ишлар режалаштирилади; эмаклаб, сирпа-ниб юриш, гимнастика нарвончасидаги мувозанатни сақлашга ўргатувчи машқлар режалаштирилмайди.

5. Спорт ўйинлари (волейбол, стол тенниси, бадминтон ва шунга ўхшашлар), спорт эрмак ўйинлари (чанги, конь-ки, чана, велосипед ва бошқалар).

6. Мақсадли сайрлар майдонча бўйлаб ва майдончадан ташқарига ўтказилади. Аввал экскурсияга бориб келинган жойга мақсадли сайр уюштирилади. (Масалан, баҳорда мана шу ўтлоққа келган эдик, шу вақтгача кўп нарсалар ўзгариб-ди.)

7. Қурилиш ўйинлари ва уларга керакли материаллар, қуроллар.

Сайрда болаларнинг сюжетли-ролли ўйинлари юзага келиши ва ривожланиши, ўйин ҳаракатларига болаларни ўргатиш Усуллари ҳам режалаштирилади. Таълимчи календарь режаси-Да уйин учун олиб чиқилладиган ўйинчоқларни, уларнинг айрим к.исмларини ҳам кўрсатади. Сайрпа чиқишдан олдин таълимчи УЎУН ойир вақтида нима билан шуғулланишлари, қандай меҳ-

нат фаолиятини бажаришлари ёки қандай ўйин материаллард. ни олиб чиқишлари кераклиги тўғрисида болалар билан гап-лашиб олади.

Куннинг иккинчи ярмини режалаштириш. Куннинг иккинчи ярми икки қисмдан иборат: гуруҳдаги ва сайрдаги иш-лар.

Куннинг иккинчи ярмида болаларнинг гуруҳдаги ўйин фаолияти режалаштирилади.

Уйқудан кейинги ўйин учун кичик гуруҳда — 45 дақиқа, ўрта гуруҳда 1 соат, катта гуруҳда — 1 соат, тайёрлов гуруҳи-да — 1,5 соат ажратилади.

Сюжетли-ролли ўйинлар ҳам режалаштирилади (факаг номигина ёзилади). Режада шунингдек стол усти босма ўйин-лари, дидактик ўйинлар ҳам мўлжалланади. Режага стол усти босма ўйинлари қондаси, тушунтирилиши ҳам ёзилади. Бу вақтда драмалаштирилган ўйинлар ҳам режалаштирилади.

Таълимчи қурилиш ўйинларида ўзининг қатнашишини ҳам режага ёзиб қўяди. Унда таълимчининг болалар билан атри-бутлар ясаши ҳам мўлжалланади.

Кечқурунга кўнгил очиш ўйинларини режалаштириш мум-кин. У хафтасига бир марта ўтказилади.

Катта ва тайёрлов гуруҳида китобларни бир неча кун да-вомида ўқиб бериш ҳам режалаштирилади. Таълимчи ҳар гал ўқишдан олдин «Утпан гал мен сизларга нима ўқиб берган эдим?» дейди. Болалар бунга эсга тушириб, сўзлаб беришади. Таълимчи саволлар билан ёрдам бериб туради.

Куннинг иккинчи ярмида асосан болаларнинг хилма-хил ўйин фаолиятлари ташкил этилади. Болаларнинг сюжетли-ролли ўйинлари учун шароит яратиш, ўйинчоқлар билан ўйнашга ўргатиш ва бошқалар календарь режасига ёзилади. Уйинда таълимчининг қатнашиши ҳам режада қайд этилади. Бу бола-лар ўйинини ташкил этиш ва унга таълимчининг раҳбарлик қилиши учун шарт-шароит яратади.

Катта ва тайёрлов гуруҳларида таълимчининг болалар ўйи-нипа раҳбарлиги ўзгариб, бевосита раҳбарликдан бавосита раҳбарликка ўтади, таълимчи болаларнинг мустақил фаолият-ларини рағбатлантиради. Таълимчи қурилиш материаллари билан ўйналадиган ўйинларни, сахналаштирилган ва қондали ўйинларни ҳам режалаштиради."

Кундузги уйқудан кейин гуруҳ хонасини йиғиштириш, йир-тилган китобларни таъмирлаш, қўғирчоқ кийимини ювиш, кичик болалар учун ўйинчоқлар ясаб бериш, ўсимлик ва ҳай-вонларни парвариш қилиш каби меҳнат фаолияти режалашти-рилади. Таълимчи шунингдек кўнгил очар ўйинларни ҳам унут-майди. Бунга қўғирчоқ, соя театри, концертлар, спорт, мусиқа ва бадий қўнгил очиш соатлари, грампластинка эшитиш ва шунга ўхшашлар киради. Таълимчи бадий асарларни ўқиб бериш, классик ва замонавий рассомларнинг расмларини то-

„я килишни ҳам эсдан чиқармайди. Куннинг иккинчи ярми-М
хао куни сайр ўтказилади, унинг мазмунига ҳаракатли ва яждий
ўйинлар, меҳнат фаолияти киради.

Буюмларни ижтимоий ҳаёт воқеаларини кузатиш, жонли
объект билан мулоқотда бўлиш ҳам календарь режасидан ўрин
эгаллаши керак.

Таълимчи болаларнинг узлари қизиққан фаолият билан
шуғулланишлари учун шарт-шароит яратади. Режа кун даво-мида
ҳар бир бола мазмунли, қизиқарли фаолият билан шу-ғулланадиган
қилиб тузилиши керак.

2-§. ТАЪЛИМ-ТАЪЛИМ ИШЛАРИНИ ҲИСОБГА ОЛИШ

Ўз ишини таҳлил қила билиш, ўз хатти-ҳаракатини тўғри
баҳолай олиш, болалар дастур материални қандай ўзлашти-риб
олганлигини қандай камчиликлари борлигини аниқлаш, болалар
билан яқка-яқка иш олиб бориш кабилар талаб эти-лади. Таълимчи
ҳар бир боланинг дастур материални ўзлаш-тириши даражасига
қисқача таъриф беради. Ўзлаштиришда қийналиш оабаларини
таҳлил қилади. Машғулотда, эрталаб-ки сайрда, ўйинда, меҳнатда
болалар ўзини қандай тутганли-ги, бир-бирига муносабати,
ривожланиши даражаси қандайли-ги таълимчини қизиқтиради.
Булар унинг келгусида амалга оширадиган ишларида нималарга
кўпроқ зътибор бериш кераклигини тўғри белгилаб олишга катта
имконият яра-тади.

Ролли ўйинни ким ўйнашни таклиф этди, ўйин мазмуни қан-
дай юзага келди? Болалар ўйинда нима қилишди? Уйинда не-ча
киши қатнашди? Уйин қанча вақт давом этди? Режадан ташқари
қандай ўйин ўйналади? Буларнинг ҳаммаси ёзиб бо-рилади.
Шунингдек болаларнинг хатти-ҳаракатлари, ўйиндаги ютуқ ва
камчиликлари таърифланади.

Мактабгача таълим муассасаларидаги айрим тажрибали
таълимчилар болаларнинг ривожланишидаги ўзгаришларни ҳи-
собга олишнинг бошқа шаклларида ҳам фойдаланадилар. Бундай
ҳисобга олишнинг кенг тарқалган шаклларида бири дастурнинг
ҳамма бўлимлари бўйича олинган тасаввурлар асосида диагностик
жадваллар тузишдир. Уларда болаларнинг билим ва малакалари,
хулқ ва одатлари қай даражада шакл-ланганлиги ўз аксини топади.

Вақт-вақти билан болаларнинг тасвирий фаолияти ва қўл
меҳнати бўйича бажарган ишларининг қиёсий таҳлили бериб
оорилади.

Таълимчи шулар асосида йилнинг охирида ўз иши тўғриси-Да
ҳисобот ёзади.

Унинг амалга оширадиган таълим-таълим ишлари қай дара-
жада пухта режалаштирилиши ва ҳисобга олиниши иш тажри-
Оаснга, педагогик маҳорати ва тўплаган методик материалла-рига
боғлиқдир.

ГТТГ 2 « ИПТТАТІАРБОҒЧАСИБИЛАНМАКТАБ
ХШ 6 0Лт ГШІАГИ ЎЗАРО БОҒЛВДЛИК
УРТАСИДАІИУ^АГиг»

МА^ТАКГА ТАЙЁРЛАШ ВАЗИФАЛАРИ
1-§. БОЛАЛАРНИ МАКТАБГА ТАЙЬКЛА

Республикамизда мактабгача ижтимоий ва амалга оширилган талаби нуқтаи назаридан болалар билимларни
ри таълим ва тарбиясини таъминлашга қўйиладиган талаби нуқтаи назаридан болалар билимларни
да ва болаларни мактаб таълимига тайёрлайди. Ҳозирги вақтда ва болаларни мактаб таълимига тайёрлайди. Ҳозирги вақтда ва болаларни мактаб талаби дара-
да юз бераётган ижтимоий ва маданият таълимлаш, уларга жасидаги билим, малака, кўникмалар билан қуроллантириш
лими бутун тизимини ешлар ва таълим олишга тайёрлаш, уларга жасидаги билим, малака, кўникмалар билан қуроллантириш

таълим бериш ишини амалга ошириш бўғини бўлган болаларнинг мактабга руҳий тайерлиги. Бу ерда вази-
Бу вазифа халқ таълимига тайёрлаш, уларга жасидаги билим, малака, кўникмалар билан қуроллантириш
мактабгача таълим олишга тайёрлаш, уларга жасидаги билим, малака, кўникмалар билан қуроллантириш
Улар ҳамини мактаб оилани уртада ўрнатилган мустақил фаолиятга тайерлашдан иборат.
келганлар. Болаларнинг мактабгача таълимига тайёрлаш, уларга жасидаги билим, малака, кўникмалар билан қуроллантириш
ган изчиллик билан мактабгача таълимига тайёрлаш, уларга жасидаги билим, малака, кўникмалар билан қуроллантириш

таълимига тайерлаш вазифасини таъминлаш билан мактабгача таълимига тайёрлаш, уларга жасидаги билим, малака, кўникмалар билан қуроллантириш
ришнинг асосий шартидир. Болаларнинг мактабгача таълимига тайёрлаш, уларга жасидаги билим, малака, кўникмалар билан қуроллантириш
Изчиллик — халқ таълимига тайёрлаш, уларга жасидаги билим, малака, кўникмалар билан қуроллантириш
ўртасида ўзаро алоқа урнатилган мустақил фаолиятга тайерлашдан иборат.
мактабда олиб бериладиган таълим олишга тайёрлаш, уларга жасидаги билим, малака, кўникмалар билан қуроллантириш
ни, уни амалга ошириш услулари билан мактабгача таълимига тайёрлаш, уларга жасидаги билим, малака, кўникмалар билан қуроллантириш

белгиланади. Болаларнинг мактабгача таълимига тайёрлаш, уларга жасидаги билим, малака, кўникмалар билан қуроллантириш
Изчиллик тараққиётнинг оқибати бўлади. Болаларнинг мактабгача таълимига тайёрлаш, уларга жасидаги билим, малака, кўникмалар билан қуроллантириш
ўзининг янги босқичига утганда болаларнинг мактабгача таълимига тайёрлаш, уларга жасидаги билим, малака, кўникмалар билан қуроллантириш
ни бутунлай инкор этмайди, балки уларнинг мактабгача таълимига тайёрлаш, уларга жасидаги билим, малака, кўникмалар билан қуроллантириш
даги муҳим жихатларни сақлаб қолиш билан мактабгача таълимига тайёрлаш, уларга жасидаги билим, малака, кўникмалар билан қуроллантириш

боради. Болаларнинг мактабгача таълимига тайёрлаш, уларга жасидаги билим, малака, кўникмалар билан қуроллантириш
Шунга биноан, болаларнинг мактабгача таълимига тайёрлаш, уларга жасидаги билим, малака, кўникмалар билан қуроллантириш
боғлиқлик бир томондан, болаларнинг мактабгача таълимига тайёрлаш, уларга жасидаги билим, малака, кўникмалар билан қуроллантириш
рига жавоб берадиган даражада уларнинг мактабгача таълимига тайёрлаш, уларга жасидаги билим, малака, кўникмалар билан қуроллантириш
одобли қилиб таълимлаган ҳолда мактабгача таълимига тайёрлаш, уларга жасидаги билим, малака, кўникмалар билан қуроллантириш
томондан, ўқитувчининг катта роли билан мактабгача таълимига тайёрлаш, уларга жасидаги билим, малака, кўникмалар билан қуроллантириш

эгаллаган билим, малака билан мактабгача таълимига тайёрлаш, уларга жасидаги билим, малака, кўникмалар билан қуроллантириш
ниб, улардан ўқув-таълимвий жараенда болаларнинг мактабгача таълимига тайёрлаш, уларга жасидаги билим, малака, кўникмалар билан қуроллантириш
ни тақозо этади. Болаларнинг мактабгача таълимига тайёрлаш, уларга жасидаги билим, малака, кўникмалар билан қуроллантириш
Болалар боғчаси билан мактабгача таълимига тайёрлаш, уларга жасидаги билим, малака, кўникмалар билан қуроллантириш
кятта боғча ёшидаги болалар ва болаларнинг мактабгача таълимига тайёрлаш, уларга жасидаги билим, малака, кўникмалар билан қуроллантириш

ўқувчиларига таълим олишга тайёрлаш, уларга жасидаги билим, малака, кўникмалар билан қуроллантириш
га ёрдам беради. Шундан иш туташтирилади. Болаларнинг мактабгача таълимига тайёрлаш, уларга жасидаги билим, малака, кўникмалар билан қуроллантириш
шароитига мослашиши анча энгиллик билан мактабгача таълимига тайёрлаш, уларга жасидаги билим, малака, кўникмалар билан қуроллантириш
мактаб шароитига табиий равишда бошлаб таълим олишга тайёрлаш, уларга жасидаги билим, малака, кўникмалар билан қуроллантириш
батада мактабда ўқишнинг биринчи кунидан бошлаб таълим олишга тайёрлаш, уларга жасидаги билим, малака, кўникмалар билан қуроллантириш

таълим ишининг самарасини оширади. Болаларнинг мактабгача таълимига тайёрлаш, уларга жасидаги билим, малака, кўникмалар билан қуроллантириш
Зеро, мактабда таълим олишга тайёрлаш, уларга жасидаги билим, малака, кўникмалар билан қуроллантириш
синфда болалар олдида қўйиладиган талаб билан мактабгача таълимига тайёрлаш, уларга жасидаги билим, малака, кўникмалар билан қуроллантириш
лари, мактабга таълим олишга тайёрлаш, уларга жасидаги билим, малака, кўникмалар билан қуроллантириш
фик равишда таълим олишга тайёрлаш, уларга жасидаги билим, малака, кўникмалар билан қуроллантириш

жанрлар билан таништирилади. Амалий машғулотларда уларнинг бадиий, ижодий қобилиятлари янада ривожлантирилади.

Болаларда меҳнатсеварликни таълимлаш, меҳнат аҳлига ижобий муносабат, меҳнат малака ва қўникмаларини шакллантириш ҳам мактабда янада авж олдириб борилади.

Мактаб билан боғча ўртасидаги меҳнат таълимси бўйича узвий боғлиқлик меҳнат таълимсининг мазмунини мураккаб-лаштиришга, уни ижтимоий фойдали томонга қаратишга, болаларнинг меҳнатдаги мустақиллиги, ўз-ўзини ташкил эта билиш-га, ахлоқий муносабатларнинг онгли тус олишига олиб келади. Меҳнат фаолияти янада таркиб топа боради. Мактабдагч ҳамма ўқув-таълимвий жараёнлар бола шахсини ҳар томон-лама шакллантиришни ривожлантириш бўйича изчиллик асо-сида олиб борилади.

Мактаб билан боғча ўртасидаги узвий алоқа асосини болалар боғчаси ва мактабда амалга ошириладиган таълим-таълим ишлари мазмунини белгиловчи дастурлар ўртасидаги боғлиқ-лик ташкил этади.

Ҳозирги бошланғич синфлар дастури билан боғча дастурини олиб солиштирадиган бўлсак, улар ўртасида бирқанча ўзаро боғлиқликларни кўрамиз. Бу энг аввало дастурларда асос қилиб олинган принципларнинг умумийлиги билан белгиланади. Уларнинг мазмуни болаларни ҳар томонлама таълимлаш мақсад ва вазифаларига мос келиш принципи, ҳаёт билан боғлиқлик, илмийлик принциплари, таълимнинг таълимловчи ва ривожлантирувчи хусусиятга эгаллиги ва фалсафий, руҳий нуктаи назарларнинг бирлигида намоён бўлади.

Биринчи синф ўқув дастури айрим предметлар бўйича болалар боғчаси дастури билан солиштирилганда уларда умумийлик кўплигини кўрамиз. Масалан, болалар боғчасида она тилига ўргатиш ва бошланғич синфлардаги она тили дарсига болалар нутқини ҳар томонлама ривожлантириш каби умумий ғоя асос қилиб олинади.

Болалар боғчасида бу иш болаларнинг луғатини бойитиш, товушларни тўғри талаффуз қилишга, ифодали ўқишга ўрга-тиш, боғланган нутқни шакллантириш орқали амалга ошири-лади. Мактабда эса болаларда мана шу боғчада эгаллаган билим, малака, тушунчаларга асосланиб, ёзма нутқ малакаси, орфографик хат малакаси шакллантирилади, уларга морфоло-гия ва синтаксис элементлари ўргатилади. Шу билан бир қа-торда боғчада бошланган болалар луғатини бойитиш, нутқнинг ифодалилиги, боғланган нутқни ривожлантириш давом этти-рилади.

Болалар боғчасида ҳам, мактабда ҳам табиатшунослик тўғрисидаги билимлар организм билан муҳитнинг бирлиги тўғрисидаги умумий ғояга асосланган ҳолда олиб борилади. Шу асосда болаларга жонли ва жонсиз табиат, табиат ва кишилар ўртасидаги боғлиқлик тўғрисида билим ва тушунчалар бери-лади.

очк

Ғ^нла дастурлар мазмунида бирлик ўрнатишда боғча еши-
« болалар билан мактаб ёшидаги болаларнинг ешлари, би-
Димларидаги фарқ хусусиятлари эътиборга олинishi керак. Л
Боғча ёшидаги болалар эгаллашлари лозим бўлган билим ва
тушунчалар мазмунини теварак-атрофдаги ҳаёт тўғрисидаги
тасаввурлар ва айрим оддий тушунчалар ташкил этади.

Бундай тасаввур ва тушунчаларнинг болалар томонидан
эгаллаб оlinishi, яъни болаларда ҳар хил соҳалар бўйича ўз-
лаштирган умумий тасаввурлар системаси уларнинг келажакда
умумий ривожланиши учун ниҳоятда зарур бўлиб, бусиз улар
ҳозирги замон бошланғич синф таълимидаги керакли билим-ларни
эгаллай олмайдилар.

Мактабда эса ўқувчиларнинг билими янги босқичга кўтари-
лади ва кенгайди, шу билан бирга улар эгаллаётган билимларни
назарий жиҳатдан англай бошлайдилар. Илмий тушунчаларни
шакллантириш мактабда олиб бориладиган таълим-таълимвий
ишнинг марказига қўйилади. Мактабда билимлар асосини эгаллаш
янада аниқроқ тусга кира боради.

г. Боғча билан мактаб ўртасидаги изчиллик таълимнинг шакл
ва^услугларида ҳам ўз аксини топади.

Таълим бериш услубларидаги изчилликнинг муҳим шарти
болаларнинг билим, малаика ва кўникмаларни онгли эгаллаб
олишларига эришиш, боғчада ва мактабда уларнинг ақлий
қобилиятларини ва ижодий фаолликларини ўстиришдир. Бола-лар
боғчаси ва мактабнинг бошланғич синфида қўлланилади-пан жуда
кўп усуллар бир хил бўлиб, улар болаларнинг ақлий, ахлоқий-
иродавий ривожланишларини яхшилашга қаратилган, шу билан
бирга уларнинг янги мазмундаги билимларни эгаллашга, амалий
фаолиятга, билишга қизиқишини ошириб, ўқи-тувчи билан дарс
жараёнида юзапа келадиган муносабатлар-нинг мураккаброк
шаклларини эгаллаб олишларга ёрдам бе-ради.

Таълимчининг машғулотлар жараёнида болаларнинг амалий
фаолиятларипа, билиш жараёнига бундай раҳбарлик қилиши
мактаб ва боғча ўртасидаги таълим усулидаги изчилликнинг
асосини ташкил этади.

Мактабдаги дарс, болалар боғчасидаги машғулот бирмун-ча
ўзига хос хусусиятларга эга, шу билан бирпа таълимнинг ташкилий
асосда олиб борилишида эса умумийлик сезилиб ту-ради.
Машғулот ва дарсларнинг мазмуни аниқ дастур асоси-Да олиб
борилиши, аниқ белгиланган вақт ажратилиши, педа-гогнинг
раҳбарлик роли, таълимнинг илмий асосланган метод ва
усулларидан фойдаланиш, таълим бериш жараёнида бола-ларда
ўқув фаолияти элементлари, ўз хулқини ихтиёрий бош-қариш
қобилияти, маълум мақсадга қаратилган ақлий иш билан
шуғулланиш қобилияти таълимлаб борилади. Булар ҳаммаси
болани мактаб таълимига фаол киришиб кетишга тайёрлайди.

Шундай қилиб, болалар боғчаси билан мактаб ўртасида таълим-таълим ишидаги изчиллик бола шахсини аниқ мақсад билан ҳар томонлама ривожлантириб бориш имконини яратди.

• 2-§. ТАЙЁРЛОВ ГУРУҲИДА ОЛИБ БОРИЛАДИГАН ИШЛАР

Болаларни мактаб таълимига тайёрлаш боғчанинг биринчи кичик гуруҳидан бошланади. Болаларнинг 6 ёшдан мактабга бориши муносабати билан уларни мактабга тайёрлаш ишига ўрта ва катта гуруҳларда алоҳида эътибор берилади.

Мактабга тайёрлов гуруҳида болаларнинг кун тартибини аниқ, тўғри ва мустақил бажаришларига талаб ортади. Машғулотларнинг самарали ташкил этилишига, кундузги уйку ва сайрнинг етарли даражада яхши йўлга қўйилишига катта эътибор бериш керак. Бу сифатлар боланинг мактабда муваффақиятли ўқишига замин яратди.

Тайёрлов гуруҳига келганда боланинг ҳар хил фаолиятларда: ўз-ўзига хизмат қилишда, навбатчиликда, табиат қўйнида-ги меҳнатда мустақиллик намоён бўла бошлайди. Боладаги мустақиллик ва ташкилотчилик қобилияти таълимчининг бевоқиф раҳбарлигида уларнинг ҳамма фаолиятларида шакллантирилиб борилади.

Жисмоний таълим дастурини бажариш умумий вазифаларни амалга ошириш билан бир қаторда, болаларда эрталабки бадантаълим ва жисмоний машғулотларни бажаридил бажариш, ўз ҳаракатларини такомиллаштиришга хоҳиш таълимланади. Шунинг учун боланинг жисмоний, ақлий фаоллигини ва иш қобилиятини ўстирувчи ҳаракат фаоллигини ривожлантириш керак.

Бу гуруҳдаги болаларни жисмоний машқларнинг спорт турига (сузиш ва шунга ўхшашларга) жалб қилиш алоҳида аҳамият касб этади. Болаларнинг асосий ҳаракатини ўстирувчи, жамоачиликни, жавобгарлик ҳис этишни, чидамлилиқни, мустақиллиқни, уюшқоқликни таълимловчи, ҳаракатли ўйинлар кун тартибиде катта ўрин эгаллайди. Ҳаракатли ўйинларни бошқа машқлар билан алмаштириб бериш ҳамма ҳаракатларни ривожлантиришнинг асосий шартидир.

Тўғри ташкил этилган сайр болаларнинг жисмоний ривожланишида муҳим ўрин тутади.

Таълимчи болаларнинг ҳормал ухлаши ва овқатланишини таъминлаш бўйича ғамхўрлик қилиб боради.

Таълимнинг таълимловчи ва ривожлантирувчи хусусияти ҳозирги замон таълимига хос принципдир. Бу болалардаги билимга қизиқиш ва билиш жараёнларини ривожлантиради. Бунинг учун болаларга бериладиган билим, малака, кўникмалар маълум изчиллик билан такомиллаштириб борилади. Натижада болалар катталарнинг кўрсатмаси ва намунаси бўйича иш-ҳаракатларни бажаришга, олдин эгаллаган билимларини янги

Ляолиятда қўллашга, ўзининг ҳулқи, иши ҳатти-харакатини няздрат қилиш ва тўғри баҳолашга ўрганиб борадилар.

Бочаларда топшириққа онгли муносабат шаклланади. Тарбиячининг тушунтириш ва кўрсатмаларини диққат билан тинг-лаш ўз ишида яхши натижага эришишга интилиши, маълум тезлик ва изчилликда диққат билан ишлаш малакаси шаклла-кади, иш қобилияти ортади.

- Таълимчи машғулот пайтида ҳар бир боланинг диққати, тафаккури, хотираси, билим ва малака даражасидаги ўзига хос хусусиятларни эътиборга олади.

Таълим жараёнига алоҳида ёндашиш ақлий вазифаларни, уларни бажариш усулларини мураккаблаштириб боришни се-кин-аста амалга оширишни тақозо этади. Масалан, бола бирор нарсани ўзича ҳикоя қилиб бера олмаса, таълимчи унга мав-зуга доир режа беради, кейинчалик ишни мустақил бажариш-ни топширади. Алоҳида ёндашиш орқали тортинчок, суст болалар фаоллаштириб борилади, материални яхши ўзлашти-радиган болаларга топшириқ мураккаблаштирилади.

Мактабга тайёрлов гуруҳида қўлланиладиган методларнинг ўзига хос томони бор. Кўргазмали методлар бу ерда фақат ҳаракат усулида ишлатилмай, шу билан бирпа болаларнинг фикрлаш фаолиятини фаоллаштириш учун ҳам қўлланилади. Масалан, манзарали расм чизиш машғулотида намуқани кўр-сатишдан машғулотнинг -бошида хотирани, ҳаёл образини жонлантириш учун фойдаланилади, машғулотнинг рхирида эса ўзининг бажарган ишини, расмни тўғри бажарганини тек-шириш учун намуна билан таққослаб кўриш мақсадида фойда-ланилади.

Билимларни болалар пухта ўзлаштириб олишлари, таълим жараёнини фаоллаштириш мақсадида амалий ва ўйин методларини кўргазмали метод билан тўғри қўшиб олиб боришда оғзаки метод катта аҳамиятга эга. Уйин методлари, айниқса Дидактик ўйинлар методи ҳам ўз аҳамиятини йўқотмайди. Чун-ки таълим ўйинлар, айниқса дидактик ўйинлар орқали олиб бо-рилганда болалар ўқув вазифасини яхшироқ англаб оладилар, бу улардаги ихтиёрий диққатни оширади, фаолиятини фаол-лаштириб, билишга қизиқишини кучайтиради.

Ривожлантирувчи, таълим принципини амалга оширишда таълимчининг болалар фаолиятига раҳбарлиги ва уни тўғри ба-ХОлаб бориши муҳим аҳамиятга эга. Чунки бунда фақат иш^ нйТгг натижасигина баҳоланмай, балки бу ишни бажариш*да болаларнинг ақлий фаолияти, мустақиллиги, иштиёқ билан, Жон-дилдан ҳаракат қилганликлари ҳам эътиборга оли-кади. Таълимчининг болалар ишини баҳолашга педагогик назо-кат билан ёндашиши натижасида улар ўзларининг ютуқ ва камчиликларини тушуниб оладилар ва келгусида яхшироқ на-ТнЖаларга эришиш учун ҳаракат қиладилар.

Бажарилган ишни болалар билан биргаликда таҳлил қи-Лшц1: солиштириш, таққослаш, назорат қилиб бориш ўқув фао-

лияти учун муҳим аҳамиятга эга бўлган малакаларни шакллантиради. Таълимчи болаларни бажарилган ишларни таҳлил қилишга ўргатар экан, аввало ўзи намуна беради, кейин режа тузиб беради ва шундан кейин болалар ўзлари ва ўртоқлари-инг ишини мустақил таҳлил қилиб, уни баҳолайдиган бўлиб қоладилар. Болалардаги ўз-ўзини текшириш малакасини тарбиялаш учун таълимчи болаларга ўртоқлиги қандай бажарганлигини гапириб беришни таклиф этади ва йўл-йўлакай «Сен унинг иш қандай бажарганини қаердан билиб олдинг?», «Ни-ма учун шундай деб ўйлайсан?» каби саволларни бериб бора-ради.

Мактабга тайёрлов гуруҳида болаларнинг машғулотида уюшқоқлик билан шуғулланишларига талаб ортади. Болаларнинг иш жойини тайёрлаб олиш, керакли материалларни тўғри жойлаштириш, ишни маълум кетма-кетлик билан бажариш каби малакаларни эгаллаб олишлари ақлий меҳнат малака-сини шакллантиради. Шунинг учун болаларни бўлажак фаолият учун зарур бўладиган ана шу ишларга ўргатиб борилади.

Болаларни машғулотлардаги ҳулқига ҳам талаб ортади. Тўғри ўтириш, ўзини батартиб тутиш диққат билан қулоқ со-чиш, бошқаларнинг гапини бўлмаслик, ўртоқларининг жавоби-ни тўлдириб ва бошқалар шулар жумласига киради.

Бу ёшдаги болаларга ахлоқий ва меҳнат таълимси бериш дастури мураккаблашади; ўз тенгдошлари ва катталар билан муносабати шакллантирилади, инсоний хисларни таълимлаш кучайтирилади. Хулқ нормалари қоидаларини эгаллаб олишларига, кундалик ҳаётда учраб турадиган одоб, ахлоқ доираси-даги вазифаларни ҳал қилишига эътибор берилади.

Болаларни мактаб ва ўқувчилар ҳаёти билан таништириш. Бошланғич синф ўқувчиси ва боғчанинг тайёрлов гуруҳи тарбиячиси тайёрлов гуруҳи болаларини мактаб билан таништириш бўйича экскурсия уюштирадилар. Бундай экскурсиялар йил давомида 3 марта ўтказилиши мумкин. Экскурсия пайти-да катта ва тайёрлов гуруҳи болалари мактаб ўқувчилари билан танишадилар, улар боғча болаларига ўзларининг мактабдаги ўқишлари, ишлари тўғрисида гапириб берадилар; ўқувчилар хонасини қандай безаганликлари, табиат бурчаги-даги ўсимлик ва ҳайвонларни қандай парвариш қилаётганлик-лари, устахонада қандай ишларни бажараётганликларини кўрсатадилар.*

Иш шакллантиришда қуйидагича бўлиши мумкин:

— синфда «Расмга қараб сўзлаб бериш» мавзусидаги дарс — машғулоти бирга ўтказиш. Спорт майдончасида ёки спорт залида мактабдаги жисмоний таълим машғулотини бирга бажариш;

— биринчи синф ўқувчилари ва тайёрлов гуруҳи болалари ишлаган расмларнинг биргаликдаги кўргазмасини ташкил этиш;

— мактаб устахонасида ўқувчиларнинг меҳнат машғулоти-ни кузатиш. Уқувчилар ўзлари тайёрлаган ўйинчоқларни боғ-ча болаларига совға қилишади;

— мактабда ўқиётган болалар ўз боғчасига келишади;

— «Мактаб» ўйинини ташкил этиш.

Болалар боғчаси таълимчиси ва бошланғич синф ўқувчиси фаолиятида изчиллик яққол намоён бўлади. Бири болаларни таълимлаш ва таълим беришни бошлайди, иккинчиси давом эттиради. Мактаб билан боғча ўртасидаги алоқа мустаҳкам бўлгандагина бола таълимсидан кўзланган мақсадга эришиш мумкин.

3-§. БОҒЧА БИЛАН МАКТАБ УРТАСИДАГИ АЛОҚА ШАКЛЛАРИ

Боғча ва мактаб ўртасидаги алоқа икки йўналишда олиб борилади:

1. Болалар боғчаси билан мактабнинг педагоглар жамоаси ўртасидаги алоқа.

2. Боғча болалари ва бошланғич синф ўқувчиларини бир-бирларига яқинлаштириш.

Таълимчилар бошланғич синфда олиб бориладиган таълим-таълимвий ишнинг мазмуни, ўзига хос томонлари билан танишадилар, натижада боғчада болани мактаб талаби даража-сида тайёрлаш истиқболлари белгилаб олинади.

Мактабнинг бошланғич синф ўқувчилари катта ва тайёрлов гуруҳларида олиб бориладиган ишлар мазмуни билан танишиб борадилар ва мактабда таълим беришда болалар эгаллаган билим, малака ва кўникмаларга асосланадилар.

Болалар боғчаси билан мактаб педагогларининг ўзаро алоқа-ўрнатишларидан кўзланган асосий мақсад болаларни замон талабига жавоб берадиган даражада мактаб таълимига тайёрлаш учун ўқув таълимвий ишлар бўйича мактаб билан боғча ўртасида мустаҳкам алоқа ўрнатиш, болаларнинг мактабда муваффақиятли ўқиш кетишлари учун болалар боғчаси ва мактабда олиб борилаётган таълим-таълимвий ишларни чуқур таҳлил қилиб соҳада юқори натижаларга эришишдир.

Болалар боғчаси билан мактаб ўртасидаги алоқанинг мазмуни ва шакллари юқоридаги вазифаларга қараб белгиланади.

Болалар боғчаси билан мактаб педагогик ташвиқот, методик ва амалий масалалар юзасидан бир-бири билан алоқа боғлайди. Педагогик ташвиқот ишлари болалар боғчаси мактабга тайёрлов гуруҳи таълимчисининг ва биринчи синф ўқитувчисини ооғчанинг мактабга тайёрлов гуруҳида ва биринчи синфда олиб бориладиган таълим-таълимвий ишлар вазифаси билан таништиришни, мактабга тайёрлов гуруҳи ва 1 синф дастури Мазмунини, тайёрлов гуруҳи болалари ва мактабдаги 1 синф Уқувчиларининг ўзига хос хусусиятларини ўрганишни тақозо

этади. Мана шундай усулда иш олиб борилганда ўқитувчи ва гарбиячилар мактабни 1 синф ва боғчани тайёрлов гуруҳидаги болаларга хос бўлган ёш хусусиятларини, уларнинг руҳий табиатини, ақлий ва ижтимоий ривожланишларини тушуниб, уларни мактабга тайёрлов масалаларини яхшироқ англаб олишларида ёрдам беради.

Бу мақсадни амалга оширишда боғча билан мактаб ўрта»сида куйидагича конкрет алоқа шакллари ўрнатилади: ўқитувчи ва таълимчилар болаларни мактабга тайёрлаш ва узвийлик мисаллари бўйича, болаларни мактабга тайёрлаш масаласи бўйича биргаликда ўтказиладиган тадбирларнинг мослигини муҳокама қилиш учун семинар, педагогик кенгашларда қатнашиш, шунингдек болаларнинг ёш хусусиятларини, уларнинг боғчадан мактабга ўтишларидаги руҳий қийинчиликлар, мактаб шароитига қийналмай мослашишларига ёрдам берувчи омиллар бўйича таълимчи ва ўқитувчилар томонидан тайёрланган лекциялар орқали тажриба алмашув ва бошқалар қилинади.

Болалар боғчаси билан мактаб ўртасидаги узвий алоқанинг педагогик вазифаси боғчанинг тайёрлов гуруҳида ва мактабнинг 1 синфида олиб бориладиган таълим-таълимвий ишларни амалга оширишдаги фаолият шакллари ва усуллари билан ўзаро танишишни тақозо этади.

Бу масалада боғчанинг тайёрлов гуруҳи таълимчилари мактабнинг 1 синфида олиб бориладиган дарсларни кузатадилар ва дарс, машғулотлардан кейин биргаликда йиғилишиб уни муҳокама қиладилар, айрим методикалар бўйича семинар—практикумларда қатнашадилар: илғор тажрибалар билан ўртоқлашиш, болаларни мактабга тайёрлаш бўйича ёки 1 синфда болаларга билим бериш бўйича педагогик кенгашларни ўтказадилар. Юқорида келтирилган ҳамма иш шакллари ва мазмунини амалга оширишдан асосий мақсад илгари суриладиган масалани ҳар томонлама таҳлил қилиш, уни ҳал этишда учрайдиган қийинчиликларни аниқлаш, болалар боғчаси ва мактабда олиб бориладиган таълим-таълим ишларини янада такомиллаштириш бўйича аниқ тавсия ва таклифларни ишлаб чиқишдир.

Болалар боғчаси билан мактаб ўртасидаги алоқанинг амалий вазифаси, шундан иборатки, бир томондан, ўқитувчи боғчанинг тайёрлов гуруҳига бориб ўзининг бўлажак ўқувчилари билан танишиб боради, иккинчи томондан тайёрлов гуруҳи тарбиячилари ўзларининг собиқ таълимланувчилари биринчи синфда қандай ўқиётганини ўрганиб бориладилар. Болаларни мактабга кузатишда ҳар бир болага аниқ тавсифнома берилди.

Бу тавсифномада таълимчи ҳар бир боланинг ривожланишидаги ўзига хос хусусиятларни очиб беради, бу ўқитувчига бола билан муносабатда бўлганда педагогик нуқтаи назардан тўғри ёндашишда ёрдам беради. Таълимчи ҳам ўз навбатида 1 синфга борган болалари билан изчил равишда алоқа боғлаб боради, дарсларда бевосита қатнашиб қандай ўқиётганлари, хулқи,

» шпаги муваффақиятсизликлари сабабини ўқитувчидан сў-
у ш оокали ҳам аниқлаб боради. Булар ҳаммаси таълимчини
йоталар билан олиб борган таълим-таълимвий ишидаги ютуқ-
камчиликларни билиб олишга имкон яратади.

Таълимчи ва ўқитувчилар илғор тажрибаларни тарқатиш,
ташвиқот, тарғибот қилиш мақсадида шаҳар, район конферен-
цияларида қатнашиб фикр алмашадилар.

Болалар боғчаси билан мактаб ўртасидаги узвий алоқа са-
марали бўлиши учун қуйидаги шартларга риоя қилиш лозим. Боғча
билан мактаб ўртасидаги алоқа изчил амалга ошқриб борилиши, у
узок мўддатга мўлжалланган бўлиши, амалга ошириладиган
ишлар, ҳал этиладиган масалалар режали тус-да бўлиши зарур.

Ҳамкорлик асосини биргаликда ишлаш бўйича тузилган
истикбол режаси ташкил этиб, унда ўзларо алоқанинг бош ва-
зифаси, мазмуни, иш шакллари, вақти, бажариш учун жавоб-гар
шахслар кўрсатилиши лозим.

Мактаб билан боғча йил давомида мана шундай алоқа ўр-натиб
бориши натижасида таълим-таълимвий ишлар яхши на-тижа
беради.

Болаларни мактаб ўқувчиларига яқинлаштириш шакллари ҳам
хилма-хил: мактабга экскурсия уюштириш, мактаб музе-йига,
синф хонасига, кутубхона, устахонага бориш, биргаликда-ги
машғулотлар, байрам эрталиклари, муסיқий-бадий кечалар
ўтказиш, расмлар ҳамда лой ва пластилиндан ясалган ўйинчоқ-лар
кўргазмасини ташкил этиш ва бошқалардир.

Режалар аниқ, мазмунли бўлса ва оғишмай амалга ошириб
борилса, биргаликдаги ишлар бўйича исталган натижаларга,
муваффақиятларга эришиш мумкин. Бу эса болаларни мак-таб
таълимига тайёрлашда, уларнинг мактабда қийналмай ўқиб
кетишларида яхши самаралар беради.

XIV б о б. БОЛАЛАР БОҒЧАСИ ВА ОИЛА 1-§.

БОЛАЛАР ТАЪЛИМСИДА ОИЛАНИНГ РОЛИ

Бизнинг давлатимиз оилалар шароитини яхшилаш, уларни
моддий жиҳатдан таъминлашни кучайтириш юзасидан ғамхўр-лик
қилмоқда. Давлат ва жамоатчилик болаларни таълимдаш-Да
яслила^р ва боғчалар, мактаб-интернатлар ва бошқа шунга ўхшаш
муассасалар тармоқларини кенгайтириш орқали оила-^а ҳар
томонлама ёрдам бермоқда. Аҳоли яшайдиган уй-жой бинолари,
мактаблар, болалар ва тиббиёт муассасалари қуриш, Улардаги
шароитни яхшилаш иши мунтазам равишда амалга ошириб
борилмоқда.

Республика раҳбарияти оилаларга ҳар томонлама ёрдам
беришни ўзининг асосий вазифаларидан бири деб билмоқда.

Давлат болаларнинг ясида, боғчада таълимланиши, умум
таълим мактабида, техникум, билим юрти, олий ўқув юртли--*

да билим олишлари учун сарфланадиган харажатларни йилдан-йилга кўпайтириб бормоқда.

Оналарга қулайлик туғдириш, уларнинг моддий шароитларини яхшилаш, бола таълимси билан жиддийроқ шуғулланишлари учун катта имтиёзлар яратилган. Масалан: мактабгача таълим муассасалари таълим кенгайтириш ва ундаги моддий шароитни яхшилаш; бола туғилганда биринчи болага, иккинчи ва учинчи болага бериладиган суюнчи пуллари миқдорини йилдан-йилга ошириб бориш, 2 ва ундан ортиқ 12 ёшгача боласи бўлган оналарнинг меҳнат отпускарини узайтириш, ишлаб чиқаришдан ажралмаган ҳолда ишлайдиган хотин-қизларга бола туғилганда боласи 2 ёшга тўлгунга қадар ўртача ойлиги сақланган ҳолда ва бола 3 ёшга киргунга қадар пулсиз отпус-ка жорий қилиниши, бунда унинг мутахассислиги бўйича иш стажини сақланиши; ёлғиз оналарга ҳар бир боласи учун бериладиган ойлик нафақа пули миқдорининг кўпайтирилиши; ота-оналарнинг болалари билан биргаликда дам олишлари ва даволанишлари учун шарт-шароитлар яратилиши; нарх-наво ошиши муносабати билан болаларга кийим-бош пули берилиши; шунингдек боласини ўзи таълимлаб, шу билан бирга иш-ламоқчи бўлган оналарга тўла бўлмаган иш куни, иш ҳафтаси, уйда ишлашлари учун шароит яратилиши; болалар касалланганда уни парвариш қилиш учун пул тўланадиган вақтнинг узайтирилиши шулар жумласидандир.

Шундай қилиб, давлатимиз оиланинг таълимчилик вазифини юқори баҳолайди, бу ишни муваффақиятли амалга ошириш учун ҳамма шарт-шароитларни яратади.

Жумхуриятимиз раҳбарияти оилани мустаҳкамлаш, унинг шароитини яхшилаш, кишиларнинг турмуш фаровонлигини оширишга жуда катта аҳамият бермоқда. Оиланинг мустаҳкамлиги болаларни ҳар томонлама тўғри таълимлашга имкон беради. Оила, боғча, мактаб, меҳнат жамоалари ўртасидаги алоқани яхшилаш, ота-оналарнинг болалар таълимси учун жавобгарлигини ошириш давр талабидир.

Оналарнинг мактабгача таълим муассасаларига бўлган талабларини тўлароқ қондириш, болалар боғчаларида уларнинг овқатларига сарфланадиган пул миқдорини янада кўпайтириш ишлари амалга оширилмоқда.

Бола таълимси билан жиддийроқ шуғулланиш ва оилани мустаҳкамлашнинг муҳим гарови аҳолининг шарт-шароитини яхшилаш, турмуш даражасини кўтариш бўйича ҳозирги кунда жумхуриятимиз раҳбарияти томонидан чиқарилаётган фармонлар ва қонунлар, буларни ямалга ошириш бўйича белгиланаётган чора-тадбирлар кўп миллатли халқимизнинг тахсинига сазовор бўлмоқда. Масалан: ҳомиладор ва кам қонли болалик аёлларга ҳар кунги озиқ-овқати учун пул ажратилди, мактабларда I—V синф ўқувчиларига бепул нонушта ташкил этилди, ҳунар-техника билим юрти ўқувчилари, техникумлар ва билим юртлари, олий ўқув юртлари талабалари ҳамда аспирантлар ой-

ик стипендиялари оширилди. Хонадонларда ижарагЗ туруцн талабаларнинг стипендиясига кўшимча пул бериляпти, мак^ дкитувчилари ва таълимчиларнинг иш соати камайтирило, ^и лкк маошлари оширилди. Ҳамма ўқитувчиларнинг ва етим^ наларнинг таълимчилари яшаб турган давлат уйлари уларн^ хусусий мулкига айлантирилди, шунингдек, коммунаЛ1 хизм-^ лари учун тўланадиган пуллар 50 фоизга камайтириЛДИ. К^ лоқ жойларидаги ўқитувчиларга эса имтиёз бундан Ҳам к^п_ роқ, улар коммунал хизмати учун тўланадиган харажат^ бутунлай озод қилиндилар, район ҳокимияти уларга бепул ек^л_ ги ёки ёқилги учун пул ажратади.

Уқитувчилар ва етимхоналар таълимчиларига уй, Уи сол^ ш учун ер ва қурилиш материаллари билан таъминлаИГ^ ишл^р_и биринчи навбатда ҳал этилади.

Ҳар бир оилага ҳосилдор ерлардан ер майдонй ажр^а_иб бериш, бирқанча қишлоқ жойларида чорва боқаётгай оилал^р_ ни ем-хашак билан таъминлаш ишлари амалга оширилмо^ Буларнинг ҳаммаси аҳолининг моддий шароитини яхшил^ турмуш фаровонлигини ошириш, оилани мустаҳкамлаш, б_ла таълимси билан шуғулланишлари учун кенг имконияЯ^лар^ра_ тади.

Айниқса, оилаларга ер майдони ажратиб берилиШИ ёш и^_ лаларнинг, болаларнинг оила катталари билан бирпа яшала_ри учун катта имконият яратади. Бундай шароитДа яшала_ан болалар катталардан оилавий одоб-ахлоқ қоидаларини: сал_ом_лашиш, ширинсўзлик, сизлаб гапириш, раҳмат айтиШ. кечи^ сўраш, катталарни иззат-ҳурмат, кичикларга шафқат Қил^ инсоннинг қадрига етиш, ўзига яқин кишиларга меҲрибон^ ^ кўрсатиш туйғуларини ўрганиб, сингдириб оладилар; шу би., бирга катталар билан бирга фаолиятда қатнашиш ^ар^аен({ да меҳнат малакалари, кўникмаларини, инсонийликка асослацк ҳар хил миллий урф-одат, удумларни ўзлаштириб боради.,

Иккинчи томондан, болаларнинг барча хатти-ҳаракатл^ Р_и катталарнинг назоратида бўлади, натижада катталар бола_р_ нинг мақбул ишларини маъқуллаб, номақбул ишлардан Қ^та_риб, уларга тўғри йўл-йўриқ кўрсатадилар, нима яхи-Ш-ю, н^ " ёмонлигини, қандай иш фойдалигу, қайсиниси зарарлигини шунтириб борадилар. **гу-**

2-§. ОИЛАНИНГ МАҚСАДИ БОЛАЛАР ТАЪЛИМСИДА^

Фарзанд — оиланинг қувончи, ота-онанинг таянчй, жам^ нинг ҳаётбахш кучи. Болаларнинг шарофати билан Ҳ^аег^я_а Ширин, ўлим эса у қадар дахшат солмайдигандек туйилад^ Деган эди инглиз философи Фрэнсис Бэкон.

Фараанд умр меваси, оила фаҳри, келажаги, бахтйДир. Ац тар-бия ниҳоятда машаққатли иш бўлиб, ота-оналаР^ол^ао таълим_сида ҳар доим ҳам истаган натижаларига эрцшаверь^ Дилар. **4и_**

Хаётининг биринчи йилидан бошлаб бола шахсини шакллантириш, яъни унинг таълимси билан шуғулланиш оиланинг асо-сий вазифасидир.

Оила жамиятнинг бошланғич звеноси бўлиб, унда янги ин-сон вужудга келади; бу кичик ижтимоий гуруҳ бола учун даст-лабки ҳаёт мактабидир. Ота-оналар боланинг биринчи ўқитув-чиси ва таълимчисидирлар.

Бундан беш юз эллик йил аввал яшаб ижод қилган буюк ўзбек шоири ва мутафаккири Алишер Навоий болани «меҳри анбар»— уйни ёритадиган ва оилага бахт-қувонч келтирадиган нур деб ҳисоблаган эди. Навоий болалар оилада ва мактабда интизомли бўлишлари ва ўзларининг одобли эканликларини кўрсатишлари кераклигини ҳам таъкидлаб ўтган эди.

Навоий таълим усули сифатида намуна кўрсатишга алоҳида эътибор берар ва кишиларни, айниқса ёшларни яхши киши-лардан ўрганишга, улардан ибрат олишга, уларнинг даврасида бўлиш, улар билан тез-тез суҳбатлашишга чақирар эди. У бола таълимсида ота-оналарнинг ибрати тўғрисида шундай ёзади:

*Фарзанд ато қуллугин чу одат қилгай,
Ул одат ила касби саодат қилгай, Ҳар
кимки атога кўп ривоят қилгай,
Уғлидан анга бу иш сироят қилгай.*

Шарқ мутафаккирларидан Насриддин Тусий ўзининг «Ах-локи Насрий» асарида яхши таълимнинг муҳимлигига кўп тўх-талган. У ота-оналарнинг ҳуқуқ ва бурчлари, саховатлилик, бахт, инсоннинг олижаноб хислатлари, кадр-қиммат, садоқат ра самимийлик, оаломатлик (киши ўзида яхши ахлоқий фази-латларни шакллантириш учун саломатлик жуда зарур, дейди Тусий) тўғрисида жуда қимматли фикрларни берганки, орадап гтти аср ўтиб ҳам, улар ўз аҳамиятини йўқотмаган.

Бола таълимсида ота-онанинг вазифаси, ролини кўплаб халқ мақол ва маталларида ҳам учратиш мумкин.

Ота-онанинг таълимчилик роли тўғрисидаги қуйидаги халқ мақолини келтириш мумкин:

*Богинг бўлса, қўра қил, Уғлинг
бўлса, мулла қил. Дарахтдан мева
оламан дссанг, Нихоллигидан
парвариш қил. Сув билан экин ўсар,
Таълим билан — одам.*

Бола таълимсида катталарнинг ибрати тўғрисида қуйидаги-ча мақоллар мавжуд:

*Дарахтга қўра — меваси, Ота-
онасига қўра — боласи.*

*Дарё чучук — ариқ чучук,
Дарё аччиқ — ариқ аччиқ.*

*Игна қаёққа юрса, Ин ҳам
шу ёққа юрар.*

Маданий ва маънавий меросимиз бўлган Ҳадисда таълим, ахлоқ-одоб, ўзаро дўстона муносабатлар, қариндошлик, меҳроқибат, адолат, инсоф-тавфиқ билан бир қаторда ота-она ва фарзандларнинг ҳақ-ҳуқуқлари ҳам ўз ифодасини топган. Масалан, Ҳадисда «Фарзандларингизни иззат-иқром қилиш билан бирга ахлоқ-одобини ҳам яхшилангизлар», дейилган.

Агар оила маъносиз ҳаёт кечирса, фақат шахсий хузур-ҳаловати билан машғул бўлса, агар оилада раҳмсизлик ва худ-бинлик ҳукм сураётган бўлса, буларнинг ҳаммаси боланинг маънавий қиёфасига салбий таъсир этмасдан қолмайди, ал-батта. Шунинг учун ота-оналар учун оила таълимси, аввало ўз-ўзини таълимлашдан иборат бўлмоғи керак. Ота-оналарнинг юксак ижтимоий онги болаларда ҳам шунга мос онг таркиб топишига ёрдам беради.

Оилада катталарга хурмат, кичикларни авайлаш каби қои-далар кундалик одатга айланиб бориши керак.

Ота-она олдидаги масъулиятнинг нақадар муҳимлиги шундан иборатки, улар боланинг ҳар бири қадамини, ҳар бир ҳат-тиҳаракатини зимдан кузатиб борадилар. Болалар ҳар қандай жанжални, ёмон ноўрин сўзни узоқ вақт эслаб юрадилар, ўрни келганда, вазият бўлганда амалда қўллашга ҳаракат қиладилар.

«Қуш уясида кўрганини қилади», дейди халқимиз. Айниқса, боланинг иззат нафсига тегмаслик, уни камситиб гапирмаслик, хуллас, ота-онанинг ўзи маданиятсизлик, одобсизлик қилмасликлари мақсадга мувофиқдир.

Ҳар бир ота-она ўз фарзандини севади. Ҳеч ким улардан ёмон ва бахтсиз инсонлар етишиб чиқишини истамайди. Фарзандининг ҳар бир ютуғи ота-онанинг юрагини тоғдек кўтаради, фахр ва ғурур туйғуларини вужудга келтиради. Лекин ота-онанинг мақсад ва ниятини фарзандлар қандай тушунадилар, бу мақсадларни амалга ошириш учун улар қандай йўл ва Шситалардан фойдаланадилар, булар ниҳоятда мураккаб масалалардир.

III Ота-онанинг жамиятда тутган ўрни, нуфузи фарзанд тарбиясида катта аҳамиятга эга. Бу нарса мансаб билан белги-Янмайди. Энг яхши обрў ва эътибор ҳалол меҳнатдир. Ҳалол Меҳнат билан жамиятда орттирилган обрў оилада фарзандлар таълимсига ижобий таъсир қилади. Фарзанд ҳам ота-оналари-Дек бўлишга интилади. Меҳмондўст оилада ўсган фарзандлар Ҳам меҳмондўст бўладилар.

■ Ота-оналарини хор-зор қиладиган, дилларини оғритадиган ■мард фарзандлар ҳам учрайди. Улар нима қилаётганларини

ўйлаб ҳам кўрмайдилар. Қадимдан бир нақл бор: ота-она ўнта болани боқад-ю, ўнта номард бола ота-онани боқа олмайди. Бу нақлнинг мазмуни жуда чуқур. Уни ҳар бир фарзанд ёдидан чиқармаслиги керак.

Усиб-унаётган фарзандлар А. Навоийнинг м'ана бу насиҳа-тини ҳам ҳамisha ёдда сақлашлари лозим:

*Бошни фидо қилгил ато бошига,
Жисмни қил садқа ано қошига, Тун-
кунингга айлагали нурпои, Бирсин ой
англа, бирисин қуёи.*

Узбек халқ мақолида айтилишича:

*Давлатинг ота-онанг,
Савлатинг ўғил-қизинг.*

«Оталарингизга яхшилик қилинглр, болаларингиз ҳам сизларга яхшилик қилишади», дейилади Ҳадисда.

Оилада янги инсон камол топаётган, бўлажак меҳнат киши-си шаклланаётган экан, бу ҳар бир ота-онадан масъулият, бурч, виждон ва ор-номусни талаб этзди.

Янги авлодни ёшлигидан аниқ мақсад билан таълимлаб бо-риш зарур. Саъдий Шерозий айтганидек:

*Кимга ёшлигидан берилмас одоб,
Улғайгач бўлади бахтсиз, дили гаи. Ҳўл
навда эгилар қай хилда эгсанг, Қуруқни
тўғриллар фақат ўт-отаи.*

Педагоглар ота-оналар билан бўладиган суҳбатларда боланинг ахлоқий шаклланиши каттала,рнинг ўзига, уларнинг намунасига, ўз шахсларини такомиллаштиришга бўлган интилишларига боғлиқ эканлигики одоб билан эслатиб қўйишлари лозим.

Педагог ота-оналар билан суҳбат чоғида дастур талаблари-га таянади, ота-оналарнинг педагогик лаёқати ва оилавий тар-бия хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда мактабгача таълим ҳақидаги китоб материаллари ва уларда келтирилган ми-соллар, маслаҳатлар, тавсияномалардан ижодий фойдаланади.

Суҳбат бу икки томон — педагог билан ота-онанинг мулоқоти дидир. У фикр 'алмашишга, муҳокама қилинаётган масалаларда ўзаро ҳамжиҳатлик ўрнатилишига ёрдам бериши керак. Шу-нинг учун энг муҳими, таълимчининг хайрихоҳлик, эркинлик муҳитини ярата олишидир.

Бунга эса педагог ота-оналарга ўз фикрини билдкра олиш имкониятини яратиб берганда, ўз фикрини зўрлаб ўтказмай, уларда олға сурилайтган тавсияномаларга нисбатан ички ро-

«шкни ҳосил қилишпа интилганда, энг муҳими, ўз мулоҳазаларини боланинг манфаатларини ҳисобга олиб асослай олган пагина эришади.

Ота-оналарнинг шаклланиб, камол топиб бораётган шахсга кўрсатадиган таъсир кучи жуда катта. Уларнинг болага таъсир этишининг асоси уларнинг болага нисбатан беғараз муҳаббатининг ҳақида талабчанлик билан кўшиб олиб борадиган рамхўрлигидир. Муҳаббат ҳар қандай яхшилик, меҳрибонлик ва ёрқинликнинг ижодкоридир.

Ҳамма гап ота-оналик меҳрининг намоён бўлиш даражасини ҳис этишда, уни талабчанлик ва бола шахсини ҳурмат қилиши билан кўшиб олиб боришдадир.

Бола бу муҳаббат ва ғамхўрликка ота-оналарига нисбатан катта меҳрибонлик ва муҳаббат, уларнинг устунлиги ва обрў-йини тан олиш, улар йўлидан боришга, ҳар нарсада уларга тақлид қилишга интилиш билан жавоб беради. Оила таъсири-нинг кучи боланинг таълимвий таъсирларга мойиллиги, тақлид-чанлиги билан белгиланади.

Айниқса кичик ёшли болаларни таълимлашда оиланинг роли каттадир. Болалар ота-она раҳбарлигида теварак-атроф, ҳаёт тўғрисидаги дастлабки тасаввурларни эгаллаб оладилар.

Оила болани таълимсига таъсир этади, уни теварак-атроф-даги ҳаётга кўшади.

Болани ёшлигидан бошлаб оилавий одоб-ахлоқ қоидаларига одатлантириш, яхши хулқ-атворли бўлишга ўргатиш ота-она учун ҳам қарз, ҳам фарздир. Улар болаларда ёшлигидан бошлаб кишиларга меҳр-муҳаббатли, иззат-ҳурматда* бўлиш, инсоннинг қадрига етиш ва ҳурмат қилиш каби ижобий хислатларни таълимлаб боришлари зарур.

Оқил ота-оналар оилада фарзанд дунёга келиши билан унинг таълимсини бувиси, буваси ёки жамоат таълим муассасаларига топширмай, бу масъулиятли вазифа билан ўзлари жиддий шуғулланадилар. Уз фарзандларини ўзи яшаб турган жамиятнинг муносиб кишилари қилиб таълимлашга интиладилар.

Ўзбек оилаларида болаларни жамиятнинг мунесиб фарзанд-иари қилиб таълимлаш бўйича ижобий тажрибалар тўпланган. Пекин кичкинтойлар таълимсида жиддий хатоларга йўл қўяди-уан оилалар ҳам учраб туради.. Бу эса болаларнинг келгусида-■и камолотига салбий таъсир этади ва уларни қайта таълим-■ашдек мураккаб муаммоларни келтириб чиқаради. Бундай хатоларнинг асосий сабаби ота-оналар педагогик маданияти-нинг етарли даражада бўлмастидир. Уз боласини яхши ки-■и, етук фуқаро қилиб таълимлаш истагининг ўзи етарли эмас. Вуни уддалай билиш керак.

Ў Ота-онанинг таълимчилик вазифаси тўғрисида улуғ рус ёзувчиси М. Горький шундай деб ёзган эди: «Боласини суйишни ■вук ҳам билади. Уларни таълимлай олмоқ эса — қобилият ш кенг ҳаётий билимларни талаб этувчи давлат миқёсидаги буюк ишдир».

Ота-оналар атокли педагоглардан бири айтган: «Болаларни таълимлаш — ҳаётимизнинг муҳим соҳаси... Тўғри таълим — бизнинг бахтли келажагимиз, ёмон таълим бизнинг келажақда-ги қайғу-ҳасратимиз, кўз ёшларимиз бошқа кишилар олдидаги, бутун жамият олдидаги, бутун мамлакат олдидаги айбимиз-дир», деган фикрларни тушунишлари керак. Ўз боласини тар-биялашни шахсий иш деб қараб бўлмайди, балки бу жамият олдидаги фуқаролик бурчини бажаришдир.

Оилада болани тўғри таълимлаш шарт-шароитлари. Ота-оналар ўз болаларидан қандай кишилар таълимлаб етишти-ришларини, унда қандай фазилатлар ҳосил қилишларини аниқ тасаввур қилишлари керак. Болани тўғри таълимлаш учун уни яхши билиш ва тушуниш керак, бунинг учун эса педагогик билимлар зарур бўлади. Улар ота-оналарнинг бола хулқини тўғри таҳлил қилишга, унинг таълимси учун тўғри йўлни тан-лашга ёрдам беради.

Ота-оналар бола таълимсида педагогик одобига риоя қилиш-лари зарур. Педагогик одоби нима ўзи?

Бу, болага бўладиган муносабатда меъёрга риоя қилиш, яъни боланинг онгига, қалбига, шахсига таъсир этадиган тар-биявий чораларни унинг ёш хусусиятларини, имкониятларини ҳисобга олиб мавжуд шароитга қараб танлай билишдир.

Педагогик одоби — болани таълимлашдаги моҳирлик бўлиб, бунга таълимчиларни ўргатгандек ота-оналарни ҳам ўргатиш керак. Ота-оналар ўз хулқи, феъл-атворини ташкил эта билиш-лари, боланинг қалбида, онгида нима кечаётганини сеза олиш-лари, шунга қараб муомала қила билишлари лозим.

Шу билан бир қатъда болаларга талабчан муносабатда бў-лишлари, уларда ирода, онг, хулқни, ўз хатти-ҳаракати учун бошқалар олдида жавоб беришни таълимлашлари керак.

Кейинчалик бориб ота-оналарнинг педагогик одоби бола-ларда акс эта бошлайди, бу аввал тақлид тарзида намоён бўл-са, кейинчалик эса одатга айланади ва улар ўртоғининг муваф-фақиятсизлиги ёки табиий, жисмоний камчилиги устидан кулмайдиган, катталарнинг гапи ва ишига аралашмайдиган, ўзи-ни батартиб тутиб юрадиган, ўз хулқидаги камчиликларни тузатишга уринадиган бўлиб қоладилар.

Оиланинг турмуш маданияти, оила аъзоларининг бир-би-рига ҳурматли муносабати ва бутун оилавий ҳаётни тўғри ташкил этишни ўз ичига олади. Бундай батартиб оилаларда таълимланаётган болалар секин-аста катталарнинг ҳаёт тажри-баларини эгаллаб борадилар. Бола билан дилдан беғараз суҳ-батлашиш болани ота-оналарига яқинлаштиради, улар ўрта-сида меҳр-оқибат кучаяди.

Оилада кун тартибига риоя қилинмаса, уйдаги юмушлар оила аъзолари ўртасида тўғри тақсимланмаса, оилада аёлга нисбатан нотўғри муносабатда бўлинса, ичкиликбозлик ва бош-қа иллатлар ҳукм сурса, бундай оилада ўсган бола юқори таъсирчанлиги, ҳаётини тажрибаси кам бўлганлиги сабабли

йокеаларии ўзи мустақил тўғри баҳолай олмайди, шунинг нати-
^асида у индамас, жаҳлдор, қўпол ва паришонхотир бўлиб
кол'ади.

Боланинг таълимсига оиладаги ташқи шарт-шароит: унинг
>к-ихозланиши, гигиеник, умумий маданият ва эстетик дидга жавоб
бериши ҳам таъсир этади. Боланинг нормал ривожлани-ШИ учун
ҳар бир оилада зарур шарт-шароит: боланинг ўйнаши ва
шуғулланиши учун алоҳида жой бўлиши керак. Болалар уйда
саранжом-саришта бўлишлари, уй жиҳозлари ва ўз ан-жомларини
эҳтиёт қилишлари зарур.

Оиланинг умумий даромади оила аъзолари ўртасида ҳар бир
оила аъзосининг эҳтиёжини ҳисобга олиб, тўғри сарфлани-ши
лозим. Болалар оилада ўйинчоқларни йиғиштириш, китоб-ларни
жой-жойига қўйиш, ўз ўрин-қўрпасини йиғиштириш, уй
хайвонларини парвариш қилишда қўлидан келганича ёрдам бериш
каби ишларга жалб қилиб турилиши лозим.

Ота-оналар болаларининг феъл-атворини яхши билишлари
уларда бола таълимси учун жавобгарликни оширади. Улар бо-лага
бир хил талаб қўядилар ва таълим-таълим ишини изчил-лик билан
амалга оширадилар.

Махсус педагогик билимларни эгаллаш болаларда синчков-
ликни, кузатувчанликни, мантикий тафаккурнинг оддий форма-
ларини ўстиришга, болалар меҳнати ва ўйинига тўғри раҳбар-лик
қилишга, болалар хулқини тўғри таҳлил қилишга ёрдам беради.

\\к Ота-оналарни илк ёшли болалар физиология ва психология-йши
билишлари болани соғлигини сақлашга ғамхўрлик қилиш уни
ҳаракатларини маданий гигиеник мал'акаларини ривож-лантириш
нутқи, муомала фаолиятини ўстиришга ёрдам бе-ради.

ъ/Болаларда мустақилликни ўстириш, уларни қийинчиликлар-нк
енгишга ўргатиш, ундаги иродани мустаҳкамлаш муҳим аҳамият
қасб этади.

І Шу билан бирга болаларни таълимлашда уларнинг ўзига |?с
хусусиятларини билиш ва уни эътиборга олиш зарур. Чун-ки ҳар
бир бола ёши тенг бўлган иккинчи боладан ўзининг изиқиши,
қобилияти, мижози ва феъл-атвори билан фарқ қи-■ди. Бир хил
вазиятда ҳар бир бола ўзини ҳар хил тутади: ■ри уятчан,
тортинчоқ, бошқаси эса дадил; 'бири бўшанг, ■ссив, яна бошқаси
теварак-атрофда бўлаётган воқеаларга ^Удаям хушёр ва сезгирлик
билан муносабатда бўладилар. И^нинг учун, ота-оналар ҳар бир
болага унинг ўзига хос, мос "ўлни танлайдилар. ^/

■Оила аъзолари ўртасидаги ўзаро ҳурмат, ҳамжихатлик, Ланинг
яхши йўлга қўйилган ички ҳаёти таълимда муҳим аҳа-«т қасб
этади. Оила аъзолари ўртасидаги самимий муноса-Влар:
меҳрибонлик, ўзаро ҳурмат ва ғамхўрлик, ватанпар-•лик,
меҳнатсеварлик кайфияти, умумий тартиб ва оилавий

анъаналар, болаларга катталар кўядиган талабларнинг ягона. лиги муҳим роль ўйнайди.

Болани тўғри таълимлашда унинг олдида ота-онанинг обрўси юкори бўлиши керак, бусиз таълим бўлиши мумкин эмас. Ота-оналарнинг фуқаролик қиёфаси, ҳаёти, ишлари, юриш-ту. риши, жамият олдида ўз оиласи учун жавобгарлик туйғуси улар обрўсининг асосидир. Меҳнат ва ижтимоий фаолиятни оилавий вазифалар билан қўшиб олиб борадиган, ўз болала-рининг ҳаётига қизиқадиган ва уларга моҳирлик билан раҳ-барлик қиладиган ота-оналар энг обрўли кишилардир — бу-ларнинг ҳаммаси ҳам б/нага, ҳам отага баравар тааллуқлидир/ СБолал арга кўйиладиган талабларда бирлик бўлиши умум-педагогик принцип ҳисобланади, мактабда ҳам, оилада ҳам бу принципга амал қилиниши лозим. Оилада болаларни таълим-лашда қуйидаги шартларга риоя қилиниши зарур:

- а) болалар таълимси учун жавобгарликни ҳис қилиш;
- б) педагогик билимлардан ябардор бўлиш;
- в) болага бўлган меҳр-муҳаббатни унга талабчанлик қилиш билан қўшиб олиб бориш.

Инсоннинг қандай киши бўлиб етишиши кўп жиҳатдан оиладаги таълимга, ота-онанинг масъулиятига, бола таълимсининг умумий қонуниятларини яхши билиб, ҳаётда уларга қанчалик амал қилишига ҳам боғлиқ. /

Жамиятда бола таълимси ота-оналарнинг шахсий иши бўл-май, балки уларнинг ижтимоий вазифасидир. Ота-оналар ўз болаларининг таълимси учун жамият олдида жавобгардирлар. Шахснинг қадр-қиммати унинг жамиятга келтирадиган фойда-си билан баҳоланади. Ота-оналар ўз болаларининг асосий тарбиячилари ҳисобланадилар. Шунинг учун улар фарзандларини ўз халқининг энг яхши урф-одатлари ва оилавий анъаналари руҳида олижаноб фазилатли, билимдон, маданиятли шахс қи-либ таълимлашлари керак.

Таълим кўп қиррали, узоқ давом этадиган жараён дир. Бо-лани ўраб олган муҳитнинг ҳаммаси — одамлар, нарсалар, ҳо-дисалар, унинг онгида, хулқ-атворида маълум из қолдиради, уни ўзгартиради ва ривожлантиради. Ота-онанинг бурчи мана шу ривожланишни зийраклик билан бошқариб бориш дир. Ота-онанинг меҳри, муруввати, ғамхўрлиги болалар учун сув ва ҳаводек зарур.

Шунга қарамай кўпчилик оилаларда бола таълимси бўйича жуда мураккаб вазиятлар юзага келмоқда. Айрим ёш ота-оналарнинг ҳаётга, бола таълимсига енгилтаклик билан қарашла-ри, ичкилик ичиш ва бошқа номақбул ишлар билан шуғулланиш натижасида кўп оилалар бузилиб кетмоқда, натижнда бундай аҳволдан асосан болалар қаттиқ азият чекмоқдалар, яъни бузилган оилалардаги болалар ё онасиз, ёки отасиз, ак-сарият ҳолларда эса тирик етим бўлиб, болалар уйларига топ-ширилмоқда. Юзага келаётпан вазият педагогларнинг бундай оилалар билан жиддий шуғулланиб, уларга бола туғилгандан

бошлаб унинг таълимси билан шуғулланишга мажбур эканликларини тушунтиришларини тақозо этади.

Оилавий таълимнинг кўп муаммолари ота-оналарнинг педагогик билимлардан хабарсиз эканликлари орқасида юзага келади. Бундай ота-оналарнинг кўпчилиги ахлоқ, ҳуқуқшунослик, руҳият ва педагогик билимларни билмайдилар. Бу эса бола таълимсида нохуш воқеаларга сабаб бўлмоқда.

Ота-оналарни ёппасига педагогик билимлардан хабардор қилиш уларни бола таълимсига оид педагогик билимлар билан қуроллантиради. Ҳозирги вақтда мактабгача ёшдаги болаларга таълим ва таълим беришнинг илмий асосланган иш тажрибаларига таяниб ишлаб чиқилган тизими мавжуд бўлиб, бола таълимси тўғрисидаги бу билим, тажрибаларни ота-оналар, педагоглар, руҳшунослар, шифокорлар, ҳуқуқшуносларнинг лекция ва маърузаларидан, радио ва телеэшиттиришлардан, матбуот материаллардан билиб олишлари мумкин.

Ота-оналарга мўлжалланган, уларнинг тафаккурини ва амалий фаолиятини кучайтирувчи, оилада боланинг хулқини ва ўзларининг таълимвий таъсирини таҳлил қилишга ундовчи педагогик билимларни янада кенгроқ тарғиб қилиш керак.

Ҳозирги вақтда жумҳуриятимиз раҳбарларининг асосий диққат-эътиборлари жамиятда юз бераётган нохушликларни бар-тараф этиш, оилаларга, кўп болали оналарнинг фарзандларига яхши таълим беришларига, оила таълимси ва ижтимоий таълим бирлигини мустаҳкамлашга қаратилгандир. Чунки боланинг соғлигини сақлаш ва уни таълимлашда оила асосий роль ўйнайди. Мустаҳкам, маънавий ва ахлоқий соғлом оила жамият тараққиётининг асосий омилidir.

43-§. БОЛАЛАР БОҒЧАСИНИНГ ОИЛА БИЛАН ИШЛАШ ШАКЛЛАРИ

I Мактабгача таълим муассасаси таълимчиларининг оила билан олиб борадиган иш мазмунига қуйидагилар киради:

Бола таълимси, оилани мустаҳкамлаш, оналик ва болаликни мумкин қилиш бўйича мактабгача таълим муассасасида амалга ошириладиган ишларнинг мазмуни билан таништириб бориш; оналарга ўз фарзандларининг таълимси учун давлат ва жамият олдида жавобгар эканликларини тушунтириб бориш; оналарни бола таълимси учун зарур бўлган билим, малакалардан хабардор қилиш (болаларнинг ёш, анатомик-физиоло-

гика ва руҳий хусусиятлари, уларни оилада таълимлашнинг шарт-шароитлари билан таништириш); бола оиласида оила билан ҳамжиҳатлик, болани тўғри таълимлаш-

ни назорат қилиб бориш, оила таълимсининг энг яхши намуналарини ўрганиш ва омдалаштириш.

Бола боғчада эгаллаган энг яхши фазилатларни оила шартларида давом эттириб, оилада эгалланган энг яхши фазилатларни эса болалар боғчасида қўлланса исталган ижобий натижаларга эришиш мумкин. 253

Таълимчилар оила таълимсига доир тажрибалардаги ижобий ишларни кўрибгина қолмай, балки уни қўллаб-қувватлаш ва шу асосда ота-оналар эътиборини бола таълимсида ҳали ҳал этилмаган вазифаларга қаратишлари лозим.

Юқоридаги ишларни режалаштириш, ташкил этиш ва уларга раҳбарлик қилишда мудира жавобгар шахс ҳисобланади, Ота-оналар билан ишлаш бўйича йиллик режа тузилади. Бу режа педагогик кенгашда муҳокама қилинади. Режада умумий ва гуруҳий мажлислар, ота-оналар учун очик эшик кунлари, суҳбат ва маслаҳатлар, оталиқ ташкилотларида кўр. газмалар ташкил этиш ва концертлар қўйиб бериш, шунингдек бу тадбирларни ўтказиш вақтлари ва унга масъул бўлган шахслар белгиланади.

Ота-оналар билан олиб бориладиган ишларнинг мавзулари ва мазмуни таълимчи-методистнинг режасида ва таълимчининг календарь режасида так эътирилади.

Ота-оналар билан ишлаш бўйича жуда кўп ишларни тарбиячи-педагог амалга оширади, чунки у бола тарбиясида юз бераётган ўзгаришларни ҳаммадан кўпроқ кўради ва болалар ҳаёти билан яқиндан таниш бўлади. У ота-оналарга болалар таълимсида нималарга кўпроқ эътибор бериш кераклиги, уларнинг мактаб таълимига тайёрлаш, соғлигини сақлаш, овқати ва кун тартибини тўғри ташкил этиш ва бошқалар соҳасида тавсиялар бериб боради.

Болалар боғчаси ва оила ўртасида ҳамкорлик ўрнатишда мудира, педагоглар жамоаси ва ота-оналар биргаликда фаол иштирок этишлари лозим. Шундагина бола таълимсида кутилган натижаларга эришиш мумкин.

Ота-оналар билан ишлашда куйидаги алоҳида иш шакллари билан фойдаланилади: суҳбатлар, маслаҳатлар, оилаларга бориш, айрим ота-оналарни боғчага таклиф этиш, алоҳида эсдаликлар ва кўчма папкалардан фойдаланиш.

Боланинг уйига боришдан кўзланган мақсад — оила шариоати, боланинг оиладаги ҳуқуқи, қизиқишлари, ота-онаси ва оила аъзолари билан танишиш, шунингдек ота-оналарни бола таълимсининг самарали усуллари билан таништириш ва оиланинг бола таълимсидаги ижобий тажрибаларини ўрганиб, омалаштиришдир.

Таълимчи боланинг уйига текширувчи сифатида эмас, балки дўст, бола таълимсидек мураккаб ишда ёрдам берувчи сифатида бориши, оила аъзолари билан назорат ва хушмуомалалик билан муносабатда бўлиши керак. Таълимчи ҳар бир оилага ҳар гал боришдан аввал ўз олдига аниқ мақсад қўйиши, қайси мавзуда суҳбатлашишни олдиндан белгилаб олиши лозим. Ота-оналарга бериладиган саволлар пухта ўйланган бўлиши керак.

Суҳбат шундай тузилиши керакки, таълимчи билан ота-она бир-бирларини яхши тушунишлари, улар ўртасида ишонч

алоқа ўрнатилиши дарқидир. Оилага боришдан олдин таълимчи шу оила тўғрисида (ота-оналарнинг феъл-атвори, оилавий муносабатлар, боланинг ривожланиш даражаси тўғрисида) маълум тасаввурга эга бўлиши керак. Таълимчи ота-оналар учун ва ишончини қозонмоқ учун аввал ота-оналарга боланинг ижобий фазилатлари тўғрисида гапириб беради ва оила аъзоларининг фарзандлари тўғрисидаги фикр, мулоҳазаларини билиб олади ва боланинг уйдаги ҳаётини қандай ташкил этиш кераклиги, унга нималарни ўқиб ва ҳикоя қилиб бериш мумкинлиги, боланинг кун тартиби, уни оила меҳнатига қатнаштириш, катталарга ҳурмат руҳида таълимлаш каби таълим-таълим ишлари мазмуни ва усуллари бўйича тавсиялар беради.

Албатта, таълимчининг оила билан олиб борадиган ишида боланинг ёши, имкониятларини, ўзига хос хусусиятлари эътиборга олинади.

Таълимчининг ота-оналарга берадиган тавсия ва маслаҳатлари ишонarli бўлиши учун ота-оналар ёки оиланинг бошқа аъзолари мактабгача таълим муассасасига таклиф қилинади. рунда ота-оналар боланинг навбатчилик вазифасини қандай бажараётганини ёки сайрга чиқишдан аввал у қандай кийини-ётганини кўрадилар ва болаларининг ўқув ва имкониятларига ишонч ҳосил қиладилар.

Оилага боришнинг мақсад ва мазмуни таълимчининг режаси ва ҳисоботида, кундалиқ дафтарида акс эътирилиши керак. [арбиячи ҳар бир боланинг оиласига йилига камида 2 марта бориши керак.

Ота-оналар билан олиб бориладиган ишларнинг мазмуни илгарибаранг бўлиб, унда айрим масалалар биргаликда муҳоюа-т қилишни тақозо этади. Масалан: болаларни таълимлашда ланинг роли, ота-оналарнинг вазифаси тўғрисидаги қонун-р, болаларни мактабга тайёрлаш ҳақида; мактабгача таълим Гассасаларининг йиллик иш режаси тўғрисида; ота-оналар вмаотчилигининг иши ҳақидаги масалалар шулар жумласи-ндир. Бу масалаларни жамоа бўлиб муҳокама қилиш учун й-оналарнинг гуруҳи ва умумий мажлислари, маслаҳатлар, нференциялар, ота-оналар кечалари каби иш шакллари амоа иш шакллари-га киради.

Ота-оналар мажлиси. Ота-оналар мажлисига боғчадаги амагуруҳ болаларининг ота-оналари, параллел гуруҳлар а-оналари ва битта гуруҳ болаларининг ота-оналари таклиф арилиши мумкин.

Умумий мажлисда ота-оналарни мактабгача таълим ёшидаболаларни ҳар томонлама ривожлантириш ва таълимлаш ифалари, шу йилги режалар, ота-оналар қўмитасининг фао-лти, оила таълимсидаги илғор талқрибалар билан таништи-лади. Бунда мажлисда мудира ёки методист-таълимчи маъ-а қилади, ота-оналар сўзга чиқишади, болалар гапириша-Булар таълим-таълим ишидаги ютуқ ва камчиликларни

аниқлаб олишга имкон беради, оила ва жамоатчилик алоқаси-ни мустаҳкамлайди, ота-оналарнинг ўз боласининг таълимси учун жавобгарлигини оширади, уларда боғчага қизиқиш уйғо-нади.

Гуруҳдаги ота-оналар мажлисида мазкур ёшдаги болалар-нинг ота-оналари учун долзарб бўлган масалалар муҳокама қил;

Масалан, умумий мажлис мавзуи «Болаларга ахлоқий таълим таълим Гажлислзри, консультаинияляп п отаоналар конференциялари беришда оиланинг роли» бўлса, ўрта гуруҳда ўтказиладиган Гаж таълими тўғрисидаги таълим ташкил этилади Унда ураккаблаштирилиб, «Болаларда меҳнат-Рбия муассасзлари таомпк,яп оНун вв ларорлар, мактабгача

-сварликни тароиялашда боғча ва оиланинг биргаликдаги иш ■".онивнн- *- — ■■ ^-^қлари ва унляги та-л,----- лари», «Болаларда катталарга ҳурматни таълимлаш» ва ҳока

Ў2;нгТлТМ!р бол... м инг ао/о Л...г инг ишла№ ботМр
ота-оналар учун эслатмалар^ эълонлао жпй алаги қНТартиби
ак вақти-вақти билан таълим бидан таъбия I жоилашТМрилади. Бур-
Трилади. вазифасига караб ўзгартириб

{.иган кўрга^мТ^Г к^Р;инТ,ааРғиб_0Г иш бйица тшкитм*

AAAA:~

арбия муасса:ад^ГЛМОИкла^о НУ Н **^ХВЛ м/кт.бг/ч Ёнининг
Усишйни%рса /у в лари в а п УВДти таълимланувчилар
ВДидан ташкил этилади Унля'

V----- — ,,,г~ .-_-..... ^а.-либ бориладиган таХи^таобия ^РаМ_Малла,р болалар Р оилаф
зо булиши мумкин. Исиакс эттирувчи тасвиПлп Р «ЖараенлаРи> болалар хаёти

дар оир мажлис қизиқарли утиши учун таълимчи маъруза-Ршлари ўрин олади га пухта тайёрланади, кўрсатмали-расмли материаллар тан-| Ота-оналар бурчаги лайди, шунингдек у болалар ишларини намойиш қилиши мум-|ЎРгазмали усули, унинг Л*л ----- «-««едш-ан ишнинг кин. Таълимчи «Табиат болаларни таълимлаш омилидир» деган^бтибор берилиши кепак к оидан безатилишига алохипя мавзудаги маърузасига пухта тайёрланади, ота-оналарнинг^ЎРисидаги фильмяп „?I"*аН Т1а1ш1^ри> ота-оналарга таълим этилади. б

Ҳар бир мажлис қизиқарли ўтиши учун таълимчи маъруза-ршлари ўрин олади ^1ар> китоб ва ўйинчоқлар, болалаонинг га пухта тайёрланади, кўрсатмали-расмли материаллар тан-1 Ота-онало бшшя^{ТМ} „ Т^,^ УиннГТид^и-Н а °Г15^Лал_и ишнииг

14Ш. 1 ариил-ш ^маина! ииллирпи тариилаш омилидир» деган

Б"- «>>~«'«'^"ЙЙЙЙ *К

| Ота-оналар Учун очик асарлари езилган пластинкалар кўргазмаси тайёрланади. иларп, манларали расмлари, мусика^абгача таълим муассегя т я т , ^ ташкил этилиши хам мя» |ундай кунларда ота оня ДаМшм Ўрин эгаллай^{ТМ} Ота-оналар учун тайёрланган маърузани болалар ишини[ехнат, ўйин фаолиятлапи^{ар2 а} болаларнинг мзшгулотляпи тегишли мавзудаги кинофильм, диапозитивлар кўриш биланрмоада қандай тутишляп рлар вв болаларнинг ўзлапини " "" ^ "" * "" ~ ""ин Болалар Р Хаё ти Фаолияти тўғриси! Ота-оналар кўмитаси оли^Швушашлар Р кўрсатилади ланганда ижобии материзллар купро[асининг Уставига» биноян I,° Р ~^"Мита си «Болало боғ- |Яктяпни гяпипишпа ауаопттшг пЯЯЛИ V /-V^{ТМ} " *УДИПагЯ РЛ1751, й----- " г

тегишли мавзудаги кинофильм, диапозитивлар куриш била #<амоада қандай тутишл кўшиб олиб бориш мумкин. Болалар хаёти, фаолияти тўғриси! Ота-оналар кўмитаси³ даги мисоллардан фойдаланганда ижобий материзллар кўпро_асининг Уставига» биноян

* "•'..... "-" ^илалоо БОР

одоб доирасидан четга чикмаслик, танқид қилинувчиларнинг номлари курсатилмаслиги лозим. Танқидий мулоҳазалар маждан вакил сайланади **КЪ** Гурӯҳ_ота_оналаридан 1 -9 лисдан кейин якка тартибдаги суҳбат орқали ота-оналар, р мактабгача таълим¹ асосий вазифаси МУЛ етказилиши, бола таълимсидаги хато ва кэмчиликларни ба{ зрбия ишларида ёрдам^М У^У хўжалик ва таГ^И тараф этиш бўйича аниқ тавсиялар таклиф этилиши мумки! ажглиси ва кечаларни ^{РИШ} а аъзолари ота о Боғчага янги келган болаларнинг ота-оналари билан ўткг арбиячиларга кўмакла^{Та} ўтказиш ва бошқа и,,^{Налар} зиладиган мажлисининг мазмунига қуйидагилар киради: МУДИР Ота-оняляп ,,», _____ Иш^Иди(р. ^ ларда

бўлиши керак, салбий фактларни гапиришда эҳтиёткорлик вади. У ота-онларнинг у!, мудиРага еРДам бериш учун ту^ одоб доирасидан четга чикмаслик, танқид қилинувчиларнинг айланади. Бу кўми^{маж} лисиття я,,^, -... У^У у^У таълим⁵ асосий вазифаси муяйи^и тартибдаги суҳбат орқали ота-оналаргйр макпабгача таълим⁵ асосий вазифаси муяйи еша^илиши, оола тароиясидаги хато ва камчиликларни оаш^уочя ишларида ёпдям я тараф этиш бўйича аниқ тавсиялар таклиф этилиши мумки аажглиси ва кечалаон^{б_рин} Боғчага янги келган болаларнинг ота-оналари билан ўткаРбиячиларга кўмакл^{Та} зиладиган мажлисининг маз^{Изм} мушша қуидагилар киради: му/ ота-она [ар] а ио^чаниш АОНИ на жихо_ЛЕ

таълим-таълим дастури» ва болалар билан яқин вақт ичишжазишади. Ота-оналаг ОЛиб бориладиган ишлар мазмуни ҳақида қисқача сўзлаб б» ишнинг аҳволи тўғпи^МНТ; р дилар. Ота-оналарни болалар боғчасининг тартиби, қону*ъзи масалалар ҳақидаги^У «и и ФС^алаПИ пидалари билан таништирадидлар. §Қлидир. маъруза ва ҳисоботини эшит

рбиясидаги хато ва камчиликларни барРрбия ишларида ёрдам^Т Ужалик вз таън^{ТМ} аниқ тавсиялао таклиб^Б этилиши мумкигжажглиси п.о, ... Г оериш, қумитя ят.опп,,... шшм уацпла^ кл_-ип_да]Л1п иилалар иигча_иниш шршии, 1\ип^и' қоидалари билан таништирадидлар. I

ларга бир йил мобайнида амалга оширилган таълим-тарО»гчада сақланади ва *к" "" *й№ШЯ Иилнинг охирида ишлари ва келгуси йилнинг режалари ҳақида гапириб берилшпширилади. ^умитанинг \ утказиладиган гуруҳ мажлисида ота-он| ита- мажлисида ота-онлар кўмитасини ж онлар қўмитасини ж ларга бир йил мобайнида амалга оширилган

таълим-тарбЛгчада сақланади ва кўмитан,,нг^{НЯТИ} ХЕЦ^Цаги^ужжатлар олларнинг янги таркиби сайланади. ^огик бил^лГрнн^Гэ^нГ^315"" Тарғиб Чилип. Пе-этиш. Ота- ита-оналар оурчаги ва кургазма ташкил болаларни оиладаГ ва боғ^я^{Нат} миллионлаб ки педагогик маса| онгли бурчаги уларни таълимга оид янгиликлар ва нгл^ад^Г^З Таълим|Ш|риинларари лар билан таништириш мақсадида ташкил этилади

бола таълимчи тўғрисида маърузалар билан чиқиш, теле в\$ радио эшиттиришлар педагогик тарғибот ишининг кенг воси таларидир. Шунингдек, бу та^рғибот вақтли матбуот: «Мактаб гача таълим», «Халқ таълими», «Семья и школа» журналлари «Билим» жамияти нашрлари, кўп сонли бадиий-педагогик, ил мий-оммабоп ва методик адабиётларни чиқариш оркали ха?, амалга оширилади.

Ота-оналар университетлари ва лекторийларида педагогикг ' ва рухшунослик, анатомия ва физиология, оила таълимси на' зарияси ва амалиёти тўғрисидаги масалалар бўйича лекция? 5 о б. Мактабгача тарб ва маърузалар ўқилади. Лекция ва маърузалардан кейин бо-лалар таълимси тўғрисида кинофильм ва спектакллар намойиш қилинади.

Машғулотларни ҳар хил соҳалар бўйича юқори малакалр мутахассислар олиб борадилар.

Педагогик тарғибот ишида қуйидагиларга амал қилиниип керак: *

об- Мактабгача таълим ёшидаги болаларнинг ривожланиши ва тао

1. Педагогик тарғибот ҳаёт, жамият қурилиши амалиет! ^ияси билан боғлаб олиб бчилиши лозим. Педагогик тарғибот орқа ли кенг жамоатчиликка болаларни ҳар томонлама таълимлап масалалари ва уларни амалга ошириш йўллари, илмий асос| ланган усуллари бўйича тушунтириш ишлари 'олиб борилади!

2. Оила таълимсидаги ижобий тажрибалар, оиладаги боля та^рбиясида йўл қўйилган хатолар ва уларнинг олдини олиш| бартараф этиш йўллари тўғрисида тарғибот ишлари олиб бо(рилади.

3. Педагогик тарғиботга тайёрланишда ота-оналар ҳар хк савияда эканликлари ҳисобга олиниб, улар учун тайёрлангг» ахборот материаллари ишонарли, кўргазмалари ва уларнинг ҳис-туйғусига б о б. Мактабгача таълим муассасаси таълимчиси

Шундай қилиб, болалар муассасалари ота-оналар билан турли-туман ишларни мунтазам равишда олиб боргандагик^, , х оила таълимси билан ижтимоий таълим ўртасидаги бирлик ўРья^ мак^д вТва^

натилиши мумкия,..^

МУНДАРИЖА

5ия педагогикасининг мавзу баҳси ва методи	3
1-§. Мактабгача тар^бия педагогикаси таълим ва таълим бериш тўғрисидаги фандир	5
2-§. Мактабгача таълим педагогикаси ва унинг моҳияти	10
3- §. Мактабга"ча таълим педагогикасининг бошқа фанлар билан боғликлиги	13
4- §. Илмий-педагогик тадқиқот методлари	15
1-§. Киши шахсининг ривожланишида таълим ва ижтимоий ҳаёт шароитларининг ҳал қилувчи роли тўғрисидаги асосий қондалар	19
2- §. Муҳит ва биогенетик омилларнинг роли	19
3-§. Боланинг руҳий тараққиётида таълим ва таълимнинг етакчи роли	20
4-§. Боланинг ҳар томонлама ривожланишида фаолиятлар (ўйин, машғулот, меҳнат ва бошқалар) нинг роли	22
5- §. Мактабгача таълим Даврини ёш босқичларига бўлиш ва улар-нинг боланинг руҳий тараққиётидаги роли	26
муассасаси таълимчиси	29
2- §. Мактабгача таълим муассасаси таълимчиси	29^*
3- 5- М жамиятда тутган ўрни	34
аш системаси	34
.....	36
б о б. Жисмоний таълим	38
1-§. Жисмоний таълим назаоияги вя и^,,я	38
2-§-Жисмо,,,йтар^бия,,инг&	38
3- §. Жисмоний таълим системаси "сослари.....	40
* «Жрмотий таълимнинг асосий воситалари	
боб^ Нйтарбия.....	51
3- §. Ақлий^тм«инг рухий в -	56
4- §. Билш . Л ^нг пазифалари	56
.....	59
.....	61
6-§. Таълимнийг' асоглари	61
7-§. Ақлий таъбия^ва таълимнинг мазмун!,-	74
8-«. Сенгпп т/пй,,	78
8- §. Сенсор таълим!	78

9- §. Машғулотлар.....	"Б
10- §. Экскурсия таълим бериш шаклидир	
11- §. Ақлий таълим ва таълим методлари	9
VII б о б. Ахлоқий таълим.....	
1- §. Мактабгача таълим ёшидаги болаларни ахлоқий таълимлаш асослари.....	<Ч
*? 2- §. Ахлоқий таълимнинг вазифаси, мазмуни ва принциплари . . .	103
^1 3- §. Болалар боғчасида ахлоқий таълим воситалари	-06
4- §. Ахлоқий таълим методлари	101
5- §. Болалар жамоасини шакллантириш	Н1
√6- §. Бола шахсини таълимлаш шарт-шароитлари	П5»
* 7- §. Болалар жамоасининг шаклланишига^ ёрдам берувчи шарт-шароитлар	<*•
8- §. Жамоачиликни таълимлаш жараёнида ахлоқий сифатларни такомиллаштириш- √.....	120
9- §. Ватанга муҳаббатни таълимлаш ва байналмилалчилик тар-бияси	230
VIII б о б. Меҳнат таълимси	136
1- §. Меҳнат инсонни улугълайди	136
2- §. Болалар меҳнатининг ўзига хос томонлари ва таълимвий аҳамияти	140
3- §. Болалар боғчасида меҳнат таълимсининг вазифалари ва мазмуни	142!
4- §. Катталар меҳнати билан таништириш	144
5- §. Боғчада болалар меҳнатини ташкил этиш	147
IX б о б. Эстетик таълим г"».....	156
1- §. Мактабгача таълим ёшидаги болаларни эстетик руҳда тарбиялашнинг аҳамияти	156
2- §. Мактабгача таълим ёшидаги болаларнинг эстетик ривожланишидаги ўзига хос хусусиятлар '.....	∧ ,, <
3- §. Эстетик таълимнинг вазифалари, мазмуни ва >^ годлари.	• •
4- §. Эстетик таълим воситалари	лр" ♦ ...; . . .
X б о б. Болалар боғчасида ўтн	
1- §. Уйин болалар фаолият;--	•••••
2- §. Уйиннинг болалар <*• мнг ас еии тп'ўзига хослиги	л<
3- §. Ижодий ўйинлар . ^ойиатч ги;.....	, ^
4- §. Болаларнинг ижодий ўйинларида тасвирлаш воситалари	
5- §. Уйин жам^а.оннин^ шаклланиши	
6- §. Ролли ўйинлар. а раҳбарлик килиш.....	- Ш"
7- §. Саҳналаштирилган ўйинлар.....	•
8- §. Қурилиш! /йинлари	• •
9- §. Дидахтнк ўйинлар < "Ш
10- §. Уйинчоқ ва унинг таълим"таълимдаг- > ^мйДТИ I. \. •» n	
XI боб. Бо.,алар боғчасида педагоп - а^нини таШКИЛ ЭТИШ • •	
1- §. Боғчада болалап • •	• •
2- §. Б.-1аларнинг « ^етини «шк" л ,д ,дтм1лим-тар<н^ ваэ«4 а ларинн •« ^ хил фаолиятларида там.	
3- §. Бол; , , ршва унга раҳоарли _ (Д31, _ (ш УЕуллари .	
•■§. Кунь г %; :-р",сГ. ва Ҳар биР о°йа бола.-пр ҳаётини таш- ринчи ва иккинчи.' . . . ■.!	
йлич	

II боб. Болалар боғчасида таълим-таълим ишларини режалаштириш ва ҳисобга олиш	225
1-§. Педагогик жараёни режалаштириш	225
2- §. Таълим-таълим ишларини ҳисобга олиш	233
УШ боб. Болалар боғчаси билан мактаб ўртасидаги ўзаро боғлиқлик	234
1-§. Болаларни мактабга тайёрлаш вазифалари	234
2- §. Тайёрлов гуруҳида олиб бориладиган ишлар.....	238
3- §. Боғча билан мактаб ўртасидаги алоқа шакллари	241
I IV боб. Болалар боғчаси ва оила	243
1-§. Болалар таълимсида оиланинг роли.....	243
2- §. Оиланинг мақсади болалар таълимсидир	245
3- §. Болалар боғчасининг оила билан ишлаш шакллари	253